

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ASYA TÜRK HUN İMPARATORLUĞU

[Türklerin Kökeni, Çin Seddi, Mete Han
ve Diğer Hun Hükümdarlar]

Erkan HACİFAZLIOĞLU

**ASYA TÜRK
HUN İMPARATORLUĞU
[Türklerin Kökeni, Çin Seddi, Mete
Han ve Diğer Hun Hükümdarlar]**

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni
Murat İpekoğlu

Yazar
Erkan Hacıfazlıoğlu

ISBN: 978-605-7702-24-1

1. Baskı - Ekim 2019

Altınordu Yayınları
Yayın No: 141
Sertifika No: 32505

Baskı
Grafiker Ofset

Kapak, Sayfa Tasarımı

Başak Kitap Kırtasiye Markasıdır.
Sağlık Mahallesi Halk Sokak
No: 11/1 Kızılay-Ankara
Tel: 0 312 433 28 09
0 536 981 28 08

muratipekoglu@gmail.com

Erkan HACİFAZLIOĞLU

Rize Pazar Suçatı Köyü'nde doğdu. Lisans eğitimini 1998 yılında Ankara Üniversitesi *Siyasal Bilgiler Fakültesi* Kamu Yönetimi Bölümünde tamamladı. Yüksek lisansını, yine aynı üniversitede *Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalında* yaparak *Siyaset Bilimi Uzmanı* unvanını aldı. Daha sonra aynı üniversitenin *Yönetim Bilimi* kürsüsünde doktora derslerini tamamladı. Halen Türkiye Radyo- Televizyon Kurumu'nda Başmüfettiş olarak görev yapmaktadır.

Kısaltmalar

AKM	:Atatürk Kùltür Merkezi
bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DLT	:Dîvânu Lugâtî't-Türk
DTCFD	:Dil Tarih Coğrafya Fakùltesi Dergisi
ed.	:Editör
MÖ	:Milattan Önce
MS	:Milattan Sonra
s.	:Sayfa
SBE	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	:Türk Dil Kurumu
TTK	:Türk Tarih Kurumu
vb.	:Ve benzeri
vs.	:Vesaire
Yay. haz.	:Yayına hazırlayan
Yay.	:Yayınları, Yayınevi, Yayıncılık.

*Bize,
“kurt başlı bir sancak” gibi
yaşamayı öğreten
annem Sabahat ile
babam Mehmet Salimè...*

Erkan Hacifazlıoğlu

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	11
GİRİŞ.....	15

I.BÖLÜM

1.ASYA HUN İMPARATORLUĞU [MÖ 209 – MS 216]

1.1.Türklerin Kökeni.....	23
1.1.1. Türk Adı ve Anlamı	23
1.1.2. Türkçülük ve Turan	30
1.1.3. Türklerin İlk Yurdu.....	33
1.1.4. Türkler İle İlgili İlk Kayıtlar	35
1.1.5. Çin'de Bir Türk Devleti: Çular [MÖ 1050-256]	37
1.2. Türk - Moğol - Tibet İlişkisi	40
1.3. Hun Adı ve Kökeni	44
1.4. Çin İmparatorluğu'nun Kuruluşu	50
1.5. Çin Saldırıları	57
1.6. Çin Seddi	59
1.7. Çinlilerin Hunlardan Öğrendikleri.....	63
1.8. Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu.....	67
1.9. Mete'nin Babası Teoman Han	73
1.10. Mete Dönemi [MÖ 209-174]	77
1.10.1. Mete'nin Babasına Karşı Yaptığı Darbe.....	79
1.10.2. Mete - Oğuz Han İlişkisi	81
1.10.3. Sosyal Yapı.....	82
1.10.4. Mete'nin Devlet Teşkilatı.....	83

1.10.5. Mete'nin Doğu Komşusu Proto-Moğol Tunghuları Dağıtması.....	86
1.10.6. Mete'nin Batıda Yer Alan Yüceçilere Akını.....	91
1.10.7. Mete'nin Çin Akınları.....	92
1.10.7.1. Mete'nin Peteng Kuşatması [MÖ 201].....	95
1.10.7.2. Peteng Kuşatması Sonrası İlk Milletlerarası Antlaşma [MÖ 201]	101
1.10.8. Mete'nin Çin İmparatoriçesi'ne Yazdığı Mektuplar	103
1.10.8.1. Birinci Mektuplaşma [MÖ 192'den önce]	103
1.10.8.2. İkinci Mektuplaşma [MÖ 176].....	108
1.11. Hunların Yükselme Dönemi.....	111
1.12. Mete'nin Oğlu Ki-ok Han [MÖ 174-160].....	112
1.13. Hunların Duraklama Dönemi.....	116
1.14. Mete'nin Torunu Kün Han [MÖ 160-126].....	119
1.15. Ordos-Kansu'nun Çin'in Eline Geçmesi	122
1.16. Hun - Çin Savaşı [MÖ 119]	126
1.17. Çin'in Batıya Açılması [MÖ 119-105].....	127
1.18. Hun Hakanları ve Önemli Olaylar [MÖ 126 - 58]	128
1.18.1. İ-ti-şa Han Dönemi [MÖ 126-114].....	128
1.18.2. O-ui Han Dönemi [MÖ 114-105].....	130
1.18.3. O-su-lı Han Dönemi [MÖ 105-102]	131
1.18.4. Hu-li-ho Han Dönemi [MÖ 102-101].....	133
1.18.5. Su-t'e-ho Han Dönemi [MÖ 101-96].....	135
1.18.6. Huluku Han Dönemi [MÖ 96-85]	136
1.18.7. Hu-yen-ti Han Dönemi [MÖ 85-68].....	140
1.18.8. Hi-li-kun-ku Han Dönemi [MÖ 68-60].....	143
1.18.9. Wu-yen-chü-te Han Dönemi [MÖ 60-58]	145
1.19. Huhanyeh Han [MÖ 58-31] ve Cici Han Dönemi [MÖ 53-36]: İmparatorluk Dağılıyor	147
1.19.1. Hunlar Batıya Yöneliyor	147

1.19.2. Cici Han Dönemi [MÖ 53-36]	152
1.19.2.1. Cici Han'a Karşı Kan İçilerek Yapılan Antlaşma [MÖ 43]	154
1.19.3. Cici Han'ın Kalesi ve Sonu	157
1.19.4. Huhanyeh Han'ın Ölümü [MÖ 31]	160
1.20. Cici ve Huhanyeh Han Sonrası Çin'e Bağlı Üç Hakan Dönemi [MÖ 31-8].	161
1.21. Hunlar Yeniden Güçleniyor [MÖ 8 MS 18]	162
1.22. Deli Çin İmparatoru: Vang Mang [MS 8-23]	163
1.23. Vang Mang'ın Politikaları Hunları Birleştirdi ve Batıya Yöneltiler	167
1.24. Hunlar Batıda Üstünlüğü Ele Alıyorlar, Yü Han Dönemi [MS 18-46]	170
1.25. Hun İmparatorluğu Kuzey-Güney Olarak Bölünüyor ve Geriliyor	174
1.25.1. Kuzey Hun Devleti [MS 48-93]	174
1.25.2. Güney Hun Devleti [MS 48-216]	177
1.26. Hunlara Karşı Büyük Çin Seferi [MS 73-89]	178
1.27. Hunlar Batı Türkistan'ın Kuzeyine Göçüyorlar [MS 89-105]	180
1.28. Büyük Hun İmparatorluğu'nun Yıkılışından Sonra Hunlar [MS 150-270]	184
1.29. Çin'de Kurulan Türk Devletleri [270-556]	187
1.30. Asya Hun Uygarlığı	193
1.30.1. Her Türk Asker Doğan	193
1.30.2. Türk Savaş Taktiği	199
1.30.3. Atalara Saygı	202
1.30.4. Şanyu Unvanı	203
1.30.5. Veraset	207
1.30.6. Aile, Leviratüs	208
1.30.7. Karakteristik Özellikleri	210

1.30.8. Beslenme Kültürü.....	216
1.30.9. Müzik.....	218
1.30.10. Spor.....	218
1.30.11. Dil, Yazı ve Edebiyat.....	219
1.30.12. On İki Hayvanlı Türk Takvimi.....	228
1.30.13. Yargı.....	230
1.30.14. Üretim ve El Sanatları.....	232
1.30.15. Dolunay'a Göre Hareket.....	234
1.30.16. Kurultay [Toy / Meclis].....	235
1.30.17. Diploması.....	237
1.30.18. Kurt.....	239
1.30.19. Din.....	242
1.30.20. Kurgan [Mezar].....	251
1.30.21. Ölü Aşı	255

II.BÖLÜM

2. AK HUN İMPARATORLUĞU [420-557]

2.1. Kökenleri.....	259
2.2. Yaşadıkları Yerler.....	261
2.3. Ak Hun - Sasani İlişkileri.....	262
2.4. Ak Hunlar'ın Sonu.....	265
2.5. Ak Hun Uygarlığı.....	266

KAYNAKÇA.....	269
---------------	-----

DİZİN.....	7
------------	---

ÖNSÖZ

İlkokuldan yükseköğretime kadar tarihimizi soru bankalarından kısa maddeler halinde öğrendik. Bu yüzeysel bilgi *saman alevi* gibi uçup giden bir bilgiydi. İşte o zaman, “sağlam, ayaklarımızın üzerine basarak tarih öğrenmeliyiz” kararını verdim. Yıllarca ilk Türklerin tarihinden itibaren araştırmalar yaptım. Ancak Türklerin ilk zamanlarını kapsayan çok değerli bilgiler, darmadağın bir şekilde, arşiv belgeleri ile dolu tarih kitaplarının arasında öylesine durmaktaydı. Tıpkı bir antikacının dükkânında tarihi karmaşa içinde duran kıymetli eşyalar gibi. Bu eşyaların tarihsel süreç gözetilerek tasnif edilmesi gerekiyordu. Aksi halde bu karmaşanın içinde kaybolup gidecekti.

Bu ihtiyacı gözeterek yola çıktım...

Bu kitapta Türklerin kökeni, Türk adının anlamı, Türkçülük, Turancılık ve Türklerin MÖ 2.000’li yıllardan gelen tarihi; Asya Hunları [MÖ 209- MS 216] ve Ak Hunlar [MS 420-557] *bir bütün olarak* ele alınmış ve dönemin *en özgün yönleri* -kimi zaman günümüzle bağlantılar kurularak- bir *siyaset bilimci* gözüyle incelenmiştir. Yani antikacının dükkânındaki kıymetli eşyalar tarihsel süreç gözetilerek tasnif edilmiştir. Bu bakış açısıyla, Hun tarihinin incelenmesinin tarihimizdeki önemli bir ihtiyacı karşılayacağı düşüncesindeyim.

Yeryüzünde, günümüze kadar gelen iki büyük millettten biri *Türkler*, diğeri *Çinliler*dir. Başka birçok büyük millet ise tarihin akışı içerisinde kaybolup gitmiştir. Türkler, sürekli hareket halinde bir kıtadan bir kıtaya kültürleri ile birlikte göçmüş

iken; Çinliler, bulundukları coğrafyadan dışarı çıkmamışlardır. İşte bu Yüce Türk Milleti her coğrafyada başka milletlere idareci olmuş, efendilik yapmıştır. Orhun Yazıtları'ndan sonra en önemli eser olan Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *Divânu Lugâti't-Türk'te* [1074] *Türk Milleti* için söyledikleri anlamlıdır: “Yüce Tanrı, Türk burçlarında doğdurdu devlet güneşini; onların ülkeleri etrafında döndürdü göklerin çemberini... zamanın hakanları yaptı onları; ellerine verildi günümüzdeki insanların yuları... Akli olan herkes onlara katılmalı ve onların oklarından korunmalı. En iyi yol konuşmaktır onların [Türklerin] dillerini...”¹

Kaşgarlı'nın bu tespitinden sonra erken Türk Tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında kısa bir bilgi vermek istiyorum. Türk tarihinin çok önemli bir parçası olan Hun tarihi ile ilgili tarihçilerimiz çok fazla eser ortaya koymamışlardır. Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi ile -yani Türk-İslam Tarihi ile ilgili yüzlerce kitaba, makaleye ulaşılabilirken, Hunların Tarihi, öksüz bir şekilde öylece durmaktadır. Hâlbuki, Türk Tarihi'nin temelini bilmeden Selçuklu'yu, Osmanlı'yı ve Cumhuriyet'i anlayamayız. Tarihimiz bir bütündür. Bu sebeple tarihimizin temellerini çok iyi bilmeliyiz, aksi halde temeli olmayan bir yapı çöker.

Evet, tarihimizi iyi öğrenmemiz gerekiyor. Binlerce yıllık geçmiş olan Yüce Türk Milleti'nin tarihi, milletimizin/ devletimizin temelidir. Böyle onurlu ve bütün cihana hükmetmiş bir tarihe sahip olmak, millet olarak en büyük gururumuzdur. Köklü bir geçmişe sahip olmayan milletler, rüzgârda savrulan bir yaprak gibidirler. Rüzgâr ne taraftan eserse, o tarafa giderler. Ele güne muhtaç olmaya mecbur kalan bu milletler, yok olup gidecekleri günü tarihin amansız mücadelelerinde savrularak beklerler. Köklü bir geçmiş olduğu halde, bunu bilmeyen milletler ise zaman içerisinde değerleri başka milletler tarafından yağmalanarak, kendilerini tarihin çöplüğünde bulurlar. Türk Tarihi araştır-

1 Kaşgarlı Mahmud, *Divânu Lugâti't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoynulu [Ankara: TDK Yay., 2018], s. 1.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://ranteoy.org>

macılarından Prof.Bahaeddin Ögel'in Türk kültürü ve tarihi ile ilgili söylediği sözle devam ederek, sizleri *düşünmeye* sevk etmek istiyorum: “*Türk kültürü ve Türkçe, yağmaya uğramış bir mal gibidir. Elinde delil olsun, olmasın herkes ondan bir parçayı alıp, başka kültürlerle mal ediyor.*”

Ünlü şairimiz Ziya Gökalp ise Türk Milleti'nin kökünü şu satırlarla anlatır:²

Sorma bana oymağımı, boy'u mu
Beş bin yıldır millet gibi yaşıyorum,
Sorma bana, ailemi soyumu
Soyum Türklük, soy büyüğüm hünkârım...

Türk tarihi ile ilgili kitaplar okumaya başlayınca görülecek manzara hem *acıdır* hem de ne kadar büyük bir medeniyetin sahibi olduğumuzun *onurudur*. Acı olan Türk tarihi ile ilgili birçok bilimsel çalışmayı *batılıların* yapmış olmasıdır. Onur verici taraf ise batılıların Türk tarihini bu kadar büyük şevkle inceleme arzularıdır. Türk kültürü ve tarihini *yağmaya* uğratmamak ve on doğrunun arasında bir yanlış yutmamak için, tarihimizi iyi öğrenmek ve gelecek nesillere onurlu bir şekilde miras bırakmak, Türk vatandaşı olarak hepimizin görevi olmalı diye düşünüyorum. Atatürk'ün Türk çocuğuna gösterdiği hedef de budur: “*Türk çocuğu atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak hususunda kendinde kudret bulacaktır.*”³

Kitabın başlığını niye “*Asya Türk Hun İmparatorluğu*” şeklinde koyduğumu açıklamak istiyorum. Bir gün iyi bir üniversiteden mezun bir arkadaşım *Hunlar, Türk mü?* şeklinde bir soru sordu. Şaşırdım! Sonra, yine yükseköğrenim görmüş başka arkadaşlarımla yanında Hunların hangi millete mensup oldukları konusunda fikirlerini sordum. Aldığım cevap hep aynıydı. Hun-

2 Fevziye Abdullah Tansel, *Şiirler ve Halk Masalları-Ziya Gökalp Külliyyatı 1*, [Ankara: TDK Yay., 1989], s.101.

3 Özkan İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Yay.haz. Erkin Ekrem, Serhat Küçük, [Ankara: TTK Yay., 2017], s.183.

Erkan Hacıfazlıoğlu

ların Türk Milleti'nin bir parçası olduğunu bilmiyorlardı. Gerçekten çok şaşırdım ve hayretler içerisinde kaldım! İşte bu bilgilerden yola çıkarak, kitabı arka kapak yazıları ile birlikte kısa bir inceleme yapan kişi; Hunların, *Yüce Türk Milleti*'nden olduğunu anlasın istedim.

Son olarak şunu söylemek isterim;

Kaçkarların bir dağ köyünde doğup büyüyen ve Cumhuriyetin eşit yurttaş anlayışından yararlanarak okuyan bir Cumhuriyet çocuğu olarak; bu fırsatı bizlere tanıyan Atatürk ve silah arkadaşları ile Kurtuluş Savaşı şehit ve gazilerini rahmet ve saygıyla anmak istiyorum. Bunun yanında, annem Sabahat ve babam Mehmet Salim'in bizlere tanıdığı imkânla *kimsenin ekmeğine muhtaç etmeden* ve böylece bize *ku'la kulluk yaptırmadan* özgür bir birey olarak yetiştirmesi; bu kitabın özgür bir beyinle yazılmasına vesile olmuştur. Bu nedenle onların ellerini tekrar tekrar öpüyorum. Ayrıca çalışmalarımda katkıları olan Mühendis Zafer Hacıfazlıoğlu ile Doç.Dr.Hasan Hacıfazlıoğlu'na ve bir de eleştirilerinden yararlandığım ufkumu açan isimsiz kahramanlara sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Erkan Hacıfazlıoğlu
Ankara-2019

GİRİŞ

Tarihimizde yaşanmış olaylar geleceğimize ışık tutar. Sosyal bilimlerin laboratuvarı tarihtir. Bu kitapta tarihi kronoloji içerisinde okurken, dönemin önemli olaylarının ve sözlerinin bir *nasihat* ya da *kulağınıza küpe olsun* deyimindeki gibi faydalı olacağını umut ediyorum. Bu olgu, kitabın özgün tarafını ortaya koymaktadır. Ancak şu önemli bilgiyi de öncelikle okuyucuya sunmak istiyorum. Hun tarihi ile ilgili yazılı kaynaklar, *Hunların düşmanları* tarafından yazılmıştır. Hunlar ile ilgili bilgiler meraktan dolayı yazılmamıştır. Düşmanları olan Hunları iyi tanımak ve onların eksik yönlerini öğrenerek yok etmek için bilgiler edinilmiş ve bu edinilen bilgiler; sonraki kuşakların izleyeceği politikalarda, rehber olması amacıyla yazılı hale getirilmiştir.

Hun tarihi ile ilgili bilgileri Asya'da Çin Tarihi Yazıtları'ndan⁴, Avrupa'da ise Roma, Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarından alabiliyoruz. Bu sebeple, bu milletlerin kaynaklarını incelerken, *düşmanla [Hunlar/Türkler]* ilgili tutulan kayıtlar olarak menşeyi düşünerek yorumlamak gerekir. Çin kaynakları ve anılan diğer resmi kaynaklarda; kendi devletlerini kutsamanın yanı sıra, kahramanlık ve övgü dolu sözler, hep kendilerine yöneliktir. Hunlar, onların [Çin/ Roma/ Bizans] *barbar* şeklinde adlandırdığı ezeli düşmanlarıdır. Okuyucu buna dikkat etmelidir. Mesela, Hunların üstünlüğünü kabul edip, onlara vergi veren Çinliler, yıllıklara şöyle yazmışlar: "*Hunlar, öldürücü soğuğun çok erken geldiği kuzeyde yaşıyorlar; bunun için ilgili makamlarıma, Tanrıku'ta [Hakan] her yıl belli miktarlarda pirinç,*

4 En eskisi 2500 yıllık.

*pirinç maltı, ipek [iplik halinde], ipek kumaş ve daha başka şeyler göndermelerini emrettim.*⁵

Bu söylenenlerden yola çıkarak, dikkatli bir okuyucu gözü ile, bunun bir *zorunlu vergi/ haraç* olduğu çok rahat anlaşılabilir. Bunu başka bir Çin kaynağından teyit edebiliyoruz. Bir Çin vezirinin, imparatora söyledikleri kaynaktaki şu şekilde yer alır: “Bugün Hunlar bize binlerce hakaretlerde bulunuyorlar. Daha çok hakaretlere maruz olmamak için her sene de kendilerine gerek nakit gerek zahire olmak üzere birçok masraf [vergi] vermeye katlanıyoruz. Bunları talep etmek, hâkim ve sahip olmak demektir. Onlara bu vergiyi vermek ise uyruk olduğumuz anlamına gelir. Demek oluyor ki ayaklar yukarıda, baş aşağıda bulunuyoruz. İmparatorluk bugün hakikaten utanç içinde ve hazin bir vaziyette bulunuyor. Kimse memleketi bu vaziyetten kurtarmak için uğraşmıyor.”⁶ Ancak burada şunu da vurgulamak açıklayıcı olacaktır. Çin Yıllıkları belli ölçüler içerisinde kendi üstünlüklerini ortaya koymaya çalışmakta iken, Romalı tarihçilerden birçoğunun ise Hunları “*insan eti yiyen canavarlar*” olarak göstermesi manidardır. Öyle ki, Romalı tarihçilerden biri hariç [Priscus], hayatında hiç Hun görmeden Hunlar ile ilgili tarih yazmışlardır.

Türklerin kendileriyle ilgili ortaya koydukları ilk yazılı eserleri MS 6. yüzyıla ait birkaç satırlık metinler içeren *Yenisey Yazıtları*’dır. Bunu 8. yüzyıl *Orhun Yazıtları* takip eder. Ancak bazı tarihçiler Mete Han’ın mektuplarını [MÖ 190-170] Türklerin ilk yazılı belgeleri olarak görürler. Bundan sonra ise *Arap kaynaklarında* da Türkler ile ilgili bilgiler yer almaya başlar. *Orhun Yazıtları*’nın çözümü [1893] ile birlikte Türk tarihinin derinlikleri dünyada ilgi uyandırarak daha çok araştırmalara konu olmuştur.

5 J.M. de Groot - G.Ahmetcan Asena, *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*, [İstanbul: Pan Yay., 2010], s.17.

6 Joseph de Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi I*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Yay. haz. Erol Kılınc, [İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018], s.146-147.
Örnekler için bk. Erkan Hacıfazlıoğlu - <https://rantey.org>

Burada, sizleri biraz daha düşünmeye sevk edecek bazı bilgiler vermek istiyorum. Çin Yıllıkları, dünyanın en eski yazılı belgeleri olarak kabul edilir. Peki, bu yıllıklar Çinlilerden sonra en fazla hangi milleti ilgilendiriyor? Tabii ki, *Yüce Türk Milletini...* Türk milletinin bir parçası olan *Hunları* ilgilendiriyor. Bu bir zorunluluktur; çünkü, Çin tarihi, Hunlar olmadan yazılamaz. Çin kaynakları, Çin ve Türk tarihini birlikte anlatarak başlar. Ancak, burada bazı istisnalar olmakla birlikte, Türk tarihçilerine düşen büyük bir ayıba da değinmeden geçemeyeceğiz. Türk tarihi ile ilgili en iyi araştırmaları, çevirileri batılı bilim insanları yapmıştır. Çin Yıllıkları'nı da, batılılar kendi dillerine çevirerek bilim dünyasına kazandırmışlardır. Biz, tarihimizi batılılardan öğrenmeye kalkışırsak, *on doğrunun* arasına konan *bir yanlış*ı hap gibi alır ve yutarız. Bu yuttuğumuz hap ise bizde en derin yarayı açar.

Bu duruma bir örnek verelim:

Orta-Asya için 6. yüzyıl Yunan kaynaklarında *Turkhia* kelimesi kullanılır. Yüzyıllarca bu ad Orta-Asya'nın adı olmuştur. 1920'lerden sonra ise Sovyet Rusya emperyalist amaçlarla *Türkistan* yerine *Orta-Asya* adını tercih etmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Batı ülkeleri *Türkistan* yerine *Orta Asya veya Merkezi Asya* adını kullanmaya başlamıştır.⁷ Nihayetinde emperyalist amaçlarla dünyaya şekil verenler *Türkistan coğrafyası*'na *Orta-Asya* adını bilim dünyasına kabul ettirmişlerdir.⁸ Böylece *Orta-Asya* adı bilim dünyasında tutunmuştur. Mecburi olarak biz de bu adı kullanacağız. Ama yüreğimizden geçen *Türkistan* adıdır. Çünkü bu ad, birlik ve beraberliğimizin ve bu coğrafyanın *sahibinin* adını söyler. Okuyucu, her *Orta-Asya* kelimesinin geçtiği yerde *Türkistan* adını aklına getirir ve öğretim programında da; *Orta-Asya* adı yerine *Türkistan* adını kullanmaya başlarsak ve çok kıymetli

7 Kürşad Yıldırım, *Çin Kaynaklarına Göre Hunlar Ve Gök-Türkler Döneminde Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2015], s.15-16.

8 Boris Vladimiroviç Lunin, *V.V.Bartold ve Rus Oryantalizminde Orta Asya*, çev. ve Yay. haz. Cengiz Buyar, [Ankara: TTK Yay., 2015], s.1X.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://panfey.org>

eserler de ortaya koyabilirsek, bu adı; *Büyük Türkistan* olarak yeniden yaşatabiliriz. Böylece *Türkistan Devleti* ile Orta-Asya anlamında kullanacağımız *Büyük Türkistan* da ayırt edilmiş olur. Bizim yapabileceğimiz, ancak, *giriş* bölümünde bir kıvılcım çıkarmaktır.

Bu kitapta, Türk tarihinin şu ana kadar bilinen en eski çağını ele alacağız. *Asya Hun* tarihi 600 yıldan uzun bir süre Çin Yıllıkları'nda yer almıştır. Asya Hunları'nın ilk merkezleri bugünkü *Moğolistan* ve *Ordos* idi. Hunlar, MÖ 200'li yıllardan MS 200'lere kadar dönemin en önemli imparatorluklarındandı. MÖ 200'lerde Kore'den Hazar Denizi'ne kadar uzanan Büyük Hun İmparatorluğu, 18.000.000 km² [Türkiye Cumhuriyeti'nin 25 katı] büyüklükte idi. Büyük Hun İmparatorluğu'nun çöküşü geçmesi ile birlikte *Kavimler Göçü* başlamış ve Avrupa'da da *Hunların* imparatorluk kurmasına vesile olmuştur. Hunlar, Asya ve Avrupa'nın etnik yapısını değiştirerek dünya tarihinde unutulmaz izler bırakmışlardır. Ak Hun İmparatorluğu da bu dönemde tarih sahnesine çıkmıştır.

18

Türk tarihçi Prof.Bahaeddin Ögel, Hun İmparatorluğu ile ilgili şu anlamlı tespitte bulunur: “*Büyük Hun Devleti, tıpkı bir insan vücudu gibiydi. Devletin binlerce kilometre uzaklıktaki bir köşesinde, başkentin haberi olmadan hiçbir şey olamazdı. Her şey, başkente haber verilir ve başkentin buyruğuna göre işler yoluna konurdu. Mete'nin kurduğu bu devlet, bundan dolayı 'büyüklük' ve 'imparatorluk' adına layıktır.*”⁹ Bu tespit ile yola çıkıp Hunlara bu bakış açısıyla bakmak, onların dünya tarihindeki yerini görmek açısından anlamlı olacaktır.

Büyük Hun İmparatorluğu, Asya tarihinde 350 yıl yaşamıştır. Hun İmparatorluğu'ndan sonra Çin topraklarında kurulan Hun kökenli devletler de 250 yıl kadar hüküm sürmüşlerdir. Bundan sonra Avrupa Hunları ile Ak Hunları tarih sahnesinde görürüz.

9 Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, [Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1981], s.XVII.

Hunlar, Asya ve Avrupa'da yüzyıllarca hüküm sürerek, dönemi içinde derin etkiler bırakmış ve günümüze kadar gelen Büyük Türk Devlet geleneğinin önemli halkası olmuştur.

Erken Türk tarihi ile ilgili araştırmaların yoğunluklu olarak Cumhuriyet dönemi ile birlikte başlaması üzüntü vericidir. Bu konuda Prof.Özkan İzgi'nin tespitini aktarmak istiyorum: "*Osmanlı İmparatorluğu zamanında İslam tarihi temel olarak alınmış ve İslam'dan önceki Türk tarihine önem verilmemiştir...*"¹⁰ Cumhuriyet ile birlikte Türk Tarih Kurumu [1931], Türk Dil Kurumu [1932] ve Dil Tarih Coğrafya Fakültesi [1935] kurulmuş, *Türk tarihinin* derinlemesine araştırılması teşvik edilmiş ve nihayetinde o güne kadar tarihiimizin bilinmeyen yönleri ortaya konmuştur.

Burada şunu açıkça belirtelim ki, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi gibi fakülteler daha sonraki on yıllarda ülkemizin birçok yerinde açılmıştır. Ancak bu fakülteler ilk kuruldukları zamanki amaç ve ruhlarını kaybetmişlerdir. Özellikle de son 40-50 yıldır bu fakültelerde öğretilen dillerin kültürleri ve edebiyatları ile ilgili araştırmalar ortaya konulmaya başlamıştır. Yani, ülkemizdeki araştırmacılar, yabancı dilleri öğrenip Türk tarihi ile ilgili o dillerde yer alan Türk belgelerini incelemesi gerekirken, ne yazık ki bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde daha çok öğrendikleri dillerin *kültürünü* ve *edebiyatını* ülkemizde yaymak gibi bir misyonu yüklenmiş oldular. Bu garip durumu okuyucunun bilgisine sunarak, onun takdirine bırakıyoruz.

Çin ve Türk tarihi ile ilgili en iyi çalışmaları yapmış olan yabancı bilim insanları arasında Türkolog Prof. Joseph de Guignes [1721-1800] ilk sırada yer alır. Prof. Bahaeddin Ögel, J. de Guignes'i, "*Türk tarihinin kurucusu*" olarak kabul eder ve onunla ilgili şu yorumu yapar: "*Türk tarihini derli toplu olarak bir araya getiren de şüphesiz ki bu meşhur Fransız'dır. Bugün bile onun kurduğu Türk tarihi düzeni, pek fazla değişmiş değildir. Avrupa Hunları'nın, Avarların ve hatta henüz daha*

*“bizim bir şeylerden haberimiz yok iken, Selçukluların bile Orta-Asya’dan geldiğini de Guignes söylemişti.”*¹¹ Batı’da, Türk tarihi ile ilgili araştırmalar 1750’li yıllarda Çin kaynakları incelenerek başlamıştır. Bundan 200 yıl sonra ülkemizde B.Ögel ilk kez Çin kaynaklarını inceleyerek Türk tarihi ile ilgili eserler ortaya koyan bilim insanıdır.

Bunun yanında Türk tarihi ile ilgili önemli çalışma yapan yabancı bilim insanları arasında; Prof.Friedrich Hirth [1845-1927], Prof.Johann Jacob Maria de Groot [1854-1921], Prof.Edouard Chavannes [1865-1918], Otto Franke [1867-1930], Prof.Vasily Vladimiroviç Barthold [1869-1930], Prof.Gyula Nemeth [1890-1976], Prof.Wolfram Eberhard [1909-1989], Lev Nikolayeviç Gumilev [1912-1992], Prof.Şiratori Kurakiçi yer alır. Ayrıca son dönemde, Fransız Türkolog Prof.Jean-Paul Roux’un [1925-2009] yapıtları da önemlidir. İsimlerini burada sayamadığımız; Macar, Rus, Alman, Hollandalı vs. başka Türkologların çalışmaları da Türk tarihi açısından büyük önem arz etmektedir.

20

Bu güzel coğrafyada yaşayan, din ve ırk ayırt etmeksizin vatandaşlık bakımından *Türk* olan bizler, tarihimizi iyi araştırmalıyız. Tarihimizi iyi bilirsek, bize kurulan tuzaklara düşmeyiz. Biz, ne yazık ki, *“tarihimizi bilmiyoruz, öğrenmiyoruz, öğrenmek istemiyoruz.”* Belki de bir eğitim sistemimizi buna göre kurmuş! Son çağın önemli âlimlerinden Prof.Hüseyin Atay’ın şu sözü hepimizin kulağına küpe olsun: *“Cahil toplumlarda tarih tekrar eder. Gelişmiş toplumlarda tarih tekrar etmez. Onlarda her şey yeniden başlar, her an yeni bir şey yapılır.”*

Giriş bölümümüzü Atatürk’ün şu anlamlı cümleleri ile tamamlayalım: *“Ey, Türk Ulusu! Sen yalnız yiğitlik ve savaşçılıkla değil, fikirde ve uygarlıkta da insanlığın şerefisin... Belleğindeki binlerce ve binlerce yılın anısını taşıyan tarih, uygarlık safında layık olduğu yeri sana parmağıyla gösteriyor. Oraya yürü ve yüksel! Bu senin için hem bir hak, hem de bir ödevdir.”*¹²

11 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I Cilt*, [Ankara: TTK Yay., 2014], s.7.

12 Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi I*, [İstanbul: Tekin Yay., 2006], s.23.

BİRİNCİ BÖLÜM

ASYA HUN İMPARATORLUĞU [MÖ 209 - MS 216]

*“... Yüz savaşta yüz zafer kazanmak en mükemmeli değildir.
En iyisi savaşmadan baş eğdirmektir...”*

Sun Zi

1. ASYA HUN İMPARATORLUĞU [MÖ 209 - MS 216]

1.1. Türklerin Kökeni

1.1.1. Türk Adı ve Anlamı

Türk adının bir söylentiye göre Hz.Nuh'un torunu [Yafes'in oğlu] *Türk* veya başka bir söylentiye göre ise [İran] Kral Feridun'un oğlu *Tûrac/Tûr*¹³dan geldiği tezi ileri sürülür. Bu bilgilerin yanı sıra, MÖ 5. yüzyılda yaşayan Herodot'un doğu kavimleri arasında saydığı *Targitalar*, İskit topraklarında oturdukları söylenen *Tyrkae*'ler, kutsal kitap Tevrat'ta adı geçen, Yafes'in torunu *Togharma*, eski Hint kaynaklarında yer alan *Turukha* [veya Turuşka], *Thrak*'lar, eski Ön Asya çivi yazılı metinlerde görülen *Turukku*'lar, Çin kaynaklarında MÖ 1. bin yılında hüküm süren *Tik*'ler [veya Di] ve hatta *Troia*'lılar vb. bizzat Türk adını taşıyan Türk kavimleri olarak düşünülmüştür.¹⁴

13 *Tûran* adı buradan geliyor. Tarihçi Zeki Velidi Togan ise; *Türk* adının kökeninin *Tur* veya *Tür* dan geldiğini söyler. İranlılar Türklere *Turani* ismini takmışlardır. *Tur*'dan sonra gelen *un* eki ülke anlamında olması gerekir. İran, *Afganis+an*, *Hindist+an*, *Türkist+an* da olduğu gibi. Bu görüşü kabul ettiğimizde *Turan*, *Tur*'ların ülkesi anlamına gelir. Bir başka yoruma göre ise, *an* eki Farsça ve Macarca'da çoğul eki anlamındadır. Bu görüş kabul edilirse *Turan*= *Turlar*, yani millet anlamına gelir. [Reha Oğuz Türkkan, "Türk Tarih Tezleri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1. 2002], s.593].

Turan adı; Orta-Asya'nın göçebe toplulukları için önce İran'da, sonra Müslüman doğu ülkelerinde ve daha sonra da Hristiyan dünyasında kullanılmıştır. İran milli destanı [Firdevsi'nin yazdığı] *Şahname*'ye göre Kral Feridun'un üç oğlundan biri olan *Tur*'a şark ülkelerini; diğer oğlu İrc'e İran ve Arap ülkelerini; üçüncü oğlu *Selem'e* ise Rum ve Rus ülkelerini verdiğini belirtmiştir. İranlılar *Tur*'a nispeten Türklerin yaşadıkları ülkeye *Turan* derler. *Tur*'un çoğul şekli ise *Tur(k)an* dır. İşte Türklerin bu efsanevi hükümdarı *Tur(k)*'un torunu olup İran, Hindistan, Rum ve Rus ülkelerini fethetmiştir. İran-Turan savaşlarının kahramanı olan Afrasyab'ın başkenti Merv veya Belh şehri olarak gösterilmiştir. Ak Hunlar'ın merkezinin de bu bölgeler olduğu bilgisi vardır. Tarihte Sasani [İran]- Ak Hun savaşları meşhurdur [Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), s.43].

14 [İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012), s.43], [Sencer Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk imparatorluğu*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2005), s.21-22].

Türk tarihinin en eski yazılı kayıtlarından Gök-Türk Yazıtları'nda; *Türk* adı, *Türük* ya da *Türk* şeklinde geçer. *Türk* adı Çince'de *Tu-jue* ve *Tu-qu*, Soğdçada *twrk*, Yunancada *Tourkos*, Orta Farsçada *Twrk*, Arapçada *Türk*, Süryanicede *Turkaye*, Sanskritçe *Turuska*, Tibetçede *Drug* ve *Dru-gu*, Hotencede de *ttürk*, *ttürka*, *ttrrük* ve *ttürk* şeklinde yer alır.¹⁵

Türk adının kökeninde, *Tur* yerine *Tür*'ü alırsak başka bir sonuca varılacağına dair de görüşler vardır. *Tür* şekli ile Türk adının *türemek*'ten çıktığı sonucuna ulaşılır. Şöyle ki Hint-Avesta efsanesi dilinde *ik*'in veya sadece *k*'nin o dönemde çoğul ifade ettiği bilinmektedir. Bu bağlamda, *Tür*'den *türemek*'e, yani *insandan olma* sonucuna varırız.¹⁶

Türk adına; Arap kaynaklarda, *terk* ile *Türk* aynı sessiz harflerle *T.r.k* yazılmasından ötürü *terk*'e bağlı bir anlam yüklenmiştir. *Yecüc-Mecüc* seddinin ötesinde *terk edilmiş bir kavim* olduğunu ve bunlara *Türk* denildiğini görürüz. Gerdizi'ye [ö.1048] göre; Türk diyarı, *terk edilmiş* bir diyar olduğu için bu adla anılmıştır.¹⁷ İşte bu *Türk* adı, Arap alfabesi kullanılması zamanında; 19. yüzyıl sonlarına kadar *t.r.k*, *Terk* diye okunacak bir şekilde yazılmıştır. 19. yüzyılın sonlarında bir kısım Türkler, *Türk*'ü, *Terk*'den ayırmak ve açık olarak *ü* okutmak üzere bir *vav harfi* eklemek istediler [T.u.r.k]. Ancak *Türk*'ün yüzyıllardır devam edegelenin aksine böyle yeni bir imlâ ile yazılışı önceleri hayli yadırganır ve *Türk*'ü yeni Arap alfabeli imlâsı ile yazanlar *Vavlı Türk* diye küçümseyerek karşılanırlar.¹⁸

Türk adı ile ilgili başka bir yorum ise, MÖ 1400'lerde Türklerin izinin batıda olduğuna dairdir. Türkler önce Orta-Asya'dan

15 Hayrettin İhsan Erkoç, *General Li Jing'in Askeri Düşüncesi ve Dığu Göktürk Kağanlığı'nın Çöküşü*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe, SBE, 2015], s.39-40.

16 Türkkan, "Türk Tarih Tezleri", s.593-594.

17 Buna örnek de şu cümle verilir: "Mamurluktan uzak olduğu için Türkistan ülkesine *Türk* adı verildi."

18 Tuncer Baykara, "Türk'lüğün En Eski Zamanları", [*Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1, 2002], s.376-377.

Kars civarlarına gelmişler, sonra Ege kıyılarına kadar gidip, orada denizci bir toplum olmuşlardır. Bu Türkler ile ilgili, Mısırlılar, “başlarında tüyler takılı ‘*Turuşka*’¹⁹ deniz savaşçıları” diye bahsetmişlerdir. Hintliler bugün bile Türkleri *Turuşk* ve *Turuhka* diye isimlendirirler. İşte bu yüzden Mısırlıların MÖ 1400’lerde kullandıkları *Turuşka* adının *Türk* kelimesinin bir şekli olduğuna dair görüşler vardır. *Turşkal*ların bir başka göç ettikleri yerin de İtalya’nın kuzey-batı bölgesi olduğuna dair bir görüş vardır. MÖ 800’lerde çok etkili olan bu *Turşkal*ara, *Etrüsk*²⁰’ler denmiştir. *Turşkal*ara, Romalıların taktıkları *E* harfi çıkarılırsa, ilk anlamı ortaya çıkar.²¹

Türk adının anlamı ile ilgili ise İ.Kafesoğlu şu tespitte bulunur; *Türk* adı, *güç*, *kuvvet* [sıfat hali ile güçlü, kuvvetli] anlamındadır. Birçok anlam yüklenen *Türk* adının, bir Uygur-Türk belgesindeki mevcudiyeti yolu ile *güçlü*, *kuvvetli* anlamında olduğu kesinleşmiştir. *Türk* adı, miladi 420’lerden itibaren bir Pers belgesinde ve sonra bir Bizans kaynağında *güç-kudret* olarak anlam bulmuştur. Asya Hun İmparatoru Met’nin ailesi veya kabilesinin adı olan *Tu-ku/ Tu-k’o* kelimesinin aslında *Türk* olması da muhtemeldir.²²

19 Ayrıntılı bilgi için bkzn. G.Ahmetcan Asena, *Türkanlarda [Etrüsk] Tanrı, Ruhu ve Ölüm*, [Ankara:Altınordu Yay., 2019], s.28-29.

20 Etrükslerin tarihi ile ilgili G.Ahmetcan Asena şu bilgileri verir: “Gerçek adları büyük bir ihtimalle Turkan/Turhan veya Rasena [Aşina/Asena] olması gereken ‘Etrüks’ler tarih öncesi dönemlerden başlamak üzere muhtelif göç dalgaları halinde Balkanlar ve Batı Anadolu’dan hareketle önce Alp Dağları’na, oradan İtalya’ya göçen, İtalya Yarımadası üzerinde Batı uygarlığına temel teşkil eden ciddi bir uygarlık yaratan ‘gizemli’ bir halktır... Bu anlamda Latin Roma İmparatorluğu ana hatlarıyla Turkan geleneğinin kesintisiz bir devamıdır...” Eserin ilerleyen sayfasında ise şu bilgiler yer alır: “Yazılı kaynaklara bakılırsa, bugün bize ‘Etrüks’ adı altında takdim edilen akraba boylar, MÖ 1250 yıllarında bugünkü İtalya’da tarih sahnesine çıkan ve yerli halklar üzerinde takriben bin yıl süren bir egemenlik kuran ‘kayıp’ bir halktır. Onların yarattığı yüksek medeniyet, daha sonra Latin, Roma ve Grek, bununla Batı medeniyetine temel teşkil etmiştir. Onlar ‘militan 750 yıl önce Avrupa’nın tek büyük uygar ve ekonomik gücüydü.’” [Asena, *Türkanlarda [Etrüsk] Tanrı, Ruhu ve Ölüm*, s.9-11].

21 Türkkan, “Türk Tarih Tezleri”, s.592-593.

22 İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, [İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017], s.16.

Türk devletlerinde kavim adı yerine kişi adı ile devletin anıldığını görmekteyiz. İlk defa MÖ takriben 4. veya 3. yüzyılda *Hunor* adına rastlıyoruz ve bu adın da *Hun* adına dönüştüğü kanaatindeyiz. Yani, Hun soylularının *soy/ boy adı olan* ve onurlu, güçlü ve cesur anlamına gelen *T'u-ke/ Tuyku/ Turuk/ Türük [Türk]* adı kullanılmış ancak devlet oluşumu içinde *Hunor*, *Hun'a* dönüşmüştür.²³ Sonraki Türk devletlerinde bu görüşü destekleyecek bilgiler de vardır. Tıpkı Oğuzların *Kınık* boyundan *Selçuk'un* Selçuklu Devleti'ne; *Kayı* boyundan *Osman'ın* Osmanlı Devleti'ne adlarını vermeleri gibi. Burada devletin adının, boy isimlerinden ziyade, *devletin kurucusunun* adı ile oluştuğunu görüyoruz.

Türk adının anlamının *güçlü* olması, onların yaşadıkları coğrafyanın güç şartlarından mı geliyor? Türklerin yaşadıkları yaylalar ortalama 1200 ile 1400 metre arasında değişmektedir. Altay Dağları'nın yüksekliği 4.000 metreden fazla, Ötüken'in bulunduğu Hangay Dağları 4.000 metre. Ayrıca bu bölgenin yağıışı azdır, Cungaryada, Gobi Çölü'nün olduğu yerde yağışlar 100 milimetrenin daha altındadır. Kışın -50 dereceye kadar düşen şiddetli soğuk vardır. Akarsular, göller donar. Sık ladin, çam, köknar ormanlıklarının eteklerinde çayırılar bulunur.²⁴ Türklerin bu güç tabiat şartları içerisinde, sürüleriyle birlikte *tabiatla mücadele* ve *birlikte yaşam* üzerine kurulu, heyecan verici bir serüvenleri vardır.

Türk adının *güçlü, kuvvetli* anlamında olmasını tarihi belgelerden de öğrenebiliyoruz. Gök-Türk Yazıtları'nda "*Türk yiğit Beyler, buyruklar, tigitler*" yer aldığı gibi, Uyurca metinlerde de *Türk çerig* şeklinde görüyoruz. Buradaki *Türk* kelimesi *güçlü, kuvvetli* olarak açıklanabilir. Kutadgu Bilig'de de *erk* ile birlikte *Türk* kelimesi kullanıldığında *güç, kuvvet* anlamına gelir. Ancak, şunu

23 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.34-36.

24 Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, çev.Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, [İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2019], s.118. Rap Arsivi - <https://rantey.org>

belirtelim ki, burada *Türk* kelimesi artık bir millet adı olarak da geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *DLT*'de [1074] *Türk* adı, Tanrı'nın doğrudan kendi kavmine verdiği bir addır.²⁵ Kaşgarlı, bu eserinde şu tanıımı yapar: "*Türk, Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına [Türklere] Yüce Allah tarafından verilmiş isim*"dir.²⁶

Türk adının *kemal, olgunluk çağı* anlamına geldiği görüşü de vardır. Bu ad Çağatayca'da²⁷ da "*mert, yiğit, kahraman ve cesur asker*" gibi anlamlar taşır. Bir örnek verecek olursak: "*Türk ve merdane ve kılıçlık yiğit idi.*" 13. yüzyıldan sonra Anadolu'da²⁸ *Türk* adı "*şehirlere oturmeyan kimseler*" olarak anlam bulur. Osmanlı döneminde de *Türk'ün* bu anlamı devam eder. 19. yüzyılda Ahmed Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmanî'si'ne göre Türk: "*sahra-ni-şin olup Şehristana dâhil olmayanlara Türk ve Oğuz ism-i umumi kılmağla ileride Türk tabiri kaba, rustaî [köylü], Oğuz sade, safdil, manasına sarf olunmuştur*" şeklinde anlatılır. Batı Türklüğünde ise *Oğuz* ile *Türk'ün* anlamı aynı idi.²⁹

25 Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *DLT*'de [1074] *Türk* adı şu şekilde geçer: "*Türk Tanrı yarlığıyası Nuh'un oğlunun adıdır. Bu Tanrı'nın, Nuh'un oğlu Türk'ün oğullarına verdiği bir addır... Türk sözü Nuh'un oğlunun adı olduğundan bir tek kişiyi bildirir: Oğullarının adı olduğunda 'beşer' kelimesi gibi çokluk ve yığını bildirir. Nitekim Rum kelimesi İshak oğlu İysu'nun oğlu Rum'un adıdır; oğulları da bu adla anılmıştır. Türk adı da böyledir.*

Bize ad olarak Türk adını Ulu Tanrı vermiştir dedik. Çünkü [İslam Peygamberi'nin söylediği] hadis şöyledir: *Yüce Tanrı 'benim bir ordum vardır, ona Türk adını verdim, onları Doğu'da yerleştirdim. Bir ulusa [kavme] kızsarsam Türkleri o ulus üzerine musallat kılarım' diyor. İşte bu Türkler için bütün insanlara karşı bir üstünlüktür. Çünkü Tanrı onlara ad vermeyi kendi üzerine almıştır. Onları yeryüzünün en yüksek yerinde, havası en temiz ülkelerinde yerleştirmiş ve onlara 'Kendi Ordum' demiştir.*

Bununla beraber Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyüklerini ağzılamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, öğrenmemek, yiğitlik, mertlik gibi sayılmaya değer nitelikler görülmektedir." [Baykara, "Türklüğün En Eski Zamanları" s.377].

26 Kaşgarlı Mahmud, *Divân-ü Lugâti't-Türk*, s.151.

27 Babür çağında 1483-1530.

28 Türkiye Selçukluları dönemi.

29 Baykara, "Türklüğün En Eski Zamanları", s.375-376.

Çin kaynaklarında ise *Türk* adı *miğfer-tulga* anlamındadır. Buna göre; Türkler bu adı, oturdukları yöredeki Altay Dağları'nın şeklinin miğfere benzemesi ve onların dilinde miğferin de *T'u-c-hüe*³⁰ olmasından ötürüdür.³¹

Türk tarihçi İ.Kafesoğlu *Türk* adının millet ve devlet adı ve coğrafi bir ad olarak kullanılması ile ilgili şu yorumu yapar:

“Millet ve devlet adı olarak ‘Türk’ kelimesi, ilk defa; Çinde Chou Sülalesi [557-579] yıllığında, Batı’da Bizanslı tarihçi Agathias’ın [ölm. 582] eserinde, Arapça’da Câhiliyye devri şairi Nâbigat’uz-Zubyânî’nin [ölm M.600’e doğru] Divânı’nda ve İslavca’da 12. yüzyıl ‘ilk Rus kroniki’nde zikredilmiştir.

Türk adının devlete verilmesi ile ilgili de bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Gök-Türk Devleti’nin kurucusu Bumin Kağan, kendi adı yerine boyunun [Türk] adını devlete vermesi; bu adın yüzyıllar sonra, ülkemizin adının oluşmasına [Türkiye] öncü olmuştur. İşte böylece *Türk* adı zaman içerisinde bütün Türk soyundan gelen, Türkçe konuşan ve Türk kültürüne bağlı bütün toplulukların genel adı haline gelmiştir. Türk yurdunu ifade etmek üzere ise Türkiye [Turcia/ Turkhia] kelimesi önce Orta-Asya [Bizans kaynağı Menandros’da, 6. yüzyıl], 12. yüzyıldan itibaren Anadolu için [Turcia, Haçlı kolonileri] ve 13. yüzyılda ise Mısır ve Suriye kıtaları [İslam tarihçileri] için kullanılmıştır.³²

Türk adının anlamı ile ilgili Fransız Türkolog J.P.Roux şu açıklamada bulunur: “Türk kelimesi ‘güçlü’ ya da ‘güçlüler’ anlamına gelmektedir ve hiç şüphesiz ki bu sıfat kavime ya da boya ilişkin bir özelliğe değil, *siyasi bir örgütlenmeye* gönderme yapmaktadır.”³³

30 Çin kaynaklarında, Di’ler; Kuzey Di’li, Ding-ling, Tie-le, Che-le ya da Tu-jue biçimde yazılır ve Türk ya da Türkler sözcüğünün Çince’deki çeviri yazı şekli olduğu söylenir [Pulat Otkan, *Tarihçinin Kayıtları’na [Shi Ji] Göre Hunlar*, [İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018], s.7].

31 Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I-II-III*, [Ankara: TTK Yay., 2018], s.15.

32 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.45.

33 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.92.

H.İnalçık'ın ise Roux'un açıklamalarına paralel şu bilgileri verir:

“Türk adı aslında siyasi kimlik ifade etmiştir. Türk hanedanlarının egemenliği altına girmiş, Türkçe konuşan yerel halkların birçoğu Türk adıyla Türk kimliğini almışlardır. İlk Gök-Türk siyasi egemenliği [552-744] bu halklara ortak ‘Türk’ adını kazandırmıştır... Türklerin aynı zamanda İslam kimliğini benimsemeleri ve yerli halkların İslamlaşmaları ile paralel yürümüştür. Anadolu’da İslamiyet’i kabul eden yerli halk, kısa zamanda Türkleşmiştir. Balkanlar’da Müslümanlığı kabul eden yerli Boşnak veya Bulgar için Türkleşti, denir. Bugün Anadolu nüfusunun büyük bölümü, kuşkusuz İslamlaşma yoluyla Türk kimliği kazanmış yerel halklardır.”³⁴

Şimdi de *Türk* adının zaman içerisindeki evrimini T.Baykara’dan aktaralım: “Türk adı, bu şekilde Türkçe’nin eski kültür kelimelerinden birisi olarak milattan önceki bin yıl sonlarında oluşmaya başlamış, milat yıllarında kesin olarak bir küme insanı, bir halk topluluğunu karşılayan, içine alan bir özellik kazanmış olmalıdır. Böylesine bir anlam özdeşliği sebebiyle, benzer ve ortak özellikler içeren, fakat kendilerine ayrı alt isimler de verilen insanlar [Türkler] için de birleştirici bir ad olmuştur.”³⁵

Bu bilgilerden sonra, bugünkü Türk devletleri ile özerk cumhuriyetler ve Türk nüfusu hakkında kısa bir açıklama yaparak bu konu başlığımızı tamamlamış olalım. Bugün Türklük 7 bağımsız devlet ile varlığını sürdürmektedir. Bu devletler; Türkiye, Kıbrıs, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan’dır. Bir de 11 özerk cumhuriyet vardır. Bunlar ise; Karakalpakistan, Tataristan, Çuvaşistan, Başkırdistan, Karayay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Tiva, Altay, Hakas, Saha/ Yakutistan ve Doğu Türkistan/ Sincan’dır. Bunun haricinde de Türk-

34 Halil İnalçık, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi*, (İstanbul: Timaş Yay., 2012), s.20.

35 Baykara, “Türklüğün En Eski Zamanları”, s.378.

lerin yoğun olarak yaşadıkları yerler vardır. Tarihçi O.Karatay, 2011 yılında yazdığı kitabında, tüm bu ülkelerde yaşayan Türk nüfusunun 180 milyon civarında olduğunu söyler.³⁶ Tüm dünyada ise 300 milyonu aşkın Türk nüfusu olduğu bilgisi vardır. Çin ve Hintlilerin ardından Türk Milleti dünyanın en kalabalık üçüncü milletidir.

1.1.2. Türkçülük ve Turan

18. yüzyılda gelişen milliyetçilik akımı neticesinde; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, *Türk* adı ve akımı anlam kazanmaya başlamıştır. İlk ilmi Türkçü Ahmet Vefik Paşa [1823-1891] ile Süleyman Hilmi Paşa'dır [1838-1892]. Bu iki ilim adamından etkilenen Ziya Gökalp [1876-1924] ise *Türkçülüğün Esasları* kitabını yazarak bu ülkünün öncülerinden olmuştur.

Z.Gökalp'e göre **Türkçülük**: "*Türk milletini yükseltmek demektir.*" Devamında ise *Millet* kavramını şöyle tanımlar: "*MİLLET, Lisanca, dince, ahlakça ve sanatça ortak olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir.*" Yine Z.Gökalp, Türk olmak için neyin gerektiğini ise şu satırlarla ortaya koyar: "*... Türk terbiyesi ile büyümüş, Türk ülküsüne çalışmayı alışkanlık etmiş... milletimize karşı büyük fedakarlıklar yapmış, Türklüğe büyük hizmetler ifa etmiş olanlar varsa, nasıl olur da bu fedakar insanlara 'siz Türk değilsiniz' diyebiliriz.*"³⁷

Bu Türkçülük anlayışında ırki bir bakış açısı yoktur. Ziya Gökalp *ortak kültür ve ülkünün* etrafında birleşerek bir millet inşa etmenin peşindedir. Mustafa Kemal Atatürk'te bu akımın ana omurgasını esas alıp uygulayıcısı olmuş ve Türk Milliyetçiliğini bu ülkünün üzerine oturtmuştur.

Türkçülük konu başlığı adı altında Yusuf Akçura'nın [1876-1935] 1904 yılında kaleme aldığı ve siyasi alanda Türkçülük

36 Osman Karatay, *Türklerin Kökeni*, [Ankara: Kripto Yay., 2018], s.15-16.

37 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, [Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 1990], s.12-19.

fikrini ilk kez ortaya koyan *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesine değinmeden de olmaz. Bu makalede memleketin geleceği için *Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük* tartışılmıştır. Y.Akçura, *Türk Birliği* ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Lakin asıl büyük fayda, dilleri, ırkları, adetleri ve hatta ekseriyetin dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa’nın doğu tarafına yayılmış bulunan *Türklerin birleşmesine* ve böylece diğer büyük milliyetler arasında, varlığını muhafaza edebilecek büyük çaplı siyasi bir milliyet oluşturmalarına hizmet edebilecek ve işbu büyük kadroda Türk topluluklarının en kuvvetli, en ilerlemiş ve en medenileşmiş olduğu için Osmanlı Devleti en mühim rolü oynayacak idi...” Nihayetinde de makalesini şu cümlelerle bitirmiştir: “...Kıscacası öteden beri zihnimi işgal edip de, kendi kendimi ikna edecek cevabını bulamadığım sual, yine önüme dikilmiş cevap bekliyor. Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha faydalı ve uygulanabilir?”³⁸

Yine Namık Kemal’in *vatan ve özgürlük* kavramları, Mehmet Emin Yurdakul’un *Osmanlıcılığa karşı Türklüğü ve Türk duygusunu* dile getiren şiirleri dönemin önemli düşünsel duruşları olmuştur. Hatta bu duruşun Mustafa Kemal üzerindeki etkisini, yine onun şu sözleri söylediği öne sürülerek dile getirilmiştir: “*Vücudumun babası Ali Rıza Efendi, heyecanlarımın babası Namık Kemal, fikirlerimin babası ise Ziya Gökalp’tır.*”³⁹

Avrupalı bilim insanlarının Türk tarihine ilgi duymaları ve eserler ortaya koymaları ile birlikte; Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde, biraz önce ismini zikrettiğimiz kişilerin öncülüğünde bir *Türkçülük* akımı başlamıştır. Ancak bu akıma şiddetle karşı çıkan bir de *Osmanlıcılık* akımı ortaya çıkmıştır. Bu dönem-

38 Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, çev. Mustafa Yeni, Erol Kılınç [İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016], s.75-99.

39 Şerafettin Turan, *Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, [Ankara: TTK Yay., 2018], s.7/21.

de fikri bölünme içerisinde olan Osmanlı aydınları ile ilgili A.A-ğaoğlu'nun [1869-1939] söyledikleri manidardır: “*Dünyada bir Arap, bir Acem, bir Fransız, bir İngiliz bir Alman bulamazsınız ki kendi milliyetini ikiye bölsün ve birini kabul diğerini reddetsin.*”⁴⁰

Şimdi de, Ziya Gökalp'in *Turan* yorumuna bakalım...

Z.Gökalp, *Türkçülük*'teki yakın ülküyü, Oğuz Türkleri [Türkmen] ile birleşmekte görür. Buna göre kültür olarak birleşmesi en kolay olan Türkler, *Oğuz Birliği* [ya da Türkmen Birliği] adı altında; Türkiye Türkleri, Azerbaycan, İran ve Harezm Türkleri'nin bir araya gelmesinden oluşmalıdır. Türkçülüğün *uzak ülküsü* ise *Turan*'dır. Turan ülkesi ise Türkçe konuşan Yakut, Kırgız, Özbek, Kıpçak [Tatar], Oğuz gibi Türk boylarının bulunduğu coğrafyadır. Biraz önce belirttiğimiz üzere de *Turan* kelimesi *Turlar* yani *Türkler* demektir. Kısaca Ziya Gökalp Türkçülüğü üç gruba ayırmıştır:

1. Türkiyecilik,
2. Oğuzculuk yahut Türkmencilik,
3. Turancılık.

Ve sonuç olarak Z.Gökalp *Turan*'ın tanımını şu şekilde yapmıştır: “*Bütün Türklerin geçmiş ve belki de istikbalde bir hakikat olan büyük vatanıdır.*” Turaniler ise, “*yalnız Türkçe konuşan milletlerdir.*”⁴¹ Z.Gökalp, bu tanıma uygun şu dizeleri yazmıştır:

Deme bana, “Oğuz, Kayı, Osmanlı...”
Türk'üm, bu ad her unvandan üstündür
Yoktur Özbek, Nogay, Kırgız, Kazanlı,
Türk Milleti bir bölünmez bütündür

40 İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.184.

41 Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.20-24.
Yayınlanma Tarihi: 1991, Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Ey Türk-oğlu, artık ne ben, ne sen, ne o, bir şey yok!
 Uluslar yok, uruklar yok, ancak *Büyük Turan* var
 Siyasette şirk olamaz, ayrıca Han ve Bey yok
 Türk ruhunda yalnız bir il, yalnız bir tek İlhan var...⁴²

...

Vatan ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan;
 Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan...⁴³

1.1.3. Türklerin İlk Yurdu

Türklerin yeryüzüne dağılmadan önceki yurtları neresi idi? Bu konu bilim çevresinde 1824 ile 1968 yılları arasında çok tartışılmıştır. Türklerin yurtları, son arkeolojik verilere göre; karakteristik Türk soyunu ortaya koyan iskeletlerin çıkarıldığı, *Andronovo Kasabası* etrafındaki kültür bölgesidir. Arkeolojik kazılar neticesinde kurganlarda [mezar] bulunan malzeme, radyo-karbonik tahliller⁴⁴ sonucunda, MÖ 1700-1200 yılları olarak tarihlenmiştir. *Türk bozkır kültürü*'nün ilk oluştuğu bu bölgede daha önce *Afanasyevo*⁴⁵ kültürü yer almıştı [MÖ 2500-1700]. Fakat *Türklüğün* kültürel vasıfları, daha çok *Andronovo*'da⁴⁶ belirgin-

42 Tansel, *Şiirler ve Halk Masalları-Ziya Gökalp Külliyyatı 1*, s.101.

43 Aynı eser, s.5.

44 Kemiklerin kömürleşmesi ve madeni eşyanın paslanma derecesini ölçen *Karbon 14* yolu ile zaman tespiti usulü.

45 *Afanasyevo Kültürü* [MÖ 2500-1700]: Türklerin ana yurdunda görülen en eski kültür çevresidir. Abakan bozkırlarında görüldüğü için Abakan veya buluntu yerine atfen Afanasyevo adıyla bilinir. Bu kültür bölgesi Altay Dağları'ndan İdil/Volga nehrine kadar uzanan geniş bozkırı içine alır. Bu kültürün ürünlerinden bazı örnekler verecek olursak: Kemik iğneler; çakmak taşından ok uçları; bakırdan bıçak ve küpeler; basit çömlekler; çeşitli madeni işlemeli aletler, yapıp kullanmışlardır. Ayrıca at ve koyun beslemeye de bu dönemde başlamıştır [Şevket Koçsoy, "Türk Tarihi Kronolojisi", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1. 2002], s.34].

46 *Andronovo Kültürü* [MÖ 1700-1200]: Afanasyevo Kültürü'nün devamı ve daha gelişmiş şeklidir. Altay ve Tanrı Dağları ile Yayık Nehri arasındaki bütün bozkırı içine alan bir bölgeyi kapsar [Doğuda Baykal Gölü ve Selenga kıyılarına; Güneyde Tanrı Dağları'na; Güneybatıda Kazakistan'a ve Harezm'in güneyine; Batıda Sibirya üzerinden Don Nehrine kadar yayılmış bir alandır]. *Afanasyevo* ve *Andronovo* Kültürü Türk soyunun proto tipi *brakisefal* atlı savaşçı beyaz ırk, yani Türklerin ataları tarafından oluşturulmuştur. *Andronovo* Kültürü'nün ürünlerinden bazı örnekler verecek olursak: Çömlekler, taş kaşıklar; kemikten iğne, ok uçları, baltalar, hançerler; inci küpe ve süs eşyaları; tunç ve altından eşyalar. Ayrıca, at ve koyun dışında deve ve sığır da beslemeye başladıkları görülür [Aynı eser, aynı yer].

leşmiştir [MÖ 1700-1200]. Türkler, MÖ 1200-300 yılları arasında bu bölgeden batıya, Ural Dağları-Hazar Denizi dolaylarına, bir yandan da, Maverünnehir, kuzey Hindistan, Tanrı Dağları ve Altaylara, daha sonra ise Çin'in kuzey batısındaki *Ordos bozkırlarına* göç etmişlerdir.⁴⁷

Dil bilimci Gyula Nemeth [1890-1976] Türkçe ile Ural dilleri arasındaki münasebet dolayısıyla Türklerin ilk yurdunu, "*Aral Gölü çevresi ile Ural ve Altay Dağları arasındaki bozkırlar*" olduğunu ifade etmiştir. Bu görüş bilim dünyasında da tutunmuştur. Bu görüşü destekler bir bilgiyi tarihçi Özkan İzgi şu şekilde paylaşır: "Oğuz Destanı'nda Oğuz Kağan tarafından, Siri Derya'nın [Ceyhun] Aral Gölü'ne döküldüğü yerde Yeni Kent Şehri'nin kurulduğu bildirilmektedir."⁴⁸

Orta-Asya'nın günümüzde hangi bölgeyi kapsadığına değinerek coğrafya ile tarihi bir arada vermek yerinde olacaktır. *Orta-Asya*; Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın oluşturduğu bölgeyi kapsamaktadır. Yani Batı Çin'in Doğu Türkistan bölgesi ile Kuzey Afganistan ve Güney Sibirya'nın büyük bir bölümünü içine alan bölge Orta-Asya'dır.⁴⁹ Orta-Asya'nın konumunu B.Ögel ise şu şekilde tarif eder: "Bu saha, Tanrı Dağları'nı güneyinde ve kuzeyinde olmak üzere iki bölüme ayrılarak

47 Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s.18.

48 İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.65.

49 Asya'ya bakılan yerin konumuna göre Orta-Asya şu şekilde tanımlanabilir: "Asya'nın tarihsel ve kültürel alanları genellikle Çin merkez olmak üzere *Doğu Asya*, Maverünnehir-Tian Shan yöresi merkez olmak üzere *Orta-Asya*, Baykal Gölü çevresi merkez olmak üzere *Kuzey Asya*, Hindistan merkez olmak üzere *Güney Asya*, Irak-İran merkez olmak üzere *Batı Asya* ve Anadolu merkez olmak üzere *Ön Asya* olarak ayrılmaktadır... Konuya Kuzey Asya tarihi ile Orta-Asya ve Batı Asya tarihi açısından bakılırsa, Orta-Asya ile Moğolistan Yaylası Asya'nın iç kısmında yer aldığından, her ikisi birlikte, 'İç Asya' ya da kurak toprakları sebebiyle 'Kurak Asya' adıyla da anılmış; Orta-Asya, Moğolistan Yaylası ile bu bölgenin tarihine ortak olagelmıştır." Bu şekilde Asya'nın konumunu açıklayan P. Otkan, Orta-Asya'nın kuzey yarısının, Tanrı Dağları ile Siri Derya'yı birleştiren çizginin kuzey kısmı atlı göçebelerin yaşam alanı, güney yarısının ise vaha tarımcılarının dünyası olduğunu ifade eder. Ve devamında da bu bölgenin kuzeyi ile güneyinin savaşarak birlikte yaşadıkları vurgular. [Özkan, *Tarihinin Kazanılması* [Sic Ji] Göre Hunlar, s.2-3].

mütalâa edilebilir. Tanrı Dağları'nın güneyindeki kısım, bugünkü Doğu Türkistan'dır. Kuzeyinde kalan kısımlar ise Çungarya stepleri, İrtiş havzası ile Altay Dağları'dır."⁵⁰ Orta-Asya'nın en önemli özelliği açık denizlere sınırı olmamasıdır.

Bu bilim insanlarının yanı sıra birçok batılı araştırmacı, Türklerin ilk yaşadıkları yurtlar konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar neticesinde kökü binlerce yıl öncesine dayanan Yüce Türk Milleti, dünya tarihinin yazılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Şu hususu özellikle vurgulamak istiyorum: Türkler, yaşadıkları her yeri kendilerine vatan bilmiş bir millettir. Bu milletin her insanı "*doğduğum yer memleketimdir*" şiarı ile hareket etmiş ve yaşadığı her yeri vatani olarak görmüştür. Bu bakış açısı ile Asya'dan Avrupa'ya, Ortadoğudan Afrika'ya her coğrafyada bir inci gibi taşları süslemiştir.

1.1.4. Türkler İle İlgili İlk Kayıtlar

Çin'de hüküm süren *Han Hanedanlığı* [MÖ 206 MS 220] döneminden, *Ming Hanedanlığı*'na [MS 1368-1644] kadar bir süreyi kapsayan dönem için tarihi kayıtlar tutulmuştur. Bu kayıtlar *24 Tarih* adı altında 24 kitabın kapsamına giren 235 cilt ve 3249 bölümden oluşmaktadır.⁵¹ Bu kayıtların içinde, Çin tarihinin yanı sıra Türk tarihi ile ilgili de bilgiler yer alır. Türk tarihinin en

50 Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, [Ankara: TTK Yay., 2014], s.3.

51 Bu kayıtların genel itibarıyla kapsadıkları [ya da yazıldıkları] dönem şöyledir: Shi Ji/Shi ki [MÖ 21. yüzyıl - MÖ 97], Han Shu [MÖ 58-25], Hou Han Shu [MS 30-216], San Guo Zhi [MÖ 206 - MS 220], Jin Shu [MS 200-295], Song Shu [MS 469 yılına kadar], Nan Qi Shu [MS 629-636 yıllarında yazılmıştır], Liang Shu [MS 126-526], Chen Shu [MS 622-627 yıllarında yazılmıştır], Wei Shu [MS 400-541], Bei Qi Shu [MS 627-636 yıllarında yazılmıştır], Zhou Shu [MS 545-580], Tu Yu Hun [MS 535-551], Sui Shu [MS 581-616], Nan Shi [MS 480-529], Bei Shi [MS 388-497], Jiu Tang Shu [MS 610-742], Xin Tang Shu [605-766], Jiu Wu Dai Shi [MS 870-950], Xin Wu Dai Shi [MS 907-960], Song Shi [MS 961-1120], Liao Shi [MS 907-1125], Jin Shi [MS 1115-1234], Yuan Shi [MS 1368-1369 yıllarında yazılmış], Ming Shi [MS 1368-1643]. [Sema Orsoy, "Çin'in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografiler", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1., 2002], s.825-855].
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://taney.org>

eski yazılı belgelerini bu hanedanlıkların yıllıklarında bulabiliriz. Bu bilgiler doğrultusunda konumuzu inceleyelim.

Hunlar yaklaşık MÖ 15. yüzyıldan MS 5. yüzyıl sonlarına kadar 2.000 yıl gibi uzun bir süre *Orta-Asya*'dan Avrupa'ya geniş bir sahada hüküm sürmüşlerdir. Türk tarihçi B.Ögel, Hunlar ile ilgili MÖ 934'lerden gelen bilgiyi aktarır. Yine B.Ögel, MÖ 771'deki olayları ele alır ve şöyle der: "Bu tarihlerde Çin, birçok beyliklere ayrılmıştı ve büyük bir Çin Devleti yoktu. Bu beylikler de güya *Çu Hanedanlığı*'na bağlıydılar. Hunların ataları sayılan *Hienyün* gibi kavimlerin de, Çinliler ile uzun ilişkileri olmuştu." Kuzey Hunları'nın MÖ 706, 652 ve 640 yıllarında Çin'e akınlar yaptığına yönelik bilgiler vardır. Çinliler, bu kuzeyli Hun kavimlerine; *Hunyü*, *Kuni*, *Kueifang* gibi isimler vermişlerdi.⁵²

36 Hunlar ile ilgili ilk belge ise MÖ 318 yılında yapılan bir antlaşmadır. Bu dönemde *Çu*⁵³ Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte 1.000 kadar derebeylik türemiş; bunlar da savaşa savaşa 14 derebeylik kalmış ve bu derebeyliklerin güçlenmesine karşı komşu beş derebeylik Hun Birliği ile ittifak antlaşması yapmıştı.⁵⁴ Hunların tarihi ile ilgili MÖ 318'den daha önce var olduğu ileri sürülen kayıtların hepsinin daha sonraki dönemlerde geriye yönelik tarihler olarak yazıldığını özellikle belirtelim.⁵⁵

Dünyanın *en eski* yazılı tarih belgeleri olarak kabul edilen Şi ki56ye [Çin Tarihi Yazıtları/ Çin Yıllığı] göre, Hunların soyları,

52 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.47-50.

53 Chou, Cou, Cho şeklinde de kaynaklarda yer almaktadır. Biz Çu şeklindeki ifadesini kullanacağız.

54 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.59.

55 Lajos Ligeti, "Asya Hunları", *Attila ve Hunlar*, ed. Gyula Nemeth, çev.Tarık Demirkan [Konya: Kömen Yay., 2014], s.25.

56 Şi ki kayıtları modern anlamda yazılmış ilk tarih eseridir. Çin'in en eski dönemlerini de kapsamı nedeniyle ayrı bir öneme de sahiptir. Birçok batılı tarihçi Şi ki'nin yazarlarını "Çin'in Herodot'u" olarak adlandırır [Ayşe Onat, "Han Döneminde Bazı Türkistan Devletleri Hakkında Bir İnceleme", *Belleten*, c.LV, sayı.212, 1991 Nisan, s.713]. PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

bugünkü Çin'in kuzeyinde hüküm sürdüğü [MÖ 23. yy] sanılan, fakat varlığı ve etnik kimliği henüz bilimsel olarak kanıtlanamayan efsanevi *Hiya*⁵⁷ *Hanedanlığı'na* [MÖ 23-19. yüzyıllar arası] mensup *Hun-or* [Hun-ok] adlı bir soyluya dayandırılıyor. Babasının yerine taht'a geçtikten sonra üvey anneleriyle evlenen ve bu yüzden *Tao*'dan [doğru yol] uzaklaşan ve halkıyla göçebe hayatı yaşayan *Hun-ok* adında bir hükümdarın Hunlara soyadlarını verdiği tahmin ediliyor. Bilindiği üzere *ok*, eski doğu Türkçesinde *boy*, *soy* anlamına gelmektedir. Çin Yıllığı Şi-k'de Çin hanedanlıklarının kuzey ve batı komşuları *Hiye-hun* ve *Hun-oklar* hakkında ilk bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler şunlardır:⁵⁸

“Sürülerinin çoğunluğunu atlar, sığırlar ve koyunlar oluşturuyor. Nadiren rastlansa da, yük devesi, eşek ve katırları da olur. Su ve otlak arayarak, sürekli konargöçerler. Etrafı duvarlarla çevrili şehirleri veya sabit meskenleri yoktur. Tarımla pek uğraşmazlar, fakat her birine ait toprakları vardır. **Güçlü yay çeker, iyi ok atarlar.** Hepsi zırhlı süvarilerdir. Hızlı hücum eder, yine aynı hızla geri çekilirler. Uzun menzilli silahları ok ve yay, kısa menzilli silahları kılıç ve mızraktan ibarettir. Babaları öldüğü zaman üvey anneleriyle, kardeşleri öldüğü zaman dul kalan eşiyle evlenirler.”

1.1.5. Çin'de Bir Türk Devleti: Çular [MÖ 1050-256]

Çuların Türk kökenli olduğu konusunda yabancı bilim insanlarının görüşleri bizim için büyük önem taşımaktadır.

Tarihçi Otto Franke Çu Devleti ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Çin'de ciddi bir uygarlık kuran Çuların da selefleri gibi Çin'e geldiklerini biliyoruz. Orta-Asya'nın uçsuz ve bucaksız bozkırlarından, çöllerinden ve yüksek platoların

57 *Hsia* şeklinde de kaynaklarda yer almaktadır. Biz *Hiya* şeklindeki ifadesini kullanacağız.

58 G.Ahmetcan Asena, *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*, [İstanbul: Pan Yay., 2009], s.50-51. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

kuzey dağ zincirleri ile birleştiği orman bölgelerinden [Çin'e] akın eden ve çok eski [tarih öncesi] devirlerde Çong ve Ti[rk] gibi adlarla anılan bu halkları tanımlamak için Şang ve Çu dönemlerinde çok farklı, fakat hepsi bir şekilde *Hung* veya *Hun* vurgusu içeren adlar kullanılmıştır... Özellikle Çuların son dönemlerinde, yani MÖ 5. yüzyıldan itibaren *Hu*, *Hiung-nu* veya *Hung-nu*, yani *Hiung* veya *Hung* köleler gibi garip adlar altında toplanmıştır ki, özellikle *Hun* terimi ile tanımlanan savaşçı, durmak dinlenmek bilmeyen, büyük Türk boy-ları ailesine mensup bir halk, asırlarca Çin tarihinde mukadder bir rol oynamıştır. Çin kaynaklarında bozkır atlılarını tanımlamak için kullanılan çeşitli adların bizim bildiğimiz Hunlara, Batılı kaynakların *Hunoi* veya Hintlilerin *Hunalarına* tekabül ettiğinden bugün artık hiçbir şüphe kalmamıştır...”⁵⁹

Çu Devleti, Kral Tanfu tarafından MÖ 1050 yıllarında kurulmuş ve 256 yıllarında da sona ermiştir. Çu Sülalesi'ni kuranların yurdu olan *Pin Şehri*, Şensi'nin kuzeybatısında, yani Çinlilerden ve Çinlilikten çok uzakta bulunan bir bölgede idi. Çin'in etrafını çeviren kavimler ise; 1. Tibetliler, 2. Kuzeybatı Hunları ve Türkler, 3. Kuzey Hunları, 4. Proto-Moğol kavimleri idi.⁶⁰ Bu somut bilgiler ışığında Çuların Türk kökenli olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Biraz önce verdiğimiz bilgilerden sonra *Çu Devleti*'nde görülen Türk etkisini tarihçi Wolfram Eberhard'dan aktaralım: "... Çin'e doğru vukua gelen bu Türk akını, Şang diye anılan eski Çin kültürünü değiştirerek, yerine bugünkü uzak-doğu kültürünün temelini veren yeni bir kültür [*Yang-şao kültürü*] kurmuşlardır ki, bununsiyasialandabelirtisi olan *Çu Devleti*'ndeki [MÖ 1050-256] görüntüleri iktisadi [at besleme], dini [Gök kültü], estetik [hayvan üslubu] gibi *aslî Türk* unsurlardan müşahade edilmektedir.”⁶¹

59 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.41-42.

60 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.24-25/27-28.

61 Kafesoğlu, *Türk İslam Sanatı*, s.20.
Üniversite Dk Kütüphane Arşivi - <https://rantey.org>

Şimdi de Çuların Türk kökenli olduğuna dair Otto Franke'nin görüşünü aktaralım:

"... Birçok batılı tarihçi için Çin'in gerçek tarihinin başlangıcı Çu dönemidir [MÖ 1050-256]. Kral ailesi [*Türk olan*] ve nüfusunun çoğunluğu Türklerden ve Tibetlilerden oluşan Çular, Şensi bölgesinde Şanglara tabi küçük bir krallık iken, kız alıp verme yoluyla Şanglar'la akrabalık kurdular... Böylece hükümdar ailesi ile akrabalık ve doğan çocuklarla birlikte kan bağı oluşuyor ve günü geldiğinde oluşan bu kan bağı taht'a oturmak için gerekli meşruiyetin sağlanmasında kullanılıyor. Çular daha sonra iyice zayıflayan Şang Hanedanlığı'nın son kralını devirerek kendi egemenliklerini ilan ettiler... "Çu" adı altında Çin tarihinin 800 yılına, daha sonra Konfüçyanistlerin 'Çin'in altın devri' dedikleri bir döneme damgalarını vurdular."⁶²

Yine Hun tarihi konusunda uzman tarihçilerimizden B.Ögel şu değerli bilgileri paylaşır: Çin tarihi *Wei Irmağı* kıyılarında kurulan *Hiya Sülalesi* [MÖ 1986-1558] ile başlar. *Hiya Sülalesi* içinde pek çok yabancı vardı. Belki de bu devlet Hunlar ile diğer kavimlerin birleşmesi ile doğmuş bir birlikti. Bu Sülalenin ilk imparatoru *Fuhi* idi. Çin tarihi kronolojisi MÖ 1.000 yılına kadar iyidir. *Hunların ataları* ile ilgili bilgiler, daha çok *Hiya Sülalesi*'nin son imparatoru dolayısıyla, tarih kaynaklarında yer alır. *Hiya Sülalesi*'nin yıkılışı ile Şang Sülalesi [MÖ 1558-1051] kurulur. Bundan sonra Çin'de Çu Sülalesi'ni görmekteyiz [MÖ 1050-256]. B.Ögel bu sülale ile ilgili ise şu yorumu yapar: ⁶³

"Çin'de gerçek ve sürekli bir devlet anlayışı, Çu Sülalesi ile başlar. Çin tarihi ile Çinliliğin ilk temelleri de, bu devlet ile atılmıştır. Çin topluluğu ile aile düzeni de, yine bu çağdan sonra başlamıştır. Çin klasik eserleri bu çağda yazılmıştır. Konfüçyüs, Laotse ve diğer büyük Çin filozofları da, hep bu çağın yetiştirdiği kişilerdir. Çin'de

62 Asena, *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*, s.25.

63 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.15-19/23-24.

ziraat, ekonomi ve madencilik ile ilgili, öz ve değişmeyen gelenekler de, yine bu çağda gelişir. Kuzey ve Güney Çin'i, kültür ve düşünce bakımından birleştirenler de, bunlardır. Çin'i ve Çinliliği kuran bu devletin, yabancı köklerden gelmiş olması da, çok düşünülmüş ve söylenmiştir...”

Biraz önce değindiğimiz üzere, Türk göçlerinin doğu yönünde devam ettiği yüzyıllarda Çin'de kurulan Çu Devleti'nin [MÖ 1050-256] Türkler ile ilgisi üzerine bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bu devletin kurulduğu yerde Türklerin yaşadığı, Gök dini, güneş ve yıldızların kutlu sayıldığı ve savaş arabalarının bulunduğu [daha sonra Uygurların sıklıkla kullandığı] bilinmektedir. Bu bilgilerden Çu Devleti hanedanının aslen Türk olabileceği ya da devlette Türk unsurunun hâkim bulunduğu fikri bilim dünyasında tartışılmakta ve çoğunlukla da kabul görmektedir. Bu bilgileri paylaşan tarihçi İ.Kafesoğlu çok daha ihtiyatlı davranmaktadır. Ona göre, elde edilen arkeolojik buluntular ve diğer delillerle kesinlik kazanmasına kadar Asya Türk tarihini *Hunlar* ile başlatmak gerekir.⁶⁴

1.2. Türk - Moğol - Tibet İlişkisi

Türklerin Moğollar ile ilişkisi ve ilk yurtları konusunda B.Ögel şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Çin'in kuzeybatısında yayılan bu kültürün, Moğollar ile bir ilgisi yoktu... Bunların, sonraki Türk kavimlerinin ataları olduklarından hiçbir şüphemiz yoktur. Tarihte ilk göründükleri çağdan, yani MÖ 3. binden geç çağlara kadar, aynı özellikleri göstermişlerdi. Tabii olarak burada Türklerin anayurdunun, Şensi ile *Kansu* bölgeleri olduğunu söylemek istemiyoruz. Burası, ancak Türk kavimlerinin yayıldıkları anayurtlarının bir sınır bölgesi olabilirdi...”⁶⁵

64 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.57.

65 Ögel, *Büyük Türkistan Tarih-i İslami*, s.10; mantey.org

Kavimler arasındaki bağlantılar ile ilgili çok farklı görüşler bulunmaktadır. Önemli bilim insanlarının farklı görüşlerini sunarak bunların muhakemesini okuyucuya bırakmak istiyorum. Bu farklı görüşlerden biri de Wolfram Eberhard'a aittir. W.Eberhard Türk Moğol farklılığı ile Çin'i karşılaştırarak şu yorumda bulunur:

“Çinlilerin bir Türk kavmi olduklarını veya eskiden Türk olduklarını söylemek yanlıştır. Çünkü Çinliler Moğol ırkına mensuptular, hâlbuki Türkler ise hiçbir zaman bu ırka mensup değildiler. Bugün antropologlar tarafından tasdik edildiği üzere vahdeti olmayan bir ırka mensup bu insanlara pek çok Türk kanı karıştığını söylemek de doğrudur.”⁶⁶

Türk kökenli kavimler başlangıçta avcı kavimler idi. Sonra hayvancılık geliştirdi, özellikle sığır yetiştiriyorlardı. Ancak ekonominin temeli at yetiştiriciliğine dayanıyordu. Buğday ve darı gibi bitkileri de yetiştiriyorlardı. Çin'deki Şansu ve Kansu bölgelerinin içlerine kadar giren bu atlı kavimler daha çok düzlüklerde yaşıyorlardı. Daha güneye inenlerin ise Tibet kavimleri ile karıştığı yönünde görüşler vardır. Çin'in *Hiya* [MÖ 1986-1558], *Shang* [1558-1051], *Çu* [1050-256] gibi büyük sülalelerinin yaşadıkları bölge incelenirken; Kansu bölgesinin düzlüklerinde Hunların yaşadığı ve dağlarında da Tibetlilerin hüküm sürdüğü unutulmamalıdır. Çinliler bu kavimlere *Hienyün* ve *Hunyü* adlarını vermişlerdi. Sonraki Çin kaynakları bu kavmin, Hunların ataları olduğu konusunda hemfikirlerdir.⁶⁷

Türklerin Moğollar ile ilgisi olmadığını tarihçi İ.Kafesoğlu şu somut bilgiler ile dile getirir: “... ne dil, ne örf ve âdet, ne inanç, ne hukuk ve devlet anlayışı bakımlarından Moğollar ile ilgisi bulunmayan *Türklerin* soyca da Moğol'lukla münasebeti mevcut değildir... Türkler beyaz soyn, *Turanid* koluna mensup

66 Wolfram Eberhard, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, [*Türkler*, ed.Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1., 2002] s.798.

67 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.11.

olup, başlıca ırkî vasıfları da şunlardır: ‘Koyu renkli saç, hafif esmere çalan beyaz/ buğday rengi/ ten, brakisefal/ yuvarlağa yakın yassı/ kafa, orta üstü boy [ortalama 167 cm], uzunca beyzi/ değirmi/ yüz, hafifçe çekik fakat mongolid olmayan göz/ badem/ [‘ay yüzlü, badem gözlü’], orta gürlükte sakal ve bıyık...’ ve devamında ise şu satırlar yer alır: “... sağlam yapılı erkek ve kadınları ile Orta-Çağ kaynaklarında güzelliğe örnek olarak gösterilmiş, hatta İran edebiyatında ‘Türk’ sözü bazen ‘güzel insan’ manasında anılmıştır.”⁶⁸

Şimdi Türk-Tibet ilişkisine bakalım...

Tibetlilerin anayurtları, Çin’deki ünlü Sarı Irmak’ın kollarından biri olan *Wei Irmağı*’nın kaynakları üzerinde idi. Çin’i doğudan batıya bağlayan tek geçit bu ünlü Wei Irmağı idi. Tibetliler bu geçit üzerinden Çin’in doğusuna yayılmışlardı. Bu ırmağı tanımadan Çin ve Orta-Asya tarihi bilinemez. Çünkü tarihin her çağında *yollar ve geçitler* önemlidir. B.Ögel bu Irmak ile ilgili şu bilgileri verir:⁶⁹

“Yabancı kültürleri getiren bu yol, Kansu vadilerinden başlıyor ve doğuya, Çin’in içlerine kadar gidiyordu... Irmağın güneyi geçit vermeyen dağlarla örtülüdür. Kuzeyinde ise, bozkırlar ile çöller vardır. Buna karşılık ırmağın çevresi çok zengindir. Doğu Asya ile Orta-Asya arasındaki tek geçit de, burasıdır. Onun için bu ırmağın vadisi, en eski çağlardan beri, ister doğudan batıya, isterse batıdan doğuya olsun, bütün kavimlerin akınlarına geçitlik yapmıştı... MÖ 122’ye kadar bu ırmağın doğusu Hunların elinde idi.”

Hunlar ile Tibetlilerin farklı kavimler olduğunu Wolfram Eberhard da kabul eder. W.Eberhard, Tibetliler için *Koyuncu Tibetliler* diye bahseder. Tibetliler daha çok dağlık bölgelerde yaşar ve koyunculuk yaparlardı. *Köpek-ata* inancı Tibet kültürünün

68 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.16-17/47.

69 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.14-15.

sembolüdür. Hatta Gök-Türk Kağanı Bilge Kağan, Çin elçisi ile görüşürken, “*Köpek soyundan gelen Tibetliler*” şeklinde bir cümle kullanır. Orta-Asyalı Hunlar ölülerini atları ile gömerlerken, Tibetliler ölülerini yakıyorlardı. Bu durum da inanç farklıklarının olduğunu göstermektedir.⁷⁰

W.Eberhard'ın Türkler ve Tibetliler ile ilgili değerlendirmesi şu şekildedir:

“Çin'in batısında en eski zamanlardan beri Tibetliler otururlardı. Yalnız bugün yaşadıkları bölgelerde değil, fakat Çin'in içlerine kadar uzanırlardı. Bu Tibetliler bilhassa koyun beslerler ve koyunları için dağları tercih ederlerdi. Türkler ise ovalarda yaşamayı sevdiklerinden Türkler ile Tibetlilerin bir arada oturdukları büyük sahalar vardı; yani ovalarda Türkler, dağlarda da Tibetliler yaşarlardı...”⁷¹

Tüm bu değerlendirmelerin ışığında, antropolojik çalışmaları da gözeterek tarihçi İ.Kafesoğlu, Türk ırkını şu şekilde tarif eder: “... Son yarım asır içinde yapılan antropolojik incelemeler Türklerin beyaz ırka mensup bulunduklarını göstermiştir.⁷² Yeryüzünde mevcut dört büyük beyaz ırk grubundan ‘Europid’ adı verilen grubun ‘Turanid’ tipindeki ‘brakisefal’ Türklerin, kendilerini, başta ‘dolikosefal’ Mongoloidler olmak üzere diğer ırklardan ayıran antropolojik çizgilere sahip oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca, bilindiği üzere, Tevrat’ta nakledilen eski geleneklerde Türk soyu⁷³ beyaz ırktan gösterilmiştir.”⁷⁴

70 Aynı eser, s.11-13.

71 Eberhard, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, s.794.

72 Bilhassa MÖ 3.binden beri mevcut kurganlardan çıkarılan iskeletler üzerinde bilim insanlarının yapmış oldukları çalışmalar sonucu.

73 Hâm ve Sâm’dan değil, Yafes’ten türemiş olarak.

74 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.46-47.

1.3. Hun Adı ve Kökeni

Fransız Türkolog Jean-Paul Roux'un Çin'in kuzeyinde yaşayan ve *Hu*'lar diye adlandırılan Hunlar ile ilgili verdiği bilgilerle konumuza giriş yapalım:

"Çinlilerin binlerce yıldır *Hu* diye adlandırdıkları bu barbarlar, gizemli görünen nedenlere boyun eğerek -ki bunlar buzullaşma, aşırı nüfus artışı, açlık, salgın hastalıklar- hiç durmaksızın yer değiştirirler; bir ortaya çıkar bir kaybolurlar; kâh bir araya gelip birleşir kâh ayrılıp dağılırlar. Çin'e, İran'a saldırmakta, sonra da arkalarında sadece sayısız ölünün altında yattığı taş yığınları bırakarak kaçmaktadırlar. Bu boyun eğdirilemez biniciler atlarıyla adeta tek vücut halindedirler, seyredenler onların atın üstünde doğup bir daha da hiç inmediklerini zanneder. Atları için eyeri, üzeniyi ve koşumu icat etmişlerdir. En sivri çelikten ve son derece keskin olan oklarını, yine eşi benzeri olmayan yaylarıyla diğer herkesten uzağa ustalıkla atarlar. Böyle bir donanım ve silahla hiç yenilmez olarak aşağı yukarı iki bin yıl kadar yaşamlarını sürdürmektedir."⁷⁵

Hunları anlatan bu sözlerden sonra Hun adı ve kökenini ele alalım...

Hun'un kelime anlamı, Türk, Moğol-Tunguz gibi akraba dillerde *insan*, *ulus*, *güç* ve *cesaret* olarak geçer. Hatta *Hun* kelimesi halen Moğol dilinde *insan/ kişi* anlamında kullanılır ve *güneşin halkı* olarak adlandırılır.⁷⁶

Çinli tarihçi *Se-ma Çing*'in yazdığı Çin Tarihi Yazıtı Şi ki'de⁷⁷ şu bilgiler yer alır: "*Hiya Hanedanlığı*"ndan [MÖ 23-19. yüzyıllar

75 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.55.

76 Jack Weatherford, *Cengiz Han*, [İstanbul: Kronik Kitap, 2018], s.58.

77 Çin Tarihi Yazıtları [Şi ki], Se-ma Tan ve oğlu Se-ma Se-ma Çing'in [MÖ 145/135-86] tarafından hazırlanmıştır. Bu eserin 110. bölümü, Hunlar üzerine, MÖ 97 yılına kadar vuku bulan bütün olaylar tarih sırasına göre kayıtlara geçirilmiştir. Bu yıllıklar 1. yüzyılda, Han Sülalesi döneminde yaşayan *Pan Ku* [MS 82] tarafından kelimesi kelimesine kopyalanmış ve sonra MS 25 yılına kadar olan olaylar ilave edilmiştir. Bu yıllıklar Hou Han Shu şeklinde geçer [Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.11-12]etsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

arası] Kiyе, tao'sunu yitirmişti [doğru yoldan sapmıştı]; Tang'a yenildikten sonra [MÖ 1765] göçtüğü Ming-tiao'da üç yıl sonra öldü. Onun oğlu *Hun-ok*, babasının hareminden kadınlarla evlendi ve gidip kuzey ülkelerine yerleşti ve orada sürülerinin arkasından dolaşarak göçebe hayatı yaşıyordu." Bu bilgilere *Se-ma Çing* de şunları ilave etmiştir: "Merkezi imparatorlukta [Çin'de] onlara *Hung-no* deniliyor. Bununla onların *Hiya* soyundan geldikleri yolundaki iddialar muhtemelen doğrudur." Ancak hemen şunu belirtelim ki, Hunlar ile ilgili bu *Hiya* bağlantısı pek kabul edilmiyor ve Çin tarihçilerinin bir uydurması olarak görülüyor. Biraz önce ifade ettiğimiz gibi dünyanın en eski yazılı belgeleri olarak kabul edilen Çin Tarihi Yazıtları'ndan Şi ki'nin 110. Bölümü Hunların ilk ataları ile ilgili şu bilgiyi içerdiğini tekrar vurgulayalım: "*Hung-no* [Hunlar]. Onların ilk ataları, *Hiya Hanedanlığı* soyundan olup adı *Sun-ui* [Sun-or/ Hun-or] idi." ⁷⁸

Çin kaynaklarında; MÖ 3.000'lerden itibaren, *Hun* adı "*Hu, Hun, Hsien-yün, Hien-yün, Hun-yü, Hung-fu, Hsiung-nu, Kuni*" şeklinde geçer. *Hun* ve *Hiung-nu* yazılışının en eski şekli ise *Hu* biçiminde yer alır. Ünlü Uygur şair ve tarihçi Turgun Almas ise, *Hun* isminin esas şeklinin Türkçe *Kün* olduğunu ve daha sonra *Hun* şekline dönüştüğünü ifade ederek; *Kün* adı da *millet, halk* yerine kullanıldığını belirtir. ⁷⁹

Hunların kökeni ile ilgili kaynaklardaki en eski bilgiler şu şekildedir: "*Hia* veya *Hiya*, etnik kimliği ve kültürü tam olarak kanıtlanamayan, MÖ 23 ile 19. yüzyıllar arasında bugünkü Moğolistan ve Çin'in kuzey bölgelerinde hüküm sürdüğü sanılan, efsanevi bir hanedanlıktır. *Hia* ve *Hiya*, Çinlilerin bu hanedanlığa verdikleri bir addır... Kuzey Çu döneminde [MS 556-581] başkent Çangan'da Gök-Türk kağanı onuruna inşa edilen '*T'u-küe/ Türk Tapınağı*'nin duvarına şu cümleler işlenmiştir: '*Türk Kağanı*

78 Aynı eser, s.34/37.

79 Havva Turan, *Turgun Almas Ve Hunların Kısa Tarihi Adlı Eseri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2017], s.21

Muhan, Hiya-hou/ hun soyundandır. O, Gök Tanrı tarafından tayin edildi."⁸⁰

Şimdi Hun adının nereden geldiği yolundaki bilgileri paylaşalım...

İlk defa MÖ 1800'lerde adı anılan Çung/ Hung-vi veya Hun-bay'ın yanı sıra Sun-or, Hunor [takriben MÖ 4 veya 3. yüzyıl] ve Hun-ok [ok, boy anlamına gelir], Çin tarihçilerinin Hunların ataları ile ilgili en eski bildikleridir. Hunor adını Attila'nın soy ağacında da görürüz. Buradan yola çıkarak, acaba, Hunor adı Hun adına mı dönüştü diye de sormadan edemeyeceğiz. Hun soylularının soy / boy adı olan ve onurlu, güçlü ve cesur anlamına gelen T'u-ke/ Tuyku/ Turuk/ Türük/ Türk⁸¹ adı kullanılmış ancak devlet oluşumu içinde Hunor, Hun'a mı dönüşmüştür?⁸² Evet, kuvvetle muhtemel bu şekilde olduğu kanaatindeyiz. Tıpkı Oğuzların Kınık boyundan Selçuk'un Selçuklu Devleti'ne, Kayı boyundan Osman'ın Osmanlı Devleti'ne adlarını vermeleri gibi. Burada devletin adının, boy isimlerinden ziyade, *devletin kurucusunun* adı ile oluştuğunu görüyoruz.

Fransız doğu bilimci, sinolog ve Türkolog Joseph de Guignes [1721-1800] de Hunların rivayetlere dayalı kökeni ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

80 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.34.

81 Japon bilgini Masao Mori, [1921-1996], *Türk ve Törük* adları üzerinde yaptığı çalışmada *Tü-kiel/ Tucue*'nin doğrudan *Türk*'ü karşıladığını kabul eder [G. E. Pulleyblank'e katılır]. Gök-Türk Yazıtları'nda geçen iki ayrı imladan *Türük*'ün, Çin kaynaklarında *Kağnılı* anlamındaki *Tieh-le*'nin Türkçe karşılığı olduğunu belirtir. *Kağnılı* boyları, eski büyük hakanlığın daha ziyade batı kanadında oturmakta idiler. Masao Mori'ye göre; batı kanadındakiler, kendilerine *Türük*, fakat doğu kanadındaki boylar ise *Türk* söyleyiş ve imlasını kullanmışlardır [Baykara, "Türklüğün En Eski Zamanları", s.374].

Yine T.Baykara, *Türk* kelimesi ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar: "*Türk* her şeyden önce bir kişi oğlunun, yani insanın adıdır. Uygurca Oğuz Destanı'nda Oğuz Han'ın danıştığı akıllı kişinin adı *Uluğ Türük* idi. Gök-Türk metinlerinde de Türk Bilge Kağan, kendisinin aynı zamanda *kişi oğlu* özelliğini vurgularken, bu gerçeği yansıtmış olabilir." [Aynı eser, s.375]. Bu değerlendirmede *Türk* ismi boy adı olarak değil, kişi adı olarak yer almaktadır. Ancak şu da unutulmamalıdır ki *boy adları*'nın da kişilerin adı ile birlikte anıldığı da olmaktadır.

82 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.34-36.

“Hunlar Nuh Tufanından biraz sonra Sinar sahralarını terk eden kavimler arasındadır... Hazreti Nuh, sefinden çıktıktan sonra arzı üç oğlu arasında taksim etti. Ham, Hindistan’a gönderildi. Sam, İran’a yani Oksus Nehri’nin güneyinde İndüs ile Basra Körfezi arasında kâin bulunan ülkelere sahip oldu. Yafes, Kutb-ı Şamaş ülkelerinde ikamet etti. Hazar Denizi’nin kuzeyinde, kuzey batısında ve Hindistan’ın kuzey doğusunda yer alan o büyük ülkelere bu nam verilir. Etel yahut Volga ve nehirlerinin civarında karar kıldı. Orada 250 sene kaldıktan sonra sekiz oğul bırakarak vefat etti. Bunlar: *Türk*, *Hazer*, *Saklab*, *Rus*, *Manyak*, *Çin*, *Kemari*, *Tarıç*’dir. Türk’ün gayet yüksek bir mefkûreye sahip olduğunu anlamış olduğu için onu bütün milletin reisi tayin etti. Türk pederinden ‘Yafes Oğlan’, yani ‘Yafes’in Oğlu’ lakabını almıştı. Birçok faydalı şeyler icat etti. Çadırlar yaptı ki bu kavmin alelade [gündelik, sıradan] ikametgâhı budur... Türk’ün dört oğlu oldu: *Tonuk*, *Cekel* [Zakale] *Berscar* ve *Amlak*. Kendisinin yerine *Tonuk* geçti. Büyük ve kudretli bir hükümdar oldu. *Tuzu* icat etti... 240 sene yaşadı ve taht’ı İlçi Han’a bıraktı... Sonra yerine *Dibakoy-Han* geçti... Sonra da oğlu *Geyük Han*’a, ondan da *Alınca Han*’a intikal etti... *Alınca Han*’ın iki oğlu oldu. Birisinin ismi *Tatar*, diğerrinin ismi *Moğol* idi.”⁸³

Bundan sonra da Joseph de Guignes sıralamaya devam eder...

Şimdi, Şi ki’de geçen bir bölümü nakledip, bunu yorumlayalım:

“Pu-çu’nun hükümdarlığının son senelerinde *Hiya Hanedanlığı* [MÖ 23.-19. yüzyıllar arası] çökmeye başlamıştı... Pu-çu sonra, *Çong* ve *Tirklere* [Tuysu veya *Türükler*] sığınmak zorunda kalmıştı. Pu-çu öldükten sonra oğlu *Ku*, *Ku*’nun ölümünden sonra tımar beyi oğlu *Liu* başa geçti. *Çong* ve *Tirklar* arasında kalan *Liu*, orada hanedanlığın kurucusu ‘darı beyi’ *Ho-çi*’nin yaptığı işi devam ettirdi. Toprağı sürdürdü ve ektirdi. Çi’den Çü’ye,

83 Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi* I, s.114/116-118.
Uçerisi2 PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

Çüden Bay'a kadar tarıma müsait bütün topraklarda tarım yaptılar..."⁸⁴

Bu metinde geçen yer, Mete'nin soyundan gelen Hunların yaşadıkları bölgelerdir. Metinde geçen Çong ve *Tirkler* kimlerdir? Bunlar batı ve kuzeyin yabancı halklarıdır. Bundan sonrasını da aynı kaynaktan aktaralım:

"...Çin alfabesinde *r* harfinin bulunmadığı gerçeğinden hareketle, metinlerde karşımıza çıkan ve *Tirk* şeklinde transkripte edilen bu kavramla ilgili ilginç bir soruyla karşılaşırız: Acaba *Tik* kelimesinin arkasında *Tirk* veya *Türk* kelimesi mi yatmaktadır? Eğer öyleyse ki bu ihtimal oldukça kuvvetli görünüyor, Türk kavramı bu güne kadar sanıldığından çok daha eskidir... *Saka, Hun gibi farklı adlar altında karşımıza çıkan Türk olgusu muhtemelen Çin olgusundan daha eskidir!*"

48 Bu somut açıklamalar ile ortaya konulan gerçekliğin kabul edilmesi gerektiği kanaatinde olduğumuzu belirtelim. Ancak yeri gelmişken şunu vurgulamak istiyorum. Batı kökenli doğu bilimcilerin Uzak-Doğu ve Asya'da yaptıkları çalışmaların sebebi kendi köklerini orada bulmak amacı taşıyordu. İlk yapılan araştırmalarda da elde edilen bulgular hep batılıların kökenine yönelik yorumlanmıştır. Ancak veriler arttıkça, Asya'nın da bir Türk yurdu olduğu ortaya konmuştur. Batılı araştırmacılar, genel itibarıyla, Türklerin lehine olan bulguları uzun süre kabullenmek eğiliminde olmuşlardır. İşte bu yüzden, arkeolojik kazılarda elde edilen buluntulardan; Türklerin çok eski çağlardan bu yana dünya medeniyetinin en önemli milletlerinden biri olduğu gerçeği gün gibi ortaya çıkmıştır.

Hun adının ortaya çıkması ile ilgili bir başka yorum ise şu şekildedir:

Çu Devleti'nin kuruluşu [MÖ 1050-256] ile bu devletin çevresinde yer alan kavim adları daha belirli olmaya başlamıştır. Çu

Devleti'nin kurulmasından yüz yıl geçtikten sonra, çevredeki kavimlerin baskıları daha da artmıştır. Kaynaklardaki ilk bilgiyi aktaracak olursak: “Çu Devleti [Batı Bey'i Wen], Çüan kavimleri ile savaş yaptı. On yıl sonra onun oğlu Wu, [Doğu başkenti] Lo'yu kurdu... *Ching* ve *Lo* ırmaklarının kuzeyindeki, ‘Jung’ ve ‘İ’ kavimlerini, geriye attı. [Bu kavimlerin hepsi bundan sonra], belirli zamanlarda gelerek, vergi sundular. Bundan dolayı onlara, *Hungfu* adı verildi.” Bu konuda B.Ögel şu değerlendirmeyi yapar: “Buradaki *Hungfu* kavim adını, *Hun* veya *Hiugnu* deyiminin aslı olarak kabul edenler de vardır. Bu ad, eski çağlarda *Hungok* şeklinde söylenirdi. Çince karşılığı ise ‘teslim olan bozkırlar’ demektir.” Bu deyim Kral Mu'nun seyahatlerini anlatan kaynaktan da vardır. Buna göre: “Kral Mu [MÖ 1001-947], dört kurt ve dört geyik alarak geri döndü. Bu olanlar üzerine, *Hunfular* artık bir daha vergi getirmedi.” *Hienyün* adı ile geçen kavimlerin, *Hunların ataları* olduğu konusunda tarihçiler hemfikirler. Bu konuda Otto Franke'nin yorumunu da aktaralım.⁸⁵

“Hunların köklerini kesin olarak bilmemize imkân yoktur. Bu adın, sığır besleyen türlü kavimlerin hepsine verilen, geniş bir deyim olması muhtemeldir. Bunlar, orman ve bozkır bölgelerindeki yurtlarından güneye inip, ziraatçı kavimleri, baskıları altında tutmuşlardı. *Hun* adı, daha sonraki çağlarda olduğu gibi, çeşitli köklerden gelen kavimleri içinde toplayan, geniş bir ad olmalıdır. Tıpkı, İskit deyimi gibi. Bunların çekirdeğini, her çağda ve her durumda, *Türklerin* meydana getirmiş olmaları düşünülebilir.”

Kavimlerin yaşadıkları bölgelerin adlarıyla adlandırılması konusunda W.Eberhard ve B.Ögel aynı görüştedir. Bu ortak görüşe göre: “Çok eski Çin kaynaklarında, Çin'in kuzeyinde yaşayan kavimler, çok geniş olarak, *Hu* sözü ile adlandırılırdı. Biz bu kitabımızda, kuzeybatıdaki ‘Hu’ kavimleri için, ‘Hun’ tanıtmasını kullandık. Kuzeydoğudaki ‘Hu’ kavimleri için ise Proto-Moğol-

85 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.39-41.

ları etnik değişimini söyledik. Güneybatıdaki *Hu* kavimleri için de, ayrı bir tanıtmaya yaptık ve bunlara ‘*Tibet kavimleri*’ dedik.” Devamında ise, *Hu* sözünü, Çinlilerin kendilerinden olmayan kavimler için kullandıklarını; ve bu adın gayet geniş bir deyiş olduğunu; Çinlilerin *Hu* deyimini, eski Yunanlıların yabancı kavimlere, İskit demelerine benzediğini; W.Eberhard’ın da *Kui-fang*, *K’un-i*, *Hun-i Hsienyün*, *Hsün-yü* gibi Çin’in kuzeyindeki eski kavimler üzerinde durduğunu ve buna göre bu kavimlerin *Hunların*, yani *Hiung-nu* kavimlerinin ataları olduğunu; Çinliler, batıyı ve Türkistan’ı oldukça geç çağlarda tanıdıklarını ve her iki Türkistan halkına da, *Hu* demeye başladıklarını; daha sonra ise Çinliler, Türkistan şehir halkına *Hsi-hu* yani *Batı Hunları* diyerek, onları, çevrelerindeki diğer yabancılardan ayırdıklarını; işte bu nedenlerle Çin tarihlerinde kuzeybatı kavimleri için *Hu* adı kullanıldıkça, bu deyim *Hunlar* şeklinde belirlediklerini, ifade etmiştir.⁸⁶

50

Hsiung-nu [Hiung-nu] kelimesinin Hun adının tam karşılığı olduğu MS 311’e ait Soğdca bir metnin çevirisinden sonra [1948] kesin olarak anlaşılmıştır. Türk tarihçi Ahmet Taşağıl bu belgeyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “MS 311 yılında Çin’in başkentlerinden Lo-yang’a giden Soğd ticaret heyeti dolayısıyla söz konusu bir Soğdca mektupta [1948 yılında keşfedildi] Hun ismi *Hsiung-nu*lar karşılığı geçmektedir. Bu Hun isminin orijinalini açığa çıkaran bir bilgidir. Hun adının anlamının Kün [Hun], *halk* olduğu düşünülmektedir.”⁸⁷

1.4. Çin İmparatorluğu’nun Kuruluşu

Geçmişte sülale/ hanedan adları ile anılan ve bugün adına Çin dediğimiz ülkenin asıl toprakları; *Sarı* ve *Yangtse* Irmakları’nın arasında kalan, tarıma elverişli vadilerdir. Efsaneler bir tarafa bırakılacak olursa, Çin [Hen] halkının kökenini Şang Krallığı [MÖ 1450-1050] oluşturur.⁸⁸ Çinlilere göre dünyadaki tek devlet

86 Aynı eser, s.87-91.

87 Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, [İstanbul: Bilge Yay., 2018], s.51.

88 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s. 215.

kendi devletleri idi. Bu görüşe göre Çin, dünyanın ortasında yer alıyor ve vahşi olan [barbar] diğer milletler de Çin'in etrafında bulunuyordu. Şimdi ki Çinliler de kendi devletlerini *Chung-kua*, yani *orta memleket* veya *orta devlet* şeklinde adlandırırlar.⁸⁹ Bu bakış açısı ile Çin'e ve etrafındaki devletlere bakmak, Çin Tarihi Yazıtları'nın ruhunu anlamak açısından yerinde olacaktır.

Çin'in tarihini MÖ 4.000 yılına kadar -elde edilen buluntularla- götüren bilim insanları vardır. Türklerin tarihini de MÖ 2500'lere kadar götürürler. Bu durum, günümüze kadar gelmiş, dünyanın en eski milletinin Çin ile Türkler olduğu gerçeğini ortaya koyar. Kansu yöresinde Proto-Türk kültürünü önce *avcı* olarak, sonra *çoban* olarak daha sonra da *buğday ve darı ekimine* dayanan *ziraatta* görmekteyiz. Tarihçi Wolfram Eberhard [1909-1989], bu toplulukla ilgili şu ilmi düşüncesini paylaşır: "*Bu kültürü yaşatanların sonraki Türklerin atası olduğuna şüphe yoktur. Kansu bölgesinde görülen bu kültürden dolayı Türklerin ilk vatanının bu bölge olduğu iddia edilmemelidir. Bu bölgenin Türklere ait yerlerin bir kenar parçası olması düşünülebilir.*"⁹⁰ Bu, Türk milletinin çok geniş bir sahaya yayıldığını gösteren önemli bir görüştür. İşte bu görüşü göz önüne alarak Çin tarihini incelemeliyiz. Kısaca Çin'in tarihi Türkler olmadan yazılamaz.

Efsaneler esas alındığında Çin'in ilk sülalesi *Hiya Sülalesi*'dir [MÖ 1986-1558]. Bu sülaleyi *Ki* kurmuştur. Babadan oğula geçen bir taht sistemi vardır. Sonra *Shang Sülalesi* [1558-1051] dönemi başlar; bu dönemde, bugünkü Çin yazısının ilk şekli ortaya çıkmıştır. Ziraat ve şehir kültürüne sahiptiler. Daha sonra gelen *Çu Sülalesi* [1050-256] dönemi *Türk tarihi* açısından önemlidir. Bazı batılı bilim insanları bu sülalenin Türk kökenli olduğunu ifade eder. Bu sülale zamanında Çin feodalite ile tanışmış; farklı etnik gruplara ait binden fazla krallık ve beylik Çuların hâkimi-

89 Ögel, *Türk Mitolojisi I Cilt*, s.630-631.

90 İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.41-42.

yeti altında olmuştur. Bu hanedanlığın son zamanlarında feodal beylerin birbiri ile savaşması sonucu devlet zayıflamıştır. Bu dönemle eş hüküm süren *Savaşan Devletler/ Beylikler Dönemi* [MÖ 481-256]'nin en önemli olayı *Çin Seddi*'nin temellerinin atılmasıdır. *Savaşan Devletler* döneminde -Çin'de- ilk kez bakırdan para basılmıştır. Bu sülalenin sonrasında gelen, *Ch'in Sülalesi* [MÖ 225-207] döneminin tarihe en büyük katkısı ise Çin isminin bu sülaleden alınmış olmasıdır. Bu sülale kaynaklarda, *Ts'in, Qin, Kin, Chin/ Çin* şeklinde de geçmektedir. *Ch'in Sülalesi* zamanında, Çinliler ilk kez batıya açılırlar. Daha sonra da, *Hen/ Han Sülalesi* [MÖ 206 MS 9] dönemi başlar. Bu dönem, Mete'nin Çin'i yendiği ve vergiye bağladığı bir dönemdir. Han Sülalesi zamanında, MS 8'de Vang-Mang'ın taht'ı ele geçirmesi ile [MS 8-22] I.Han devri bitmiş ve MS 22'de ise Vang-Mang'ın öldürülmesi ile II.Han/ Hen devri başlamıştır [MS 22-220].

Konumuza Türk tarihi açısından biraz daha ayrıntılı bakalım. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Çular *Türk kökenlidir*. Bu iddianın dayanağını kaynaktan aktaralım ve Türk tarihinin derinliğini görelim:

“... Türk kökenli Çular [Proto-Türk], daha doğrusu onların bugünkü Çin coğrafyası üzerinde kurdukları büyük hanedanlık, Çin devletinin ve bunun yanı sıra Çin'de evrensel bir imparatorluk düşüncesinin oluşmasında başrolü oynamıştır. Resmi Çin tarihi Çu Hanedanlığı [MÖ 1050-256?/ 221?] ile başlamaktadır... Çular, Çinli Şang Hanedanlığı döneminde eski bir Türk yurdu olan *Ordos Dirseği*'nin aşağı [bugünkü Şensi eyaletinin orta] bölgelerinde hükümlan olan küçük bir kralıklıktılar. Sonra kuzeyden güneye doğru akan yeni Türk göçlerinin baskısıyla Şensi eyaletinin doğu kesimlerine kaymak mecburiyetinde kalan Çularda nüfusun çoğunluğu ve kral ailesi *Türk*'tü: ülkede Türklerden sonra diğer önemli nüfus grubunu Tibetliler oluşturuyordu. Şensi'nin doğusuna göçtükten sonra [MÖ 11. yüzyıl] Şanglara yaklaştılar ve bir süre sonra onların tımar beyi oldular. Sonra Şanglar ile evlilik yoluyla akrabalık kuran

Çular, MÖ 1050 yılında Şang Hanedanlığı'nı yıkarak, 'Gök Tanrının yeryüzündeki temsilcileri' olarak Çin'de MÖ 1050-256 yılları arasında, yani 800 yıl süren bir hanedanlık kurdular ve zamanla doğal olarak Çin kütlesi içinde Çinileştiriler. Ülkeyi Çangan ve Loyang gibi iki merkezden idare eden Çu Hanedanlığı, o devirde Çin coğrafyası üzerinde hüküm süren binden fazla irili ufaklı krallık ve tımar beyliğini egemenliği altına sokmuş ve Çin'de ilk defa birliği sağlamıştır..."⁹¹

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Çuların etnik kimliğinin Türk olduğu açıktır. Yine başka bir yabancı araştırmacı *Schindler* ise "Çuların kendilerine mahsus bir yazılarının olması gerektiğini" ifade etmiştir. Bu bilgiden de erken Türklerin yazılarını çok eskilere götürebiliriz.

Çin kültürünün başlangıç tarihi ile ilgili ise W.Eberhard şu satırları yazmıştır: "... bir 'Çin' kültüründen ancak MÖ 1050 yılından itibaren bahsedebiliriz. Bundan öncekilerin hepsine 'Proto-Çin' yahut buna benzer bir isim verilir." Devamında ise şu yorumu yapar: "Takriben MÖ 1050 yılında kendisine 'Çu Devleti' adını veren kuvvetli batı devleti ile doğu devleti tamamıyla parçalandı ve Çular her iki devlete ve bununla bütün kuzey Çin'e hâkim olmuşlardır. Her iki kültür birbiri ile karışmış ve bunu müteakip 200 yıl devam eden, kökü değişmeyen ve bizim asıl Çin kültürü dediğimiz bir kültür meydana gelmiştir. MÖ 1050'den itibaren ilk hakiki Çin devleti olan Çu Devleti'nde Türk-Moğol tesiri hâlâ kuvvetli ve aşikârdır... O halde bizim bugünkü telakkimize göre Çin kültürünün hakiki doğum tarihi MÖ 1050 yılıdır... Çinlilerin bir Türk kavmi olduklarını veya eskiden Türk olduklarını söylemek yanlıştır. Çünkü Çinliler Moğol ırkına mensuptular, hâlbuki Türkler ise hiçbir zaman bu ırka mensup değildiler. Bugün antropologlar tarafından tasdik edildiği üzere birliği olmayan bir ırka mensup bu insanlara pek çok Türk kanı karıştığını söylemek de doğrudur."⁹²

91 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.42-43.

92 Eberhard, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", s.793/798.

Çin tarihinde, MÖ 481 ile 256 yılları arası *savaşçı devletler çağı* olarak isimlendirilir. Bu dönemde silah için demirciliğe gerek vardı ve bunun için de *demircilik* geliyordu. Ayrıca bu dönem, Çin tarihinin; Çinleşme, birleşme ve güçlenme çağıdır. Ancak bu dönemde Hunlar, Çin topraklarında baskıyı artırırılar. Orta-Asya'dan gelen bu akınlar iki şekilde gerçekleşiyordu. 1. Devlete dayanan ve bu devlet tarafından güdümlü olarak planlanan akınlar. 2. Yağma akınları: Gelişigüzel olarak yapılan bu akınlar, bir boy düzeni ile yapılıyordu.⁹³

Bu akınlardan çekinen mahalli hanedanlar bulundukları yerleri surlarla çevirmeye başlamışlardır. Çulardan iktidarı tamamen devralan Ç'in Şi Huang-ti⁹⁴ [MÖ 247-210] kuzey saldırılarına karşı dış surları birbirine bağlamak suretiyle, uzunluğu altı bin kilometreyi, yüksekliği yedi ile sekiz metreyi bulan, üzerinde hisarlar ve burçların yükseldiği Çin Seddi'ni meydana getirmiştir [MÖ 214].⁹⁵ Ç'in Şi Huang-ti ülkesini öylesine unutulmaz bir şekilde yönetmişti ki, isminin ilk hecesi [Ç'in/ Ts'in] Çin devletinin adı olmuştur.⁹⁶

MÖ 256'dan sonra derebeyler otoritelerini Çin Devleti'ne bırakmış; bu yeni devlet görüşü de, “*askeri ruh ile itaat fikrini*” geliştirmiştir. Çin'deki bu yapı, MÖ 256'dan sonra bir imparatorluğa dönüşmüştür.⁹⁷ Bu durum, kaynakta şu şekilde yer alır: “MÖ 256'da Çu Hanedanlığı'nın son hükümdarı Ç'in Devleti'nin tımar beyi lehine taht'tan feragat etti. Doğma adı Çeng olan Ç'in Kralı kendini 'Göğün Oğlu' [Huang-ti] ilan etti; Ç'in Şi Huang-ti [Shih Huang-ti] – Ç'in'in İlk Tanrı Kralı [MÖ 221].”⁹⁸ Bu Çin Hanedanlığı'nın da Türk kökenli veya akraba bir boydan olabileceği ifade edilmiştir. Bunun dayanağı olarak da; Çin Hanedanlığı'nın çıkış noktasının Kansu bölgesi olduğu, bu bölgede de Çinli yaşama-

93 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.65-66.

94 Ts'in-che Houang-ti/ Cihuangdi/ Şihuangdi/ Shih Huang-ti.

95 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.59.

96 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.58.

97 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.66.

98 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.65.

dığı, ayrıca bu hanedanlığın iyi at yetiştiriciliği yaptığı ve Şaman olduğu gerekçeleriyle Türk veya akraba bir boydan olabileceği tezi ileri sürülmüştür.⁹⁹

Çin İmparatorluğu'na adını veren Ç'in Şi Huang-ti ile ilgili kaynaklarda şu bilgiler yer alır: “Konfüçyanist kitapları yaktırmış, rahip ve bilgeleri diri diri toprağa gömdürmüş ve yüz binlerce işçiyi, Çin duvarlarının yapılışında zorla çalıştırmıştır...” Bu bilgiler doğrultusunda Ç'in Şi Huang-ti'nin reformlarına karşı çıkan Konfüçyanist filozofların cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Bu tarihi husumet kaynaklara da yansımıştır. Şöyle ki, Çin tarihçilerinin çoğunun Konfüçyanist olması sebebiyle İmparator Ç'in Şi Huang-ti'nin kişiliği hakkında gerçekçi bilgilere ulaşılamamaktadır.¹⁰⁰ Konfüçyüsçüler bu tür bir aşağılanmayı bir de Moğol hükümdarı Kubilay Han'ın [d.1215-ö.1294] saltanatı döneminde yaşamışlardır. J.Weatherford bu aşağılanmayı eserine şu şekilde yazmıştır: “Moğollar; Konfüçyüsçü bilginlerin rütbelerini indirmiş, onları geleneksel Çin toplumunun en yüksek seviyesinden fu-huş yapan kişiler ile dilencilerin arasına yerleştirmişlerdi.”¹⁰¹

Ç'in Şi Huang-ti Gök Tanrı dinine inanmış ve bu sebeple de etrafına Konfüçyanist bilginleri değil, şamanları toplamıştır. Bundan dolayı Konfüçyanist Çin tarihçileri Ç'in Şi Huang-ti'yi, “vahşi bir kurdun kalbine sahip olmak”la suçlamışlardır. Ayrıca milliyetçi Çinliler bu dönemin Çin'ini *barbar devlet* olarak nitelemişlerdir. Çünkü, o dönemin Çin'inde soylular sınıfı dâhil olmak üzere, halkın büyük çoğunluğu *Türk ve Tibetlilerden* oluşmakta idi. Fakat, başkent yakınlarında 1974'te bulunan ölümler şehri ve

99 Asena, *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*, s.154.

100 Ç'in Şi Huang-ti'nin Konfüçyanistlere bakışı ile ilgili B.Ögel şu satırları yazmıştır: “Çin Beyliği veya Devleti, Konfüçyüs ile onun okulunun görüşlerine karşı çıkmıştı. ‘Hukuk Felsefesi Okulu’ adını alan gerçekçi görüşler, bu devletin gelişmesinde büyük bir rol oynamıştı... Konfüçyanistler, tutucu idiler. Devletin gelişmesi ile idaresini amaç edinen, gerçekçi ‘Hukuk Felsefesi Okulu’ ise, gerekli her türlü değişikliğe izin veriyordu. Bu sebeple, Hunların disiplini, ordu düzeni, giyimleri, silahları ve hatta ekonomik düzenleri, Çin'in bu sınır devletleri üzerine, derin tesirler yapmıştı.” [Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.127-128].

101 Weatherford, *Cengiz Han*, s.298.

toprak askerleri, iki bin yıl sonra Ç'in Şi Huang-ti'nin kaderini değiştirmiştir. Günümüzün modern Çin'i bu imparatora 'sahip çıkmıştır. Yeni yazılan kitaplarda artık *barbar imparator* değil, "*yeni Çin'in babası*", "*Çin'i birleştiren ilk imparator*" olma yolunda gitmektedir.¹⁰²

Bu durum da, tarihin er ya da geç doğruları ortaya çıkardığının güzel bir örneğidir. Yaşanan anın olaylarını o anın koşulları içinde değerlendiren o anın zihinsel dünyası kadar dağarcığı vardır. Ancak, olayları on yıl, yüz yıl hatta bin yıl sonrasının bir insanı gibi değerlendirmek tarihin unutulmaz büyük oyuncularının hünerli dokunuşlarıdır. Örneğin, Gök-Türk Kağanı Bilge Kağan, kardeşi Kül-Tegin ve vezir Tonyukuk Orhun Yazıtları'nı diktirirken [MS 725, 732, 734] Türk Milleti'nin asırlar sonrasını düşünmüşlerdir. O yazıtlar yüzlerce yıl hiç kimsenin haberi olmadan öylesine durmuştur. Tâ ki 1893 yılında Danimarkalı dil bilimci Vilhelm Thomsen -Türklerle ait olduğunu bilmeden- bu yazıtları çözene kadar. Bengü taşlara işlenen bu tarihi bilgilerin Türklerle ait olduğu ispatlanınca Türk Milleti'nin atalarının bıraktığı en büyük mirasa ulaşılmış, dönemin liderlerinin ileri görüşlülüğü gün yüzüne çıkmıştır.

Çu Sülalesi'nin [1050-256] Türk kökenli olduğu görüşünü daha önce yukarıda belirtmiştik. Çin'de hâkim olan bu sülale devrildikten sonra yerine geçen *Ch'in Sülalesi*'nin [MÖ 225-207] idare ettiği halkın çoğunluğunu, Türkler ve Tibetlilerin oluşturduğuna da değinmiştik. İşte bu yüzden, özellikle son zamanlara kadar [1974], *milliyetçi Çinliler* bu dönemi gerçek Çin milletini oluşturmadığı gerekçesiyle sahiplenmekten neden uzak durduklarını ve o döneme neden *barbar devlet* dediklerini daha da iyi anlıyoruz.

Otto Franke şu tespitle Çin Devleti'ni 18 ve 19. yüzyıldaki Prusya'ya benzetir: "Çin Beyliği, küçük devletleri ortadan kaldırmak yoluyla, kendine yeni bir devlet biçimi verebilmek için,

102 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.62/67-68.

uygun bir çevre yaratmıştı. Böylece küçük beylikler sistemi, birliğe dayanan ve merkezden idare edilen, büyük bir devlete dönüşmüştü... İmparator Ç'in Şi Huang-ti buna, güçlü ve otoriter devlet anlayışını da eklemişti. Devlet anlayışında bir Çin İmparatorluğu'ndan ancak bundan sonra söz edebiliriz." Bu Çin Beyliği'nin çıktığı coğrafyaya da değinmek yerinde olacaktır. Çin'in orta ve doğusunda birçok Çin devletleri var iken, Orta-Asya'nın hemen yanında bulunan Çin Beyliği'nin gelişerek büyük bir imparatorluğa dönüşmesinin sebebi şu idi: "Çin Devleti bugünkü Şensi ile Kansu'nun doğu taraflarında kurulmuştu. Burası bir geçit bölgesi idi. Kuzeyi bozkırlar ve çöller ile, güneyi ise, geçit vermeyen dağlar ile çevrilmişti. Bu sebeple devlet, batıdan gelen ve doğuya giden yollar üzerinde idi." İşte bu stratejik konum Çin Beyliği'ni imparatorluğa dönüştürmüştür. B.Ögel, Hunların atalarıyla ilgili şu bilgilere işaret eder: ¹⁰³

"Çin Beyliği Kralı *Chao* çağında [MÖ 306-250], [Hunların ataları olan] İçülerin kralı, dul Çin kraliçesi bayan *Hsüan* ile tanıştırıldı. Onların sevişebilmeleri için de, uyum yaratıldı. Bu sevişme sonunda, Kraliçenin iki oğlu oldu. Kraliçe, sevgilisi olan kralı kandırarak, Kan-ch'üan bölgesine götürdü. Orada da, bir baskın yapıp, kralı öldürdü... Böylece İçti Devleti de, Çin beyliğine katılmış oldu."

Yukarıda anlatılan olayla benzerlik gösteren birçok olay kitabın ilerleyen sayfalarında da yer almıştır. Nihayetinde Çin entrikası yüzyıllar boyunca Türkler üzerinde "*ballı şerbete zehir katılarak*" uygulanmıştır.

1.5. Çin Saldırıları

Ç'in Şi Huang-ti MÖ 221 yılında Çin İmparatoru olmuştur. Mistik bir görüşe göre Hunlara yönelik Çin saldırıları şu şekilde başlamıştır:

103 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.75-76/128-129.

“MÖ 215 yılında İmparator Ç’in Şi Huang-ti, devletin kuzey sınırlarında bir geziye çıkmıştı... Bu sırada, *Yen Beyliği*’nde, *Lu* adını taşıyan, bir rahip gelmişti. Denizde de seyahat eden bu rahip, Tanrılar ve ruhlar hakkında birçok bilgiler edinerek, geri dönmüştü. Bu rahip İmparatora, *Yazılı Resimler* adlı bir kitap hediye etti. Bu kitapta Çin Devleti’ni yok edecekler: *Hunlar* [Hu] olacaklardır, şeklinde yazmaktaydı. İmparator bu yazıyı görünce... ırmak kıyılarında etrafı duvarlarla çevrili 34 yerleşim noktası kurdurdu. Hunlara karşı akına çıkmmasını emretti. Hunlar kuzeydoğuda geri püskürtüldüler [MÖ 214].”¹⁰⁴

İmparatorun bu mistik hikâyeden yola çıkarak Hun akınlarını başlattığı hususu tartışma konusudur. Buna rağmen ünlü Sinolog J.M. de Groot [1854-1921], “...anlamsız bir kehanet, koca bir ordunun Hunlar üzerine gönderilmesine, etrafı duvarlarla çevrili kaleler ve kasabalar kurulmasına, kilometrelerce set çekilmesine, kitleler halinde insanların başka bölgelere yerleştirilmesine, Çin’in başkenti ile Hun toprakları arasında askeri yolların yapılmasına sebep olmuştur. Küçük sebeplerin dünya tarihinde büyük olaylara sebep olduğunun garip bir örneği...!”¹⁰⁵ şeklinde ‘kesin’ ifadelerle görüş ortaya koymuştur.

Kuzeybatıya doğru olan bu Çin akınlarının Hunlar üzerindeki etkisini B.Ögel ise şöyle anlatmıştır: “İlk defa ve büyük çapta Hunlara karşı yapılan bu Çin akınlarının, Orta-Asya tarihinde de büyük tesirleri olmuştur. Bu büyük tehlike, *Hunları birleştirmiş* ve onları, *milli bir birliğe* doğru götürmüştü. Çin sınırlarındaki otlakları kaybeden Hunlar, daha büyük bir güçle, yeni akınlar için hazırlanacaklardır.” Sonuç itibarıyla MÖ 215-212 yılları arasında *Hun-Çin* savaşları kısaca şu şekilde özetlenebilir: Çin Sülalesi altı devleti ortadan kaldırıncı [MÖ 215], Çin İmparatoru Ç’in Şi Huang-ti 100 bin kişilik bir ordu ile Kuzeydeki Hunlara saldırmış ve Sarı Irmak’ın güney bölgelerinin hepsini almış; MÖ 214’te Hun-

104 Aynı eser, s.139.

105 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.67.

ları kuzeye püskürtmüştür. Bu bölgelere de, sürgün edilmiş Çinli suçluları yerleştirmiş ve böylece oralandaki iskân politikaları ile yeni Çin ilçeleri kurulmuştur. Ayrıca MÖ 213'te de İmparator, *haksız karar veren yargıçları* toplatarak Hun sınırındaki duvarlarda çalıştırılmaları için göndermiştir. Aslında bu Konfüçyacıları tasfiye edilmesinden başka bir şey değildi. Bu dönemde Hunlara yapılan akınlarla ilgili yine B.Ögel şu değerlendirmede bulunmuştur: “*Çin Türk kavimlerini yenmeyi ve itmeyi öğrenmiş, Türkler de, bu büyük tehlike karşısında birleşerek, daha da güçlenmişlerdi.*” Teoman döneminde olan bu mücadelelerle ilgili W.Eberhard ise şu yorumu yapmıştır:¹⁰⁶

“Geriye itilen Hunlar, Ordos bölgesi gibi en iyi otlak bölgelerini kaybetmişlerdi. Bu hayvancı kavimler, kötü bir ekonomik duruma zorlanmış ve açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardı. Bunun üzerine ayrı oymakların hepsi bir araya gelmiş ve bir başkanın emrinde toplanmışlardı. ... Böylece Çin'in kuzeyinde ilk büyük oymaklar birliği, bu çağda oluşmuştu. Bu da, ilk lider olan *Teoman*'ın buyruğunda kurulmuş olan, *Huungnu Devleti* idi.”

1.6. Çin Seddi

Hunların geçim kaynağı, beslenmeleri için yetersiz olan hayvancılıktı. Bu yüzden, güneyde çok geniş verimli tarım toprakları bulunan Çin, Hunların gözünde *yağma* yapılacak topraklardı. Çinliler, kuzey sınırlarına Hun akınlarını önlemek için duvarlar yapmaya başlamışlar ve nihayetinde Çin Seddi ortaya çıkmıştır. Hunlar ile Çinliler arasındaki bu mücadeleler Çin kaynaklarına yansımış ve Türklerin önemli bir imparatorluğu olan Hunlar ile ilgili yazılı kayıtlar günümüze kadar gelmiştir.

Çin Seddi'nin ilk yapılma amacının meraları ve ekinleri göçebe kavimlerden korumak olduğu görüşünde olan tarihçiler vardır. Buna göre: “Çin'de duvar olgusu ilk devirlerde muhtemelen meraları ve ekinleri korumaya yönelik basit bir çit veya set

106 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.139-143/148-149.

şeklinde ortaya çıkmış, sonra beyliklerin ve daha sonra Çin’de birliğin sağlanmasıyla birlikte ülke topraklarını göçebelere karşı korumayı hedefleyen savunma amaçlı bir sistem halini almıştır.”¹⁰⁷

MÖ 827-782 yıllarında, Hunların ataları olan *Hienyülere* karşı, Taiyüan bölgesinde ilk duvarların yapıldığı bilgisi vardır. Ancak gerçek duvarlar *savaşçı beylikler* [MÖ 481-256] zamanında yapılmıştır. Bu konuda B.Ögel’in eserinde şu bilgiler yer alır:¹⁰⁸

“Çin sınırlarına yerleştirilen Çinli köylüler, kuzey kavimlerinin akınlarına karşı beyleri tarafından korunma gereğini duymaya başlamışlardı. Beyler ise ordularını, Çin’deki iç savaşlar için kullanmak zorunda kalıyorlardı. Bu sebeple kuzeyden gelen akınlara karşı köylüleri korumak için, yeni *sınır duvarları* yapma gereği duyuldu. Böylece Çin duvarının, ilk şekli doğmuş oluyordu. Çinliler ile Çinli olmayanlar arasında, gerçek ve değişmeyen bir *sınır* anlayışı da Çin’de ilk defa bu çağda başlıyordu. Bu sınırlar bir bakıma, şehir duvarlarına da benziyordu. Duvarların yanında, büyük pazarlar kuruluyordu. Köylüler bu pazarlarda ürünlerini, Çinli olmayanlar ile değiş-tirme imkânlarını da buluyorlardı. Hunlar ile Çinliler karşılıklı ticaret yapma tecrübelerine alışmış oluyorlardı... Ticaret o kadar geliyordu ki, Hunlardan at satın alıp, Çin’in içlerinde satan, büyük tüccarların adlarına bile kaynaklarımızda rastlıyoruz.”

MÖ 300 yılından önce başlayan Çin Seddi, Çin Sülalesi’ni [MÖ 255-215] İmparatorluğa taşıyan Ç’in Şi Huang-ti zamanında tamamlanmıştır. Bu dönemde yapılanlar şu şekilde özetlenebilir: “Çin’de Proto-Türk Çulardan iktidarı devralan kısa ömürlü Çin Hanedanlığı döneminde [MÖ 221-206] derebeylikler ve küçük devletler ortadan kaldırıldıktan sonra, sınırların korunması merkezi otoritenin bir sorunu oldu. Güneyde ciddi bir tehlike

107 Asena, *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*, s.156.

108 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.54-55.

teşkil etmeyen ilkel halklar oturuyorlardı; fakat kuzeyde durum çok farklı ve zordu. Çin, kuzeyden gelen Hun tehdidine karşı tedbir almak durumundaydı. Bu yüzden ilk iş olarak, var olan münferit duvarlar arasında bir bağlantı kurularak, kuzeyde bir bütünlük arz eden bir set oluşturuldu. Karakollar, kaleler ve yerleşim noktaları, dolayısıyla Çin'in içlerinden kuzey batıya doğru bir göç politikası oluşturulmaya başlandı.”¹⁰⁹

Macar Sinolog ve Mongolist Lajos Ligeti Çin Seddi'nin yapılış amacı ile ilgili özet olarak şu bilgiyi verir: “*Bu duvarın tek görevi, ülkeyi Hun saldırılarına karşı korumaktı.*”¹¹⁰ Evet, genel kabul gören görüş bu duvarın Türklerin Çin'e saldırılarını önlemek için olduğudur. Ancak bir husus daha vardır ki, o da, bu duvarların birleştirilmesi sonucu oluşturulan büyük Çin Seddi, Türk ve akraba boyların birbirine daha sıkı bir şekilde bağlanmasını sağlamıştır.

Çin Seddi'nin yapılması yüzyıllar sürmüştür. Bu süre içerisinde, duvarın yapımında çalışan ne kadar insanın öldüğü bilinmemektedir. Bir efsanede geçen ve bu duvarın yapımında çalışan bir gencin acıklı ölümünü anlatarak, duvarın yapımındaki güçlükleri görelim:

“Efsaneye göre, yine büyük duvarın inşaatı için işçi toplanmış, imparator, Tanrıları hoşnut tutmak maksadıyla, âdet gereği bir miktar işçinin canlı canlı duvara gömülmesini emretmiş. Adaklar arasında henüz dört gün önce evlenen bir genç adam da varmış ve kurban edilmiş. Eşinin yolunu gözleyen genç kadın, uzun süre haber alamayınca, yollara düşmüş. Sonunda gelip genç eşinin çalıştığı yeri bulmuş ve eşinin akıbetini öğrendikten sonra, adakların gömüldüğü yerde o kadar ağlamış ki, onun acısına gök bile dayanamamış. Bir anda duvar yarılmış ve genç adamın cansız bedeni dışarı çıkmış. Olanlardan çok etkilenen imparator, genç kadını

109 Asena, *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*, s.154.

110 Ligeti, “Asya Hunları”, s.30.

huzuruna çağırmış ve kadının güzelliğinden etkilene-
rek, onunla evlenmek istemiş. İmparatora 'kim hayır'
diyebilir? Genç kadın, karşıdaki tepede kocasına bir
anıt mezar yapılması şartıyla, 'evet' demiş. Anıt mezar
bittikten sonra kendi kocasına karşı son görevi yerine
getirmek üzere yukarı çıkmış ve herkesin şaşkın bakış-
ları arasında kendini boşluğa bırakmış; öbür dünyada
kocasıyla buluşmak üzere..."¹¹¹

Çin Seddi'ni tamamlayan Çin İmparatoru Ç'in Şi Huang-ti,
ülkesini saraydan idare etmez; Çin'in her tarafını dolaşır. Tanrı'ya
yakın olmak için en yüksek dağlara çıkar, adaklar sunar, şaman-
lara ahiret soruları sorar. "*Yerin üstünde her şeye hükmeden hü-
kümdar*", ömrünün son yıllarını seyahatlerde, ölüme cevap ara-
yarak geçirir. Amansız bu çabadan sonra Ç'in Şi Huang-ti MÖ
209 yılında ölür. Onun vasiyetinde belirlediği gibi sürgündeki
oğlu değil, *Hu[n]-hiya* taht'a geçer. Babasının yerine geçmesi ge-
reken oğlu zehirlenerek öldürülür."¹¹²

62

Ç'in Şi Huang-ti'nin ölümü içte ve dışta bekleyen fırsatı or-
taya çıkarmıştır. Bu ölüm ve Çin Seddi'nin yapılmasının "*yerin
nabzını yaralaması*" inancıyla ilgili W. Eberhard'ın satırları şu
şekildedir: "Onun ölümü, karşısında bulunan herkese, harekete
geçmek için bir işaret oldu. Soylular yeniden üstünlüğü elleri-
ne geçirmek ve devlet içinde daha tesirli olabilmek için, isyan
etmişlerdi. Generaller de, başkentten gelen sürekli baskılardan
bıkmışlar ve isyana başlamışlardı. Çünkü onlar da, hareketleri-
nin sürekli olarak kontrol altında tutulmasından, hoşlanmıyor-
lardı. İsyân edenler arasından çıkmış bazı adi yurttaşlar da var-
dı. Çünkü onlar da, zor yolu ile işçi çalıştırılmasından şikâyetçi
idi... Birkaç ay içinde altı isyan patladı ve böylece de, altı yeni
hükümdar ortaya çıkmış oldu." Bu yorumdan Çin'in içindeki
karışıklığın boyutu iyi anlaşılmaktadır. Ç'in Şi Huang-ti'nin

111 Asena, *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*, s.155.

112 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.69.

ölümü ile ona kin besleyenler, onun öcünü ünlü başkomutanı *Meng Tien*'den almışlardır. *Meng Tien*, Çin yazısını fırça ile yazan ilk Çinli'dir. Eski Çin'de *yerin nabzı* ile ilgili bir inanış vardı. Onlara göre “*yerin nabzını yaralamak ve durdurmak*”, insanlığın başına belki de büyük felaketler açabilirdi. İşte bundan dolayı ünlü general tutuklanmış ve şöyle bir sorguya çekilmiştir: “Siz gerçek bir ölüm cezası sanığısınız! Siz yerin karnını, ... on bin mil uzunluğundaki duvarı [Çin Seddi] yaptırmakla, yarmış bulunuyorsunuz! Bu kadar uzun bir yarık ile, *yerin nabzı*'nın kesilmiş olması, çok mümkündür. İşte senin büyük suçun budur! Bu sözler üzerine general *Meng T'ien* [Mung T'ien/ Muncuk Tengri], bir yudum zehir içerek, hayatına son verdi.”¹¹³ Bağnazlığın ruhunun tohumları bu olsa gerek...

Daha önce de belirttiğimiz üzere Çin'de, Çin'i dünyanın merkezi [orta] olarak kabul eden bir inanış vardır. Çin Seddi'nin yapılmasındaki ruh hali de buna dayanır. Çin insanı içe dönüktür. Yabancıyı kabullenmekte dirençlidir. Dünyanın en muhafazakâr insan tipi olarak bilinir. Çin insanının asıl duvarı beynini çevreleyen duvardır. Bu yüzden Çin Seddi Çin'in ulusal birliğinin vazgeçilmez sembollerindendir. Çin'in *Gönüllülerin Seferberlik Marşı*'nda: “*Köleler olarak yaşamak istemiyorsanız, ayağa kalkın. Gelin etimizle ve kanımızla büyük duvarımızı inşa edelim*” sözleri ve yine modern Çin'in mimarı *Deng Si-yao-Ping*'in: “*Ülkemize karşı beslediğimiz sevgiden dolayı büyük duvarı yeniden inşa etmeliyiz*”¹¹⁴ sözleri, Çin Seddi'ni bağımsızlığın bir sembolü ve dışa karşı korunmanın psikolojik duvarı olarak görmüştür.

1.7. Çinlilerin Hunlardan Öğrendikleri

Çin'in *Shang Sülalesi* döneminde [MÖ 1558-1051]; Çin kültürü içinde, Türk kültürünün etkisini görürüz. Bu dönemde

¹¹³ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.162-163.

¹¹⁴ Asena, *İpek Yolu-I Çin-Doğu Türkistan*, s.156.

kuzeyden gelen Türkler, beraberinde dini inanışlarını da getirip Çin'i etkilemişlerdir. Bu sülale döneminde Çinliler, tanrılarına insan adak etmekteydiler. Daha sonraları ise Türk etkisi ile *Gök Dini* inancına yöneldikleri bilinmektedir. Bu dinin, kuzeyde yaşayan Türk göçebeleri ile geldiği görüşü hâkimdir.¹¹⁵

Shang Sülalesi'nden sonra gelen Proto-Türk Çular Sülalesi [MÖ 1050-256] -yukarıda belirtildiği üzere- Türk kökenlidir. Birçok batılı tarihçi için Çin'in gerçek tarihinin başlangıcı *Çu* dönemidir [MÖ 1050-256]. Arkeolojik kazılarda çıkan buluntulardan metalin [bronz] Türkler üzerinden Sibiryadan Çin'e geldiği tahmin edilmektedir. Biraz önce belirttiğimiz gibi *Çu* Hanedanlığı öncesi Çin'de dini törenlerde esirler adak olarak kullanılıyordu. Proto-Türk Çular, Çin'de hâkimiyet sağladık-tan sonra bu geleneği yasaklamıştır. İnsan kurbanları yerine topraktan pişirilmiş [terakota] heykeller almıştır. Bu bilgilere mezarlarda bulunan kemikler ve heykellerden ulaşılmaktadır. Yine Çin'de kullanılan savaş arabalarının Türkler üzerinden Orta-Asya'dan Çin'e geldiği tahmin ediliyor. Çin'de hükümdarlara verilen *Göğün Oğlu* unvanını da Çular kazandırmıştır. *Çu* adı altında -Çin tarihinin 800 yılına- daha sonra Konfüçyanistlerin¹¹⁶ '*Çin'in altın devri*' dedikleri bir döneme damgalarını vurmuşlardır.¹¹⁷

Birçok batılı tarihçi, Türklerin bozkırda atı ilk ehlileştiren kavim olduğunu kabul eder. Bunlardan Oswak Menghin [1888-1973], "*atı ehlileştirmek ve umumiyetle hayvan yetiştirmek gibi medeniyet tarihindeki çok mühim bir safhanın Türklerin ataları ile yakından ilgili bulunduğunu*" ifade etmiştir. Yine dilbilimci,

115 İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.42.

116 Konfüçyanist öğretisi ile ilgili kısa bir açıklamada bulunalım. Bu öğretisi; toplumsal, siyasal ve yarı dinsel bir ahlak sistemidir. İnsan sevgisi ve kardeşliği ana koşulları olarak kabul eden Konfüçyanistlere göre: "*Hükümdar hükümdarlığını, tebaa tebaalığını, baba babalığını, evlat da evlatlığını bilmelidir.*" [Otkan, *Tarihçinin Kayıtlarına [Shi Ji] Göre Hunlar*, s.6].

117 Asena, *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*, s.24-25.

antropolog ve etnolog Wilhelm Schmidt [1868-1954] şu satırları yazmıştır: *“Orta-Asya’da oturan ve çok eski bir zamanda avcılık hayatından hayvanları ehlileştirmeye geçen ilk kavim Türkler olmuştur. At, Türkler tarafından ehlileştirilmiştir ve Türkler ata binen ilk insanlar olarak görülmektedir.”*¹¹⁸

Bu bilgilerden sonra Çin’in at ile tanışmasına değinelim. Çin, Hunlardan at alıyordu; ancak bu atlar, *“binilmek için değil, savaş arabalarına koşulmak için kullanılıyordu.”* Çin’de ilk atlı birliklerin kurulması MÖ 350’li yıllarda Kuzey Hunları’nın etkisi ile olmuştur. Bu konu ile ilgili B.Ögel’in eserinde şu bilgiler yer alır: *“MÖ 5. yüzyılın ortasında, Çin’in kuzeyindeki beylikler, savaş arabası yerine, atlı birlikler kullanmayı, Çin beyliği aracılığı ile ve Türk asıllı Hun kavimlerinden öğrenmişlerdi.”* MÖ 350’lerde Çin’in kuzeyindeki beylikler birbirleri ile amansız bir savaş içindeydiler. MÖ 300’lere doğru Chao adlı bir kuzey beyliği [Kralı Wu Ling], diğerlerine karşı üstünlük sağlar; rakibi Kuzey Hunları’nın savaş taktiklerini iyi bilen generalleri arayıp bulur. Diğer taraftan kuzey sınırına ilk uzun duvarları [Çin Seddi] yaptıran hükümdardır. Bununla ilgili B.Ögel belgelere dayalı şu bilgileri verir: *“1.Chao Beyliği’nin Kralı Wu Ling [MÖ 325-298] kendi devletindeki gelenekleri değiştirdi. Hunların [Hu] giyindikleri elbiseleri giyinmeye başladılar. Bundan başka orduda da atlı ve yay çekebilen birlikler de oluşturdu...”* Yine devamında şöyle der: *“...Çinlilerin eskiden beri giydikleri uzun elbiseler, yerlerini tokalı kısa ceketlere bırakıyordu. Ata binenler için uygun gelen pantolon giyme âdeti de yayılmaya başlıyordu... Çinlilerin eskiden giydikleri ayakkabılarının yerlerini de, Hunların çizmeleri almaya başlamıştı. Daha sonra Hunların süs eşyaları ile, madenden yapılmış silah ve donanım eşyaları da, Çin’e gelmiş ve yayılmışlardı.”*¹¹⁹

Bu dönemde Çin Ordusu’ndaki manevra kabiliyeti sınırlı savaş arabaları kaldırılarak, yerine Hunlarınkı gibi manevra

118 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.211-212.

119 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.58-59/64-65.

kabiliyeti yüksek ve son derece hareketli atlı birlikler oluşturulmuştur. Askerlerin ihram gibi az dikişli, bol ve uzun elbiseleri yerine vücudu saran Hun pantolonları, çizmeleri ve başlıkları [börk] giydirilmiştir. Bellerde ise Hun kemerleri vardır, hepsinden önemlisi ise ordu, Hun silahlarıyla donatılmış ve Hunların tarzında askeri eğitime başlanmıştır.¹²⁰

Çin üzerindeki Türk etkisi ile ilgili Macar Sinolog ve Mongolist Lajos Ligeti'nin değerlendirmesi şu şekildedir:

“...Kıyafetlerini sağdan sola doğru iliklerlerdi. Çin kaynaklarının Hunların kıyafetlerini böyle ayrıntılı kaydetmesinin nedeni... Hunlara karşı mücadelede, aynen onlar gibi giyinen ve onların kullandığı silahları kullanan bir süvari birliği kurma çabasıydı... Çinlilerin kullandığı eski bol ve geniş elbisenin dar bir ceket türüyle değiştirilmesi, etekliğe benzeyen alt giysi yerine süvariler arasında pantolonun yaygınlaşması Hunların etkisiyle gündeme gelmiştir. Hunların şapkaları da Çinliler tarafından kullanılmaya başlandı; bu şapkaların yan taraflarında süs olarak bir ya da iki kobay [hint domuzu] kuyruğu bazen de üstte bir tüy taşırlardı... Çinliler ayakkabı giyerken, Hunlar çizmeyi daha çok severlerdi.”¹²¹

Çin'in ziraatı üzerinde de Türk etkisi vardır. J.P.Roux, “Üzüm asması Çin'e Türkler tarafından Ortadoğu'dan götürülmüştür” bilgisini verir.¹²²

Çin'de hüküm süren 1.Chao Beyliği'nin Kralı Wu Ling'in yaşadığı dönemin üstünlüklerini görüp ülkesine uygulaması, onun ileri görüşlülüğünü gösterir: “İlim Çin'de dahi olsa alıp geliniz” sözünü bir Çin Beyi'nin uygulaması *aklın yolunun* bir olduğunun kanıtıdır. MÖ 307 yılında başlayan bu reform hareketi daha sonra da sürer. Biraz önce belirttiğimiz üzere Çin Devleti'nin meş-

120 Salim Koca, “Büyük Hun Devleti”, [Türkler, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1., 2002], s.1050-1051.

121 Ligeti, “Asya Hunları”, s.31-32.

122 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.143.

hur imparatoru Ç'in Şi Huang-ti dönemin tutucu filozof ve din adamlarına karşın reformu devam ettirir. İmparatorun şu sözleri anlamlıdır: *"Ben şimdi, Hunların elbiselerinin alınıp giyilmesini ve at üzerinde nasıl ok atılabileceğinin, eğitimle halkıma öğretilmesini istiyorum..."*¹²³

1.8. Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu

MÖ 3. yüzyılda Hun İmparatorluğu'nun kuruluşuyla birlikte Çin için büyük tehlike ortaya çıkmıştır. Çin kaynaklarında bu korkuyu anlatan bir şiir ile konumuza giriş yapalım:

Evden barktan olduk
Hunlar yüzünden
Korkudan göç ettik
Hunlar yüzünden.¹²⁴

Bozkırın göçebe halkı Hunların kurdukları imparatorlukla ilgili Macar tarihçi Lajos Ligeti'nin yorumu şu şekildedir: "... Hunların bu muazzam imparatorluğu öncelikle silahlarının gücüyle kurduğunu biliyoruz, ama bir defa kurulduktan sonra bu olağanüstü büyük bölgenin bir arada tutulabilmesinin sırrı, Asya halkları arasında ilk kez Hunlar tarafından uygulanan, göçerlere özgü devlet kurma tekniğinin ayrıntılarında aranmalıdır..."¹²⁵

Bu tespiti göz önünde bulundurarak devletin kuruluş, yükseliş ve çöküş dönemini anlamak gerekir. Birazdan ifade edileceği üzere, Hun İmparatorluğu, ortak çıkarlar doğrultusunda, boyların bir araya gelmesi ile kurulmuş ve gelişmiştir. Çöküşü ise, bir savaşta yenilgi ile değil, boyların birbirine çatışması sonucu olmuştur. Bu çatışmanın nifak tohumlarını eken ise Çin İmparatorluğu'dur. Çin, boyları birbirine düşürecek entrikaları çok iyi biliyordu. Bu hususa yeri geldikçe değinilecektir...

123 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.96-97.

124 Turgun Almas, *Uygurlar*, çev.Ahsen Batur, [İstanbul: Selenge Yay., 2013], s.58-60.

125 Ligeti, "Asya Hunları", s.36-37.

Çin tarihi kaynaklarında Hunlardan ilk kez MÖ 1764'te, daha sonra ise MÖ 822 ve 304 yıllarında bahsedilmiştir.¹²⁶ Başka kaynaklarda ise, Hunların Çinliler ile kurdukları ilişkiler bağlamında ilk kez devletler arası mücadelelere katılmaları dolayısıyla MÖ 318'de yer almıştır. Hunların bu tarihte dört Çin Beyliği [Han, Chao, Wei, Ch'u] ile bir ittifak kurdukları ve başka bir Çin beyliği olan Ch'in'e saldırdıklarını görürüz. Bu ittifak güçlü bir Hun Devleti'nin de işaretini vermektedir.¹²⁷

Hunlar çöl üzerinden gelerek, *Glazkova* ve *Andronovo* kültürüne sahip insanlara bir üstünlük sağlamışlardır. Hunların, hayat tarzları ve devlet düzenleri ile ilgili L.N.Gumilev'den şu bilgiyi aktaralım: "Evleri yoktu; toprağı sürmüyorlardı, ama çadırlarda yaşıyorlardı. Yaşlılara saygı gösteriyorlar, işlerini düzene sokmak için yılın belli bir döneminde toplanıyorlardı."¹²⁸

68 Hunların, Orta-Asya'da, *ilk defa* teşkilatlı bir imparatorluk kurdukları yönünde birbirini takip eden ağırlıklı bir görüş mevcuttur. Ancak bu görüşlere karşı çıkan tarihçi O.Karatay'ın görüşünü aynen aktarmak istiyorum: "Bildığımız en erken Türk tarihi Asya Hunları ile başlatılır ama bugün artık tarihimizi ve en temel geleneklerimizi Sakalar ile başlatmakta hiçbir yanlışımız olmadığı görülüyor. MÖ ilk bin yılın ortalarına damga vuran Sakalar, Çin sınırlarından Doğu Avrupa bozkırlarına kadar geniş bir alanda hâkimiyet kurmuş, bilinen ilk Turan devlet oluşumunu sağlamış olan topluluktur."¹²⁹

Hunlar gibi imparatorluklar kuran Gök-Türklerin, Uygurların ve Kırgızların da Hun soyundan geldiği Çin kaynaklarında yer alır. Çin tarihi yıllıkları; savaş zamanlarında askerlerin tutukları günlükler ile casusların raporlarından oluşmaktadır. Fa-

126 Lev Nikolayeviç Gumilev, *Hunlar*, çev.D.Ahsen Batur, [İstanbul: Selenge Yay., 2013], s.39.

127 Koca, "Büyük Hun Devleti", s.1047.

128 Gumilev, *Hunlar*, s.46.

129 Karatay, *Türklerin Kökeni*, s.32.

kat Çin Sülalesi'nden [MÖ 255'ten önce] önce Çin ülkesi, birçok derebeyliklere ayrılmıştı. Bu derebeyliklerin tarihçileri, kendi beyliklerinin dışında bir şey yazamamışlardır.¹³⁰

Çin sınırlarında bulunan devletlerin tarihi ile ilgili belgeler sadece Çin kaynaklarında yer almaktadır. Çinliler sınır bölgelerinde yaşayan yabancıları *barbarlar* olarak adlandırmıştır. Bu kaynaklarda Hunlar da *barbar* kavimlerden biri olarak geçer. Çin'de hüküm süren hanedanların elçi ve tacirleri her yıl Hunların yaşadıkları topraklara gidiyor; burada onların hayat tarzları, edebiyatları, sanatları ve halk arasında dolaşan rivayetleri bir rapor haline getirip hükümdarlarına sunuyorlardı.¹³¹ Çin tarihçileri kendi çıkarlarını ilgilendirdiği ölçüde kuzey göçebeleri ile ilgilenmişlerdir. Bu sebeple, Çin tarihini bilmeden Hunları bilemeyiz. Şunu da unutmamak gerekir ki; Çinli tarihçiler, Hun tarihini kendi *resmi devlet anlayışları* doğrultusunda yazmışlardır.

Çinliler ile Hunlar arasındaki ilişki, genelde, Hunların saldırıları üzerine kurulmuştur. Çin'in coğrafi özellikleri ile Orta-Asya'nın coğrafi özellikleri çok farklıdır. Bu nedenle Çinliler, Hun bozkırlarında; Hunlar da, Çin'de yaşayamazlardı. Hunlar, Çin kültüründen öylesine uzaktılar ki, onların asimile edilmesi dahi mümkün değildi ve bu sebeple de barış dönemlerinde bile Çin-Hun sınırının sıkı bir şekilde kapatılması gerekiyordu. Bunu da Çin Seddi ile yapmaktaydılar. İki halk birbiri ile komşu ve birbirinden soyutlanmış olarak yaşamaktan hiç de mutsuz değillerdi. Bu iki millet; her ne kadar birbirleriyle bazı etkileşimlerde bulunmuş olsa da, biri diğerinin kültürünü baskılayamamış ve iki farklı milletin kültürü günümüze kadar güçlü bir şekilde ulaşmıştır. Bu da bize şunu göstermektedir ki, hem Türk Milleti hem de Çin Milleti güçlü bir kültüre sahiptir.

Şimdi tarihçi İ.Kafesoğlu'nun ilk Türk devleti ile ilgili görü-

130 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.176.

131 Almas, *Uygurlar*, s.48.

şünü aktaralım: MÖ 3. binlerde Mezopotamya'daki Sümerlerin [dil yapısı Türkçeye uygunluğu dolayısıyla] ihtimal Türk kökenli oldukları söylenmişse de tahmin ve faraziyeler bir yana bırakılıp, Asya Hunları'nı *ilk Türk siyasi kuruluşu* olarak kabul etmek gerekir. Bununla beraber, İ.Kafesoğlu, Asya Hunları ile ilgili ilk yazılı vesikanın da, komşu feodal hükümetlerle yapılan bir antlaşma [MÖ 318] olduğunu ifade eder. Ve devamında da *Alp-Er-Tunga* ile ilgili şu bilgiyi verir: ¹³²

“Pers Kralı Keyhusrev ile MÖ 550'lerde savaşan ünlü Turan/ Ceyhun ötesi/ başbuğu Alp-Er-Tunga şüphesiz bir Türk hükümdarı ise de, bu hususta yazılı haberlere ancak MS 11. asırda/ 1020'lere doğru/ İranlı Firdevsi'nin Şahnamesi'nde ve hakkında bazı kayıtlarla destani kıtalara, aynı yüzyıldan kalma Türk eserleri Kutadgu-Bilig [1069/1070] ile Divânu Lügati't-Türk [1074] de rastlanmaktadır. Alp-Er-Tunga aynı zamanda Türk geleneğinde Uygur, Karahanlı, Selçuklu hanedanların atası olarak gösterilmiş ve adına *yoğ'lar/ yas törenleri tertiplenmiştir.*”

Tüm bu akademik verilerin tahlili sonucu, şu an ki bulgular ışığında; ilk Türk İmparatorluğu'nun Hunlar olduğu hususunda görüş birliği vardır. Ancak yeni arkeolojik buluntular ile birlikte Türklerin ilk devletlerinin daha eskilere gidebileceği konusunu da göz ardı etmememiz gerekir. Dünyanın en eski uygarlığı olarak kabul edilen Göbekli Tepesi'nin [Urfa, MÖ 10.000] kurucularının Türkler olduğu tezi, Avrupa medeniyetinin kurucusu Etrüksler ve Saka/ İskit İmparatorluğu'nun Türk kökenli olduğu tezleri hiçbir şekilde göz ardı edilemez bulgulara dayanmaktadır. Bu bulguların yeni buluntularla güçlendirilmesi sonucu dünya tarihinin Türkler ile başladığı bilgisine ulaşılabileceği kanaatimizi her daim güçlü bir şekilde tutmaktayız.

Fransız doğu bilimci, Sinolog ve Türkolog olan Joseph de Guignes [1721-800] ise Hun Devleti'nin kuruluşunu çok daha

eskilere götürür. Ona göre; “*Hun İmparatorluğu’nun kuruluşunun İsa’dan [MÖ] 1200 yıl öncesinde gerçekleşmiş olması gerekir.*”¹³³

Çin Yıllığı’nda [Şi ki, 110] ise Hun Birliği ile ilgili aynen şu ifadeler yer alır:

“Bu kavimlerden her biri ayrı ayrı dağılmış olarak, kendi başkanlarının buyruğu altında vadilerde dolaşıyorlardı. Çoğu zaman [bir başkanın buyruğu altında] 100 veya daha fazla kişiden meydana gelen bir topluluk bulunuyordu. [Fakat bunların hepsi] bir başkanın buyruğu altında karşılıklı birleşerek bir [birlik kuramamışlardı].”¹³⁴

Macar Sinolog ve Mongolist Lajos Ligeti [1902-1987] ise *Hun Birliği* ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar:

“Asya Hun İmparatorluğu’nun, etnik veya dilsel anlamda birbirinden farklı unsurları bir araya getiren bir imparatorluk olduğunu biliyoruz. Bu imparatorluk aynen Avrupa Hun İmparatorluğu gibi, büyük bir *konfederasyon* olma özelliklerine sahipti. Elimizdeki verilere göre, göçebe kavimlerin bu imparatorluğu, yabancı halklarla bütünleşmekten çekinmiyor, yabancı kültürlerle kaynaşmaktan ise hiç korkmuyordu.”¹³⁵

Hun İmparatorluğu’nun kuruluşunda güçlü bir *merkezi* yapı mevcuttu. Bu merkezi yapının ortasında ise Türk kökenli bir boyun reisi vardı. Bu Türk kökenli boy diğer soydaş boylar ile birlikte *merkezi gücü* oluşturmakta idi. İmparatorluğun bu gücü de çevreye doğru merkezden gönderilen prensler/ beyler vasıtasıyla dağılıyordu. Devleti oluşturan Türk boyları tamamen birbirlerinden kopuk boylar olmadığı da muhakkaktır. Akrabalık, evlilik ve dışa karşı birlikte mücadele etme konusunda sürekli

133 Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi I*, s.131.

134 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.70.

135 Ligeti, “Asya Hunları”, s.47.

bağımlı bir ilişki içerisindeydiler. Bu boyların bir araya gelmesini bir *konfederasyona* benzeten bazı görüşlerin karşısında olduğumuzu belirtelim. Konfederasyon bir *devletler birliği*'dir. Bir kere günümüzün bir kelimesi ile iki bin yıl önceyi adlandırmak uygun bir yaklaşım olmayacağı kanaatindeyiz. Hun İmparatorluğu'nu bir araya getiren boyların çoğunluğu Türkçe konuşan akraba topluluklardır. Hatta aralarında ihtilaf çıkıp savaştıkları zaman bile halklarının birbirleriyle düşman olması söz konusu değildir. Bu kavga *kardeş kavgası*'dır ve saman alevi gibi kavgadan hemen sonra her şey eski haline dönebilir. Hun birliğinin içine alınan diğer kavimler, bu büyük birlik içine ya bir zorunluluktan dolayı ya da çıkarları doğrultusunda dâhil olmuşlardır. Ancak bu kavimlerin de aynı coğrafya üzerinde benzer yaşam koşullarını paylaştıklarını da unutmayalım. Buna rağmen, genel itibarıyla, Türk olmayan kavimler *boyun eğip* imparatorluğun egemenliğini kabul etmişlerdir. Hunların gücü azaldığında da öncelikle Türk boylarına daha uzak olan ya da *yabancı* diye tanımlayabileceğimiz boyların ayrılma isteği doğmuştur. Ancak şu gerçeği de göz ardı etmemeliyiz. O da; Hunların çöküş döneminde, Türk boyları arasında ya da aynı boy içerisindeki taht çekişmeleri sonucu -Çin'in bu anlaşmazlıkları körüklemesi ile- çöküşün hızlandığı ve farklı devletlerin oluştuğunu görürüz. Netice itibarıyla Hun İmparatorluğu'nu oluşturan irade; öncelikle aynı dili konuşan, aynı soydan, aynı kültürden, aynı inanıştan, aynı coğrafyadan, aynı iktisadi çıkarlardan ve buna benzer sosyal ve tinsel yapı ile inanışlardan müteşekkil bir gücün, daha yüksek bir yaşam tarzı isteme güdüsünün birliğidir.

Bazı tarihçiler de Hun İmparatorluğu'nu yanlış bir şekilde *aşiret devleti* olarak görürler. Bu görüşe karşı tarihçi İ.Kafesoğlu bilimsel bir duruş ile *aşiret devleti*'ni şu şekilde açıklar: "Aşiret devleti denilen tip, sadece baştaki hâkim aile fertlerinin çıkarlarını korumak maksadı ile kurulan bir 'nizam'dır ve en büyük özelliği, bütün ülkenin içindeki insanlarla birlikte, hanedan üyelerinin ortak malı kabul edilmesidir. Yani bu '*devlet*'te kamu

hukuku henüz belirginleşmemiş, fert hakları gelişmemiştir... Siyaset milli değil, ailevidir. Savaşlarda bile topluluğun ortak gayeleri uğruna değil, adeta kan davası gibi, hâkim sülalenin öcünü almak için girilir. Bütün ülke, tasarruf hakkı hanedanın elinde bulunan büyük bir ‘malikâne’ durumundadır... Kanun halkın değil, ‘iktidar’ın yanındadır. Böyle bir ‘nizam’da hükümdar, aynı zamanda en yüksek ‘dinsel başkan’ olarak, topluluk vicdanına da el koyar.” Devamında ise İ.Kafesoğlu; bozkır Türk devleti ile aşiret devleti arasında ne töre, ne ülke, ne halk, ne de siyaset anlayışı bakımından benzerlik olduğunu söyleyerek, “... Türk tarihinde ‘zorba’ iktidardan, keyfi idareden ve ülkenin hükümdar ve ailesine ait özel mülk sayıldığı için hanedan üyeleri arasında bölüşüldüğünden bahsedilmesi, tarihi gerçeklere aykırı, peşin hükümlü, mesnetsiz iddialardan ibarettir” şeklindeki düşüncesini ifade eder.¹³⁶

Hun boyları bir araya gelip devlet oluşturduklarında, bilinen ilk bayrakları beyaz bir zemin [kumaş] üzerine yerleştirilen bir *kurt başı* idi. Daha sonra ise kırmızı zemin üzerine yerleştirilen bir *ejderha* [uluu/ monguş] olmuştur.¹³⁷ Avrupa Hunları’nın bayrağı ile ilgili ise Joseph de Guignes’in değerlendirmesi şu şekildedir: “... Bayrağında *Astur* adında bir kuş resmi vardı. Başında da bir taç bulunuyordu. Bu kuşun Tatarlar tarafından pek makbul olan Şungar olma ihtimali vardır. Tâbi’leri metbu’larına bu kuşu sunmaya mecbur idiler. Bu kuşun ismi çok kere Kara Şunkar, Ak Şunkar gibi özel isimlere girerdi.”¹³⁸

1.9. Mete’nin Babası Teoman Han

Çin Tarihi Yazıtları’nda *Teoman* Han ile ilgili çok az bilgi vardır ve onu kötü bir kişi ve kötü bir baba olarak anlatmıştır.

136 Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s.1283-284.

137 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.36.

138 Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi I*, s.367.

Teoman Han, Hun hükümdarlarından ismi ilk bahsedilendir. Bu dönemde Çin'in kuzeyinde yaşayan Hun kavimleri Çin'e sürekli yağma akınları yapmaktaydılar. Çin, bu akınları durdurmak için stratejik noktalara küçük kaleler inşa etmiştir. Çin ülkesini yaratan ve ismini veren Ç'in Şi Huang-ti [MÖ 221-210], kendisinden önceki hükümdarların çeşitli yerlere yaptırmış olduğu kaleleri birleştirmiş ve yaklaşık 6.000 km uzunluğundaki meşhur Çin Seddi'ni meydana getirmiştir.¹³⁹ Bu konuda ünlü Japon bilgini Şiratori Kurakiçi'nin¹⁴⁰ yorumu şu şekildedir:

“Çin Sülalesi'nin gelişmesi yavaş olmuş. Çin'deki yirmi beylik yediye indirilerek milli birlik ve sosyal gelişme sağlanmıştı. Diğer beyleri kendilerine katarken, kuzeydeki kavimlerden gelen büyük tehlikelere karşı da, savunmak zorunda kalmışlardı. Zaten üç beylik, yani, *Yen*, *Cao* ve *Çin* beylikleri eskiden beri kuzey kavimlerinin sınırlarında bulunuyorlardı. Bundan dolayı, kuzey sınırlarına duvarlar yaptırarak, kendi kendilerini savunmaya çalışmışlardı. Fakat *Teoman* zamanında yaşamış olan Çin Sülalesi imparatoru ile bu çalışmalar büsbütün hızlanmıştı. Bu imparator, Çin'i idaresi altına aldıktan sonra, büyük Çin duvarının yapımı için sonsuz bir emek ve servet döktü. Onun da amacı aynı idi. Ona göre yapılması gereken en acele şey, kuzeyden gelen istilacı kavimlere karşı kuzey sınırlarını korumak ve bu yolla imparatorluğun emniyetini sağlamak idi. Bu büyük çalışmalar bize, [kuzey ve kuzeybatı] kavimlerinin eski Çin'de, ne kadar derin tesirler yarattıklarını gösteren örneklerdir.”¹⁴¹

Çin Sülalesi'nin güçlü döneminde [MÖ 215-209], Hunların lideri *Teoman*'ın¹⁴² [MÖ 221-209] oldukça zor günler geçirdiği

139 Jean-Paul Roux, *Orta-Asya Tarih ve Uygarlık*, çev.Lale Arslan Özcan, [İstanbul: Kabalcı Yay., 2014], s.87.

140 Prof.Şiratori Kurakiçi, “...Genelde her şeyin üzerine Moğol veya Tunguz damgasını vurma eğilimi gösteren” bir ilim adamıdır. Ş.Kurakiçi'nin bu bakış açısına dikkat edilmelidir [Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.72].

141 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.133-134.

142 Tuman/ *Teoman/ Töreyay*.

bir gerçektir. Bu konuda Çin Yıllığı'nda şu ifadeler yer alır: “*Teoman*, güç bakımından Ç’in’den üstün değildi; [bu yüzden] kuzeye çekildi...”¹⁴³ *Teoman*’ın bu güçsüzlüğü, Orta-Asya’daki diğer kavimlere karşı da durumunu sarsmıştı. Nitekim büyük oğlu ve veliahdı Mete’yi Yüecilerin¹⁴⁴ yanına rehin olarak vermesi de bu güçsüzlüğü gösteriyordu. Ama yine de Çinliler en tehlikeli olarak Hunları görüyorlardı.¹⁴⁵ *Teoman* döneminde Çinliler, Hunları yenerek kuzeybatı Çin’den çıkarmışlardır. Hunlar, Ötüken ve Moğolistan coğrafyasına [Orhun, Selenga, Onan, Ongin] çekilmişler ve burada yoğunlaşarak güç toplamışlar ve gelecekteki imparatorluğun temellerini atmışlardır.¹⁴⁶

Hun Birliği kurulmadan önce, onların bu bunalımlı dönemi Çin kaynaklarında şu şekilde yer alır: “Çin Sülalesi bundan sonra [kuzey bölgelerine] uzun duvarlar yaptırdı. Türlü savunma engelleri kazdırdı. Hunları, sınırlardan 700 milden fazla öteye itti. Hunlar [Hu], atlarını otlatmak için, artık güneşe inmeye cesaret edemez oldular. Onların alp ve cesur kişileri ise, bundan sonra artık yağmaya girişmek için, yürek bulamaz oldular. Onların yay ve okları da, yeniden öç almak hissini duymaz oldular.”¹⁴⁷

Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere; Hunlar, *köşeye sıkışmış kurt* durumuna düşmüşlerdir. Çin devletlerinin sınırlarında yaptırdıkları surlar ve reform hareketleri sonucu Hun orduları sınır boylarında durdurulmuş ve hatta sınırların ötesine geri püskürtülmüştür. Bu dönemde Hunlar, Kuzey Çin’deki Ordos gibi en iyi otlaklarını kaybetmişlerdir. Bu durum Hunlar için ekonomik bir yıkımdı. Açlıkla karşı karşıya kalmışlardır. Çin Yıllıkları’na göre; Hunlar, MÖ 3. yüzyılın sonuna doğru komşu-

143 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.70.

144 Ahmetcan Asena’ya göre Gursi/Gurat.

145 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.163.

146 Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s.55.

147 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.157.

ları arasında zayıf bir duruma düşmüşlerdir. Bu sırada Hunların doğu komşuları *Tung-hular*, güneybatı komşuları *Yüeçiler* ve güney komşuları da *Ch'in* Devleti idi. Hunlar bu güçlü komşular arasında sıkışmıştı. Bu dönemde Hunların başında ise, *büyüklik ve genişlik* anlamına gelen Şanyu [veya Tan-hu] unvanını taşıyan *Teoman*¹⁴⁸ bulunuyordu.¹⁴⁹

Biraz önce Teoman'ın gücü ile ilgili verdiğimiz bilgileri, Çin Tarihi Yazıtı olan Şi ki'den aynen aktaralım:

“Bu çağda Tunghular [Moğol dünyası] güçlü ve Yüeçiler ise kuvvetli idi. Hun Şanyu'sunun [yani hakanının] adı, *Teoman* [T'ou-man] idi. *Teoman*, Çin [sülalesine karşı], artık savaşmaya cesaret edemedi ve kuzeye çekildi. On yıldan az sonra General Meng-T'ien öldü. Derebeylerin hepsi, Çin [sülalesine] karşı isyan ettiler. Böylece Çin İmparatorluğu, üzüntü verici karışıklıklar içinde kaldı. Çin Sülalesi tarafından sınırlara gönderilerek yerleştirilmiş olan halkın hepsi geriye dönerek, yeniden [Çin'e] geldi. Artık bundan sonra Hunlar serbest kaldılar... Çin'in sınırlarının içlerine girdiler.”¹⁵⁰

Mete'nin başa geçtiği yıllar Çin'in zayıfladığı bir dönemdir. Bu dönemle ilgili tarihçi Otto Franke şu yorumda bulunur: “Hun [Hiungnu] kavmi temel bakımından, Türk kanına dayalı idi. Bununla beraber onlara, [batıda] Sarmat ve İskit kanları da, karışmamış değildi. *Irklarından gelen gururlu ve savaşçı özlerine rağmen*, Çin İmparatoru Çin Şi Huang-ti tarafından, sınırlarda alınan kesin tedbirler üzerine, durdurulmuşlardı. Bu Çin Sülalesi'nin yıkılması ve Çin'de iç savaşların başlaması üzerine, Çin'e yeniden akınlar düzenlemeye başlamışlardı. Hunların en savaşçı komutanlarının başlarında bulunduğu bir çağda, Çin'in zayıflamış olması, çok acı sonuçlar doğurmuştur.” Bu yorumdan Ba-haeddin Ögel şu sonuca varmıştır: “...O.Franke konuları sosyal

148 T'ou-man=Teoman=Teoman=Duman=Törebay şeklinde yazılışları da vardır.

149 Koca, “Büyük Hun Devleti”, s.1051.

150 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.164-165.

yapı ve düşünceler bakımından ele alıyordu. Bundan dolayı geri kalmış bir aşiretten, bir imparatorluk doğabileceğine inanmıyordu.”¹⁵¹

Sonuç olarak Çin'in zayıfladığı bir dönemde Hunlar güçlü bir liderin etrafında birleşmeye başlamışlar; o lider de, Teoman'ın oğlu Mete idi.

1.10. *Mete* Dönemi [MÖ 209-174]

Macar bilim insanı Lajos Ligeti, *Mete*'yi şu şekilde anlatır: “*Mete*, Asya Hunları'nın Attila'sıydı. Sadece adının anılması bile herkesi dehşete düşürmeye yeterdi. Askerleri ve orduları önünde kurtuluş yoktu; önüne çıkan her direnişi ezdi, kuzeyin tüm göçebelerini tek bir imparatorluk bayrağı altında topladı.”¹⁵² İşte bu güçlü lider *Mete* ile ilgili *ilk belge*, üvey annesinin oğlunu taht'a geçirmek için Teoman üzerindeki etkisini anlatır:

“Tanrikut [Hakan/ Şanyu] Teoman'ın büyük oğlu ve veliahdın adı *Mete* idi. Sonra onun [Teoman] başka bir kadından bir oğlu oldu. Teoman, bu kadını çok seviyordu ve bu yüzden *Mete*'yi tasfiye ederek, sevdiği kadından olan oğlunu veliaht yapmak istiyordu. Bu yüzden *Mete*'yi barış rehini olarak [Kansu bölgesinin kuzey kesimlerinde oturan güçlü komşuları] *Yüecilere* [*Gursi/Guratlara*] gönderdi.”¹⁵³

Bu belge ile ilgili *Mete*'nin imparatorluğu sırasında ya da ölümünden sonra hikâyeleştirilerek yazıldığı hususunda tarihçilerin görüşleri vardır.

Bu belgenin devamında ise: “Az sonra [babası] Teoman, *Yüecilere* ani olarak bir baskın yaptı. *Yüeciler*, *Mete*'yi öldürmek istediler. Fakat *Mete*, kendisinin iyi [veya ünlü] atını aldı [veya çaldı]. Bu atına binerek kaçtı ve geri döndü.” Biraz önce bahsettiğimiz belgede: “Bu çağda *Tunghular* güçlü ve *Yüeciler* ise kuvvetli

¹⁵¹ Aynı eser, s.134-135.

¹⁵² Ligeti, “Asya Hunları”, s.31.

¹⁵³ Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.71-72.

idi. Hunların Şanyu'sunun [yani hakanının] adı, Teoman idi..." şeklinde verilen bilgileri de yorumlayacak olursak; *Yüecilerin* kuvvetinden bahsetmesi ve Hun lider Teoman'ın oğlunu bu kavme rehin vermesi, bir bakıma, *saldırmazlık anlaşması* yapıldığını göstermektedir. Gücsüz kavimler, taht'a çıkacak veliahtları güçlü kavimlere rehin olarak verirlerdi. Bu da *Yüecilerin* güçlü bir kavim olduğunun işaretidir. Hunların, *Yüecilere* karşı ufak bir baskını veya hatası sonucunda, *Mete* öldürülmüş olacaktı.¹⁵⁴

Çin kaynaklarında bu konu özetle şu şekilde yer alır: Teoman saltanatı küçük oğluna bırakmak için büyük oğlu *Mete*'yi öldürmeyi tasarladı; *Mete*, Hun halkı tarafından sevilen bir komutan olduğu için direk öldürülmesi isyanlara sebep olabilirdi; Hun hükümdarı Teoman bunun için oğlu *Mete*'yi başka bir göçebe kabileye, *Yüecilere*, rehin olarak gönderdi; O dönemde iki devlet arasında bir *saldırmazlık anlaşması* yapıldığında, taraflar, anlaşmaya uysunlar diye karşılıklı rehinler verirlerdi; *Mete*, bu rehin işinden hiç memnun değildi; Bir savaş çıkması durumuna karşı da kaçma planları yapmıştı. Sonra da Teoman, yaptığı plan gereği *Mete*'yi rehin verdiği *Yüecilere* saldırdı; Bu saldırı sonrası ceza olarak *Mete*'nin öldürüleceği umulmuştu; ancak *Mete*, zeki biri olarak bu oyunu anlamış ve atına atlayıp kaçmıştır.¹⁵⁵ Eğer olay bu şekilde ise, *Mete*'ye Hun İmparatorluğu'nun içinden bilgi gittiği de muhakkaktır. Teoman, *Mete*'nin bu zeki davranışı karşısında onunla tekrar yakınlaşma eğilimine girmiştir. Hatta *Mete*'ye on bin atlı askerden oluşan bir tümen vermiştir. Ancak *Mete*, babasına karşı mesafeli davranmış ve iktidarı ele geçirme hesabı içinde olmuştur.

Az önce bahsettiğimiz belgenin devamında ise şu bilgiler yer alır: "*Mete*, *Yüecilerin* elinden kaçıp geri dönünce üstün yetenekleri, [babası] Teoman tarafından övüldü. [Teoman, oğlu

154 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.164/208-209.

155 Nicola Di Cosmo, "Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi", [*Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1., 2002], s.1089.

Mete'nin] on bin atlı bir birliğe komuta etmesi için bir buyruk çıkardı.”¹⁵⁶

1.10.1. *Mete'nin Babasına Karşı Yaptığı Darbe*

Mete'nin darbe yapıp taht'a çıktığı tarihle ilgili, MÖ 209, 206 ve 205 tarihleri olarak farklı görüşler vardır. Bunlar arasında B.Ögel, “MÖ 209 ile 206 tarihleri arasında taht'a çıkmış olmalı”¹⁵⁷ görüşündedir.

Çin kaynaklarında *Mete'nin* babası Teoman'a karşı darbe yapmadan önce çok disiplinli bir ordu oluşturduğu ve bu orduyu *tam itaat* düzeni içinde eğittiği ile ilgili şu bilgiler yer alır:

“*Mete*, [*hedefe giderken*] ıslık çıkaran bir ok imal etti. Atlı-okçu birliğinin eğitimi esnasında kendisi bu oku nereye atarsa, erlerinin de hep birlikte o maddeyi vurmaları gerektiğini emretti. Bunu yapmayanın başını kesecekti. Avda, ıslık çıkaran ok nereye atılırsa orayı vurmeyen kimsenin başı hemen gövdesinden ayrılacaktı. Bizzat *Mete*, ıslık çıkaran okunu değerli atlarından birinin vücuduna attı ve bu anda maiyetinden okunu atmaya cesaret edemeyenleri idam ettirdi. O, kısa bir süre sonra oku ile *kendi sevgili eşini* vurdu. Bu defa da maiyetinden bazıları [bu durum karşısında] donup kaldılar ve oklarını atmaya cesaret edemediler. Bunlar da *Mete* tarafından idam edildi. Bir süre sonra *Mete*, av sırasında ıslık çıkaran oku ile *babasının değerli atını vurduğu zaman*, maiyeti istisnasız hep birlikte aynı hedefe ok attı. Bu durum üzerine *Mete*, maiyetine tamamen güvenebileceğini öğrendi. Sonra o, babası ile ava gitti ve Hun hükümdarı [Şanyu veya Tan-hu] olan *babasına ıslık çıkaran okunu attı*. Bütün maiyeti de aynı istikamete nişan aldı ve böylece *Hun hükümdarı öldürüldü*. Bunun üzerine *Mete*, üvey annesini ve üvey kardeşini, kendisine itaat etmeyen bütün devlet büyüklerini öldürdü ve kendisini Hun hü-

156 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.211.

157 Aynı eser, s.230-231.

kümdarı [Şanyu] ilân etti”¹⁵⁸

Macar bilim insanı Lajos Ligeti, *Mete* ile ilgili bilgilerin yer aldığı bu Çin Yıllığı hakkında şu satırları yazmıştır: “... Çin kayıtlarındaki naif ve destansı öykünün maceralı gelişimini dinlerken, sanki imparatorluğun kurucusu büyük hükümdarın kahramanlık destanını anlatan eski Hun türkülerini dinler gibi oluyoruz.”¹⁵⁹ Işık çıkaran ok ya da *vızlayan ok* ile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. *Mete* yalnızca bir imparator değil, aynı zamanda silah icat eden bir liderdi. Çin kaynakları bu ok’un *Mete* tarafından icat edildiğini yazar. Vızlayan oklar, kemik bir ok ucuna delikler açmak suretiyle yapılırdı. Osmanlılar bu ok’a *Çavuş oku* derlerdi. Bu ok’u daha çok, işaret vermek ve yön göstermek için komutanlar kullanırdı.¹⁶⁰

Mete’nin askerlik anlayışında “*emre itaat, anında karar vermek ve gösterilen hedefi vurmak*” gibi disiplin esas alınmıştır. *Mete*, ortaya koyduğu disipline ayak uyduramayanlara karşı acımasız davranmıştır. Onun anlayışına göre; askerleri içinde korkaklara, zayıf iradelilere, yetersizlere ve yeteneksizlere asla yer yoktur. Böylece *Mete*, kendine itaat eden bir birlik kurmuştur.¹⁶¹

Hun İmparatoru Teoman’ın *Mete* tarafından bir hazırlık süreci sonucunda ortadan kaldırılması ve iktidara geçmesi -biraz önce belirttiğimiz gibi- bir destanı andırır. *Mete*’nin iktidarı ele geçirmek için kendisine bağlı bir tümeni itaatkâr askerlerden oluşturduğu ve tümendeki disiplini çok iyi sağladığı bilinir. Ayrıca ışık çıkaran bir ok icat etmesi de onun döneminde teknolojinin öncüsü olduğunu gösterir. Büyük liderler, çağının öncüleridir, bilimi ve teknolojiyi, her türlü skolâstik düşünce ve bağnazlıktan uzak bir şekilde, ülkesinin güçlü geleceği için kullanmasını bilendir. Türk tarihinde *Mete* Han, Attila, Bilge Kağan,

158 Koca, “Büyük Hun Devleti”, s.1055.

159 Ligeti, “Asya Hunları”, s.31-32.

160 Ögel, *Türk Mitolojisi I Cilt*, s.10-11.

161 Koca, “Büyük Hun Devleti”, s.1056.

Tuğrul Bey, Fatih Sultan Mehmet, II.Mahmud ve Atatürk gibi liderler; bulunduğu topluma rehber olan ve yaşadıkları çağın ilerisindeki görüşlerini devlet idaresine taşıyabilen çok önemli öncüler olmuşlardır.

1.10.2. Mete - Oğuz Han İlişkisi

Fransız Türkolog J. De Guignes, *Mete'nin Oğuz-Han'a*¹⁶² benzediğini çok büyük bir ihtiyatla söylemiştir. Rus Sinolog Biçurin ise; “*Mete ile Oğuz-Han'ın aynı kişi olduklarını çok kesin bir şekilde ileri sürmüştür.*” Ziya Gökalp ise ilk Türkçülerden olan Süleyman Hilmi Paşa'ya [1838-1892] atıfta bulunarak, “*Oğuz Han'ın Hun Devleti'ni kuran Mete olması lâzım geldiğini bize ilk defa öğretendir*”¹⁶³ şeklinde bir ifade kullanmıştır. B.Ögel ise çok daha eskilere giderek, şu değerlendirmeyi yapmıştır:

162 Şimdi 14. yüzyılda Müslüman tarihçi Reşidüddin tarafından kaleme alınan Oğuz-nâmede geçen olayı özet olarak aktararak, Mete ile babası arasındaki çekişmeyle karşılaşırımı okuyucunun yorumuna bırakıyorum [Bu arada şunu belirtirim ki, bu olay Uygur Türkçesi ile yazılan Oğuz-nâme'de yoktur]: “Dib Yabgu ölünce onun yerine en büyük evlat olarak Kara Han taht'a çıktı. O, Türklerin eski dinine bağlıydı. Bu ünlü Türk hükümdarının da bir oğlu oldu. Güzelliği aydan ve güneşten fazlaydı. Ergenlik çağına gelinceye kadar Tanrı'ya yakardı, Tanrı'da ona üstün meziyetler bahşetti. Bilge ve savaşçı bir yiğitti. Oğuz Allah'ı tanıdığı ve Ona iman ettiğinden dolayı, babası ile kâfir olan amcalarından uzak durmaya çalışırdı. Kara Han buna çok kızdı. Bunun üzerine kardeşlerini ve bazı ak-sakalları toplayarak, bir kengeş [meclis, kurultay] tertip etti. Onlara Oğuz'un küçükken çok iyi olduğunu, hanlığa layık bulunduğunu, ancak şimdi atalarının dininden çıktığını, başka bir Tanrı'ya inandığını, bu duruma katlanamayacaklarını açıkladı. Mecliste Oğuz'u öldürmeye karar verdiler. Bunun için özel bir askeri birlik hazırlandı. Oğuz'un en sevdiği küçük hanımı bu haberi duyunca, telaşlandı. Çok güvendiği bir komşu kadınına Oğuz'a haber ulaştırması için yalvardı. Kadın da, onun bu acıklı vaziyetine dayanamadı ve yola çıktı. Oğuz'u bulup, her şeyi ona anlattı. Bunu işiten Oğuz, yurdundaki kendi taraftarlarına haber saldı. ‘Beni seven benim yanıma gelsin, babamı seven o yana gitsin’, dedi ve kavgaya hazır olmalarını söyledi. Yaptığı büyük avdan dönünce babasını, amcalarını ve ona cephe alanları karşısında buldu. Oğuz'un taraftarları çok az olmasına rağmen, hepsi çok inançlıydılar ve Oğuz'a haber ulaştırıyorlardı. Harp meydanında her iki taraf karşı karşıya geldiler. Savaş esnasında bir kılıç darbesiyle yaralanan Kara Han, az bir zaman sonra öldü. Kara Han ile Oğuz'un taraftarları arasındaki savaşta Kür Han ile Küz Han da yok edildiler [Saadetin Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, [Ankara: Berikan Yay., 2012], s.62-63]. İşte bu hikâyede tıpkı Mete'nin babasını öldürmesi gibi Oğuz'un babasının da öldürülmesi olayı vardır.

163 Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.4.

"Oğuz-Han efsanesi, Mete'den de önce Orta-Asya'da yaşıyordu. Bu eski inanış biraz değiştirilerek, esasen Çin kaynaklarında da efsane şeklinde anlatılan Mete'nin gençliğine de yakıştırılmış olabileirdi."¹⁶⁴

Tüm bu değerlendirmeler kapsamında, B.Ögel'in görüşüne katıldığımızı bildirelim. Şöyle ki, Hun Devleti'nin kuruluşu Çin'i bir tedirginlik içine sokmuştur. Çin kaynağı, Hunların içinden çıkan liderlerini atalarıyla birlikte özdeşleştirerek efsanevi bir kişiliğe büründürmüş olması, Oğuz-Han efsanesinin Mete'den çok daha önce yaşamış bir kahramana ait olduğu görüşünü ortaya koymaktadır.

1.10.3. Sosyal Yapı

Erken Türk toplumunun sosyal yapısına bakarak Hun İmparatorluğu'nun nasıl oluştuğunu anlayabiliriz. Bu sosyal yapı aileden [oguş] başlar ve *urug*, *boy*, *budun* şeklinde birbirini içine alan halkaların oluşturduğu bir toplumu ortaya çıkarır. Aile toplumun en küçük birimidir. Aile biraz büyüyünce *uruglar* ortaya çıkar. Uruglar yani küçük kabileler birleştiğinde ise *boyalar* meydana gelir. Boyların birleşmesi ile bir devlet [il] kurulduğunda, *budun* oluşur.¹⁶⁵

Rus coğrafyacı ve tarihçi L.N.Gumilev, Mete döneminde Hunlarda önemli boyların sayısının üç olduğunu ifade etmiştir. Bu boylar: *Kuyan* [Huyen], *Lan* ve *Su-Pu*'dur. *Kuyan* [Huyen], Türkçe bir kelime olup, *tavşan* anlamına gelir. *Su-Pu* da Türkçedir ve *il*, *ülke*, *memleket* anlamındadır. *Lan* ise Çince'dir ve *orkide* anlamına gelir [eski dönemde Çin'in milli çiçeği]. Bu bilgiler bağlamında devletin üst düzey memurluklarının veraset yoluyla devredildiği bilgisini de verelim. Örneğin, devlet hâkimleri sürekli *Su-Pu* boyundan seçilirdi.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Ögel, *Türk Mitolojisi I Cilt*, s.13.

¹⁶⁵ Ahmet Taşağıl, *Türk Model Devleti Gök Türkler*, [İstanbul: Bilge Yay., 2018], s.21.

¹⁶⁶ Gumilev, *Hunlar*, s.90-91.

Hunlar, çeşitli boylara bölünmüş tek bir bayrak altında toplanmış ve halkın desteğine sırtını veren kabile büyükleri tarafından yönetilmişlerdir. *Mete*'nin taht'a oturmasıyla birlikte 24 kabile ittifak içinde olmuş ve böylece *kabileler ittifakı* bir *devlete* dönüşmüştür. Orta-Asya kavimleri ilk kez bir bayrak altında toplanmıştır. Bu durum, Türk tarihi açısından çok mühim bir olay olarak tarihte yerini almıştır.

1.10.4. *Mete*'nin Devlet Teşkilatı

Hun Devleti'nin başında *en büyük* anlamına gelen *yabgu* vardı. Ama *yabgu* elinin altında tebaaları olan bir kişi değildi. *Yabgu*, sayısı 24 olan diğer beyler arasında en önde standı. *Yabgu*'nun iktidarı büyüktü ancak mutlak değildi. İlk *yabgular*, muhtemelen seçim yoluyla göreve geliyorlardı. Fakat daha sonra taht'a oturtma usulü uygulanmıştır. Bazıları, nadiren de olsa taht'tan indirilmiştir. Mesela, MÖ 102'de, "...oğlu küçük olduğu için, Hunlar, *yabgunun* küçük amcasını taht'a geçirmişlerdir." *Yabgu* hem başkomutandır hem de diplomatik konularda son sözü söyleyen. Ayrıca *Yabgu*, dini törenlere de katılırdı. *Yabgu*, otağı önünde yılda bir kez kurban takdim merasimini yönetir, günde iki defa da güneşe veya aya karşı saygıyla eğilme vazifesini icra ederdi.¹⁶⁷

Yabgu yerine *Tanrıkut* unvanını kullanan J.M. de Groot - G.Ahmetcan Asena'nın eserinde şu bilgiler yer alır:

"Çu, Ç'in ve Hen hükümdarları gibi, Hun hükümdarları da genel anlamda Göğün Oğlu [*Huang-ti*] veya Tanrı'nın kutsadığı ve Hun tahtı'na oturttuğu Büyük Tanrıkut unvanını taşırdı. Göğün Oğlu fikrinin Proto-Türk Çular tarafından Çin devlet anlayışına sokulduğunu biliyoruz... *Kut*, bugün yaşayan Altay Türkçesi'nde, hayatın devamlılığını sağlayan ruhtur ve *kut*'un menşei Tanrı'dır. 'doğan ve gelişen insanın sağlıklı ruhunun adı *kuttur*; *kut*, Tanrısal yaşam enerjisidir.' *Kut* ruhunun tanrısallığı noktasın-

dan hareketle, Teng-li ku-t'u tan-hu [Şanyu]'nun anlamı konusunda akla gelen başka bir izah da şudur: Teng-li kut-tu yani Tanrıkut, Tanrının ruhu veya Tanrının kut-sadığı [özel] ruhtur. Tan [genişlik, enginlik, sonsuzluk] anlamında veya güneşin doğduğu kutsal [tan] yerine at-fen, Tanrıkut'un büyüklüğü veya Gök Tanrı tarafından kutsandığına işaret etmektedir. Eğer son hece *hu* ise, burada akla gelen ilk pratik izah, Çinlilerin *Hun*'u bazen *Hu* şeklinde de telaffuz etmiş olmalarıdır. Fakat... Teng-li ku-t'u Tan-hu unvanının Türkçe aslı konusunda son söz henüz söylenmemiştir... Tanrıkut unvanı ilk defa Teoman ve Mete döneminde kullanılmaya başlamıştır... Hunlar arasında Tanrıkut unvanından önce hangi unvanın kullanıldığı konusunda farklı spekülasyonlar vardır ki, bunların içinde akla en uygun olanı, Hunlar arasında [Tanrıkut'tan önce] Yabgu unvanının kullanıldığıdır... Hunlar arasında Tanrıkut ile güneydeki Ç'inler arasında Huang-ti unvanının kullanılmaya başlaması aşağı yukarı aynı döneme tekabül etmektedir. Daha sonra Türk-Hunlar arasında takriben 700 sene kullanılan Tanrıkut unvanının yerini Kağan/Kaan unvanı almıştır. Türk boyları arasında Kağan/ Kaan unvanını kullanan ilk halk *Sienbiler*dir [3. yüzyılın sonu]. Bilindiği kadarıyla bu unvan [kağan] da Uygur ve Hazarlardan sonra kullanılmamıştır.”¹⁶⁸

Biraz önce verdiğimiz Tanrıkut açıklamasından sonra devletin teşkilatlanmasını açıklayalım. *Mete*, önce orduda yeni bir örgütlenme yaparak yola çıkmıştır. *Mete*, Sağ ve Sol 'Bilge' Krallar, Sağ ve Sol 'Luli' kralları, Sağ ve Sol Generaller, Sağ ve Sol Yöneticiler ve Sağ ve Sol 'Gudu' Markizleri' şeklinde bir teşkilatlanmaya gitmiştir [Sağ ve Sol doğu ve batı anlamındadır]. Böylece 24 üst rütbe sahibi bir yönetim şekli oluşturmuştur. Bu 24 yöneticinin kendi *binbaşı*, *yüzbaşı*, *onbaşı* gibi alt idarecileri vardır.¹⁶⁹

Yani, orduyu 1000, 100 ve 10 kişilik gruplar halinde yapılan-

168 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.76-79.

169 Cosmo, "Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi", s.1089-1090.

dırmıştır.¹⁷⁰ Hunlarda *Sol Kol*, taht'ın veliahdı olduğu için önemlidir. *Sol kol* imparatorluğu *doğu*, *sağ kol* ise *batı* bölgesi anlamında kullanılırdı [sol/doğu, sağ/batı]. Bu, Çinlilerde de böyle idi. Bu geleneğin Türk Çular tarafından Çin'e getirilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁷¹ S.Divitçioğlu ise bu dört yönü şu şekilde açıklar: "... yüzlerini güneşin doğduğu doğuya döndürdüklerinden, güneyi sağlarına, batıyı arkalarına, kuzeyi sollarına almış oluyorlardı."¹⁷²

Nihayetinde erken Türk devlet geleneğinde güneşin doğduğu taraf hep daha muteber olmuştur. Bu sistem daha sonra kurulan Türk devletlerinde de devam etmiştir. Ancak bu görüşlerden de anlaşılacağı üzere güneşin doğduğu taraf kimi yazarlara göre

170 Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han da Mete'nin bu sistemini daha da geliştirerek kullanmıştır. Cengiz Han, askerlerini onar kişilik *arban* denilen gruplar halinde örgütlemiştir. Her gruptaki on kişi birbirinin kardeşi olacaktı. Bunlar ister akraba olsun ister olmasın birbirlerinin öz kardeşi olarak görecekti. Bu sistem içerisinde babaların, oğulların ve kuzenlerin birlikte kalmasına izin verilmekteydi. Bu şekilde hiçbiri savaş meydanında diğerini esir bırakarak ayrılmayacaktı. Bu on kişilik grupta en yaşlı erkek grubun lideri olacaktı. Ancak grup üyeleri, liderlik için başka birini de seçme hakkına sahipti. Bu onar kişilik grup bir araya gelerek yüz kişilik *zagun* denilen bölüğü oluşturmaktaydı. Bunlar da aralarında bir lider seçiyorlardı. Tıpkı ailelerin boyları oluşturmaları gibi. On Moğol *zagun*'u [bölüğü] da bir araya gelerek bir *mingan*'ı [tabur] oluşturmaktaydı. On *mingan* ise on bin kişilik bir *tümen*'i meydana getirmekteydi. Her bir *tümen*'in lideri ise Cengiz Han tarafından seçilmekteydi. Söylentilere göre Cengiz Han bin kişilik birimlerden oluşan doksan beş *mingan*'a sahipti. Yani Doksan beş bin kişilik bir ordusu vardı.

Ayrıca Moğol kabilesinin tüm üyelerinin yaşına ya da cinsiyetine bakılmaksızın kabilenin tüm üyeleri belirli bir oranda devlet hizmetinde bulunmak zorunlulukları vardı. Eğer askeri hizmette yer almıyorlarsa en az bir günlük kamu hizmetinde çalışma, hanın hizmetinde bulunma zorunlulukları vardı. Bu hizmetler ise; savaşçıların hayvanlarının bakımını sağlama, yakacak hayvan gübresi toplama, yemek yapma, keçe yapma, silahları onarma ya da şarkı söyleyip askeri birlikleri eğlendirme gibi çok çeşitli idi. Bu düzenlemeye göre tüm insanlar eşitti. Yani zengin fakir ayrımı yoktu. Cengiz Han çok fakir bir ailede doğduğu ve sürekli hor görüldüğü için bu tür bir uygulamaya başvurmuştu. Türk Silahlı Kuvvetlerinde de -her Türk vatandaşının- zengin fakir ayrımı yapılmadan belli bir süre askerlik yapması zorunluluğu vardır. Bu durum bireyin devlete olan aidiyetini güçlendirmektedir. Ayrıca Cengiz Han kazanılan bir savaşta elde edilen ganimeti, o savaşta ölen askerin dul eşi ve çocuğuyla paylaşmak zorunluğunu getirmişti. Cengiz Han'ın başarıları yaptığı yasalarından gelmiştir; O'nun yasaları, ilahi bir vahye dayanmıyordu; herhangi bir medeniyetin yasalarını da kopya etmedi. O, yasaları çobanlık yaban kavimlerin yüzyıllardır uyduğu gelenek ve göreneklerden derledi. Bu yasalar Kağan dâhil herkesin üstündeydi. [Weatherford, *Cengiz Han*, s.102-105/120-121].

171 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.79-82.

172 Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk imparatorluğu*, s.102.

sol kimilerine göre ise *kuzey* olarak yorumlanmıştır.

Mete'nin ordudaki teşkilat yapısını Uygur tarihçi ve şair Turgun Almas'tan aktararak bu bölümü bitirelim: "Savaş zamanlarında hakandan, büyük hazine beyine kadar herkes birer komutan olarak ordu saflarında yerini alıyordu... *Mete*'nin geliştirdiği askeri düzene göre ordu *süvari* ve *piyade* olarak ikiye ayrılmıştı. Hun gençleri genelde *süvari* idi ve her bölüğün bindiği atın rengi başka idi. Atların sayısı 400 bine kadar çıkabiliyordu ve ordu atların ak, kara, doru ve al renklerine göre dört gruba ayrılmıştı. Orduda görevli değişik rütbeli subay sayısı 40 tümgeneral, 400 binbaşı, 4.000 yüzbaşı ve 40 bin onbaşı olmak üzere 44 bin 440 kişi idi..."¹⁷³

1.10.5. *Mete*'nin Doğu Komşusu Proto-Moğol *Tunghular* Dağıtması

Mete'nin babası Teoman komşularına karşı bir güç elde etmişti. Bu dönemde Devlet teşkilatlanmaya başlamıştır. İşte *Mete* böyle bir güçle taht'a geçmiştir. Ancak *Mete*'nin yayılma politikasına paralel olarak ordunun güçlü bir şekilde yapılandırılması gerekiyordu. Çin Tarihi Yazıtları'ndan Şi ki'nin yazarı *Se-ma Çing*, "*Hun tarihi Mete ile başlamıyordu*" demiş olması, Hun Devleti'nin tarihinin Çin Devleti kadar eski olduğuna işaret eder.¹⁷⁴ Dönemin tarihçisinin söylediği bu söz, *Mete*'den önce de Hunların kudretleriyle var olduğunun kanıtıdır. *Mete*'nin böyle bir miras üzerine devlet inşa ettiğini bilmek gerekir. Şimdi genç hükümdarın *Tunghular* dağıtması konusuna değinelim.

Genç yaşta taht'a oturan *Mete*'ye ilk baskı doğu komşuları olan Moğol kökenli *Tunghulardan* [Proto-Moğol] gelmiştir. *Tunghular* sürekli elçi göndererek bazı taleplerde bulunmuşlardır. *Mete* ise bu talepleri sürekli savuşturmayı bilmiştir. Türk mitolojisinin önemli bir örneğini teşkil eden ve *Mete*'nin *vatan toprağı* anlayışını

¹⁷³ Almas, *Uygurlar*, s.66.

¹⁷⁴ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.119-120.

çok güzel ortaya koyan bu Çin kaynağında şu ifadeler yer alır:

“Mete taht’a çıkarken, Tunghular en güçlü çağlarını yaşıyorlardı.

Tunghular, Mete’nin babasını öldürüp, kendisinin taht’a çıktığını duyular. Bunun üzerine, Mete’ye bir elçi gönderdiler. Teoman’ın o çağlarda sahip olduğu ve *bin mil koşabilen atının* kendilerine verilmesini istediler.

Mete devletin ileri gelenlerinin hepsini çağırdı. Devletin ileri gelenleri [toplanarak Mete’ye] şöyle dediler: Bin mil koşabilen bir at, Hunların değerli bir atıdır, verilemez. Bunun üzerine Mete ise şöyle dedi:- Ne! Bir atı komşu bir devletten, nasıl daha üstün tutabiliriz? Bundan sonra da ‘*bin mil koşabilen atı*’ [alıp] Tunghulara verdi.

[Atı vermesine rağmen] Tunghular, Mete’nin buna çok kızmış olduğunu anlamışlardı. [Bunun üzerine] Mete’ye, hatunlarından birini istemek için, yeniden bir elçi gönderdiler.

Mete, kendi sağında ve solunda yer alan, [devlet büyüklerini] çağırdı. Herkes [Tunghuların bu isteğine] kızarak şöyle dediler: -Bu Tunghularda, ahlak denen bir şey yok! Şimdi de bir Hatun istiyorlar! Biz, onlara taarruz edilmesini istiyoruz! Bunun üzerine ise, Mete şöyle dedi: - Ne! Bir hatun kişiyi, bir komşu devletten nasıl daha üstün tutabiliriz! Dedi ve bundan sonra, sevgili hatununu alarak Tunghulara verdi.

Bunun üzerine, Tunghuların başkanının gurur ve küstahlığı, daha da artmıştı. [Ordusunu alarak], yavaş yavaş batıya doğru yürüdü.

Hunlar ile [Tunghuların arasında], otsuz ve terk edilmiş bir bölge vardı. Burada hiç kimse oturmazdı. Çevresi ise, bin mil kadar vardı. Her iki [kavim de, yani Hunlar ile Tunghular, bu çölün doğu ve batı] sınırlarında otururlardı...

Tunghular, Mete’ye bir elçi göndererek şöyle dediler: - Bu terk edilmiş bölge, Hunlar ile bizim, sınırlarımızdaki ordu dışında kalmaktadır. Hunlar da buraya kadar gidemiyorlar. Biz, burasını sizden istiyoruz.

Mete yine devlet büyüklerini toplayarak onlara sordu. Devlet büyüklerinden bazıları ise şöyle dediler: - Terke-

dilmiş araziye vermenin de, vermemenin de, hiçbir değeri yoktur! Bunun üzerine Mete çok kızdı ve şöyle dedi: **Toprak, devletin temeli ve köküdür.** Biz burasını onlara nasıl hediye edebiliriz! Dedi ve burasını [Tunghulara] verelim, diyenlerin hepsinin başını kestirdi.”¹⁷⁵

Bu metinden çıkarılacak bazı hususlar vardır. Bu metinde geçen at, bir *devlet atı*’dır. Bu at önemli bir attır. Yılın belirli günlerinde atlar güreştirilir ve birinci gelen *devletin atı* olurdu. Herhalde, güreşte ve yarışta birinci gelen atlar, devlete mal edilerek, *damızlık at* olarak tutulurdu. Türk devlet geleneğinde atlara büyük önem verildiği için ordu ve devletin atlarına unvanlar verilir. *Tunghuların, Mete’nin önce bir atını sonra ise kadınlarından birini istemesi ve bu isteğin yerine getirilmesini uluslararası ilişkiler* açısından değerlendirmek gerekir. *Mete*, “Bir atı, komşu bir devletten nasıl daha çok sevebiliriz? Bir kadını, komşu devletten nasıl daha çok sevebiliriz?” sözleriyle konuyu kapatmıştır. B.Ögel bu konuda şu yorumu yapmıştır: “Uluslararası ilişkiler, kişilerin sevgilerinin üstünde olmalı idi. Nitekim *Mete*, atını ve sevgili hatununu alarak komşu devletin elçisine vermişti. Fakat durum, toprak isteme konusuna gelince, değişmişti. Çünkü toprak devletin idi. Belki de *Mete*, zaman kazanmak için, at ile kadınının vermişti.” Devamında ise şu satırları yazmıştır: “... devletin dayandığı kökünü ve hayatını aldığı tek temel topraktır. At ve kadın gibi kişiye ait ve geçici şeyler ise töreye göre değerli olsalar bile devleti meydana getiren unsurlar ile karşılaştırılamazdı.”¹⁷⁶

Mete’nin bu davranışı ile ilgili tarihçi Salim Koca’nın düşüncesini aktaralım ve bu düşünceye bizim de katıldığımızı belirtelim: “*Mete* ise, meseleye gerçekçi ve akılcı bir tavırla yaklaşmıştır. Her büyük devlet adamı gibi *Mete*, meseleye, duygu ve heyecanını karıştırmamıştır. Burada *Mete* için önemli olan, devletin ve milletin geleceğinin tehlikeye atılmamasıdır. O, ‘nasıl bir atı ve hatunu komşu devletten üstün tutabilirim’, derken bunu kastet-

175 Aynı eser, s.222-223.

176 Aynı eser, s.214/227-228.

miştir.”¹⁷⁷ Bu diyalogda diğer önemli bir nokta da; *Mete*’nin karar verirken devletin ileri gelenlerini çağırması, yani *Kurultay*’ı toplaması, töreye göre onların görüşlerini alması ve nihayetinde son kararı kendisinin vermesidir. Bu durum da -şu anki bilgilerimize göre- Türk devlet geleneğinde ilk kez Hunlar ile başlayan *meclis*’in önemini gösterir. Bu *meclis*’i daha sonraki Türk devletlerinin önemli kararlarında da çok etkin bir şekilde göreceğiz.

Tunghuların Mete’den toprak istemesi ve bunun sonucu olanlar, başka bir kaynakta şu şekilde yer almıştır:

“Tunghu Kralı sonra Tanrıkut *Mete*’ye elçi göndererek dedi ki: ‘Burası terkedilmiş ve senin ordularının yerleşim alanı dışında kalan, ülkelerimiz arasında bir sınıır bölgesidir. Sizin için ulaşımı zor bu bölgeyi sizden istiyorum.’ Tanrıkut, bakanlarıyla istişare etti. ‘Verilsin’ diyenler oldu, ‘Verilmesin’ diyenler oldu. Tanrıkut, bakanları ve danışmanlarının konuşmalarına çok kızarak sordu: ‘İmparatorluğumuzun temeli olan kutsal topraklarımızın bir parçasını başka birine mi verelim?’ Sınıır bölgesinin *Tunghulara* verilmesini teklif eden herkesin başını vurdurdu ve ayaklarının önüne koydurdu. Atına bindi; arkada kalan herkesin başının vurulacağını söyledi ve uçarcasına *Tunghu* ülkesine gitti. Tunghu Kralı, Tanrıkut *Mete*’yi o kadar küçük görüyordur ki, savunma tedbirleri bile almamıştı. Tanrıkut, Tunghu Kralını ağır bir yenilgiye uğrattı; halkını esir aldı, malını mülkünü yağmaladı...”¹⁷⁸

Bu olaydan sonra yüzyıllar boyunca hafızalarda yerini koruyacak olan Hun-Tunghu savaşları başlayacaktır.

Mete, uzun bir sabır sonucunda *Tunghulara* saldırmış ve onları bozguna uğratmıştır. Tüm mallarını yağmalamış ve onları vergiye bağlamıştır. Nihayetinde *Mete*, *Thunguları* kılıçtan geçirmiş ve yok etmiştir. Kılıçtan kurtulanlar ise, büyük dağların derin vadilerine sığınarak canlarını zor kurtarmışlardır. Bundan

177 Koca, “Büyük Hun Devleti”, s.1060.

178 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.75.

sonra tarih sahnesine çıkacak olan *Wuhuan* ve *Sienbi* gibi Proto-Moğol kavimleri -sığındıkları dağların adlarını alarak- güneye ve batıya doğru yayılmaya başlamışlardır. *Mete*'nin bu bozgunu üzerinden 300 yıl geçtikten sonra bile; bu olay, kaynaklarda yer almıştır. Bu kaynağa göre: “Wuhuan denen kavim, soy ve kök bakımından *Tunghular*dan idiler. Han Sülalesi'nin başlangıcında, onların devleti, Hunlardan *Mete* tarafından, büyük bir yenilgiye uğratıldı. Onların geriye kalan soylarından bazıları, *Wusuan* adını taşıyan bir dağa sığındılar. Bu sebeple de onlar, bundan sonra *Wuhuan* adı ile adlandırıldılar.” Sonradan uzak-doğu kavimlerinde önemli rol oynayacak olan ve B.Öge'ye göre Proto-Moğol bir kavim olan *Sienbiler* ile ilgili ise şu bilgiler vardır: “*Sienbi* denen kavim, *Tunghular*ın bir kolu idiler, onlar bölünerek *Sienbi Dağı*'na sığındılar. Bu sebeple onlar, *Sienbi* adı ile adlandırıldılar. Onların dilleri ve gelenekleri, tıpkı *Wuhuan*larınkı gibidir.”¹⁷⁹

90 > Fakat V.V.Barthold, Pelliot, T. Menzel ve W.Eberhard gibi bilim insanları *Sienbilerin* Türk olduğu görüşündedirler. V.V. Barthold, *Sienbiler* [*Siyenbeyler*] hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Çin kaynaklarında *Siyenbeylerin* adı, Hunların doğusunda yaşayan düşman komşuları olarak anılmaktadır. *Siyenbeyler* MS 1. yüzyıldan sonra Moğolistan'da Hunların yerini almaya başlamışlar ve bugünkü Çin'in kuzey bölgelerinde birçok hanedanlık kurmuşlardır. Hunların aksine, onlarla ilgili yazı yazan ilim adamlarının çoğu onları [yani *Siyenbeyleri*] genelde Türk olarak değil Tunguz olarak görürler. Oysa Pelliot Leningar/ St.Petersburg'da verdiği bir konferansta Çin literatüründe bir *Siyenbey* dili sözlüğünün var olduğunu ve bu sözlük sayesinde *Siyenbeylerin* dilinin Türkçe olduğu yolundaki bütün şüphelerin ortadan kalktığını bildirmiştir. Bunun sonucunda *Siyenbeylerin* Türk olduklarından hiçbir şüphesi yoktur.”¹⁸⁰

179 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.246-247.

180 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.54-55.

Biraz önce belirttiğimiz görüşler bağlamında Tunghuların kolları olan *Wuhuan* ve *Sienbiler*, Hunlara karşı sürekli bir düşmanlık beslemişlerdir. Hiçbir şey yapamadıkları zaman “*Hun mezarlarını bozma yolu ile öç alma yoluna*” başvurmışlardır. Tunghuların devamı sayılan Kitan boyları, MS 907 yılından sonra bir siyasi kuruluş haline gelmiş ve Hitay Devleti’ni [945-1125, Çinliler, Liao Sülalesi derlerdi] kurmuşlardır. Hitay Devleti yıkılışına kadar [1125], *Mete*’nin bu *acı hatırasını* unutmamıştır. Hitay Devleti resmi tarihinde bu hezimetini şöyle kayıtlara geçirmiştir: “*Mete Kağan Tunghulara bir ordu ile hücum etmiş ve onları kökten bir yenilmeye uğratmıştı. Onların geri kalan halkı, Sienbi Dağı’na sığınmışlardı. Bunlar Sienbi diye adlandırıldılar... [MS 337-345 yılları arasında] Kitan boylarının yurdu, Ku-mo-hsiler’in doğusunda bulunuyordu... Kitanlar, Sienbilerin doğu kesimlerinden bir kol idiler... [MS 588-600 yılları arasında] sekiz boy halinde düzenlenip, Gök-Türklere bağlandılar ve İrkin unvanını kazandılar.*”¹⁸¹

Bu tarihi bilgiler *Mete*’nin hatıralarının 12. yüzyıla kadar Kitanlar arasında yaşadığını gösterir.

1.10.6. *Mete*’nin Batı’da Yer Alan *Yüecilere Akını*

Mete doğudaki sorunu çözduktan sonra güney batısında yer alan *Yüecileri* halletmenin planını yapmıştır. *Mete*, *Yüecileri* iyi tanıyordu. Gençliğinin bir dönemi onların arasında geçmişti. *Yüeciler* arasında yaşayan Hun boyları da vardı. *Yüecilerin* ülkesinden *İpek Yolu*’nun¹⁸² bir bölümü geçiyordu. *Mete* bu bölgenin

¹⁸¹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.254-255.

¹⁸² MÖ 20. yüzyıl ortalarında Karadeniz’in kuzey kıyılarından itibaren Don Nehri kıyılarını izleyen, oradan Sarmat ülkesine, Güney Ural önüne, İrtiş ve Altay’a uzanan ve Yukarı İrtiş ve Zaysan Gölü bölgesine giren bir bozkır yolu vardı. Bu yol ile “ipek, deri, İran halıları ve değerli madenlerden eşyalar” taşınıyor ve ticareti yapılıyordu. Bu yol üzerinde düzenli bir diplomasi ve ticaret güzergahı mevcuttu [Karl Baipakov, “Kazakistan Topraklarındaki Büyük İpek Yolu,” [Raportör: Mehmet Saray, Ankara: TTK Yay., 2007], s.23]. İpek Yolu adının nasıl verildiğini ise Jean-Paul Roux’un eserinden aynen aktaralım: “19. yüzyılda bir Alman, geçip

ekonomik gücünü medenî üstünlüğünü görmüş, değerini çok iyi anlamıştı. Ayrıca *Yüeçiler*, tıpkı Tunghular gibi Hunları küçümsemişlerdi. *Mete* gibi rakip tanımaz bir liderin bu durumu içine sindirmesi mümkün değildi. Nihayetinde *Mete*, *Yüeçilere* saldırır ve sonrasında da onları batıya doğru sürükler. *Mete* bu saldırılarda fetihten ziyade baskın yapıp gücünü kabul ettirmek politikası izlemiştir. Ancak *Mete*'nin asıl hedefi daha büyük bir rakip olan Çin idi.¹⁸³

Mete ve oğlu [Ki-ok] tarafından mağlup edilen *Yüeçiler* daha sonra Batı Türkistan'a gidecek ve Hindistan'a kadar uzanan *Kuşan Devleti*'ni kuracaklardır.¹⁸⁴

Mete'nin Tunghuları yendikten sonra, *Yüeçilere* saldırısı, Çin Tarihi Yazıtı'nda şu şekilde yer almıştır:

“*Mete*, ülkesine geri döndükten sonra batı seferine çıktı; *Yüeçileri* bozguna uğrattı. Güneybatıya inerek, Lo-hu-an'ı ve Sarı Irmak'ın güneyinde oturan Pe-yang Kralı'nı egemenliği altına soktu. Yen ve Tay'a saldıran Tanrıcut, Muncuk Tengri [*General Mung T'ien*] komutasındaki Çin birliklerinin işgal ettikleri bütün Hun topraklarını geri almanın yanı sıra, Hen [Çin] savunma hatlarını ve Çao-na ve Fu-şi'ye kadar Sarı Irmak'ın güneyindeki sınır kalelerini ele geçirdi.” Buradan anlaşılmaktadır ki, *Mete*, Çin'in başkenti Çangan yakınlarına kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir.¹⁸⁵

1.10.7. *Mete*'nin Çin Akınları

Hunların, Çin'in kuzeyinde hayvanlarını otlattıkları geniş bozkırları vardı. Bu yerler, Çin Sülalesi zamanında Hunların [Te-oman] elinden alınmış ve Hunlar daha kuzeye [Gobi Çölü'nün

giden değerli mala atfen bu yolu 'İpek Yolu' olarak adlandırmıştı. Aslında İpek Çin'de para birimi değeri taşıyan bir maldı. Almanın bu önerisi büyük bir kabul görmüştür [Roux, *Türklerin Tarihi*, s.125].

183 Koca, “Büyük Hun Devleti”, s.1061-1062.

184 Ögel, *Türk Mitolojisi I Cilt*, s.6.

185 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.75.

gerilerine] gitmek zorunda kalmışlardı [MÖ 215 yılından sonra]. Gobi Çölü, Hunlar ile Çinliler arasında doğal bir sınır oluşturmaktaydı. *Mete* taht'a çıktığı zaman, bu eskiden gelen kan ve toprak davası gündemdeydi. Ekonomisi hayvancılığa dayanan Hunlar için bu yerler çok önemliydi.¹⁸⁶

Mete, Çin Seferi'ne çıkmadan önce sınırlarını güvence altına almak için devletin kuzey ve kuzey batısında bulunan kavimleri itaat altına almak istiyordu. Hun Devleti'nin kuzey ve kuzeybatısında "*Hun-u, K'ut-sa, Ting-ling* [Töliš/ Töles = T'ie-le], *Kırgız* [Kik-k'un], *Sin-li*" gibi Türk soyundan ve Hunlar ile akraba olan kavimler bulunuyordu. *Mete*, ordusu ile kuzeye doğru yürür ve bunların hepsini Hun Devleti'nin çatısı altında toplar. *Mete*, bu politikasıyla Hun idaresi altında *Büyük Türk Birliği*'ni kurmak istiyordu. Artık, Altay Dağları'nın batısındaki ülkelerin ve kavimlerin dışında bütün Orta-Asya, *Mete*'nin kontrolündeydi. Yani *Mete*, Orta-Asya'nın en kudretli gücü olmuştu. Çin Yıllığı'nın ifadesine göre, "*Hunların bütün soylu büyük kişileri Mete'nin hâkimiyetini tanımışlar ve onu en büyük Şanyu olarak yüceltmişlerdir.*"¹⁸⁷

Hun Birliği'nin kurulması kaynakta şu şekilde yer alır: "Tanrıktut *Mete* daha sonra kuzeye yöneldi ve bu taraftaki *Hun-u, Kut-şa, Ting-ling, Kin-kun* ve *Sin-li* gibi devletleri egemenliği altına soktu. Bundan sonra bütün Hun soyluları ve büyükleri *Mete* Han'ı Tanrıktut olarak kabul ettiler." *Hun-u, Kut-şa, Ting-ling, Kin-kun* ve *Sin-li* gibi devletlerden; *Hun-u* adı ile anılan ülke/bölge Hun İmparatorluğu'na adını vermiştir. Bu ülke [*Hun-u*] Hun İmparatorluğu'nun kuzey kesimlerinde, yani [bin km uzunluğundaki] Orhun Vadisi olması gerekir. Özellikle şuna dikkat edelim: *Orhun* kelimesinin içinde *hun* vardır. *Or* yer anlamına gelir, yani, *Orhun* Hunların yeri anlamındadır. Bilindiği üzere *Mete* öncülüğünde Hunların çıkış yeri, Ordos ve bugünkü Moğolistan'ın

186 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.366-367.

187 Koca, "Büyük Hun Devleti", s.1062.

güney bölgeleridir. *Orhun*'u kendine bağlayan *Mete*, daha sonra Doğu Türkistan'daki *Kut-şa*'yı hâkimiyetine almıştır. Burası, bugünkü *Kuçar*'dır. *Kut-şa* o dönemde, önemli bir tarım havzası idi. *Ting-ling* ise daha sonraki yüzyıllarda *Töles* veya *Töliş* adı ile karşımıza çıkacak olan Türk boyları birliğinin adıdır. *Kin-kun* ise Kırgızlar'dır. Çin alfabesinde *r* ve *z* yoktur. Bu nedenle Kırgız'ın Çin ağzında telaffuzu, *Kin-kun*'dur. Kırgızlar o dönemde de bugünkü topraklarında yaşamaktaydılar. *Sin-li* ile ilgili kaynaklarda bir bilgi yoktur. Ayrıca *Mete*'nin batıda ne kadar ilerlediği konusunda da bir bilgi yoktur.¹⁸⁸

Hun Devleti'nin merkezi bugünkü Moğolistan'ın kuzeyindeki *Orhun* ve *Selenga* bölgeleri idi ve bu bölge daha sonraları Türkçe *Ötüken* adıyla anıldı. İnanca göre bütün büyük imparatorlukların başkenti *Ötüken*'de olmalı idi. Esasen bu bölgeyi ele geçiremeyen ve başkentini de burada kuramayan bir devlet, büyük bir imparatorluk sayılmazdı.¹⁸⁹

94

Hunlar, Orta-Asya'daki ilk bozkır imparatorluğudur ve kendilerinden sonra kurulan *Avar*, *Gök-Türk*, *Uygur*, *Kırgız* ve nihayet Cengiz Han'ın *Moğol* İmparatorlukları olmak üzere diğer bozkır imparatorluklarına başkentlerini *Ötüken* yaparak, çok uluslu devlet kurma hususunda öncü olmuşlardır.¹⁹⁰ Dünyanın gelmiş geçmiş en büyük [yaklaşık 44 milyon kilometrekare] imparatorluğunu kuran [1206] Cengiz Han [d.1162-ö.1227], kendisini herhangi bir bölgedeki krallıkların veya kültürel geleneklerin varisi olarak görmemiştir. Cengiz Han, kişisel olarak esinlendiği tek bir eski imparatorluğu tanımıştır: O da, ataları Hunlardır. O, sadece, Hunların soyundan gelen bozkır imparatorluğuna uyum sağlamak istemiştir.¹⁹¹

MÖ 270 yılında Hunların yurdu, Sarı Irmak kıvrımının

188 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.89-90.

189 Ögel, *Türk Mitolojisi I Cilt*, s.4.

190 Cosmo, "Hun İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve Yükselişi", s.1083.

191 Weatherford, *Cengiz Han*, s.190.

orta ve kuzey kesimleri idi. Güney ve güneybatıya gidildikçe, Tibet kavimleri vardı. Çin Devleti bu sınır komşularına karşı, MÖ 270'den sonra genişleme politikası izlemiştir. Bunun sonucu, Lung-hsi, Pei-ti ve Shang-chün çevreleri Çin'in hâkimiyetine girmiştir. Sarı Irmak'ın kıvrımı içindeki surlar da bu dönemde yapılmıştır. Bu bölgelere özellikle Çinliler yerleştirilerek etnik bir üstünlük kurulmuştur. MÖ 215'te ise [Teoman dönemi] Hunlar, kuzey Çin'den kovulmuşlardır. İşte *Mete*'nin bu Çin akınlarının sebebi bu ata topraklarını geri almak gibi ulvi bir amaç taşımaktaydı.¹⁹²

Mete, 1.Çin Seferi'ne [MÖ 201] Çin'in kuzeyinden güneye doğru inerek başlamıştır. Orta Çin'de Han Sülalesi Kralı Hsin ile *Mete* arasında iyi bir dostluk vardı. Ancak *Mete*, Hsin Kralı'nı kendi tarafına çekmek için onu bir saldırı ile kuşatmıştır. Hsin Kralı *Mete*'ye elçiler göndererek barış yapılması isteğini iletmıştır. Bu arada Çin İmparatoru, Hsin Kralı'na sert bir mektup göndermiş; buna tepki olarak da Hsin Kralı, başkenti ile birlikte, *Mete*'ye teslim olmuştur. Daha sonra da *Mete*, ordunun önemli birliklerini bu bölgeye yerleştirmiştir. Bu hareket ise Çin Hükümdarı ile *Mete*'yi karşı karşıya getirmiştir. Yani Hun ile Çin'in çarpışması kaçınılmaz olmuştur.

1.10.7.1. *Mete*'nin *Peteng* Kuşatması [MÖ 201]

Milattan önce 201'e doğru Çin İmparatoru Kao, 320 bin kişilik bir ordu hazırlayarak Hunlar'la savaşmak için uygun bir anı bekler. İmparator Kao, Hunlara casus kılığında elçi gönderip onların durumunu öğrenmek ister. Bu hazırlığı anlayan *Mete*, gerçek ordusunu *ormanlıklara* saklayarak kendini güçsüz göstermiştir. *Mete* bu şekilde davranarak Çin'in saldırması için taktik geliştirmiştir. Nihayetinde casus elçiler, Çin hükümdarına *Mete*'nin güçsüz olduğu konusunda raporlar sunmuşlardır. Çin İmparatoru bu duruma çok sevinmiş; ancak yine de, şüphesini

192 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.370-371.

gidermek için bir komutanını *Mete*'nin karargâhına göndermiştir. Daha sonra da Çin İmparatoru elçinin gelmesini beklemeden Hunlara saldırmıştır. Elçi tam bu saldırı sırasında İmparatora gelerek *Mete*'nin aldatma taktiği izlediğini söylemiştir. Ayrıca bu elçi, İmparatora şu bilgileri vermiştir; “*Mete ana ve seçkin birliklerini saklamıştır. Baskın yapabilmek için uygun bir zaman ve fırsat kollamaktadır.*”¹⁹³ Ancak Çin İmparatoru elçiyi dinlemeyerek saldırıdan geri adım atmaz. *Mete*, MÖ 500’lerde yazıldığı söylenen ve dünyanın en eski strateji eseri olan, Sun Zi’nin *Savaş Sanatı* kitabında yer alan stratejiyi Çinlilere karşı usta bir şekilde uygulamaktaydı. Bu strateji de:

“Savaş bir ülkenin baş sorunu, ölüm kalım yeri, var olma ya da yok olma yoludur; muhasebesiz olmaz... Savaş kandırmacalı bir iştir. Bu sebeple vurabilecekken vuramayacak gibi göstermek, saldıracakken saldırmayacakmış gibi göstermek, yaklaşırken uzaklaşıyormuş gibi göstermek, uzaklaşıyorken yaklaşmış gibi göstermek gerekir... tevazu göster ki gerçek sanıp mağrurlaşsın..., ona hazırlanma fırsatı vermeden saldır, beklemediği anda ortaya çık...”¹⁹⁴

Mete önce Çin Ordusu’nun üzerine *Sağ ve Sol Bilge Tiğînleri*’nin komutasında 10 bin kişilik zayıf bir öncü birlik göndermiştir. Bu birlik, Çin Ordusu’nu *vur-kaç taktiği* ile yanıltarak ve yıpratarak kurulan tuzakların olduğu yere çekiyor; Hunların zayıf öncü birlikleri sürekli yeniliyor ve kaçıyorlardı. *Mete*’nin askerlerinin *saldırı sonrası kaçması* Çin Ordusu’nda zafer edasıyla kutlanıyordu. Kaynakta bu bilgi şu şekilde yer alır: “*Hunlar sık sık İmparatorun [Kao] karşısına çıkıyorlar ve sonra da, yenilmiş gibi kaçıyorlardı. Mete iyi ve güçlü birliklerini gizlemişti, yalnızca zayıf kuvvetlerini göstermişti.*” Savaşın kış aylarında olması Çin Ordusu’nun gücünü zayıflatmış, on askerden iki veya üçünün parmakları donarak düşmüştü. Hunlar için ise ağır kış şartları

193 Koca, “Büyük Hun Devleti”, s.1064.

194 Sun Zi, *Savaş Sanatı*, çev.Pulat Otkan-Giray Fidan, [İstanbul: İş Bankası Yay., 2018], s.1-2.

bir yaşam biçimiydi. Mete, *at renklerine* göre süvarileri sıralamış ve buna göre kuşatma yapmıştır. Bu konuda kaynaklarda şu bilgiler yer alır: “*doğuda kırmızı, güneyde sarı, batıda beyaz ve kuzeyde yeşil atlar yer almıştı.*” Bu durum ilk kez görülen bir şeydi. MS 983-985 yıllarında Uygur başkentine giden bir Çin elçisi, “Uygurlarda mülkiyet, at rengine göre düzenlenmişti” bilgisini verir. Yani herkesin at sürüsünün rengi ayrıydı. Akkoyunlu, Karakoyunlu da, belki bu eski geleneğin başka bir şekli idi.¹⁹⁵ Mete’nin savaş taktiğinde uyguladığı at rengi sıralaması daha sonraki yüzyıllara bile sirayet etmiştir.

Bu vur-kaç taktiği uygulanan savaş sırasında Çin İmparatoru, *Peteng Yaylası*’nda konaklar. Bu sırada Hunların nerede olduğu belli değildir. Sonra ise, *Mete*, bir anda 400 bin kişilik atlı ordusuyla Peteng Yaylası’nı sarmıştır. Bu müthiş bir askeri taktikti. Yedi gün süren kuşatma sonucunda Çin askeri aç kalır ve morali tamamen bozulur. Çin Yıllıkları bu konuda şöyle der: “*Pe-teng Kalesi altındaki felâkette yedi gün ekmek bulunamadı; asker yay çekemedi.*” Bu yedi günlük kuşatma sonrasında akıl almaz bir şekilde Çin Ordusu’nun kuşatmadan çıkması için bir yer açılır. Çin Ordusu, *Mete*’nin atlı birlikleri arasından çıkıp gider. Bu durumla ilgili Çin Yıllıkları’nda farklı bilgiler vardır. Bunlardan biri, Çin İmparatoru’nun *Mete*’nin hanımına rüşvet göndererek *Mete*’nin kuşatmadan vazgeçmesini sağladığı iddiasıdır. *Mete*’nin hanımı, *Mete*’ye şu sözü söylediği kaynaklarda yer alır: “*Bugün Çin topraklarını elde etmiş olsanız bile, siz ey Şanyu, orada oturup, [Çin’i] idare etmek için gerekli gücü kendinizde bulamayacaksınız.*” İşte bu söz, güya, *Mete*’yi korkutmuştur. Diğer görüş ise; Çinli generallerden biri güzel bir kadın portresi yaptırarak bunu *Mete*’nin hanımına göndermiş ve şöyle söylemiş: “*Çin’de bunun gibi güzel kadınlar çoktur. Şu anda bizim imparatorumuz güç bir durumda bulunuyor. Bundan dolayı, bu kızları Mete’ye sunmak istemektedir*” sözünün, *Mete*’nin hanımında kıskançlık duygusunu depreştirdiği ve *Mete*’yi ikna ettiğidir. Bir diğer görüş ise bu olayı;

“*tarihin bir bilmecesi*” olarak görür.¹⁹⁶

Ziya Gökalp bu kuşatmadan vazgeçmeyi bir Türk geleneğinin sonucu olarak Mete'nin barışseverliğine bağlar. GÖKALP, Kaşgarlı Mahmud'dan da şu satırları aktarır: “.. *Türk'te kibirlenme ve övünme yoktur. Türk büyük kahramanlıklar yaptığı zaman, bir fevkalâdelik yaptığından habersiz gibi görünür.*”¹⁹⁷

Tüm bu anlatılan hikâyelerde; Çin kaynakları, imparatorlarının *onur kırıcı* bir kuşatma ile karşılaşmasını kahramanlığa dönüştürme eğiliminde olduğunu görürüz. Bunun da en önemli göstergesi Mete'nin hanımı üzerinden *rüşvet* ve *kıskançlık* gibi hikâyeler uydurulmasıdır. Bize göre ise, en akla yatkın, *Mete'nin bir askerinin bile ölmediği* bir kuşatma sonucu istediği şartları kabul ettirerek zafer kazanmasıdır. Mete'nin bu kuşatmada elde ettiği zaferi Got bir tarihçinin şu sözleri ile anlatabiliriz: “*eğer kaçma olasılığı yoksa, insan mecburen savaşır*”¹⁹⁸ ve her savaş kazanan tarafa da acılar yaşatır. Bu sebeple, Mete, Çin Ordusu'nun kaçmasına müsaade ederek hiçbir risk almadan güzel bir zafer kazanmış oldu. Tıpkı yüzyıllar sonra Attila'nın Roma'yı kuşatıp ele geçirmeden, sadece vergiye bağlayarak geri dönmesi gibi. Bu konuda Ortaçağ Doğu Avrupa Tarihi Profesörü Peter Vaczý'nin [1904-1994], geleneksel göçebe kavimlerde devlet fel-sefesi bilgeliği ile ilgili söylediği şu söz anlamlıdır: “*Mağlup edilen taraf acımasızca aşağılanamaz, onu kader birliğine kabul etmek gerekir.*”¹⁹⁹

Peteng kuşatmasının büyüklüğü ve etkisini Çinli şairlerin şu ağıtından çok daha iyi anlayabiliyoruz:

Peteng, o ne dehşetti öyle,
Ardı ardına korkunç felaketler;

196 Koca, “Büyük Hun Devleti”, s.1065-1068.

197 Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.30-36.

198 Edward Arthur Thompson, *Hunlar*, çev.M.Sibel Dinçel, [Ankara: Phoenix Yay., 2012], s.178.

199 Peter Vaczý, “Avrupa'da Hunlar”, *Attila ve Hunlar*, ed. Gyula Nemeth, çev.Tarık Demirkan [Konya: Kömen Yay., 2014], s.131.

Yedi gün boyunca aç ve susuz,
Takat bile kalmadı yay çekmeye.²⁰⁰

Büyük devlet adamı, Gök Tanrı'nın kutsadığı Tanrıkut *Mete* Han, imparatorluğunun sınırlarını Kore'den Aral Gölü kıyılarına kadar uzatmasına rağmen bu kuşatmada Çin Ordusu'nu neden yok etmedi? Çin Ordusu'nu yok etseydi Çin'i de çok rahat ele geçirebilecekti, şeklinde düşünebiliriz. Bu konuyu biraz daha ayrıntılı incelemek yerinde olacaktır. *Mete*'nin bu tahliye izni vermesini *Türk-Çin siyaseti* ile de değerlendirmek gerekir. Türklerin Çinlilere karşı saldırıları *fetih amacıyla* yapılmamıştır. Anlık baskınlar sonucunda yağmalar yapılarak çekilme politikası izlenmiştir. Çin'in ele geçirilmesi sonucu kalabalık Çin nüfusunun içinde *asimile* olma tehlikesi vardı. Yani, bir işgal sonrasında Türklerin Çinlileşme olasılığı çok yüksekti. Bu sebeple Türk Milli politikasına uygun bir şekilde *Mete*, Çin'i işgal etmeyi düşünmemiştir. Tarihte Çinlileşerek yok olan göçebe Türk ve başka boylar vardır [*Çular, Tabgaçlar, Moğollar* veya *Mançular*]. Çin uzaktaki milletleri kendine çekip iskân ettikten sonra onları asimile etmiştir. Bunu bilen Türk kavimleri hem Çin'i fethetmekten uzak durmuşlar hem de hâkimiyetlerini batıya doğru yaymışlardır.²⁰¹

Çin ile Hun arasındaki savaşların sonunda; Hunların savaşta galip gelmeleri, onları nihai olarak başarıya ulaştırmamıştır. Çünkü iki ülke arasında nüfus dengesizliği vardı. *Mete*'nin Çin'i hâkimiyetine aldığı dönemde Hun İmparatorluğu'nun nüfusu 2-3 milyon iken, Çin'in nüfusu ise 50 milyon olduğu bilgisi vardır.²⁰²

Bir de olaya strateji açısından bakmak gerekir. Sun Zi'nin *Savaş Sanatı* kitabındaki şu satırlar önemlidir: "... *Yüz savaşta yüz zafer kazanmak en mükemmeli değildir. En iyisi savaşma-*

200 Almas, *Uygurlar*, s.69.

201 Dursun Ali Akbulut, "Akhunlar [Kionit/Hyon] ve Eftalitler Çağında Maverayünnehir ve Horasan'da Türkler", [Türkler, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1. 2002], s.1329.

202 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.120.

dan baş eğdirmektir... Bu nedenle askerlikten anlayan biri düşman askerine savaşmadan baş eğdirir, düşman kentini saldırmadan ele geçirir, düşman devletini oyalamadan devirir. Mutlaka mükemmel bir zafer peşinde koşar. Böylece ordu zayıt vermez ve tam bir başarı olur. İşte bu taktik saldırı yöntemidir..." ve devamında Sun Zi şu öğütte bulunur: "... ***düşmanı kuşattığında ona kaçabileceği bir alan bırak, köşe ye sıkışmış düşmana baskı yapma. İşte bu savaş sanatıdır.***"²⁰³

Bu durum Gök-Türkler döneminde de böyle olmuştur. Hun siyasetine uygun, Çin Yıllığı'nda şu bilgiler yer alır:

"Hun boylarının toplam nüfusu, Çin'in bir sınır eyaletinin nüfusu kadar bile yoktur; buna rağmen Hun daha güçlüdür. Çünkü [Hun'un] giysileri ve yiyecekleri [Çin'den] farklıdır ve farklı olduğu için, Hun'un Çin'den bir şey almasına gerek yoktur. Eğer Tanrıktut [Hakan/Yabgu] ulusunun örf ve adetlerini değiştirir ve Çinlilerden daha çok şey almaya kalkarsa, bu aldıklarının sadece onda ikisi Hunların, Çinlilerin etkisi altına girmelerine sebep olacaktır. Eğer onlardan ipek kumaş alırsan, atlıların çalı çırpının içinden geçerken giydikleri ipekli ceket ve pantolonlar paramparça olacaklar. Bu ipek kumaşının senin askerlerinin bugüne kadar giydikleri mükemmel yünlü giysiler kadar maksada uygun olmadığına bir ispatıdır. Hunlar, Çin yemeklerini yemiyor, kendilerine verilen Çin yemeklerini atıyorlar. Bu da gösteriyor ki, süt bulamacının hasiyeti ve lezzeti, Hunların damak tadına daha uygundur."²⁰⁴

Mete çağının yıllıklarında yer alan bu bilgilere göre; ülkenin bir başka ülkeye ekonomik açıdan bağımlı olması, onun, siyasi bağımlılığını da kaçınılmaz kılar. Bir ileri aşaması ise gelenek, göreneklerin değişmeye başlaması ile birlikte kültür sömürüsüne uğrayarak, topyekûn milli kimliğini kaybetmesi ile sonuçlanır.

203 Sun Zi, *Savaş Sanatı*, s.7-8/21.

204 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.29.

İşte bu hassasiyeti gözeten Büyük Türk hakanları Çin'in ipekli kumaşlarına kanmamış ve milli kültürünü Çin'in nüfusu içinde eritmemiştir.

1.10.7.2. *Peteng* Kuşatması Sonrası İlk Milletlerarası Antlaşma [MÖ 201]

Bu kuşatma ve tahliye sonrasında Çin ile Orta-Asya'da ilk kez milletlerarası bir antlaşma imzalanmıştır [MÖ 201, *Barış ve Kardeşlik Antlaşması*]. Bu antlaşma ile; Hunlar, Çin'in kuzeyini almışlar; Çin, her yıl hediye adı altında vergi, belirli ölçüde ipekli kumaş, şarap, pirinç ve çeşitli yiyecek maddeleri vermeyi kabul etmiştir. Bir de Mete'ye Çinli bir prenses gönderilmiştir.²⁰⁵

Mete, bu barış antlaşması sonrasında 24 yıl boyunca bir daha Çin sınırına uğramaz. Çin ile Hunlar arasında yapılan *bu antlaşma* Doğu Asya'da bağımsız ve birbirini eşit kabul eden iki büyük güç arasında yapılmış ilk uluslararası yazılı antlaşmadır. Bu antlaşma, Çin için övünülecek bir antlaşma değildi. Bu sebeple Çin Tarihi Yazıtları'nda çok geçmez. Hatta geçtiği kadarıyla da, Hen [Çin] Hanedanlığı'nı övücü sözlerin yer aldığı bir çocuk masalı gibi anlatılır. Kısaca bu antlaşma; Çin hükümdarını yeryüzünün tek hâkimi olarak gören Çin öğretisine ters bir antlaşmaydı.²⁰⁶ Bu antlaşma tıpkı Atilla'nın Doğu Roma elçilerini Margus Şehri'nin [bugünkü *Orsaje-Dobruca*] surlarının dışında at üstünde karşılayarak, Romalı elçilerin dinlenmelerine dahi izin vermeden, taleplerini barış şartları olarak yazdırmasına benzer [Margus Barışı ya da Konstantia Barışı/ 435]. Yani antlaşma şartlarında belirtilen "*bedeli verilerek satın alınan bir antlaşma*"dır.

Mete'ye Çinli prenses gönderilmesi hususunu da tahlil edelim. Bu durum bir Çin *entrikası*'ndan başka bir şey değildir. *Mete* Çinli bir prensesle evlenince Çin İmparatoru'nun damadı olacak ve ondan sonra gelecek hükümdarın dedesi de Çin İmparatoru

205 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.60.

206 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.93-95.

olacaktı. Bu durumda da torunun dedeye itaati söz konusu olurdu. Konfüçyüs öğretisine göre bir torun dedesini kendine eşit göremezdi.²⁰⁷ İşte bu bir Çin kurnazlığı idi. Bu konuda Çin Yıllığı'nda şu bilgiler yer alır:

“Savaşarak Hunları hiçbir zaman dize getiremeyeceğiz. Kendi babasını öldüren ve ülkesini bu kadar katı kurallarla yöneten bir Tanrikut [Hakan], iyilikle [hediyelerle] de yola gelmez. Onun kandırılması gerekiyor; hem de öyle bir kandırılmalıdır ki, onun oğulları ve torunları uzun vadede [Çin’e] köle olmaktan kurtulmasınlar; demek istiyorum ki, İmparator en büyük kızını Tanrikut’a hediye etmeli ve ayrıca ona her yıl zengin hediyeler göndermelidir. Tanrikut bir kere İmparatorun damadı oldu mu, Hun tahtı’nın varisleri İmparatorun torunları olacak ve onlar [yani torunlar] yaltakçılığın doğal kanunlarını çiğnemeye cesaret edemeyeceklerdir.”²⁰⁸

102

Birazdan anlatacağımız üzere, Çin’in bu kurnaz politikası Hunların önlem almasıyla bozulmuştur. Şöyle ki, Çinli anadan doğan bir prensi *hakan* yapmamaya dikkat edilmiştir. Ancak Çin, prensesin yanında Hun Devleti’ne gönderdiği yardımcılar vasıtasıyla Hunların içine sızmış, nifak tohumları ekmiş ve taht kavgaları çıkararak uzun vadede amacına ulaşmıştır.

Bu tür Çin politikaları tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin Çin’de Başbakanlık görevinde bulunan ve Konfüçyanist bir devlet adamı olan Tung Chung-shu; İmparator’a, devletin izlemesi gerektiği politikalarla ilgili eserler sunmuştur. Bu devlet adamının sunduğu eserlerle Çin Devleti’ne yeni bir gelenek gelmiştir. O da şudur: “*imparatorluğun temel idare prensipleri değişmeden kalır, ancak, siyasetin tedbir almayı gerektiren kararları, farklı çağların değişen şartlarını bunların uygulandıkları şartlara uydurmak için her zaman değiştirilmelidir.*”²⁰⁹

207 Cosmo, “Hun İmparatorluğu’nun Kuruluşu ve Yükselişi”, s.1092.

208 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.31.

209 Mehmet Tezcan, “I-İ Chih-I / I-İ Fa-I ve “Beş Tuzak” [Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler]”, [*Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara:

1.10.8. *Mete'nin Çin İmparatoriçesi'ne Yazdığı Mektuplar*

Öncelikle şu önemli bilgiyi verelim. Türk tarihinin ilk yazılı belgeleri *Yenisey* ve *Orhun Yazıtları* [MS 5/6. ve 8. yüzyıl] olarak bilinir. Çin Yıllıkları'nda geçen *Mete'nin* mektupları Türk tarihinin ilk yazılı belgeleri olarak kabul edilebilir mi? Ahmetcan Asena, *Mete'nin* mektuplarını Türk tarihinin ilk yazılı belgeleri olarak kabul eder. Elbette ki bu durum, bilim dünyasında tartışılacaktır. Ancak bu tartışma kapsamında MÖ 318'de yapılan *uluslararası antlaşma* metninin de alınmasının uygun olacağı düşüncesindeyiz.

Hunlara ait ilk yazılı belge ile ilgili olarak Kazak bilim insanı Olcas Süleymenov; Kazakistan'ın Essik Gölü civarında bulunan Esik Kurganı'nda 1970 yılında bulunan ve MÖ 5. yüzyıla ait olduğu iddia edilen bir gümüş tas üzerindeki 26 harften meydana gelen iki sıralı *Kök Türkçe* yazısına dikkat çeker. Bu yazıların Türk runik yazısının ilk hâli olabileceğini vurgulamıştır.²¹⁰ Bu görüş S.Gömeç'te katılmaktadır.²¹¹ Bu belge üzerinde tartışmaların halen sonlandırılmadığını belirtmiş olalım.

103

Mete'nin mektuplarının içeriğine girmeden önce, bu mektuplaşmaların ruhu ile ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. *Mete'nin* mektuplarındaki ruh, Çin'i bağımlı bir devlet olarak görmesidir. Bu mektuplarda *Mete*, Çin'e o kadar egemen bir bakış açısı sergilemiş ki, Çin'in çaresizliği verdiği cevaptan anlaşılmaktadır. Şimdi mektupların içeriğine bakalım.

1.10.8.1. Birinci Mektuplaşma [MÖ 192'den önce]

Çin İmparatoru Kao, MÖ 194'te ölmüştür. Onun yedi yaşındaki oğlu taht'a oturmuş ve sonra da Kao'nun hatunu devlet

Yeni Türkiye Yay., c.1., 2002], s.1129.

210 Yavuz Tanyeri, *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*, [İstanbul: Boğaziçi Yay., 2017], s.82-83.

211 Saadettin Yağmur Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, [Ankara: Berikan Yay., 2015], s.25.

idaresini ele almıştır. Kao'nun yerine imparator olan oğlu da 6 yıl sonra ölmüştür [MÖ 188]. Bu sefer İmparatoriçe üvey oğullardan birini taht'a geçirmiş; ancak o da, kısa bir süre sonra öldürülmüştür. Bundan sonra İmparatoriçe Lü, MÖ 187 ile 179 yılları arasında *Kao-ho* unvanı ile Çin tahtı'na oturmuştur. İşte *Mete* bu imparatoriçe ile mektuplaşmıştır.²¹²

Mete'nin MÖ 187'de Çin İmparatoriçesi'ne yazdığı mektubu Çin Tarihi Yazıtı *Sin Hen şu*'nun 94. bölümünün *b* bendinden okuyalım:

“Ben, [Tanrıkut *Mete*], kendi ayaklarının üzerinde duracak güçten yoksun, yalnız bir hükümdarım. Irmaklar ve göllerin arasında dünyaya geldim; uçsuz bucaksız ovalarda sığırların ve atların arasında büyüdüm; bir kere olsun merkezi imparatorluğu [yani Çin'i] gezmek arzusuyla müteaddit defalar sınır bölgelerine kadar geldim. Majeste, sen [dul bir kadın olarak] orada yalnız başına dururken, ben, yalnız ve kendi ayaklarının üzerinde duramayan bir hükümdar olarak tek başıma burada oturuyorum. İki hükümdar olarak bizi, daha doğrusu ne senin, ne benim mesrur bir yaşamımız var; günlük yaşamımızda bizi mutlu kılacak, eğlendirecek hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla istiyorum ki, sen, sende olanı, sende olmayanla değiştir...”²¹³

Bu mektuptan anlaşılacağı üzere *Mete*, Çin üzerinde ege-men bir tavır sergilemiş, “merkezi imparatorluğu [yani Çin'i] gezmek arzusuyla müteaddit defalar sınır bölgelerine kadar geldim” sözleriyle de tehdit etmiştir. Ayrıca imparatoriçenin iffetiyle alay etmiştir.

Bu mektup Çin Devlet Meclisi'nde enine boyuna tartışılmıştır. Çinli bir general, Peteng kuşatmasını ve ağıtını hatırlatarak, İmparatoriçe'ye şöyle demiştir: “*Bu kuzey kavimleri, tıpkı yırtıcı hayvanlar ile yırtıcı kuşları andırırlar. Ne onların iyi ve dostça*

212 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.426-427.

213 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.99.

sözlerinden, [yani Mete'nin mektubundan] memnun olup, mutlu olabilirsiniz ve ne de kötü sözlerinden [bir şey anlayıp] kızabilirsiniz”²¹⁴ İmparatoriçe bu öneriyi kabul eder ve Mete'ye, Çin diplomasisinin kurnazca taktığı ile yatıştırıcı bir cevap verilir. Cevap şu şekildedir:

“İmparatoriçe Kao, bu satırları okuduktan sonra o kadar hiddetlendi ki, danışmanlarını çağırarak, onlarla, mektubu getiren elçinin kellesinin hemen uçurulup uçurulmamasını, orduların harekete geçirilerek hemen Tanrıkut'a [Mete] saldırılıp saldırılmamasını tartıştı. Danışmanlarından Fan Kuai: '100000 kişilik bir ordu ile Hun'un merkez bölgesini ezip geçebileceğimizi umuyorum' dedi. Kraliçe bunun üzerine Ki Pu'nun düşüncesini sordu. O, şöyle cevap verdi: 'Fan Kuai'nin kellesi uçurulmalıdır. Şen Hi, Tay'da isyan ettiği zaman, Hen'in [Çin] 320.000 askeri vardı ve Fan Kuai, Hen ordularının başkomutanıydı. Buna rağmen o, Hunlar [imparator] Kao'yu Ping-çing'de muhasara altına aldıklarında, İmparatoru kurtaramamıştır. [İmparatorun] maruz kaldığı acı durumun ağıtlara konu olduğunu biliyoruz. O günün yaraları henüz iyileşmedi ve Fan Kuai, 100.000 askerle onların ülkesini ezip geçeceği yolunda saçma bir iddia ile ülkede huzursuzluk yaratmak istiyor. Bu sizin huzurunuzda yapılan bir hokkabazlıktır. Barbarların ne dostane sözlerine sevinelim, ne kötü niyetli sözlerine kızalım.' Kraliçe bu sözleri beğendi. Tanrıkut'a şu cevabi mektup gönderdi:

Tanrıkut benim harabe sarayımı unutmamış. Bilakis onu bir mektupla yad etmiştir. Lakin harabe sarayımın üzerine korku ve endişe çökmüştür! Ömrümün son döneminde, gücümün azaldığı bu günlerde, kafamı meşgul eden birçok soru var; yaşım çok ilerledi ve bir de nefes darlığı başıma musallat oldu. Saçlarım ve dişlerim dö-küldü; bir şekilde adımlarım arasındaki ahenk bozuldu. Eğer Tanrıkut bunun neticesinde beni bir şekilde yanlış anlamışsa, bu onun kızgınlığına değmez ve kaldı ki,

benim harabe sarayımın da bunda bir günahı yoktur ve o [harabe saray] senin affına sığınacaktır! Sekiz atın çektiği bir makam arabam var; sana layık değil ama, ben yine de onu sana göndermek istiyorum. Sen her zaman benim bu kıymetsiz arabama binerek seyahat edebilirsin.

Tanrıkut Mete Han, bu mektubu okuduktan sonra, hata yaptığını anladı ve kraliçeden özür diledi. Ona atlar hediyeye etti ve taraflar arasında yeniden barışçıl ve dostane ilişkiler başladı.”²¹⁵

Her şeyden önce şunu tekrar hatırlatalım. Bu bilgi, daha önceki Çin raporlarını derleyen *Se-ma Tan* ve oğlu *Se-ma Çing* [MÖ 145/135-86] tarafından hazırlanan *Şi ki* de yer almaktadır. Bu resmi bir Çin tarihidir. Bu sebepten ötürü “Çinlileri rencide etmeyecek bir biçimde raporlar tarihi yazıtlara aktarılmıştır” şeklinde düşünmek, mantıklı bir duruştur.

Bu mektuptaki bilgiler haricinde *Şi ki*’de ilave olarak şu bilgi yer alır: “Kao’sunun ölümünden sonra, henüz yeni kurulan hanedanlığı Hiao Hui ve büyük kraliçe Lü yönetiyordu. Hunlar bu dönemde çok kibirliyidiler. *Mete Han*, İmparatoriçe’ye yakışksız bir mektup yazınca, o, *Mete Han*’a karşı savaş ilan etmek istedi; fakat ordu komutanları, İmparator Kao’nun akıbetini hatırlatınca [Peteng yenilgisi], saldırmaktan vazgeçerek, Hunlara karşı barışçıl ve dostane bir tavır takındı.” Şimdi, İmparatoriçe’nin *Mete*’nin mektubuna verdiği cevabı yorumlayalım: İmparatoriçe *Mete*’nin mektubunu meclisinde tartışmış ve daha önceki *Peteng Yaylası* yenilgisi göz önüne alınarak barış yolu ile meselenin halledilmesine gidilmiştir. Oysa *Mete*’nin mektubu çok ağır ifadeler içermekte idi. Buna rağmen İmparatoriçe’nin cevap olarak yazdığı mektupta; başından sonuna kadar yumuşak bir üslup takınmış, kendini acındırma ve merhamet dileme eğilimi içinde olmuştur. İmparatoriçe “yaşlı bir kadın olduğunu”, “harabe sarayının üzerine korku ve endişe çöktüğünü”, “hasta olduğunu, saçlarının ve dişlerinin döküldüğünü”, *Mete*’nin “affına sığınacağını” ifade

etmiştir. Hatta başka kaynaklarda ise *Mete*'ye genç bir prenses gönderildiği de yazar: "... [MÖ 192] imparator ailesinin bir kızına, imparatorluk prensesi payesi verilerek, Hunların Tanrıkut'una [Mete] hediye edildi."²¹⁶ Acaba kendisinin yaşlı ve hasta olduğunu söyleyen imparatoriçe *Mete*'ye bir prenses göndererek gönülünü mü almak istemiştir? Türk insanın "acıma, merhamet duygusu" ve "Çinli prenses" gibi zaafları mı kullanılmıştır? Bunları düşünmek gerekir.

Büyük Hun tarihçisi B.Ögel bu mektubu şu şekilde tahlil etmiştir: "Armağan edilen bu arabalar *Mete*'nin, artık ayaklarını üzerinde duramıyorum sözüne karşı verilmiş bir cevaptır. Bu arabalarla gezebilirsin. Ayrıca *Mete*, 'Çin'de bir gezi yapmak istiyorum', demişti. *Mete*'nin Çin içinde gezi yapması Çin'e sahip olması demekti. Çin bu arabaları *Mete*'ye göndererek, Çin'de şeref konuğu olarak, Çin imparatorluk arabaları ile gezebilirsin, demek istiyordu." Bu yumuşak tarzda yazılan mektuba *Mete*'nin bir cevap yazarak özür dilediği belirtilir. Bu mektupta şu bilgiler vardır: "*Ben şimdiye kadar, Çin'de yürürlükte olan, görgü ve nezâket yollarını öğrenemedim. Siz majesteleri imparatoriçe, bundan dolayı beni affederlerse, bana mutluluk verirler.*" *Mete*'nin bu şekilde yumuşatıcı bir mektup yazmasını yine B.Ögel şu şekilde değerlendirmiştir: "Belki de, ilk mektubunu, bir savaş sebebi bulmak veya Çin'in nabzını yoklamak için göndermişti. Çin'den çok yumuşak bir cevap alınca, meseleyi dostluk ve barışla kapamıştı. Ancak bir gerçek varsa, o da, *Mete*'nin MÖ 192 yılından 176'ya kadar, Çin sınırlarında görünmediği idi. Bu zaman içinde Çin tarihlerinde adı geçmemişti... *Mete*, Orta-Asya ve batıyı alıp birleştirmekle meşguldü... *Mete*, batıda eli ok yay tutan kavimleri idaresine alarak onları 'Hun Milleti' yapmıştı. Çin sınırlarında barış ve Orta-Asya'da savaş ile birleşme, onun 16 yılını almıştı. Bizce *Mete*'nin büyüklüğü buradadır..."²¹⁷

²¹⁶ Aynı eser, aynı yer.

²¹⁷ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.433-435.

1.10.8.2. İkinci Mektuplaşma [MÖ 176]

Mete, MÖ 176 yılında Çin İmparatoru'na bir mektup daha yazmıştır. Bu mektup, *Mete*'nin, 20 yıl gibi uzun bir süre Çin tarihlerinde yer almamasının sebebini bize tatmin edici bir şekilde açıklamaktadır. Hunların Sağ Bilge Prensi, MÖ 176'dan önce, ortada hiçbir sebep yok iken Çin topraklarına saldırmıştır. Her yeri yağmalamış ve binlerce kişiyi de sürükleyip götürmüştür. Bunca yıllık bir barış süresinden sonra *Mete*, bu şekilde bir saldırı emrini niye vermiştir? Şimdi *Mete*'nin bu davranışının izlerini Çine yazdığı şu mektupta arayalım [MÖ 176]:

“Gök Tanrı'nın hükümdarlık taht'ı ile kutsadığı [yücelttiği/ oturttuğu], Hunların Büyük Tanrıkut'u, [Hen/Çin] imparatorunun halini hatırını sorarak, onun bir derdinin olup olmadığını öğrenmek istiyor.

Hen [Çin] hükümdarı eskiden benimle dostane ve barışçı ilişkiler içinde istişarelerde bulunurdu. Fakat sonradan duydum ki, Hen makamları son zamanlarda sınır bölgelerinde benim Sağ Kol Bilge Eliğ'ime karşı küstah ve kırıcı davranmaya başlamıştır. O da benim bu konuda görüşümü almadan askerlerine, Hen makamlarına gereken tepkiyi göstermeleri için izin vermiş. Böylece biz iki hükümdarın arasındaki barış antlaşması bozulmuş ve kardeşlik ilişkilerinde çatlaklar oluşmuştur. Müteadit defalar imparatorudan itiraz mektupları aldım. Ben de ona elçilerimle mektuplar gönderdim. Fakat benim elçilerim geri gelmediler; yani elçilerim Hen'de alıkonuldular. [Son zamanlarda] Hen elçileri de bana gelmez oldular.

Öyle anlaşıyor ki, Hen imparatoru artık bana karşı barışçıl bir zihniyet taşımıyor ve bu komşu ülke artık benimle dostane ilişkiler içinde değil! Onun içindir ki, sizin idari makamlarınızın hatası yüzünden aramızdaki dostluk antlaşmasını geçersiz kılan Sağ Kol Bilge Eliğ'imi, batıdaki Gursi/ Gurat [Yüeçi] ülkesini fethetmek göreviyle cezalandırdım. O, Gök Tanrı'nın rahmeti, askerlerimin cesaret ve gayreti, eşsiz atlarımın gücü sayesinde Gurat-

ları yok etti. Ülkelerini egemenliği altına soktu. Sonra Lo-lan, Uysun ve Uygur [Ho-kut] ile birlikte [onlara] komşu 26 Türkistan devletini kendine tabi kıldı. Bu ülkelerin hepsini Hun ülkesi yaptı. Eskiden birbirlerine ok atan ve kılıç çeken bütün batı ve güney halkları artık bir aile oldular. Kuzeyin de bütün halkları benim egemenliğim altındadır. Sizden de silahların indirilmesini [barış] talep ediyorum. Ordu komutanlarım ve askerlerim dinlensinler; atlarının bakımı ile ilgilensinler. Aramızdaki kavga bitsin ve eski antlaşma yeniden yürürlüğe girsin. Sınır boylarında yaşayan insanlar, çağın başında olduğu gibi, yeniden huzura kavuşsunlar; sınır ticareti yeniden başlasın. Genç nesil bir barış ortamında büyüsün, yaşlılar kendi yurtlarında yaşasınlar. İşte o zaman barış ve huzur kalıcı olacak ve nesilden nesile intikal edecektir. İmparatorun bu konudaki irade izharı henüz bana intikal etmemiştir; bu yüzden dileklerimi içeren mektubumu ve bir deve, iki binek ve dört koşum atından ibaret hediyelerimi saray iç kâhyası, elçim He-u-sin ile birlikte gönderiyorum. Eğer İmparator benim Hunlarımın sınırlarına yaklaşmasını [yani barış] istemiyorsa, sınır bölgelerine haber göndersin, elçilerim geri çevrilsinler..."²¹⁸

Bu mektubu kısaca yorumlayacak olursak: *Mete*, 20 yıl süresince Orta-Asya birliğini kurmakla uğraşmış ve nihayetinde 26 devleti ortadan kaldırarak Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan toplulukları bir araya getirmiştir. Bu şekilde *Hun Siyasi Birliği*'ni kurmuş ve Asya kıtasının egemeni olduğunu hissettirmiştir. Mektupta özellikle Çin üzerinde hâkimiyet kurma, tehdit ve barışı dikte etme vardır.

Bu mektup Çin Sarayı'na ulaştığında, mektuba verilecek tepkinin barış mı, savaş mı olduğu istişare edilmiş; yüksek bakanlar, *Mete*'nin bir süre önce Yüecileri yendiğine ve bu zaferin kendi yenilmezliği konusunda kullanılacağına işaret ederek, barışın daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine İmparator Ven

[iki yıl sonra MÖ 174] Mete'ye aşağıdaki mektubu göndermiştir. Bu mektup *Mete*'nin ölümünden kısa bir süre önce Hunlara ulaşmıştır. Mektup şu şekildedir:

“İmparator, saygıyla Hunların Büyük Tanrıkut'unun [Mete] halini, hatırını soruyor... Mektubu aldım. Mektupta yazılanlara göre, Sağ Kol Bilge Eliğ senin onayını almadan... biz iki hükümdarın arasındaki antlaşmayı ihlal etmekle kardeşlik ilişkisini bozmaya izin vermiştir... Sen, Sağ Kol Bilge Eliğ'i..., kardeşlik antlaşmalarını ihlal etmesi yüzünden, batı seferine çıkmak ve Gurat [Yüeci] ülkesini fethetmekle cezalandırmış ve adı geçen halkı tamamen kendi egemenliğin altına almışsın...

Senin mektubunu okuduğumda, içimi büyük bir hayranlık kapladı. Çünkü mektuba hâkim zihniyet, eski çağların kutsal hükümdarlarının zihniyetiyle aynılık arz etmektedir. Hen [Çin] ve Hun kardeş [lik antlaşması yaptıklarında], biz buna karşılık Tanrıkut'a zengin hediyeler göndermiştik... Tanrıkut, Sağ Kol Bilge Eliğ'e, affedilmeden önce işlediği hatadan dolayı, artık başka ağır bir ceza vermesin; eğer [Tanrıkut] mektubunun ruhuna uygun hareket etmek istiyorsa, sadece makamlarına açık ve seçik bir emir versin ki, onlar bir daha aramızdaki antlaşmayı ihlal etmeyip dürüst ve saygıyla Tanrıkut'un mektubunun ruhuna sadık kalsınlar. Elçin bana, Tanrıkut'un şahsen adı geçen ülkelere yönelik seferlerde ordusunun başında olduğunu ve bu savaşları büyük bir zevkle yönettiğini söyledi.

Kendi giydiğim, çiçek motiflerle süslü, ipek astarlı bir elbisemi, uzun bir tunikamı, zengin renkli motiflerle dokumalı ipek cüppemi, bir tarağımı, bir altın işlemeli kemerimi, bir altın kemer tokamın yanı sıra on parça nakışlı ipek kumaşı, renkli motiflerle dokumalı otuz parça ipek kumaşı, kırk parça kırmızı ağır ipek ve kırk parça yeşil ipek kumaştan ibaret hediyelerimi, Tanrıkut'a takdim edilmek üzere, sarayımın iç idari veziri I-i-et-ça'nın omuzlarında [sana gönderiyorum].”²¹⁹

Çin yönetiminin yazdığı mektubu yorumlayacak olursak: Bu mektupta da alttan alma, *barışı dilenme* vardır. *Mete*'yi sinirlendirmemek için, onun mektubundaki hususların ne kadar değerli olduğu, komutanını cezalandırmamasının istendiği, sadece komutanlarına emir vermesinin uygun olacağı gibi “ne olur bize dokunma” yakarışlarının olduğunu görürüz. Yani Çin tarafı her şeyin farkında ve *Mete*'yi nasıl yatıştırabilecekleri derdi ile mektubu kaleme almış oldukları görülür. Bu ikinci mektuplaşma sürecinde Büyük Hun İmparatoru *Mete* ölür [MÖ 174].

Son olarak, daha önce de kısmen belirttiğimiz üzere, *Mete*'nin bu mektubunun tarihi önemi ile ilgili -incelediğimiz kaynaktaki- şu yorumu aktarmak yerinde olacaktır: “... Türklerden kalan ilk yazılı eserlerin Orhun ve Yenisey Anıtları'nın olduğu sanılıyordu ki, Tanrıkut *Mete*'nin mektupları bu yanlış teklip etmekte ve Hunların, kelime oyunlarına olanak veren, gizli ima ve mesajları mümkün kılan gelişmiş bir diplomatik yazı diline sahip olduklarını göstermektedir. Hunların o devirden daha sonra Yenisey ve Orhun Anıtları'nda karşımıza çıkan yazının öncü versiyonunu kullandıkları sanılmaktadır ki, bilahare Avrupa'ya göçen Hunlar da [Romalı tarihçilerin verdikleri bilgilere göre] bu yazıyı kullanmışlardır.”²²⁰

1.11. Hunların Yükselme Dönemi

Mete'nin öldüğü sıradaki devletin içinde bulunduğu durumu İ.Kafesoğlu'nun eserinden özet olarak verelim:

“*Mete* öldüğü zaman, sivil ve askeri teşkilatı, iç ve dış siyaseti, dini, ordusu, harp tekniği ve sanatı ile yüksek vasıflı bir cemiyet halinde, daha sonraki bütün Türk devletlerine örnek olan, tarihi kesin ilk Türk siyasi teşekkülü; ‘Büyük Hun Devleti’ kudretinin zirvesinde bulunuyordu... Ekonomisinin temeli başta at olmak üzere, hayvan yetiştiriciliği idi... Ne malikânelere, ne de toprak kölelerine rastlanmayan Hun bölgelerinde halk, kan akrabalığı ile birbirine bağlı ailelerin meydana getirdiği sosyal ve si-

yasi birlikler olarak disiplinli ve kendilerini müdafaa için daima silahlı kabileler [boyar] halinde yaşıyor ve devlet bu kabile birliklerinin [budunlar] kendi aralarında sıkı işbirliği yapmalarından doğuyordu. Çin'de esas rejim 'feodalite' olduğu halde, Hun Devleti'nde merkeziyetçilik dikkati çekecek kadar belirli idi. ."²²¹

Hunların yükselme döneminde Çin'den aldıkları vergi ile ilgili, Çin Yıllığı'nda geçen şu cümleler, Hun İmparatorluğu'nun kudretini çok açık olarak ortaya koymaktadır: *"Çin elçisi, gereğinden fazla konuşacağına, Çin'in Hun'a vermek mecburiyetinde olduğu ipeğin, pirincin ve pirinç maltının miktarının doğru olup olmadığına bak.* Eğer miktar ve kalite doğru ise bir sorun yoktur. Daha hangi konuda konuşmak istiyorsun ki? Verilmesi gereken malın miktarı ve kalitesi doğruysa, işimiz şimdilik bitmiştir. Yok mal eksik ve kalite kötü ise, sonbaharda hasat toplandıktan sonra at-lılarımız gelecek ve her şeyinizi elinizden alacaklar." Yine, bu güçlü dönemi, incelediğimiz kaynaktaki şu yorumla perçinleyelim: "Hunlar, disiplinli bir ordu, bürokratik bir yönetim, daha doğrusu sağlıklı bir vücut gibi işleyen bir devlet kurmuşlardı. Tanrıkut'un [Hakan] Çin İmparatoru'nun kullandığı mektup kâğıtlarının iki misli büyüklüğünde kâğıt kullanması, bir Çin elçisinin Tanrıkut'un huzuruna çıkmadan önce yüzünü karaya boyaması gibi sembolik hareketler, Hun'a tabi bütün kral ve boy beylerinin yılda üç defa başkentte toplanması, her sonbaharda nüfus ve hayvan sayımı gibi büyük organizasyonlar, Hun'un kendine güveni ve yönetimin ülke üzerindeki sıkı hâkimiyetinin tipik göstergesidir."²²²

1.12. Mete'nin Oğlu Ki-ok Han [MÖ 174-160]

Mete'nin yerine oğlu Ki-ok²²³ geçer. Ki-ok'un anlamı *yaşlı ve üstün* demektir. Ki-ok şehzadelerin en büyüğü olmasından ötürü bu unvanı almış olabilir. Ki-ok babasının politikalarını aynen de-

221 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.61.

222 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.30-31.

223 Anlamı Kayı olabilir. Hakanlık unvanı ise *Lao-shang*? [yaşlı ve ulu/uluğ bilge]. "Kök Han" şekli ile de kullanılır.

vam ettirir ve Hunların yükseliş devri sürer. Babası Mete gibi Batı ile Orta-Asya'ya Çin sınırlarından daha çok önem verir. Bunu da *Ki-ok*'un taht'a çıktuktan 8 yıl sonra [MÖ 166] Çin kaynaklarında yer almasından anlıyoruz. Bu da göstermektedir ki, *Ki-ok* babası gibi, Batı'da "Yay çekebilen kavimlerin, tek bir aile ve Hun olma" işlerini öncelik görmüştür. Daha sonra *Ki-ok* Çin sınırlarında MÖ 166'da önemli bir *devlet yağması* yapmıştır.²²⁴

Hunlar, *Ki-ok* döneminde, batı sınırlarında yer alan *Yüeçileri* mağlup etmişler ve *Yüeçilerin* hükümdarı *Ki-to-lo*'yu öldürerek, onun kafatasından şarap kâsesi yapmışlardır. Bu yenilgi, *Yüeçilerin* Hunlara karşı üçüncü ve son yenilgileri olmuştur. Hunlar, bu galibiyetle, İpek Yolu'nu tamamen hâkimiyetleri altına almışlardır. Çin İmparatorluğu'nun yazlık sarayına kadar giderek sarayını yıkmışlar ve Hun etkisini tekrar göstermişlerdir. Daha sonra *Ki-ok*, siyasi ilişkileri geliştirmek için Çinli bir prensesle evlenmiş; ancak bu tür evlilikler, hep Hunların aleyhine olmuştur. Çünkü Çinli prensesin himayesinden yararlanan Çinli diplomatlar, Hun topraklarında kavimleri birbirlerine düşürmek için kötü propaganda yapıyorlardı. Bunun haricinde Hunları ipekli kumaşlarla rehavete alıştırıyorlardı.²²⁵

Ki-ok, MÖ 166'daki Çin akınına 140 bin kişilik bir ordu ile çıkmıştır. Bu akında, Mete'nin akınlarında olduğu gibi, "*Hunların eski topraklarının, Çin'den geri alınması*" gibi, büyük bir dava güdülmemiştir. Hun Ordusu Chao-na ve Hsiao-kuana'a girmiş, Pei-ti askeri valisini öldürmüştür. Huei-chug Saray'ını yakmışlardır. Çalıştırmak için güçlü ve kuvvetli kişileri esir almışlardır. B.Ögel bu akınla ilgili şu değerlendirmeyi yapar:²²⁶

"Akın, adeta bir gösteri gibidir. Ancak iş ve ziraat yapmasını bilen kişiler ile sanatkâr Çinlilerin toplanarak götürülmesi de gözden kaçmıyordu. 'İnsan sayıları az olan Hunlar, yetişkin iş gücüne' büyük bir gerek duyuyorlar-

224 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.500-505.

225 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.62-63.

226 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.515-518.

di. Bunun yanında Çin'de sarayları yıkma ve Hun öncü birliklerini Çin'in en içlerine gönderme yolu ile, Çin'de panik de yaratıyorlardı... Kesin bir çatışmaya girmek istemiyordu. Toprak alma isteği de göstermiyordu... Hun vezirinin dediği gibi: Eğer Çin, Hunların istediklerini vermezse, taneler olgunlaştığı zaman Çin tarlaları, Hun atlıları tarafından çiğnenecektir...”

Bu akınlar, bir açıdan *patron benim* akınları idi. Gücünü gösterip, yağma edip geri dönmek Hun askerlerinin moral motivasyonunu güçlü tutuyordu.

Hunlar 8 yıl aradan sonra bu akını, Çin'in vergi vermemesi sebebiyle mi yapmışlardı? Hun vezirinin birazdan bahsedilecek sözü, bu akının bir sebebi miydi? Bu söz şu idi: **“Eğer Çin yıllık vergilerini vermezse, taneler olgunlaştığı zaman, Çin tarlaları Hun atlıları tarafından çiğnenecektir.”** Ziraatla uğraşan Çin için bu büyük bir tehdit idi. Ayrıca bu akından sonra Çin sınırındaki yağma akınları durmamıştır. *Ki-ok*, sınır bölgelerindeki Hun prens ve şeflerinin yağma isteklerini durduramıyor muydu? Tüm bunları, Çin İmparatoru'nun MÖ 162 yılında Hun İmparatoru *Ki-ok*'a yazdığı mektuptaki ifadelerinden anlayabiliriz. Şunu hemen belirtelim ki, aşağıda yer alan mektuba Hun Hakani'nin verdiği cevap kaynaklarda yoktur. Şimdi Çin'in yazdığı mektubu aktaralım:²²⁷

“Elçileriniz,... bize iki at getirdiler. Onların bize kavuşması... saygı ile kabul edilmiştir...”

Çin duvarının kuzeyinde yaşayan, ok ve yay çeken devletlerin hepsi [Hunlar], Hun Hakani'nin buyruğunda kalacaklardı. ‘Çin duvarının içinde kalan, şapkasını giyen ve kuşağını kuşanan aileler’ ise bizim buyruğumuzda kalacak. Bunu, bende uygun görüyorum...

İşittiğime göre bazı kötü düşünceli kimseler, yağma hırsı ile [dolu], sorumsuz, kanunlar ile her türlü erdeme sırtlarını dönmüş olanlar, aramızdaki antlaşmayı bozmak

istemişler, on binlerce halkın hayatını düşünmeksizin [tehlikeye] atmışlar, böylece iki hakanı [birbirinden] ayırmak istemişlerdir. Artık bütün bu olanlar, geçmişte kalmış olsunlar!

Mektubunuzda diyorsunuz ki, 'dostluk ve barış kurulmuştur. Her iki hakan da iyi ilişkilerden dolayı mutludurlar. Ayrıca silahlarımızı asalım, askerlerimizi dinlendirelim ve atları da besiyeye alalım. Nesilden nesile herkes, bolluk ve mutluluk içinde kalsınlar, birlik içinde, yeni bir barış çağı başlasın.'

Ben de buna çok sevindim...

Böylece, 'yaşlılar dinlenebilirler, çocuklar da büyüyebilirler, herkes kendi başına ve işine sahip olur, Tanrı'nın kendisine verdiği hayatı tamamlar.'

Ben ve siz, Hun Hakanı, her ikimiz de bu yolu izleyelim! Tanrı'nın buyruğunu yerine getirelim!...

Çin ve Hunlar, [iki] komşu ve eşit devletlerdir. Hunlar kuzeyde otururlar. Bu yıl kış, öldürücü soğuklar ile erken gelmiş bulunuyor. Bundan dolayı memurlarına Hun Hakanı için pirinç, arpa, sırma ile işlenmiş kumaş, eğrilmiş veya eğrilmemiş ipek ve diğer şeyleri, yıllık bir sayı üzerinden vermelerini emrettim [Bu Çin'in Hunlara verdiği yıllık vergidir].

... Eğer dönüp geriye bakacak olursak, olup biten [kötü] şeylerin, küçük sebepler, dar anlayışlı devlet adamlarının yanlış tutumları yüzünden doğduğunu görürüz. Fakat bunlar, bizim kardeşçe dostluğumuzu, bozamamıştır!

Benim işittiğime göre gök, insanların yalnız bir bölümünü örtmez. Yer ise, yalnızca bir bölümünü taşımaz. Ben ve siz, Hun Hakanı, her ikimiz de, eskiden olanları unutalım. Büyük erdem ve fazilet yolunu [tao] izleyelim! Eski kinlerimizi, yok edelim ve sonsuza kadar sürdürelim! Böylece, her iki devletimizin halkı, bir ailenin çocukları gibi olsun. Yine böylece, [halkımız] deniz altında yaşayan balıklar, kaplumbağaları; gök'te uçan kuşlar, böcekler... kadar çok olsunlar. Barış için yaşasınlar...

Ey Hun Hakanı! Eğer sizin dilediğiniz, dünyada barış ve dostluğun yayılması ise, aramızda bu dostluk kurulduktan sonra, bu dostluğu ilk önce Çin bozmayacaktır. Hun Hakanı! Bunun üzerinde düşününüz!”

Bu mektuptan anlaşılacağı üzere; Çin, Hunlar ile barış yapmak için yalvarmıştır. Tıpkı Attila'nın I.Balkan Seferi [441-442] sonucunda Bizans İmparatoru'nun; Roma Seferi'nden [452] sonra ise Papa'nın, Attila'dan barışı dilenmesi gibi...

Çin İmparatoru mektubunda, Mete'nin MÖ 176'da yani 14 yıl önce yazmış olduğu satırlara atıfta bulunmuş ve yumuşak bir üslupla Hunları barışa davet etmiştir. Şöyle ki, Mete'nin mektubundaki, “1. silahlarımızı yerlerine asalım, 2. Askerlerimizi dinlendirelim, 3. Atlarımızı besiyeye çekelim, 4. Herkes bolluk, mutluluk ve dirlik içinde olsun, 5. Yaşlılar dinlensin, küçükler büyüsun, 6. Herkes kendi işine sahip olsun” bu satırlar, Çin İmparatoru'nun mektubunda yer almıştır.²²⁸

1.13. Hunların Duraklama Dönemi

Mete'nin oğlu Ki-ok [MÖ 174-160] ve torunu Kün-çin [160-126] döneminde Hunların sınırları Mançurya'dan²²⁹ -Orta-Asya dâhil- Hazar Denizi yakınlarına kadar genişlemişti. Hun İmparatorluğu, Türk soylu kitlelerin hemen hepsini tek bayrak altında toplamıştı. Hunların sosyal yapısı, dini, ekonomik faaliyetleri, hükümlerlik anlayışı, hukuku, ordusu ile tam bir milli kimlik kazanmıştı. ‘Büyük Hun Devleti’ zamanında oluşan bu kimlik, daha sonraki devletlerin oluşumundaki milli ruhu ortaya koyması açısından önemlidir.

Ki-ok'tan sonra yerine oğlu Kün-çin [Chün-Ch'en, MÖ 160-126] geçmiştir. Kün-çin, başarılı bir devlet adamı değildi. İktidarı döneminde gerçek bir huzursuzluk ortaya çıkmıştır. Çin'e karşı yenilgileri olmuş ve Çinliler bu galibiyetleri dolayısıyla güven ka-

228 Aynı eser, s.522.

229 Bugünkü Çin'in kuzeydoğu bölgesidir.

zanmışlardır. Artık Hunlara saldırı yapabilen Çinliler vardır. Bu dönemde Çinliler, Hun tarzı bir ordu kurarak Hunların elindeki önemli toprakları almayı başarmışlardır.²³⁰ Böylece Çinliler, *İpek Yolu*'nun kontrolünü elde ederek Hunların elindeki önemli bir gelir olan, tüccarlardan alınan geçiş ve koruma vergisini kendi kontrollerine almışlardır. Ayrıca Çinlilerin Hunlara yıllık olarak verdikleri hediyeleri de kesmişlerdir.²³¹

Hunların bu tarihlere kadar olan etkisi ile ilgili tarihçi Ayşe Onat şu bilgileri aktarır:

“Orta-Asya’da büyük bir imparatorluk kurmuş olan Hunların en parlak çağı, hükümdarları Mete ile onun yerine geçen oğlu ve torununun egemen olduğu dönemdir. Bu parlak çağ, MÖ 140 yılına kadar sürer. Bu tarihte Çin tahtı’na akıllı ve yetenekli bir kişi olan Wu-ti’nin geçmesiyle Hun İmparatorluğu sarsılmaya başlamıştır. Bu imparatorun yalnız Çin’in değil, bütün Asya tarihinde de önemli bir rol oynadığına belgeler tanıklık ederler. Çin için bu çağda en büyük tehlike kuzeyde oturan Hunlar’dı. İmparator Wu-ti, Hunları tamamen ezmek ve yok etmek için eski Çin imparatorlarının aksine savaş yanlısı olup, saldırı politikası izlemeye başlamıştır. Ancak tek başına Hunlara saldırmaya cesaret edemediğinden, taht’a geçişinden iki yıl sonra *Chang Ch’ien* adlı bir elçiyi batıya Yüecilere antlaşmaya göndermiştir. Amacı, Hunlara karşı askeri bir ittifak kurmaktır. Ancak Yüeciler yeniden doğuya dönerek Hunlar’la karşılaşmak ve savaşmaktan çekindiklerinden dolayı, antlaşma teklifini reddetmişlerdir...”²³²

Biraz önce belirttiğimiz üzere bu dönemde Çin İmparatorluk tahtı’na *Wu-ti* [MÖ 141-87] oturmuştur. Bu imparator sadece Çin’de değil Asya tarihinde de yeni bir çağ açmıştır. Savaş yanlısı bir imparator olan Wu-ti, en büyük sorun olarak Hunları gör-

230 Tanrı Dağları, Cungarya, Turfan vs.

231 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.63-64.

232 Ayşe Onat, “Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]”, *Ankara Üniversitesi DTCFD*, c.31 sayı.1-2, 1987, s.383.

müştür. Dönemi içinde bunu haklı çıkaran sebepler de vardı. Bu sebepleri, Wolfram Eberhard şu şekilde sıralar:

“1. Çin’in götüğü ekonomik politikalar sonucu Çin başkenti çok gelişmişti ve Hunlar akınlarını başkente kadar indiriyorlardı.

2. Batı’ya doğru [Orta-Asya] ticaret gelişmişti. Batıya giden yolların hepsi, Hunların elinde bulunuyordu. Hunlar istedikleri zaman bu yolları kesebiliyorlardı.

3. Batıya giden kervan yolları Kansu’dan geçiyordu. Kansu da, gerek halk gerek idare bakımından Hunların elinde idi. İşte bu bölge kesinlikle Hunlardan alınmalıydı. İmparator Wu-ti’nin yaptığı plan sonucu 20 yıl sonra [MÖ 121] Kansu Çinlilerin eline geçti.

4. Hunlara verilen vergi ‘onur kırıcı’ olarak görülüyordu. Çin güçlendikçe bu vergiyi vermemek istedi. Dönemin bir Çin generali şu sözleri söylemiştir: ‘Çin, Hunlara bütün hazinelerini verse bile, Hunlara yaranamazdı. Fakat Hunların alacağı ağır bir ok yarası, Çin için daha yararlı olabilirdi.’”²³³

Bu generalin sözü, Çin’in güçlendiğinin ve yayılmacı politika izleyeceğinin bir göstergesidir. Ancak Wu-ti savaşa girmeden önce diplomasi silahını da iyi kullanan bir liderdi. Çin’in bu diplomasisi “*uzaktakiyle iyi geçin, yakındaki ile savaş*” stratejisi üzerine kurulu idi.²³⁴ Bu stratejiyi Çince bir kaynaktan Turgun Almas şu şekilde tercüme etmiştir: “Uzaktaki devletler ile birleşerek, yakındaki komşu devletlere hücum etmek ve güçlerini parçalayarak bölmek. Daha sonra zayıf olana yardım edip güçlü olanı yok etmek. Daha sonra hiç kimseyi bırakmadan hepsini yok etmek.”²³⁵

Çin İmparatoru Wu-ti, diplomasinin yanında komşu ülkelerde neler olup bittiğini de araştırıp ona göre politika belirle-

233 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.544-547.

234 Almas, *Uygurlar*, s.76.

235 Turan, *Turgun Almas Ve Hunların Kısa Tarihi Adlı Eseri*, s.48-49.

mekte idi. Bunun için ünlü Çin elçisi *Chang Ch'ien*'i batı memleketlerine 100 kişilik bir heyetle göndermiştir [MÖ 138-126]. Bu elçi, dönüşünde, gördüklerini imparatora rapor etmiştir. Bu rapor ile; Çin'e gelen malların nerelerden geldiği, nereye gittiği, buralardaki halkların ve devletlerin coğrafyası ile sosyal, siyasi, askeri, iktisadi ve kültürel yapısı ortaya konulmuştur. Böylece, o zamana kadar, iki farklı dünya kabul edilen Batı Asya [İran ve Hindistan] ile Doğu Asya'nın sınırları kaldırılmış olur. Yani *Chang Ch'ien* bu seyahati ile Hindistan, Afganistan, İran, Anadolu ve Karadeniz'in kuzeyine kadar olan bölgenin Çin ile ilişkisini kurmasını sağlamış olur.²³⁶

İmparator bu rapora göre Hunlara karşı bir politika belirler. İmparator Wu-ti dönemindeki Hun-Çin mücadelesi aşağıda yer almaktadır.

1.14. Mete'nin Torunu *Kün Han* [MÖ 160-126]

Mete'nin oğlu Ki-ok 14 yıl hakanlık yaptıktan sonra ölür ve yerine oğlu [Mete'nin torunu *Kün-çin*] hakan olur. *Kün-çin* [*Kün Han*/ *Chün-Ch'en*] Han taht'a otururken veraset bakımından hiçbir tartışma olmaz. Bundan dolayı da devlet içindeki otoritesi tamdır. *Kün Han* önce MÖ 158 yılında 30 bin kişilik bir süvari birliğini Şang kumandanlığını işgal etmesi için gönderir. 30 bin kişilik başka bir Hun Ordusu da Yün-chung'a saldırı düzenler. Çin, Hun saldırılarını önceden haber almak için dağların yüksek yerlerinde işaret ateşleri yaktırır. Saldırı ne kadar büyükse o kadar büyük işaret ateşi yakılmakta idi. Bu saldırı ile ilgili yakılan işaret ateşi o kadar büyüktü ki, başkent Ch'ang-an'dan görülmüştü. Çin'e yapılan bu sefer ile taht'a oturan her Hun Hakanı'nın Çin'e saldırması *geleneği* devam etmiştir.²³⁷

Çin İmparatoru Wu-ti, Yüceçilere gönderdiği casus elçi *Chang Ch'ien*'den beş yıl boyunca haber gelmeyince batıdaki Yü-

236 Ayşe Onat, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, [Ankara: TTK Yay., 2012], s.3-4.

237 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.60.

eçilerden ümidini kesmiş ve Hunlar'la anlaşma yoluna gitmiştir. Daha sonra Wu-ti Hunları tek başına yenmenin planlarını yapmaya başlamıştır. Bunun için de birazdan bahsedeceğimiz *Tarihi Mayi Tuzağı* planlanmıştır. Bu plan bir yere kadar uygulanmış ise de son anda tuzak fark edilmiş ve Hun hükümdarı da barış antlaşmasını bozarak Çin'e savaş açmıştır. Böylece her iki devlet arasındaki barış bozulmuş ve yıllarca sürecektir savaş başlamıştır.²³⁸

Kün Han, dedesi ve babası gibi oturaklı bir devlet adamı değildi. MÖ 141 ve 135 yıllarında Çin'e yaptığı yağma akınlarında büyük Çin şehirlerinin etrafında dolaşır; düşmanın kurduğu pusuları, rastlantı yoluyla anlayınca da, "*Tanrı kendi elçisi ile bunu bana haber verdi*", gibi sözlerle kendisini avutur.²³⁹ Çin Tarihi Yazıtları bu tür bilgileri çarpıtmış olabileceği görüşünü de unutmayalım. Şimdi *Tarihi Mayi Tuzağı* olarak kaynakta geçen olayı aktaralım:

120

"MÖ 133 yılının ilkbaharında bakanlarını toplayan imparator [Çin] şöyle konuştu: 'Kendi kızımı çeyizlerle donatarak Tanrıkut Kün Han'a gönderdim; bunun dışında ona cömertçe hediyeler verdim. Fakat bütün bunlara rağmen onun saldırılarının sonu gelmiyor. Onun üzerine asker göndermek istiyorum. Siz ne düşünüyorsunuz?' Aynı yılın yaz aylarında 300.000 askerle Mayi Irmak Vadisi'nde Tanrıkut Kün Han'a tuzak kuruldu... Tuzak planı gereği Mayi'li bir tüccar Hen'den [Çin] mal kaçıracak Hun'a götürdü ve orada sattı; satarken herkesin duyacağı şekilde, bu mallardan Mayi'de çok daha fazlasının bulunduğunu Hunlara duyurdu. İmparator bununla Tanrıkut Kün Han'ı Mayi'ye çekmek istiyordu. Tanrıkut, tüccarın anlatıklarına inandı ve 100.000 askerle Vu-çu'da sınır duvarını aşarak, Mayi'ye doğru ilerledi... Bu arada 300.000 Hen [Çin] askeri Mayi'de pusuya yatmıştı. Tanrıkut Kün Han, Mayi'nin hemen yakınlarında başıboş hayvanların dolaştığını görünce, şüphelendi. Bunun üzerine civardaki bir karakolu bastı ve o anda karakolu tesadüfen teftiş eden

238 Onat, "Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]", s.383-384.

239 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.547-549.

bir subayı yakaladı. Bu subay Han'ın savaş planından haberdardı. Tanrıkut Kün Han, onu öldürmek isteyince, o bildiklerini anlattı. Şaşırان Tanrıkut, şöyle konuştu: 'Evet bu içime doğmuştu. Hen yine ihanet etti.' Sonra geri çekilirken dedi ki: 'Benim burada bu subayla karşılaşmış olmam, Gök Tanrı'nın bir hikmetidir; Gök Tanrı beni uyarmak için onu buraya gönderdi.' Sonra yakaladığı Hen subayına 'Göğün Kralı' unvanını verdi. Hun, o günden itibaren Hen ile barışçıl ilişkilere son verdi ve sınır bölgelerine aralıksız intikam saldırıları düzenlemeye başladı. Fakat sınır kapılarındaki ticaret devam etti; çünkü sınır ticareti her iki taraf için de çok önemliydi."²⁴⁰

*Tarihi Mayi Tuzağı'nın önemi, yetmiş yıldan beri süren Çin'in savunma politikasından vazgeçip saldırı planları yapmaya başlamasıdır. Bu da Hunların üstünlüklerinin ellerinden uçup gittiğini gösterir.*²⁴¹ Bu savaşın ilk on yılında iki taraf birbirine karşı kesin bir üstünlük sağlayamamıştır.²⁴²

MÖ 129 ile 128 yılları arasında büyük Hun-Çin savaşları olmuştur. Çin İmparatoru Wu-ti [MÖ 141-87] savaşı seven ve savaş yanlısı ünlü bir imparator idi. Taht'ta oturduğu 12 yıldan beri Hunlara karşı hazırlanmış ve nihayetinde büyük akınlar düzenlemiştir. Ancak bu akınlarda Çin Ordusu başarı sağlayamamıştır. Hunlar ise -MÖ 129'da- yaptıkları akın ile Çin sınırını geçerek yağmalarda bulunmuştur. Hunlar, MÖ 128'de Liao-hsi Valisi'ni öldürmüşler ve iki bin esir almışlardır. Doğal olarak hırslı Çin İmparatoru Wu-ti bu yenilgileri hazmedemez. Bu dönemde birçok Çinli general ve düşünür Hunlar ile savaşılması görüşündedir. Çin'de hukuk reformunda büyük hizmetleri geçen *Chu Fu-yen* sürekli olarak, "*Hunların, Çin idaresi altına alınamayacağı*" görüşünü savunmuş, bu sebeple de pek çok düşmanı olmuştu. Chu Fu-yen şu anlamlı sözleri söylemiştir:²⁴³

240 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.112-113.

241 Taşagıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.62.

242 Onat, "Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]", s.384.

243 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s. 565-573/574-575.

“Bir ülke büyük olsa bile, eğer savaşı seviyorsa, sonu kesinlikle perişanlık olacaktır. Bir imparatorluk çok güçlü olsa bile, eğer düşüncesizce savaşlar yapacak olursa, yine kesinlikle tehlikeye düşecektir. Öfkeye kapılan bir kişiye, akıl ne gerek! Silahlar, uğursuz aletlerdir. Savaşçılar ölçü tanımazlar. Aşağıdaki halk ise, kaynaklarını kaybederek zayıflar ve pişmanlık duyar...”

O çağlardan beri, birçok nesil ve kuşakların tecrübeleri ile öğrenildi ki, Hunlar hâkimiyet altına alınıp, idare edilemezler! Akın, yağma ve ‘geri çekilme’, onların hayatıdır. Tanrı da böyle mertmiş ki,... Çin sülaleleri, Hunları, idareleri altına almayı, denememişlerdi. Hunları hayvanları ile baş başa bırakmışlar ve onlara bakmamışlardı.

Şimdi siz, [eski] Çin sülalelerinin geleneklerini unutup, şimdiki bu düşüşümüzü, eski bir inançmış gibi göstermek istiyorsunuz!...”

Kün Han MÖ 126 yılında ölmüştür. *Kün Han*’ın tarihimiz açısından bir önemi de Oğuz Kağan Destanı’na göre Oğuz-Han’dan sonra taht’a çıkan Han’dır. Bu dönemde Oğuz boyları *Boz-Ok* ve *Üç-Ok* şeklinde teşkilatlandırılmış, 24 kabilenin her birine ayrı ayrı adlar ve tamgalar verilmiştir. Destana göre *Kün Han* 70 yıl hanlık yapmış ve 140 yaşında ölmüştür. Ancak dedesi ve babasının yerini dolduramamıştır.²⁴⁴

1.15. Ordos-Kansu’nun Çin’in Eline Geçmesi

Kansu bölgesi Hunların hayvanlarını otlatmak için en önemli yerlerinden biri idi. MÖ 127 yılına gelindiğinde Çin, Hunlara karşı yeni akınlar planlar. Çin, artık, Hunlara karşı gerçekçi bir savaş politikası gütmeye başlar. Savaşa başlamadan önce, Sarı Irmak kıvrımının batısına [Sho-fang] kitle halinde Çinlileri yerleştirerek Çin kolonileri kurar. Burası Hunların *Sağ Bilge Prensleri*’nin doğu sınırı idi. Çin’in ise batıya açılan *tek kapısı* olan Kansu’nun alüvyonlu zengin otlakları Hunlar için de çok önemli idi. Çin İmparatoru Wu-ti, “yeni akınları besleyecek

üsler” için yüz binlerce kişiyi bu batı sınırına [Hunların doğusu] yerleştirmiştir. Yeni şehirler kurmuş ve bu şehirlere ünlü Çin İmparatoru Ç’in Şi Huang-ti’nin [MÖ 221-210] zamanındaki yer adları verilmiştir.²⁴⁵

Biraz önce belirttiğimiz Çin politikası Wu-ti’nin uzun vadeli çok stratejik bir planı idi. Bu konuda kaynaktaki şu bilgiler yer alır: “Hunlar [MÖ 127 yılında] Şang-ku ve Yü-ang’a saldırdılar. Binlerce insanı öldürdüler veya esir alıp götürdüler. İmparator, komutan Sing ve Li Si’yi Hun-çung’da onların üzerine gönderdi. Kao-kü ve oradan Hu-li’ye gelen Hen orduları, Sarı Irmak’ın güney kıyılarını ele geçirdiler...” Öyle anlaşıyor ki, Çin Ordusu önce Lou-huan’ı [Lobnor], Tay-yuan’ı [Fergana] ve sonra da Sarı Irmak’tan karşıya geçerek, Ordos’u Hunlardan aldı [MÖ 127]. Bu savaşlarda Hunlar çok ağır yenilgiye uğradılar. Sadece topraklarını değil, hayvan sürülerini de Çinlilere kaptırdılar. Kaynaklarda, “bir milyondan fazla koyun ve sığır”ın Çinlilerin eline geçtiğinden bahsedilir. Ancak her şeyden önemlisi “Hunların yenilmezliği inancı” derinden sarsılmıştır.²⁴⁶ MÖ 127’deki bu savaşla Çinliler, ilk kez, Hunlara karşı bir savaş kazanmıştır. Ordos’un Hunların elinden çıkmasıyla birlikte Çinli idareciler; bu bölgeye garnizonlar kurup, 100 bin Çinli’nin iskân edilmesini sağlamışlardır. Böylece Ordos tamamen Çin’e bağlanmış, Hunlar ise büyük bir ekonomik darbe yemiştir.²⁴⁷

Daha sonra; Çinli idareciler, batıya açılan tek kapı olan Kansu’yu²⁴⁸ ele geçirmek için askeri hazırlıkları tamamlarlar ve Çin Ordusu, MÖ 124’te Hunların Sağ Bilge Prensiği’ne baskın yapar. Prens kurtulur ancak birçok Hun’lu general ve soylular esir düşer. Çin’in bu darbesi ile batıdaki Hunlar ilk kez psikolojik üstünlüğü kaybederler. Kansu, Hunların Orta-Asya’daki ordu merkezine [başkentine] çok uzaktı ve arada büyük çöller vardı.

245 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.575-578.

246 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.114.

247 Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s.62.

248 Bu bölgede Hunlar yüzyıldan beri ordularının gücü ile hüküm sürmüşlerdi.

Oysa Kansu bölgesi Çin'e çok yakındı. Buna rağmen Çin baskından sonra geri çekilir. Çünkü, Kansu'da çok eski çağlardan beri yaşayan kalabalık Hun kitleleri vardı. Mete, bu bölgeyi almadan önce ise bu topraklarda Yüeciler yaşıyordu. İki kavim de hayvancılıkla geçiniyordu. Kansu'nun alüvyonlu ovaları ile zengin otlakları ekonomisini güçlü tutuyor ve İpek Yolu'nun transit geçidi üzerinde olması da bölgeye ayrı bir değer katıyordu. Nihayetinde bu Çin akınları, merkezdeki Hunlara karşı zafer elde edemez. Bu savaşlar 50 yıl daha sürer. Çin'in MÖ 124 yılındaki baskınında bir toprak kazancı olmaz. Ancak Hunların Sağ Bilge Prensi'nin buradan çekilmesiyle bir *otorite boşluğu* doğar. Savaşı seven Çin İmparatoru Wu-ti, MÖ 123'te tekrar Hunlara saldırır. Hunlar, Çin Ordusu'nu büyük bir bozguna uğrattılar. Çinli generallerden kimi Hunların eline esir düşer, kimi ordusunu kaybeder. Çin Generali Su Chien, bu yenilgiden dolayı yargılananlardandı. Bu general savunmasında: "*elimden başka bir şey gelmezdi*" sözleri ile çaresizliğini dile getirmiştir.²⁴⁹

Generalin cezalandırılması askeri strateji açısından vahim bir durumdur. Dünyanın gelmiş geçmiş en büyük [yaklaşık 44 milyon kilometrekare] imparatorluğunu kuran [1206] Cengiz Han [d.1162-ö.1227], altmış yıllık savaşçılık dönemi boyunca generallerinden hiçbirini cezalandırmamıştır. Bu durum O'nun sürekli başarılı olmasının önemli bir nişanesidir.²⁵⁰

İmparator Wu-ti döneminde Hunlar ile savaş daha çok batıda yoğunlaşmıştır. Kuzeyde sadece Hun yağmalarını önlemek için mücadele yapılıyordu. MÖ 121 yılında Çin'in batıda elde ettiği başarılar, kuzeydoğuda da yeni bir Çin akınına başlatır. Hunların esas güçleri ile zenginlikleri batıda idi. Güneydoğuda ise Hun Hakanı'nın oğlu veya veliahdı, yani Sol Bilge Beyi yer alıyordu. Bu bey, Proto-Moğol kavimlerin başında bulunuyordu. Bu kavimler Mete'den beri, Hunların düşmanı idiler. Bu sebeple

249 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.581-582/587-588.

250 Weatherford, *Cengiz Han*, s.20.

Hunların doğu kanadı sürekli bir mücadele ile zayıflıyordu. Çin de bunu fırsat bilerek; Proto-Moğol kavimleri, Hunlara karşı sürekli kışkırtma politikası izliyordu. Nihayetinde, Çin'in MÖ 121'deki akını ile Kansu'daki Hunların batı prensliği son bulmuştur. Yani Kansu Çin'in eline geçmiştir. Çin Ordusu, Kansu'nun güneyindeki, Hunların hayvanlarını yadıkları Tanrı Dağı'na kadar olan bölgeyi ele geçirmiştir. Bu Çin saldırısında, Hun merkezinden buraya hiçbir yardım gelmemiştir. Kansu'nun Çin'in eline geçmesi ile ilgili Çin tarihinde şu bilgi yer alır: “*Böylece Hunların sağ kolu kesilmiş oldu.*”²⁵¹

Kansu'nun düşmesi sürecinde Tanrı Dağları olarak geçen Doğu Türkistan ile Tibet arasındaki yerde 30.000 Hun insanının katledildiği bilgisi vardır. Hunların bu mağlubiyeti ile ekonomik hayatları da çökmüş olur. Hem ziraat topraklarını hem de yaylaklarını kaybetmişlerdir.²⁵² Ancak Hun Devleti'nin en soyluları ile kurmayları, devletin orta, yani Orhun bölgesi ile doğusunda oturuyordu. Zaten Çin tarihçileri de Orhun bölgesine, *devletin ortası* demişlerdir.²⁵³

Hunların Kansu'dan çıkarılmaları ile ilgili Turgun Almas şu bilgileri aktarır: Çinliler, MÖ 127'de Ordos bozkırlarını Hunların elinden aldılar, MÖ 121'de ise Kansu'daki *Tanrı Dağları* ile *Alçı Dağları*'nın eteklerindeki yaylaları aldılar ve bu bölgelere Çin'in iç kesimlerinden getirdikleri 200 bin kişiyi yerleştirdiler. Hunlar, bu yaylalardan mahrum kalmalarıyla ilgili şöyle bir *ağıt* yakmışlardır:

Ayrılıp kalanda Tanrı dağından,
Çoğalmaz oldu hayvanlarımız;
Ayrılıp kalanda Alçı dağından,
Bunalıp kaldı kadınlarımız.

251 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.597-598/612-613.

252 Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, s.113-114.

253 Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, [Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1981], s.141.

Ağıtta geçen *Alçı Dağı* ile *bunalıp kaldı kadınlarımız* mısraları derin bir anlam ifade eder. Çünkü Hunların kadınları bu dağlarda yetişen kırmızı ve sarı renkli çiçeklerden krem yaparak yüz bakımı için kullanırlardı. Hunlar bu kreme *Alçı* [kırmızı] adını vermişlerdi. İşte bu ağıt, *Alçı Dağı*'ndan uzak kalan Hun kadınlarının krem yapamaz oldukları için mutluluk ve güzelliklerini kaybettiklerine vurgu yapmıştır.²⁵⁴

1.16. Hun - Çin Savaşı [MÖ 119]

Biraz önce belirttiğimiz üzere MÖ 121'de Hunlar, Kansu yöresinde en değerli topraklarını kaybetmişlerdir. Çin, İmparator Wu-ti döneminde [MÖ 140-87], gün geçtikçe güçlenmiştir. MÖ 123'teki savaşta kendisi Türkistanlı olan ve Yabgu unvanı taşıyan bir Çin generali Hunlara sığınmıştı. Hunlar, bu generalin askeri bilgisinden yararlanmıştı. Bu general, "*Hunlar, Çölün [Gobi] kuzeyine çekilmeli ve böylece Çin hücumları, tesirsiz bırakılmalıdır*" fikrini önermiş ve bu öneri de kabul görmüştür. Yani, çölün kuzeyine yorularak gelecek olan Çin orduları oturarak bile esir edilebilirlerdi. Bu planı İmparator Wu-ti duyduğunda çok öfkelenmiştir. MÖ 119 yılındaki savaştan önce Çin'de yayımlanan savaş fermanında bu Çinli generalin ismi anılmış ve onun planı da özellikle ifade edilmiştir. Buna karşın hırslı imparator Wu-ti şu sözleri söylemiştir: "*Çölün kuzeyine gitseniz bile, biz sizi yine de yakalayacağız.*"²⁵⁵

İmparator Wu-ti, Hunlar'la savaşmak için çok büyük masraflar yaparak hazırlıklarını tamamlamıştır. Bu hazırlık eski Çin imparatorlarının Çin duvarlarını yaptırması ile karşılaştırılmıştır. Wu-ti'ye göre bu bir prestij ve onur meselesiydi. Ne olursa olsun, *Gobi Çölü* geçilecek, Hunların içine girilecek ve Hunlar; kendi yurtlarında, mağlup edileceklerdi. Gobi Çölü, Hunlar ile Çinliler arasında doğal bir sınır oluşturmakta idi. Daha sonra Çin Ordusu sefere çıkar ve tarihte ilk kez Gobi Çölü'nü geçerek

254 Alınas, *Uygurlar*, s.74-75.

255 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.34-35.

Orta-Asyaya girer. Ancak Hunlar, Çin Ordusu gelmeden kuzeye çekilir. Bu nedenle Çin bir başarı elde edemeden geri döner. Bu sefer sonucunda, Çin Ordusu'nda bulunan 140 bin atın sadece 30 bini sağ kalabilmişti. Hunlar için de bir başarı söz konusu değildi, hatta bu bir gerileme idi. Çünkü Hunların Kansu'da bıraktıkları topraklar Çinlilerin eline geçmişti. Bu savaştan sonra barış yapılmıştır.²⁵⁶

Nihayetinde Hunların kuzeye çekilmesiyle birlikte Çin Ordusu mutlak bir galibiyet elde edememiştir.

1.17. Çin'in Batıya Açılması [MÖ 119-105]

Çin'in Han Hanedanlığı, batı bölgelerinin Çin için çok önem taşıdığının farkında idi. Bu nedenle MÖ 119'dan 60 yılına kadar Batıda Hun-Çin çekişmeleri olmuştur. MÖ 138'de Han İmparatoru tarafından Hunlara karşı ittifak yapmak amacıyla Afganistan taraflarında bulunan Yüecilere gönderilen *Chang Ch'ien* gerçek anlamda Batı dünyasının kapılarını Çin'e açan kişidir. Chang Ch'ien, Yüecilere giderken Hunlara esir düşmüş, burada bir Hun kızıyla evlenerek 10 yıl kalmış, sonra da bir fırsatını bularak kaçmıştır. Çin'e dönen Chang Ch'ien'in getirdiği bilgiler çok önemli idi. Han İmparatoru, onun getirdiği bilgileri kullanarak MÖ 123'te Hunların Sağ Bilge Kralı'na karşı başarılı bir sefer düzenlemiştir.²⁵⁷

Şimdi bu konuda Fransız Türkolog Jean-Paul Roux'un yorumunu aktaralım:

“Bütün bu zaman zarfında Çinliler askeri ve diplomatik konularda eşgüdümlü hareket ediyorlardı. Entrikaya çok yatkındılar ve Türklerin fark edecekleri gibi, düşmanlarını her zaman diğer düşmanlarına karşı ayaklandırmaya uğraşıyorlardı. En şaşırtıcı davranışlarından biri kendilerinden intikam alacaklarını düşündükleri Yüecileri kendi davalarına ortak etme girişimleridir. Çinliler on-

256 Aynı eser, s.36-38.

257 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.64.

lara MÖ 138'de *Chang Ch'ien* adında bir elçiyi gönderir. Hunlar tarafından iki kere esir alınan elçi yine de Sogdiana ulaşır ve orada Yüecilerin yerinden kımıldamayı reddeden kralıyla görüşür. Geriye ancak MÖ 126'da süklüm püklüm bir halde döner. Bu adamın yolculuğu tarihin tuhaf bir cilvesiyle ölümsüzleşmiştir, çünkü *'İpek Yolu'*nun bu seyahatle açıldığı düşünülür. Çin ile İran arasındaki ilişkilerin bu tarihte başlamadığı elbette bellidir, ama Çin'in büyük dış politika projesi işte bu sırada doğmuştur: kıtalararası ticaretin önemli konaklama noktaları ile tarım ve ekim merkezleri olan Orta-Asya vadilerinin göçebelerin ellerinden alınarak sömürgeleştirilmesi. Hanlar zaman zaman yenilseler de sonunda zafere ulaştılar ve Han orduları 70 ila 60 yılları arasındaki süreçte bütün Asya'yı işgal ederler. Ara sıra gerileseler de MS 8. yüzyıla kadar orada kalacaklardır.”²⁵⁸

MÖ 119 yılındaki Çin seferi sonucu Hunlar yok edilemezler. Ancak kuzeye çekilen Hunlar, batıyı bırakmak zorunda kalırlar. Böylece tarihi İpek Yolu, Çin'in kontrolü altına girer. Çin, Kansu yöresini kontrolüne aldıktan sonra batıya açılma politikası izlemeye başlar. İmparator Wu-ti, daha önce batıya gönderdiği elçiyi [Chang Ch'ien], bu kez de Tanrı Dağı'nın kuzeybatısında bulunan Wusunlara gönderir. Elçi raporunda Wusunlar ile iyi ilişki kurulması önerisinde bulunur. Wusunlar, Hunlardan çok korkmuşlardı, Çinlilere yanaşmak istiyorlardı; ancak, bir taraftan da Hunları kızdırmaktan çekiniyorlardı.²⁵⁹ Böyle bir ortamda Hun tahtı'nda değişiklik olmuştur.

1.18. Hun Hakanları ve Önemli Olaylar [MÖ 126 - 58]

1.18.1. İ-ti-şa Han Dönemi [MÖ 126-114]

Hunların beşinci hakanı İ-ti-şa [El-Tirk/ İl Turuk/ İlteriş/ İ-chih-hsien] olur. Biraz önce bahsettiğimiz üzere; Çin, MÖ 124'te Hunlara bir saldırı düzenler. Ancak aynı yıl Hunların da saldırıları olur. Çin kaynakları büyük zaferlerden bahsetmekte-

258 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.59-60.

259 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.54-55.

dir. Ancak Hunların MÖ 123'te Çin'e yaptıkları saldırıyı göz önüne alınca, öyle büyük bir mağlubiyet yaşamadıklarını anlıyoruz. MÖ 123 yılındaki savaşla ilgili Çin kaynağında; "Bu yıl iki komutanın komutasındaki Çin birlikleri tamamen imha oldu..." Yine Çin kaynağı Şi ki'de "10.000 Hun atlısı [MÖ 122 yılında] Şangku'ya saldırarak, yüzlerce insanı öldürdü" şeklinde bilgi vardır. Döneme ait Çin Yıllığı'nda şu bilgiler yer alır:²⁶⁰

"[MÖ 120] Hunlar onar binlik süvari birlikleri ile... saldırdılar; binden fazla insanı öldürdüler... Ertesi yılın [119] ilkbaharında Çin [Hen] şöyle bir saldırı planı hazırladı: Yabgu Çao Sin Tanrikut'a karargâhını çölün kuzeyine taşımayı tavsiye etmişti; zira onun fikrine göre, Hen orduları çölü aşarak Tanrikut'u tehdit edemezlerdi... Hen, atlarını tahilla besledi ve 100.000 süvarisini Hun üzerine gönderdi. Ayrıca bu sefere iştirak eden siviller de 140.000 atı beraberlerinde götürdüler... Tanrikut, Hen ordularının geldiğini haber alınca, sivil halkı savaş bölgesinin dışına göndererek, kendisi seçilmiş birliklerinin başında, düşman ordularını çölün kuzeyinde beklemeye başladı... Tanrikut'u muhasara altına aldılar... Tanrikut, birkaç yüz seçilmiş süvarisiyle, muhasarayı yararak, kuzeybatıya kaçtı. Hen birlikleri onu takip ettiler, fakat yakalayamadılar. Bu savaşta 19.000 Hun askeri öldürüldü veya esir alındı..."

Yukarıda yer alan Çin kaynağında; Çin'in başarılı bir sefer yaptığı anlatılır. Ancak kaynağın devamındaki bilgilerden hiç de öyle olmadığını anlıyoruz. Kaynağın devamında: "...*Ordular Hun seferine çıkarken ilgili makamlar 140.000 at saymışlardı; bu atların 30 bini bile geri gelmedi...*" ifadesinden Çin'in ağır kayıplar verdiğini öğreniyoruz. Çünkü Çin'in Hun Ordusu'nu yenemediği gibi 110 bin atının çeşitli sebeplerle yok olması, bir galibiyetten ziyade bir yenilginin göstergesidir. Çin kaynağında bu dönemle ilgili son bilgi şu şekildedir: "Tanrikut, Hen'den [Çin] barış istedi; Hen, Hun'un barış talebine verdiği cevapta, Hun'un Hen'e tabi ol-

masını istedi. Tanrıkut buna çok hiddetlendi. Hen elçilerini geri göndermedi; asker ve at toplamaya başladı. Tanrıkut İl-Turuk-şad iktidarının 13. yılında [MÖ 114] öldü. Oğlu *O-ui* Tanrıkut oldu.”²⁶¹

1.18.2. *O-ui* Han Dönemi [MÖ 114-105]

İ-ti-ş’a’nın oğlu *O-ui*, Han [On-or/ Wu-wei] olur. Bu dönemde Tanrıkut [Han] *O-ui*, var olan durumu ve barışı dikkatle korumaya çalışır. Bu dönem Hunların *duraklama* dönemidir. *O-ui* Han, Çin ile yeni bir savaş istemiyordu. Bu nedenle sürekli Çin ile Hunlar arasında elçiler gidip gelir. Bu dönemi *elçiler çağı* şeklinde adlandıranlar da vardır. Hunlar arasında *taht kavgaları* da bu dönemde başlamıştır. Ayrıca bu dönemde, yaşanan soğuk ve kıtlık dolayısıyla, Hun kitleleri batıya yönelirler. Bu bir *kavimler göçüdür*.²⁶²

Çin Yılığ’ında bu dönemle ilgili şu bilgiler yer alır:

“*O-ui* Hun tahtı’na oturmasından sonra Çin [Hen] imparatoru ilk defa sınır bölgelerini teftişe çıktı... Hun ile Çin arasında savaş olmadı; onlar da sınır bölgelerine saldırmadılar... İmparator MÖ 110 yılının kışında şu fermanı yayımladı: ... ‘Şimdi sınır bölgelerini teftiş etmek ve düşmana gözdağı vermek istiyorum. Askerlerime kendim başkomutanlık yapacağım.’ [İmparator] beraberindeki 180.000 askerle... Hun topraklarına girdi. Tanrıkut’a haber göndererek [elçi], onu Çin’e [Hen] tabi olmaya çağırdı... Elçi sözünü bitirdikten sonra Tanrıkut o kadar hiddetlendi ki, bu sözleri duyan herkesin başının vurulmasını emretti; elçiye de ‘Kuzey Denizi’ [Baykal Gölü] kıyılarına sürdü. Bir süre Hen’e saldırmadı; atlarını besledi, askerlerini dinlendirdi. Aylanmakla meşgul oldu; Hene dostluk elçileri gönderdi; Hen’den Huna elçiler gitti. Eski Hun yasalarına göre, Hun’a gelen bir Hun elçisi, ancak diplomasını kenara koyup ve yüzünü mürekkeple siyaha boyadıktan sonra, Tanrıkut’un çadırına

261 Aynı eser, s.125-126.

262 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.70-72, 80.

girebilirdi...” Bu kaynağın devamında Çin’in soylu bir elçiyi Hun’a göndermemesi sonucu, onun iyi karşılanmaması konu edilmiştir. “... Elçi Tanrıkut’a şöyle dedi: ‘Eğer Hen ile barış ve dostluk istiyorsan, veliaht oğlunu rehin olarak Hen’e gönder.’ Tanrıkut’un cevabı şöyle oldu: ‘Bu eski antlaşmaya aykırıdır... Sen şimdi eski antlaşmayı ihlal ederek, tek oğlumu rehin vermemi mi istiyorsun? Hen elçisinin orta derecedeki soylular sınıfına dahi mensup olmayan, soysuz ve boş konuşan bir âlim olduğunu biliyoruz...’ Tanrıkut’un tarihi kardeşlik antlaşmasını yenilemek için Çin’e geleceğini duyan imparator, Çangan’da onun kalması için özel bir köşk yaptırdı. [Fakat Tanrıkut gelmedi]; soylu bir elçi gönderdi...” Tanrıkut O-ui [On-or], 10 yıl hüküm sürdükten sonra öldü [MÖ 105].²⁶³

1.18.3. O-su-lı Han Dönemi [MÖ 105-102]

O-ui Han’dan sonra oğlu O-su-lı [Wu-Shih-lu/ Chan-Shih-lu] taht’a çıkar. Bu hakanın yaşı küçük [6 yaşında] olması dolaşısıyla Küçük Han ya da Çocuk Han lakabı ile anılır. Bu Han, “*kan dökmeyi ve savaşı seven*” bir kişiliğe sahipti. Becerikli idi. Ancak yaşının küçük olması sebebiyle devlet içinde taht kavgaları başlamıştır. Amcası Sağ Bilge Prensi ile arası açıktı. Çinliler bu durumdan yararlanmak için elçiler göndererek araya nifak tohumları ekmeye çalıştılar. Ayrıca bu dönemde *soğuk ve kıtlık* baş göstermiştir. Hunların hayvanlarının yarısı bu felaketten dolayı kırılmıştır. Bu sırada genç Hakan, hastalanır ve sonrasında da ölür. Bu Hakan’ın oğlu küçük olduğu için amcası ve rakibi olan *Sol Bilge Prens Hsü-lihu* Han taht’a oturur [MÖ 102-101].²⁶⁴ Mete’den bu yana babadan oğula geçen taht artık *amcaya* geçmiştir. Bu da, devlet içinde, birbirine düşman iki kanadı ortaya çıkarmıştır.

Bu dönemle ilgili Çin Yıllığı’nda şu bilgiler yer alır:

“Tanrıkut On-or, on yıl hüküm sürdükten sonra [MÖ 105 yılında] öldü. O-su-lı, babasının yerine taht’a çıktı-

263 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.127-129.

264 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.79-82.

ğında, henüz bir çocuktı; bu yüzden ona 'Çocuk Tanrıkut' dendi. O-su-lı taht'a çıktığında henüz altı yaşındaydı... Tanrıkut O-su-lı taht'a oturduktan sonra, Hen Hun'a iki elçi gönderdi; elçilerden biri Tanrıkut'a, diğeri Sol Kol Bilge Kral'a Hen'in taziyelerini iletcekti. Hen'in iki elçi göndermekteki maksadı, [Tanrıkut'un yanı sıra ikinci bir otoritenin varlığını kabul ederek], Hun İmparatorluğu'nun içine ikilik sokmaktı. Fakat Hen elçileri Hun topraklarına girer girmez, Hunlar tarafından yakalanarak Tanrıkut'un huzuruna götürüldüler... İmparator bu yıl [MÖ 104] komutan Li'nin ülkedeki mahkûmlardan oluşan bir ordu kurarak, batıya gitmesini ve Ta-va'n'a saldırmasını, komutan Kun sun'a 'egemenliğin kabul edildiği şehri'²⁶⁵ kurmasını istedi... Bu kış çok ağır geçti. Hun'a o kadar çok kar yağdı ki, hayvanların büyük kısmı açlıktan ve soğuktan telef oldu... Genç Tannrıkut'u öldürmeyi planlayan sol kol birlikleri başkomutanı Hen'e şöyle bir haber gönderdi: 'Tanrıkut'u öldürmek ve Hen'in himayesine girmek istiyorum. Fakat Hen çok uzaktadır... ertesi yılın ilkbaharında 20 bin Hen atlısı Şo-fang'ın iki bin li²⁶⁶ kuzeyinde bulunan Sun-ke Dağı'ndaki buluşma yerine gitmek üzere yola çıktı. Hen birlikleri zamanında buluşma yerine geldiler, fakat başkomutan Hen birliklerinin yanına gitmek isterken, Tanrıkut onun maksadını anladı ve hemen öldürdü... Hen ordu komutanını canlı yakalayan Hunlar, hayatta kalan Hen askerlerini esir aldılar. Genç Tanrıkut, zafer sarhoşu oldu ve askerlerini 'Egemenliğin kabul edildiği şehir'in üzerine gönderdi. Şehri alamadılar, fakat sınır bölgelerini yağmalayarak geri çekildiler. Tanrıkut, ertesi yıl şehri şahsen ele geçirmek istiyordu, fakat şehre varmadan yolda hastalanarak öldü.²⁶⁷

265 Egemenliğin kabul edildiği şehrin, Tanrıkut'u öldürmek ve Çin'e tabi olmak isteyen bir Hun beyini karşılamak üzere Çin casusları tarafından kurulmuştur. [Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.130-131].

266 Bir ölçü birimi.

267 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.130-131.

1.18.4. *Hu-li-ho* Han Dönemi [MÖ 102-101]

Çocuk Han hastalanarak ölünce yerine tecrübeli amcası *Hu-li-ho* Han [Hsü-lihu/ Chou-li-hu] geçer. Bu dönem Hunların yeniden *güçlendikleri* dönemdir. Ayrıca Mete'den beri devam eden taht'ın babadan oğula geçme sistemi değişmiş ve Han'ın amcası taht'a oturmuştur. *Hu-li-ho* Han, Hunların batı bölgesine kumanda ettiği için tecrübeli idi. Çin bu tecrübeli hakandan çekinerek savunma hazırlıkları yapmak için kaleleri ve karakol kulelerini tamir ettirir. *Hu-li-ho* Han'ın taht'a çıkması ile birlikte Çin'e Hun akınları yeniden başlar. Hunlar özellikle kuzeybatı Çin sınırlarına akınlar yaparak, yeni Çin kaleleri ile savunma duvarlarını yıkarlar. Bu akınlar, Çin'de büyük korku yaşanmasına yol açar. Ancak Çin'i korkutan bu Hakan'ın ömrü kısa sürer ve MÖ 101'de hastalanır ve sonra da ölür.²⁶⁸

Bu dönemle ilgili Çin Yıllığı'nda şu bilgiler yer almaktadır:

“Tanrıkut O-su-lı, üç yıl hükmettikten sonra öldü. Onun oğlu henüz küçüktü; Hunlar onun amcasını, yani Tanrıkut On-or'un küçük kardeşi, Hun Sağ Kol Bilge Eliği *Hu-li-ho*'yu Tanrıkut seçtiler. Hunlar sonbaharda büyük saldırılar düzenlediler. Binlerce insanı öldürdüler veya *esir* alıp götürdüler... Hunlar geri çekilirken, yeni inşa edilen duvarları, kaleleri ve karakolları da yerle bir ettiriler... Tanrıkut, bu kış ‘Egemenliğin kabul edildiği şehir’i almak istiyordu; fakat hastalanarak öldü.”²⁶⁹

Burada esirlerle ilgili şu bilgiyi, Joseph de Guignes'den [1721-1800] aynen aktaralım: “Savaş esirleri, Hunların zenginliğinin temelini teşkil ediyordu ve Hunlar, bu esirleri evcil hayvanlar gibi kullanıyorlardı.”²⁷⁰

MÖ 101 yılının önemli bir olayı da Fergana'yı ünlü Çin Generali Li Ling'in torunu Li Kuang-Li'nin işgal etmesidir. Hunlar

268 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.85-86.

269 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.132.

270 Gumilev, *Hunlar*, s.111.

asker sayısı yetersiz olması sebebiyle bu işgali önleyemezler. Fergana'yı Çin'in almak istemesinin nedeni; batıdaki halklara Çin'in gücünü göstermek, Fergana'nın zenginliklerine hâkim olmak ve Fergana'nın *kan terleyen atlarına* sahip olmaktır. *Kan terleyen* ya da başka bir deyişle *Cennet Atları* [Gök Atları] 271 adıyla meşhur olan Fergana'nın atları, tarih boyunca Çinliler tarafından övgü ile bahsedilmiştir. *Kan terleyen atlar* denilmesinin sebebi ise; sinek ısırması sonucu terle birlikte atların vücutlarından kan çıktığının görülmesidir. Çin başkenti Ch'ang-an'dan 12.550 li [6275 km] uzaklıkta olan Fergana, Çin için önemli bir üs idi. Fergana'nın ele geçirilmesi sonucu çoğu batı halkları Çin'den korkarlar ve elçiler gönderip Han Hanedanı'na vergi verme isteğini iletirler.²⁷²

Fergana ile ilgili Çin Yıllığı'nda aynen şu bilgiler yer alır:

“Fergana Hunların güneybatısında, Han'ın [Çin'in] tam batısındadır. Han'a yaklaşık 4.000 km kadar uzaklıktadır. Geleneklerine göre toprağa bağlıdırlar. Tarım yaparak buğday ve çeltik ekerler. Üzümden şarapları vardır. Çok iyi cins atları vardır. Atları kan terler. Bunların atası “Göksel [Tengri] attır.” Kentleri ve evleri vardır. Bunlara bağlı yerleşim birimleri büyüklü-küçüklü yetmiş küsur olup, nüfusları yaklaşık birkaç yüz bindir. Askerleri yaylı, mızraklı, atlı okçulardır. Kuzeyinde Sogdiana, batısında Büyük Jou-chihlar, güneybatısında Bactria, kuzeydoğusunda Wu-sunlar, doğusunda Yü-mi ve Yü-tien [Hotan] vardır. Hotan'ın batısında akarsuların tümü batıya doğru akar. Hsi-hai'a [Aral] dökülürler.”²⁷³

271 Çin İmparatoru Wu-ti'nin bu güçlü *Cennet Atları*'na sahip olmak istemesinin asıl sebebinin “kendisini ruhlar dünyasına taşıması” olarak değerlendirenler de vardır. [Ayşe Onat, “Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgiler”, *Belleten*, c.LIV, sayı.211, 1990 Aralık, s.913].

272 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.66.

273 Otkan, *Tarihçinin Kayıtları'na [Shi Ji] Göre Hunlar*, s.97.

1.18.5. *Su-t'e-ho* Han Dönemi [MÖ 101-96]

Hun Hakanı'nın ölümünden sonra, onun kardeşi ve tecrübeli bir kumandan olan *Su-t'e-ho* Han [Ch'ieh-t'e-hou/ Tsü-ti-hou - MÖ 101-96] hakan olur. Yeni Hakan taht'a oturur oturmaz, Hunlara karşı büyük hırs ve kin içinde olan Çin İmparatoru bir ferman yayınlar. Sonra da MÖ 99 yılında Hunlara karşı büyük bir sefere çıkar ve iki ayrı ordu ile batıya hücum eder. Çin başkomutanının ordusu *Tanrı Dağları*'nın doğusunda Hunlar tarafından esir alınır, diğer komutanlar ise kaçmayı başarırlar. Çin'in ikinci ordusu ise *Alaşan bozkırlarından* kuzeye çıkmıştı. Bu Çin Ordusu, Hunları bulamadan geri döner. Üçüncü bir Çin Ordusu'nu da Çin Generali *Li Ling* komuta ediyordu. Li Ling, Hun Hakanı tarafından esir alınır. Bu ünlü generalle ilgili yazılan *General Li Ling'in Destanı* Çin tarih ve edebiyatında tanınmış bir eserdir. MÖ 97 yılına gelindiğinde Çin, Hunlara yeni bir saldırı daha düzenler. Hunlar, geri çekilme taktiği ile Çin Ordusu'nu oyalarlar; böylece, Çin orduları bir savaş fırsatı bulamadan dağılır. Bu başarısızlık sebebiyle iki ünlü Çin generalinin aileleri Çin'de yakalanıp öldürülür, bir general Hunlara teslim olur, bir diğeri ise eceliyle ölür.²⁷⁴

135

Çin'in bu seferini Fransız Türkolog Jean-Paul Roux şu satırlarla anlatır: "... MÖ 99 yılındaysa Çinliler bu saldırıları önlemek amacıyla Moğolistan'a doğru yeni bir sefer düzenlerler. Sonuç beklenenin aksine olumsuzdur, fakat bu olay akıllarda yine de büyük bir destan olarak yer edecektir. Çin Ordusu geri çekilirken bile zafer kazanmış havasındadır. Çinlilerin bu başarısızlıkları seferlerine nokta koyar. Mademki barbarlar güç yoluyla yenilemiyorlardı, öyleyse kurnazlıkla alt edileceklerdi. MÖ 80 yılına yaklaşırken Proto-Türk, Proto-Moğol, hatta Proto-Tunguz bile olabilecek Wuhuanları, Hunların üzerine salanlar kesinlikle Çinli casuslardır. Çinliler, Wuhuanları 200.000 adamla [bazıları 30.000 olduğunu söyler] desteklemeye gelir."²⁷⁵

274 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.87-88.

275 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.60-61.

Bu dönemin ilk yılları ile ilgili Çin Yıllığı'nda şu bilgiler yer alır:

"Tanrıkut *Hu-li-ho*, bir yıl hükmettikten sonra öldü; Hunlar onun küçük kardeşi, sol kol başkomutanı Su-t'e-ho'yu Tanrıkut seçtiler. İmparator [Çin] şimdi Hunları köşeye sıkıştırmak istiyordu; bu maksatla şu açıklamayı yaptı: 'İmparator Kao bana Ping-çing'de yaşadığımız utanç verici olayı miras bırakmıştır; ayrıca Tanrıkut [Mete Han] İmparatoriçe Kao'ya son derece onur kırıcı bir mektup yazmıştır. Si tımar beyi, yüz kuşak önce yaşanan bir olayın intikamını almış ve bu şun-siu'da büyük bir iş olarak övülmüştür.'²⁷⁶

1.18.6. *Huluku Han Dönemi* [MÖ 96-85]

Hun İmparatorluğu tahtı'na 10. hakan olarak *Huluku Han* [Hu-lu-kun] oturmuştur. *Huluku Han* güçlü bir han idi. Tarihin en önemli savaşlarından biri olan, MÖ 91 yılında yapılan savaşta, Hunların iki katı olan Çin Ordusu'nu yenmiş ve başkomutanını da esir almıştır. Hunların sayıca az olmasına rağmen böyle bir galibiyet almalarının sebebini, Hunların tarihi konusunda uzman olan Ünlü Rus coğrafyacı ve tarihçi L.N.Gumilev aynen şu şekilde açıklar: "*Fakat sayıca az olan bu savaşçılar, yüce savaşçı göçebe ruhuna sahiptiler ve ne Çin Ordusu'nun bünyesinde yer alan 'genç serkeşler', ne de savaşı ipek çadırlarından yöneten bürokrat beyleri onlarla boy ölçüşebilirlerdi.*"²⁷⁷

Huluku Han'ın MÖ 91'deki zaferi ile ilgili tarihçi B.Ögel'in şu sözleri çok kıymetlidir: "... gerek askerlik taktiği ve gerekse gösterdiği savaş isteği bakımından, gerçekten göz kamaştırıcıdır. Kullanılan asker ve at sayısı bakımından bu savaş [MÖ 91], MÖ 119 Hun-Çin Savaşı'ndan sonra, dünya harp tarihinde büyük bir yer tutar. 'Çin Ordusu'nun önüne, gece hendek kazması', sabahleyin de Çin Ordusu'nu arkadan kuşatarak, Çin Başkomutanı'nı [Li Kuang-li] esir alması ile bu Hakan, dünya harp tarihinde -bu tak-

276 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.133.

277 Gumilev, *Hunlar*, s.155.

tiği ile- birinci derecede not almaya hak kazanmıştır.” 278 Huluku Han esir düşen Li Kuang-li’yi “*anamın vefatına kurban ettim*” diyerek bir bahane ile öldürmüştür. Daha sonra da Huluku Han, Çin İmparatoru Wu-ti’ye bir elçi ile şu mektubu göndermiştir:²⁷⁹

“Güneyde Büyük Han [Çin], kuzeyde ise kudretli Hunlar yaşıyor. Hunlar tengrinin mağrur oğullarıdır. Hunlar parlak edep-kaide ile kendini avare etmelerini istemiyor. Bu günden itibaren Han ile olan münasebeti yeniden başlatarak, Han melikesiyle evlenmek istiyorum. Bunun için önceki ahitnamede belirtildiği gibi Han, Hunlara her yıl bir tümen küp rakı-şarap, 5.000 xu [iki milyon çing] darı, bir tümen top, türlü türlü ipek kumaşlar göndermeye devam etsin. Böyle olursa hudutlarda yağmacılık ve karışıklık meydana gelmez”

Bu mektubu B.Ögel şu şekilde yorumlar: “Çin İmparatoru’na yazdığı mektubunda da bu Hun Hakanı’nı bambaşka bir üslup ve davranış içinde görüyoruz: ‘*Güneyde büyük Çin; kuzeyde, güçlü Hunlar vardır. Hunlar, göğün mağrur çocuklarıdır.*’ Böyle bir deyiş ve gurur, Mete çağında bile görülüyordu. Ayrıca Çin’deki düzen ve disiplini de, tenkit ediyordu: ‘*Çin veliahdı, babasının haberi olmadan, ordusunu kullanmıştır.*’ Böyle bir şey olmazdı!”²⁸⁰

Huluku Han’ın bu mektubuna karşılık Çin İmparatoru Wu-ti cevap için elçi gönderir. Çin elçisi Hun elçilerine; Mete’nin öz babasını öldürdüğünü ve böylece hakan olduğunu ve üvey annesi ile evlendiğini hatırlatıp: “*bu yırtıcı kuşlar ve yabani hayvanların hareketidir*” der. Bunun üzerine Huluku Han elçileri tutuklatmış ve üç yıldan sonra onları serbest bırakmıştır.²⁸¹

Biraz önce de belirttiğimiz gibi, Huluku Han döneminin en önemli olayı MÖ 91’deki Hun-Çin savaşlarıdır. Bu savaştan sonra Çin tükenmiş ve bir daha ordu kuramaz duruma gelmiştir. An-

278 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.105.

279 Turan, *Turgun Almas Ve Hunların Kısa Tarihi Adlı Eseri*, s.71.

280 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.105.

281 Turan, *Turgun Almas Ve Hunların Kısa Tarihi Adlı Eseri*, s.71-72.

cak Hunlar da yerlerinden yurtlarından olmuşlar ve tükenir bir hale gelmişlerdir. Bu durum, Çin kaynağında şu şekilde yer alır: *“General Li Kuang-li’nin Hunların eline esir düşmesinden sonra Çin, birçok büyük generalleri ile on binlerce askerini kaybetti. Yeniden ordu kurup, bir daha da akın yapamazdı.”*²⁸²

Rus tarihçi L.N.Gumilev, MÖ 91 yılında yapılan savaşta taktik ve sonucu şu şekilde değerlendirmiştir: “...Hun Ordusu, Hangay’daki Yen-jan Dağı civarında Çin Ordusu’nu kuşatma altına aldı. Gecenin karanlığından faydalanan Hunlar, Çin Ordusu’nun bulunduğu cepheye kadar çukur kazıp, sabahleyin arkadan saldırıya geçtiler. Çinliler arasında panik çıktı ve ilk önce Li Huang-li teslim oldu. Bunu müteakiben bütün ordu kılıçtan geçirildi. Çin, aldığı bu darbeden sonra kıpırdayamaz hale gelmişti. Artık hiçbir yerden ordu da toplayamazdı. Çin’le olan hesabı kapatan Hunlar, yeniden Doğu Asya’nın hâkimi oldular... Çin sınırları Hun saldırılarına açıldı; fakat Hunlar, bu fırsattan faydalanmak istemediler. *Huluku-Yabgu*, ne kadar iradeli ve iyi bir yönetici olduğunu ölüm-kalım savaşı sırasında ispat etmişti. Gerginliği daha da artıracak anlamsız saldırılar yerine, imparatora bir mektup göndererek, ‘sınırların daha faydalı hale getirilmesini’, yani serbest ticaret imkânları yaratılarak ‘dostluk ve barış antlaşması’ yapılmasını önerdi. Ayrıca prenseslerden birinin hanım olarak kendisine gönderilmesini; yılda 10 ‘dan’ en kaliteli şarap, 50 bin ‘hu’ pirinç ve 10 bin top ipekli kumaş verilmesini istedi. İmparatorun ne cevap verdiği bilinmiyorsa da, yeni bir savaş da çıkmadı.”²⁸³

Bu savaşta [MÖ 90] Çinlilerin büyük kayıp verdikleri anlaşılmaktadır. Bu konu Çin Yıllıkları’ndan Sin Hen şu’da şu şekilde yer alır:

“Tanrıcut [Huluku], ertesi yıl bir elçisiyle Hen’e bir mektup gönderdi. Mektubun içeriği şöyle idi: ‘Güneyde büyük Hen, kuzeyde güçlü Hun bulunmaktadır. Kendine eziyet etmek için hasis ruhlu bir protokol icat etmeyen,

282 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.105-107, 116.

283 Gumilev, *Hunlar*, s.157-158.

Göğün gururlu oğlu Hun Tanrıkut'u, Hen ile beraber büyük tevkif kapılarını açmayı ve kendine eş yapmak üzere Hen İmparatoru'nun bir kızını talep ediyor. Eğer Hen eski sözleşmenin hükümlerini yerine getirir ve Tanrıkut'a her yıl 10 bin fıçı tatlı şarap [pirinç maltı], 5 bin kile darı ve pirinç, 10 bin top çeşitli ipek kumaş ve diğer eşyaları gönderirse, Hun akıncı birlikleri Hen sınır illerini teftişe gelmeyecektir.”²⁸⁴

Bu Hun-Çin savaşının çok derin tesirleri olduğunu belirttik. Bu savaştan yüzyıllar sonra Çinli şair *Li Po* [701-762], Çin'in MÖ 90 yılında uğradığı felaketin bugün için ibret olması gerektiğini şu satırlarla dile getirmiştir:²⁸⁵

Ayın şavkı vurmuş Yin-shan üstüne
Kaplamaş bulutlar her yanı.

Çukur kazıyor düşman Ch'ing-hai'da
Ve kimse kalmadı savaş meydanlarında.
Kimse sağ dönmedi evine bir daha
Asker dikmiş gözünü sınır boyuna
Dönmek istiyor derhal yurduna
Ağlıyor kadınlar o gece için
Ümit yok, nefes yok; sadece hüzn.

Son olarak Huluku Han'ın ölümü ile ilgili Çin Tarihi Yazıtı'ndan [Sin Hen şu] şu bilgileri aktaralım:

“Son yirmi yıl içinde yapılan savaşlar neticesinde Hunlar yorulmuş ve yıpranmışlardı. Tanrıkut ve ulusu, artık barış istiyordu; fakat Tanrıkut bir müddet sonra hastalanır ve ölür [MÖ 85]. Tanrıkut'un başka anneden doğma bir küçük kardeşi vardı; sol kol başkomutanı [Ta-tu-bay] olan bu kardeş, Hun halkı tarafından çok sevilen ve sayılan bir insandı. Tanrıkut'un hatunu, Tanrıkut'un tahtını oğluna değil, kardeşine bırakmasından korktuğu için, Ta-tu-bay'ı öldürtür. Bunun üzerine Ta-tu-bay'ın diğer kardeşleri o günden sonra bir daha Tanrıkut'un otağı-

284 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.146.

285 Gumilev, *Hunlar*, s.157.

na gelmezler. Sonra hastalanıp ölüm döşeğinde yatan Tanrıkut Hu-lu-kun, imparatorluğun ileri gelenlerini toplayarak, 'Benim oğlum henüz küçüktür; bu yüzden imparatorluğu yönetemez. Ben öldükten sonra küçük kardeşim, sağ Kok-le Beyi, Tanrıkut seçilsin' der. Tanrıkut bir süre sonra ölür. Bay Lü ve Tanrıkut'un hatunu, Tanrıkut Hu-lu-ku'nun ölümünü gizli tutarlar. Tanrıkut yaşıyormuş gibi, onun adına emirler hazırlarlar ve merkezdeki soylularla Tanrıkut'un oğlunun taht'a çıkarılması konusunda ant içerek, Tanrıkut'un Sol Kol Kok-le Eliği oğlunu [O-yen-te] taht'a oturturlar. Tanrıkut O-yen-te [veya O-cen-te], idareyi ele alır almaz, Hen elçilerini aldatarak, Hen ile barış içinde yaşamak istediğini söyler."²⁸⁶

1.18.7. *Hu-yen-ti* Han Dönemi [MÖ 85-68]

Hulukü Han'ın MÖ 85'te ölümü ile birlikte dört prens arasında taht kavgaları başlar. Yılda bir kez yapılan kurban takdim merasimine iki prens katılmaz. Böylece Hun toplumunun *birliği* belli bir süre için bozulmuş olur. Bu ortam içinde -MÖ 80'lerde- *Yaşlı Hunlar [Aksaçlılar]* devlet yönetimini ele geçirirler. Yaşlı Hunlar, müteveffa [ölmüş] yabguların geleneklerini kendilerine genel ilke edinmişlerdi. Hun Devleti'ni bir araya getiren Hun boyları güçlenmiş ve sayıca artmışlardı. Şimdi de boylara dayanan devletlerle ilgili L.N.Gumilev'in şu yorumunu verelim: *"Boy devletlerinde, optimal kuvvetler dengesi, devleti meydana getiren boyların gücüne bağlıdır. Bu güçler zayıfladıkça, devlet de zayıflar; boylar güçlendiğinde ise devlet, ateş üstünde aşırı ısınan toprak kap gibi parçalara ayrılır. İşte, Hunların başına gelen de bu idi."* MÖ 70'lerde Hunların parçalanma vakti henüz gelip çatmamıştı. Çünkü Hun toplumu bütün gücünü dış düşmanlara doğrultmuştu.²⁸⁷ Bu durum da içte zorunlu bir birliği sağlamıştı.

Hulukü Han'ın hastalanarak ölmesi üzerine oğlu, *Hu-yen-ti* Han [O-yen-te], 11. Hun Hakanı olarak taht'a geçer. *Hu-yen-ti*

286 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.147.

287 Gumilev, *Hunlar*, s.159-164.

Han taht'a çıkmadan önce yaşanan Hun-Çin savaşları [MÖ 99, 97 ve 91] her iki tarafı da tüketmişti. Çin başkomutanının bile esir düştüğü bu savaşlardan sonra, Çin'in toparlanması kolay olmayacaktı. Hunlarda ise -geri çekilme ve düşmanı oyalama ve yorma taktikleri sonunda- büyük Hun kitleleri yerleri ile yurtlarını bırakmışlardı. Hun halkını yeniden yerlerine yerleştirmek ve eski düzeni kurmak kolay bir iş değildi.²⁸⁸ Yani bu savaşlar bir süre için iki devletin karşı karşıya gelme gücünü kırmıştı.

İşte bu dönemde Hunlar arasında etrafı surlarla çevrili bir kale yapılması tartışılır. Bu konuda kaynakta şu bilgi yer alır:

“Tanrikut henüz gençti ve [yönetimi elinde tutan] annesinin adil olmayan tutumları yüzünden, Hun boyları huzursuzdu. Bay Lü, Tanrikut *Hu-yen-ti'*ye [O-yen-te], yeni bir savunma stratejisi tavsiye etti. Buna göre kuyular açılacak, surlar ve erzak depoları inşa edilecek ve muhtemel Hen saldırılarına göğüs vermek üzere, Sin'den [Çin] insanlar getirilecek, Hun sınır bölgelerine yerleştirilecekti. Hun'un yeni savunma planı hemen uygulamaya kondu; yüzlerce kuyu açıldı, binlerce ağaç kesildi; sonra sur savunma sisteminin Hunların savaş tarzına uygun olmadığı, depolarda saklanan erzakın Henlerin [Çin] işine yarayacağı *görüşü ağır basınca*, bay Lü bu planından vazgeçti.”²⁸⁹

Bu kaynakta yer alan bilgilere göre savunma savaşının Hunlara uygun olmadığı görüşünün ağır basması bir tartışma sonucu ortaya çıkmıştır. Yani bu konunun bir mecliste tartışıldığı ve reddedildiği bilgisine ulaşmaktayız. Tıpkı Gök-Türkler döneminde vezir Tonyukuk'un Bilge Kağan'ın şehirlerin etrafını surlarla çevirme görüşüne karşı çıkması ve bu görüş doğrultusunda mecliste karar alınması gibi. Türk devlet geleneğinde *istişare* önemlidir. Bu istişareyi beylerin toplandığı meclislerde gördüğümüz gibi *aksaçlılar* diye adlandırılan heyetlerde de görmekteyiz. Ancak aşağıda göreceğimiz gibi Cici Han'ın kale yapması ve bu kalenin içinde kendi sonunu hazırlaması istisnai bir durumdur.

288 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.117.

289 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.148.

Hunların bu yenilgileri [MÖ 99, 97 ve 91] ile birlikte dalga dalga batıya göç etmeleri, kaynakta şu şekilde yer alır:

“Son yıllarda müşahade edilen gelişmeler, Tanrıkut Mete’nin Büyük Hun İmparatorluğu’nun dramatik bir sona doğru gittiğinin sinyallerini veriyordu. Yüzyıllardır savaşı ve dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük imparatorluğu yaratan efsanevi Hun savaşçıları, sayıca kendilerinden yirmi misli daha kalabalık olan Hen [Çin] karşısında yorgun ve bitkin düşmüşlerdi. Hun sürekli kan kaybediyordu. Şans artık Hen’den yana dönmüştü; Hen, topraklarını genişletiyor, Hun, sürekli mevzi kaybediyor, Tanrıkut Mete’nin mirası eriyordu. Çölün güneyi ve Kansu Koridoru tamamen Hen’in eline geçmişti; doğuda gittikçe güçlenen Siyenbey, Tunguz ve benzeri halkların Hun üzerindeki baskısı gittikçe artıyor ve Hun nüfusu kuzeybatıya doğru kayıyordu. Avrasya’da sınırları yeniden düzenleyen ve Avrasya’nın etnik yapısını alt üst eden Batı Hun İmparatorluğu’nun mayası çalınmış, Orta-Asya’dan başlayarak İspanya içlerine kadar yayılan büyük halk göçleri dalgasını tetikleyen ‘Hun göçleri’ dalgalar halinde başlamıştı.”²⁹⁰

142

MÖ 79 yılında baş gösteren kuraklık ve kıtlık sonucu yoksulluk artar. Bu sebeple Hunlar, batının zengin topraklarına yönelirler. MÖ 78’de Kansu’ya akınlar yaparlar ancak bir başarı elde edemezler. MÖ 72 yılında Orhun’daki Hunlar, 20 yıldan fazla süren Hun-Çin savaşları sonucunda yoksullaşırlar. Yoksullaşan Hunlar, önceden kendilerine bağlı olan, *Aksu* ve *Kuça* gibi Doğu Türkistan’ın büyük ziraat ve ticaret merkezlerine göçerek, buraları ele geçirmeye başlarlar. Çin bu yönelişi çok büyük bir tehlike olarak görür. Büyük bir Çin Ordusu hazırlanır ve beş koldan harekete geçer. Ancak Çin Ordusu savaşmak için Hunları bir türlü bulamaz. Hun Ordusu kadınlı-erkekli, ihtiyarlı, çocuklu olup, *bir anda görünüp kayboluyordu*.²⁹¹ Bu, Hunların en kıvrak bilinen üstünlükleri idi. İşte batıya yönelen bu Hunlar, B.Öğel’e göre *Avrupa Hunları*’nın ataları idi.

290 Aynı eser, s.150.

291 Öğel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.118.

Yeri gelmişken şu bilgiyi paylaşmak da iyi olacaktır. Büyük Hun İmparatorluğu'nun sınırları Kore'den başlayarak, bugünün Doğu Türkistan'ını tamamen içine alacak şekilde; güneyde Karakum, batıda Aral Gölü kıyılarına kadar yayılıyordu. Buna göre bugün Çin'in Doğu Türkistan'ı işgal eylemi tarihi gerçeklikten uzaktır. Doğu Türkistan bir Türk diyarıdır. Türkler [Hunlar] Doğu Türkistan'a geldiklerinde, Çinliler başkent Çangan'ın 250 km dışına çıkamıyorlardı. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Çinliler Doğu Türkistan'a çok sonra gelmişlerdir. Hatta Çinliler, Doğu Türkistan'a 1950'den sonra gerçek anlamda yerleşmeye başlamışlardır. Aynı durum Tibet ve İç Moğolistan için de geçerlidir.²⁹²

1.18.8. *Hi-li-kun-ku* Han Dönemi [MÖ 68-60]

Hu-yen-ti Han 17 yıl taht'ta kaldıktan sonra ölmüştür. Ölen Han'ın küçük kardeşi Sol Bilge Prensi, *Hsu-lu-kuan-chü*, [İlikutlu?/ *Hsu-lu-kuan-chü*/ *Hsü-lü-ch'üan-ch'ü*] 12. Han olarak taht'a oturmuştur. *Hi-li-kun-ku* Han taht'a çıkınca, önceki Hakan'ın Ulu Hatun'unu²⁹³ görevden alır ve onun yerine Sağ Büyük Generalin kızını *Ulu Hatun* yapar. Bunun üzerine Hatun'un babası Sol Chü-ch'ü Prensi çok kızar. Bu Hatun'un babası Hakan'ın istememesine rağmen Çin'e yeni bir akın düzenler. Bu da gösteriyor ki, *Hsu-lu-kuan-chü* Han devlette otoritesini tam sağlayamamıştır. Ordudan kaçan bazı Hun askerleri, Hun saldırılarını Çin'e önceden haber veriyorlar ve akın başarısız oluyordu. Bu tür bir davranış Hunlarda ilk kez görülen bir şey idi.²⁹⁴

Boyların merkezi idareye karşı ayaklanmaları sonucu Hun İmparatorluğu'nda istikrarsız bir dönem başlayacak ve içten içe devlet çürüyecekti. Bu çürüme ile ilgili kaynaktaki şu bilgiler yer alır: "Hun boyları arasında merkezi idareye karşı ayaklanmalar ve yer yer yıpratıcı iç sürtüşmeler müşahade edilmektedir. Batı-

292 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.104

293 Bu ifadeden *Ulu Hatunluk* Makamı olduğu anlaşılıyor.

294 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.130-132.

da Uysun [Türk boyu] ile başlayan çatışmayı, kuzeyde Töleslerin [Türk boyu] saldırıları takip etmiştir. Egemenlik altındaki boyların merkezi idareye karşı başkaldırmasına, merkezdeki çıkar çatışmaları da eklenerek, Hun'da istikrarsızlığın tırmanmasına yol açacak ve Hun'da içten çöküntü sürecini başlatacaktı.”²⁹⁵

Nihayetinde Hunlar, bir yenilgi sonucu yıkılmaz, boyların ayaklanmaları ve iç çatışmalar sonucu yıkılır. Devletlerin kurulması *birlik* fikrinin; yıkılması ise, *ayrılık* fikrinin zihinlere nakşedilmesinden kaynaklanır. Birlik fikri içten doğarken, ayrılık fikri daha çok dış mihraklıdır. Bir devlet bir kere sendelemeye başladı mı, onu, kendi çıkarları doğrultusunda alabora yapacak iyi günün dostu dâhil birçok komşu devlet/boy pusuda yatarak karşılar ve hançerler. Bu yüzden “düşenin dostu olmaz” atasözü devletler için de geçerlidir. Uluslararası ilişkiler, “devletlerin dostu olmadığı, çıkarı olduğu” üzerine kuruludur.

Hsu-lu-kuan-chü Han döneminde Hun ülkesi içinde büyük bir kıtlık olmuştu. İnsanlar yer ve yurtlarından oynamış, ziraat ve ev ekonomisi durmuş, kıtlık ve soğuktan insanlar ve sığırların onda altı/yedisi ölmüştü. Bu zorlu durum J.P.Roux'un eserinde şu şekilde yer alır: “... Daha dün kişi başına düşen hayvan sayısı 300'ken 25'e, 15'e iner ve bu sayı MÖ 68 yılındaysa 2'ye düşecektir. Refahın kaybolmasıyla artık federasyona bağlı kalmak istemeyen boylar bağımsızlıklarını elde ederler...”²⁹⁶

Bazı bağlı boylar, başlarını alıp gitmişlerdi; işte böyle zor bir ortamda, Çin saldırılabildi. Bu dönemde Hunlar ilk kez on biner atlıdan oluşan ve Çin'i bekleyen iki gözcü birlik kurmuşlardır. Türkistan'daki Krallıklar da, bu durumdan yararlanarak Turfan çevresine saldırmışlardır. Artık Hun Hakanı çareyi Türkistan'a inmekte görmüştür. Türkistan'a giden öncü Hun Ordusu, hem asayişi sağlayacak hem de ziraatı geliştirecekti. Hunların ülkeleri sadece hayvancılığa elverişli idi. Japon bilgini Şiratori Kurakiçi,

295 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.157.

296 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.60-61.

Hunların Türkistan'a inişleri ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Orta-Asya imparatorlukları, sürekli olmalarını Türkistan'daki ziraat bölgelerine bağlamışlardı. Soğuk ve kuraklık yılları başlayınca, Hunlar yönlerini hemen Türkistan'a doğru çeviriyorlardı. Ancak bu defa Hunlar, yalnızca Türkistan'da var olan ziraat bölgelerinden yararlanmayı değil; kendileri için de yeni ziraat alanları açmaya başlamışlardı.” MÖ 63 yılına gelindiğinde; Hunlar, yeniden canlanmaya başlarlar ve aynı yıl 100 bin kişilik bir ordu ile Çin'e bir akın düzenlerler. Ancak Hunların içinde muhtemel önemli karışıklıklar olmalı ki, bazı Hunlar bu akını önceden Çin'e bildirmişler ve bu yüzden başarı sağlanamamıştır.²⁹⁷

1.18.9. Wu-yen-chü-te Han Dönemi [MÖ 60-58]

Hsu-lu-kuan-chü Han ölünce rakipleri hemen ortaya çıkar. Bu rakiplerin başında da yerinden ettiği *Ulu Hatun* vardır. Hun hakanlığını *kurultay kararı* ile ölen hakanın oğullarından alarak, eski Hun hakanlarından birinin torununa verirler. Burada Türk tarihi açısından en önemli bilgi; ilk kez, “*Hun hakanlarının kurultay'da seçilmesi*” yolunda vesika olmasıdır. Yeni hakan kan dökücü ve zalim bir karaktere sahip olan *Wu-yen-chü-te* Han'dır [Ak-yen-kutlu/ Türk Tunga/ Wu-yen-chü-te]. Yeni Hakan, eski Hakan'ın oğulları ile akrabalarını devlet görevlerinden uzaklaştırır. Birçoklarını da öldürür. Bu konu Çin kaynağında şu şekilde yer alır: “*Hakan taht'a çıktıktan sonra, çok zalim ve acımasız oldu. Eski Hakan'a hizmet eden soylu kişileri öldürdü...*” Sonra da kendi oğulları ve yakınlarını, onların yerlerine yerleştirir. Bu arada eski Hun veliahdı Çin'e sığınır. Bu kargaşa ortamında Çin, Türkistan'da kuvvetlenir. Yeni Hakan devlet idaresinde kıyım devam eder. Doğudaki Hun prenslerinin, veraset ve beylik haklarını ellerinden alır. Bu kıyım karşısında sabrı taştan Hun beyleri isyan ederler. Ulu Hatun ve çevresi de, devletteki saygılarını kaybederler ve böylece ilk baştaki rolleri sona erer. Hakan, artık

yalnız kalmıştır. Batıyı idare eden Sağ Bilge Prensi olan kardeşinden yardım ister. O da, “*kirlerini bana bulaştırma*” şeklinde cevap vererek -Hakan olan kardeşine- ölüm yolunu gösterir. Bundan sonra da Hakan *Wu-yen-chü-te* Han kendini öldürmekten başka bir yol bulamaz.

Çin Yıllıkları’nda iki kardeşin karşılıklı konuşmaları, şu şekilde yer alır:²⁹⁸

“-Hunların hepsi birleşerek bana hücum ettiler. Bana asker göndererek, yardım edebilir misin?’ Bunun üzerine kardeşi Sağ Bilge Prens de ona şöyle bir cevap verdi:

-Sen insanları sevmedin! Küçük kardeşin ile devletin ileri gelen soylularını öldürttün! Nerede öleceksen, orada öl! Bana gelme ve beni kirletme! ‘Bu sözler Hakan’ı üzdü ve Hakan orada kendi kendini öldürdü.”

İki kardeş arasındaki bu diyalog başka bir kaynakta ise şu şekilde yer alır: “Tanrıkut [Türk Tunga] iktidarının ilk gününden itibaren etrafına çok zalim ve kötü davrandı. Tanrıkut Hi-li-kun-ku döneminde yüksek makam sahibi herkesi öldürdü... Onlardan boşalan yerlere kendi oğul ve kardeşlerini getirdi... Tanrıkut’un adaletsizliği ve zulmü herkesi usandırmıştı. Artık devletin büyükleri arasında bile onun tarafını tutan hiçbir kimse kalmamıştı... Zor durumda kalan Tanrıkut, küçük kardeşi Sağ Kol Bilge Eliğ’e bir ulak üzerinden şu haberi gönderdi: ‘*Bütün Hun bana karşı cephe aldı; ordularını gönderip bana yardım edecek misin?*’ Kral kardeşine şu cevabı verdi: ‘*Hiçbir kimseye acımadın, kardeşlerini bile öldürdün. Devletin ileri gelenlerinin hepsini yok ettin; artık benden uzak dur.*’ Tanrıkut, kardeşinin bu cevabına çok hüüzünlendi ve intihar etti. Sol Kol Büyük Sü-kü Tu-li-ong-ki, Sağ Kol Bilge Eliğ tarafına geçti ve bütün Hun halkı Tanrıkut Ho-han-şa[d]’a tabi oldu. Ak-yen-ku-te, sadece üç yıl hüküm sürebilmişti [MÖ 58].” Şimdi de *Wu-yen-chü-te* Hanın Hun İm-

paratorluğu'nun yıkılmasına yol açan davranışlarını, Çin'in Hun içine sabırla nifak tohumları ekmesi ve ihtimamla büyümesini kaynaktan aynen aktaralım:²⁹⁹

“*Ak-yen-ku-te [Wu-yen-chü-te]* Han'ın estirdiği terör dalgası, Hun'da hüküm süren devlet töresinin bozulmasına, bütün dengelerin alt üst olmasına sebep olmuştur. Hun büyüklerinin müdahalesiyle *Ak-yen-kutlu* dönemi son buldu; fakat geç kalınmıştı, çalkantılar durmadı, bir kere bulan sular bir daha durulmadı. Artık şahsi ihtiraslar ön plana çıkmış, Hun Devleti'nin temel taşları yerlerinden oynatılmıştı. Kaosa boğulan Hun'da Hen'in [Çin] *sabırla ektiği ve ihtimamla büyüttüğü nifak tohumları* meyve vermeye başlamış, Hun, Hen'e tabi olma kıvamına girmişti. Birbirini yemeye başlayan ve resmen birkaç cepheye bölünen Hunlar, kurtuluşu ezeli düşman Hen'e sığınmak ve Hen'in desteği ile kardeş kanı akıtmakla arayacaklar.”

1.19. *Huhanyeh* Han [MÖ 58-31] ve *Cici* Han Dönemi [MÖ 53-36]: İmparatorluk Dağılıyor

147

1.19.1. Hunlar Batıya Yöneliyor

Wu-yen-chü-te Han'ın ölümü ile birlikte 12. Hakan'ın oğlu, veliaht, *Huhanyeh* Han [Ho-han-ye] taht'a çıkarılır. Bu dönemde Çin güçlenmiştir. Çin nifak tohumları ekmek için yeniden harekete geçer. Bu sırada *Huhanyeh* Han'ın kardeşi *Cici Han*'ın *Han oğlu* olmasına rağmen *soyluluk unvanları* elinden alınır. *Cici* Han ise kendisini Han olarak ilan eder ve böylece Hun Devleti'nde kardeş kavgaları başlar. Hunlar MÖ 57 yılında; önce beşe bölünürler, sonra MÖ 54'te ise bu beşe bölünen beylerden *Huhanyeh* Han ve *Cici* Han ayakta kalabilir. İki kardeş çarpışır ve *Huhanyeh* Han, *Cici* Han'a karşı yenilir ve sonrasında da tüm askerleri *Cici* Han'ın tarafına geçer. Bundan sonra *Huhanyeh* Han, Çin'e bağlanmak ister. Bu durum *Huhanyeh* Han'ın *bir eliyle di-*

299 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.158-161.

ğer elini kesmekten başka bir şey değildir. Toplanan *kurultay*'da Hun büyükleri, “*ya istiklal ya ölüm*” diyerek Çin'e bağlanmayı reddederler.³⁰⁰

Netice itibarıyla soylu aileler arasındaki taht kavgalarının başlaması ve *Huhanyeh* Han'ın ihaneti ile birlikte Hunlar MÖ 58 yılında Güney [Doğu] ve Kuzey [Batı] şeklinde ilk kez ikiye ayrılırlar.³⁰¹

Bu kardeş kavgaları sonucu, Hunlar çok zayıflar ve Çin hâkimiyetine girme konusu mecliste tartışılır. Meclis, esareti isteyenler ve istemeyenler olarak ikiye bölünür. *Cici* [Kutluhan/ Kıt-kı/ Çi-çi] ve taraftarları bağımsızlıktan yanadırlar. Bu tartışmalar Çin Yıllıkları'na şu şekilde geçer: “*Hunlar cesareti ve kuvveti takdir ederler. Bağımlı olmak ve kölelik onlara en adi bir şey olarak gelir. At sırtında savaşmak ve mücadele etmek suretiyle devlet kuruldu. Kavimler arasında kuvvet ve otorite kazanıldı. Yiğit cengâverler ölünceye kadar savaşmalı ki, varlığımızı devam ettirebilelim... Niçin, kendimizi Çin'e bağımlı kılalım?... Bu, ölmüş atalarımıza büyük hakaret olur. Böylece, komşu devletler arasında gülünç duruma düşeriz... Biz ölsek de kahramanlığımızın şöhreti artacak. Oğullarımız ve torunlarımız daima devletin hâkimi olacaklar.*”³⁰²

Bu olay başka bir kaynakta da şu şekilde yer alır: “...Devletin ileri gelenleri şöyle dediler: Bu olamaz!... Başkasına bağlanıp, ona hizmet etmek aşağılıktır... Ölünceye kadar savaşmaya hazır yiğitler, bizde her zaman bulunur... Bize tâ atalarımızdan gelen devlet idaresi ile yol ve yöntemlerini, niçin bozalım? Çin'e bağlanarak, Çin'e niçin hizmet edelim...?”³⁰³

300 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.137.

301 Onat, “Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]”, s.385.

302 Koca, “Büyük Hun Devleti”, s.1074-1075.

303 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.153.

Kitabın birçok yerinde görüleceği üzere; Hunlarda, aileden başlayıp imparatorluğa giden bir örgütlenme yapısı mevcuttur. Bu örgütlemenin her kademesinde özgür bir birey vardır. Herkesin hakkı ve hukuku kanunlarla [töre] düzenlenmiştir. Halkın söz söyleme hakkı vardır. Bu Türk geleneği, bir ana damar olarak günümüze kadar da gelmiştir. Örfümüzde, âdetimizde ve çağın koşullarına göre değişebilen töremizde *kulun kula itaati* yoktur. İslamiyet'in Türk boylarında yayılmasıyla birlikte de dine olan saygı her daim çok üst düzeyde olmasına rağmen, manevi değerleri istismar eden ve kulu kula köle yapmaya kalkışan şahsiyetlerin akıbetleri tarihin akışı içerisinde acınacak bir halde son bulmuştur. Herhangi bir örgütsel yapı; Türk insanını özgürlüğünden mahrum etmeye kalkışması durumunda, *bağımsızlık benim karakterimdir* ülküsü ile bertaraf edilmiştir ve yine de edilir.

Şimdi tekrar konumuza dönerek, *Huhanyeh* Han'ın Çin'e bağlanma sürecini bir başka kaynaktan aktaralım:

"Ho-han-ye mağlup olduktan sonra Sol Kol İ-tit-su Beyi ona, Hen egemenliği altına sığınarak, Hen'in [Çin] yardımıyla Hun'da huzur ve düzeni yeniden tesis etmeyi önerdi. Ho-han-ye, konuyu bakanlarıyla istişare etti; devletin ileri gelenlerinin hepsi Hen egemenliği altına girme fikrine karşı çıktılar. Karşı çıkanlar şöyle konuştular: 'Hun ulusu, cesareti, gücü ve özgürlüğü kutsal sayar. *Hun ulusu açısından bir başka halkın boyunduruğu altına girmekten ve köle olarak yaşamaktan daha alçakça bir yaşam tarzı yoktur.* Hun, at sırtında savaşıyor, gücü ve cesaretiyle koca bir imparatorluk yarattı ve yüzlerce *Man* halkının saygısını kazandı; hâlâ erkekçe ölümüne kadar savaştı. Savaşçılarımız var. Bugün iki kardeş iktidar uğruna birbirleriyle savaşıyor; sonuçta kardeşlerden birisi galip gelecek ve sonuçta onların evlatları bu imparatorluğun hükümdarları olacaklar. Hen şu anda bizden güçlüdür, fakat Hun'u işgal etmeye muktedir değildir. Niçin atalarımızın devlet geleneğini, törelerimizi bir kenara atıp Hen'e tabi olalım? Bizim Hen egemenliğini kabul etmemiz, ölmüş Tanrıkutları'mıza karşı alçakça

bir hakaret olur; onların ruhları incinir ve diğer halklar için alay konusu oluruz! Ülkede huzur yeniden tesis edilebilir, fakat biz yüzlerce Man halkı üzerindeki egemenliğimizi yeniden tesis edebilir miyiz?’

Fakat Sol Kol İ-tut-su şöyle konuştu: ‘Bunlar doğru değil. Her şeyin bir zamanı olduğu gibi, kudretin ve kudretsizliğin de zamanı vardır; Hen şimdi daha güçlüdür. Uysun ve [Türkistan’da] kale sahibi bütün ülkeler bir metres gibi Hen’e tabi oldular... Eğer Hun şimdi [sembolik olarak] Hen boyunduruğu altına girerse, huzur içinde varlığını sürdürebilir; aksi takdirde kendini tehdit eden tehlikeler karşısında yok olur. Hen boyunduruğu altına girmekten daha akılcı bir politika var mıdır?’

Devletin ileri gelenlerinin itirazlarına rağmen Ho-han-ye, Hen boyunduruğu altına girmeye karar verdi. Halkıyla güneye inerek, Hen sınırına geldi; Sağ Kol Bilge Eliğ olan oğlu Su-lo-ku-tong’u, imparatora hizmet etmek üzere [yani rehin olarak] sarayına gönderdi. Tanrikut Kutlunun da [Cici Han], oğlu Başkomutan Ku-hu-li-su’yu Hen sarayına gönderdi [MÖ 53].³⁰⁴

150

Cici Han’a yenilen ve her şeyini kaybeden *Huhanyeh* Han, MÖ 53’te Çin Sarayı’na sığınır ve Çin’in desteği ile Doğu Hunları’nın hakanı olur. Bundan sonra bağımsızlık tarafı olan Batı Hunları’nın başına *Cici* Han geçer [MÖ 53-36]. Kardeş kavgası sonucu ezeli düşman Çin’i çare olarak görmek ibretlik bir hadisedir. Bu kardeş kavgalarının çıkmasının önemli bir sebebi ise Çin entrikalarıdır. Bağımsızlıktan yana olanlar ile olmayanlar arasındaki Hun büyüklerinin tartışması; yakın tarihimizin *Kurtuluş Savaşı* yıllarında “*manda ve himaye*” isteyenlere karşı Sivas Kongresi’nde alınan “*manda ve himaye kabul edilemez*” kararı ile Atatürk’ün “*ya istiklal, ya ölüm*” sözünü akla getirir. Bu karar Türk Milleti’nin *bağımsızlığına* düşkünlüğünü gösterir.

MÖ 53’te Hun Hakanı *Huhanyeh* Han önce *oğlunu* Çin Sarayı’na hizmet etmesi için gönderir. Bu şekilde oğlunu Çin’e rehin vermesinin anlamı Çin’in hâkimiyetini tanıtmaktan başka bir şey

değildir. MÖ 52'de ise bizzat kendisi Çin'e gider ve itaatini açıkça bildirir. Artık Hun Devleti, Çin'in bir vassalı olmuştur.³⁰⁵

MÖ 51 yılında *Huhanyeh* Han, Çin'e bağlılığını bildirir ve Çin Sarayı'nda imparator tarafından kabul edilir. Çin Sarayı'nda hiç kimseye yapılmayan büyük bir kabul töreni ile imparatorun huzuruna çıkar. Bu durum Hunlardan korkan Çin'in, onların bölünmesinden yararlanmak için yaptığı bir oyundan başka bir şey değildi. Daha sonra Çin İmparatoru, *Huhanyeh* Han'ı Hunlardan gelecek tehlikelere karşı tampon bir bölge oluşturmak için Çin Seddi'nin hemen dışına yerleştirir.³⁰⁶

Çin, *Huhanyeh* Han'ı hediyelere boğar. Kaynaklarda şu hediyeleri verdiği bilgisi vardır: Yirmi sandık altın, 200 bin bakır madeni para, yetmiş yedi takım kıyafet ve 6 bin sandık ham ipek. Bunların yanında Hunlara yiyecek de temin edilir. *Huhanyeh* Han, İç Moğolistan'daki merkezine döndükten sonra -Çin tarafından- 43 bin çuval kuru pirinç yollar. Çin, MÖ 48'de de 20 bin çuval tahıl gönderir. Çin ile Hun yakınlaşması MÖ 51 ile 1 yılları arasında da devam eder.³⁰⁷

151

İki kardeşin çekişmesi sonucu MÖ 54/53'te Hun İmparatorluğu doğu ve batı olarak ikiye ayrılır. Bir Çin entrikası olan "*Barbarları [yabancı] durdurmak için Barbarları kullanmak*" ya da "*Barbarlara saldırmak için Barbarları kullanmak*" siyaseti Hunların yok oluşunda ustaca uygulanmıştır. Bu siyasetin benzerini Roma İmparatorluğu'nda da görüyoruz; "*Divide et Empire*" denilen "*böl ve hükmet*" taktiği³⁰⁸, günümüzde de güçlü devletler tarafından uygulanmaktadır.

MÖ 44-33 yıllarında *Huhanyeh* Han idaresindeki Hunlar, Hen [Çin] İmparatorluğu ile bir antlaşma imzalarlar. Bu antlaş-

305 Gumilev, *Hunlar*, s.179.

306 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.155.

307 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.69.

308 Tezcan, "I-İ Chih-İ / I-İ Fa-İ ve "Beş Tuzak" [Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler]", s.1125.

ma şartları şöyle idi: “Bu antlaşmanın imzalandığı günden itibaren Hen ve Hunlar bir aile olarak birleşeceklerdir. İki taraf şundan itibaren tüm gelecek nesiller boyunca birbirlerini aldatmayacak veya saldırmayacaktır. Bir yağma yapıldığında iki tarafın hükümetleri birbirini haberdar etmeli ve ceza ile tazminat ödemelidir.”³⁰⁹

Nihayetinde *Cici Han*’ın Kuzey-Doğu Türkistan’ı ele geçirek Moğolistan’daki merkezini terk etmesinden sonra Güney Hun Devleti hükümdarı *Huhanyeh*, MÖ 43 yılında, Gobi’nin kuzeyindeki eski yurtlarına yerleştirmiştir. Bu tarihten itibaren de Hunlar doğu ve batı olarak kaynaklarda yer almıştır.³¹⁰

1.19.2. *Cici Han* Dönemi [MÖ 53-36]

Cici [Kutluhan/ Kıt-kı/ Çi-çi/ Chih-chih] Han, Kuzey Moğolistan’a hâkimdi. *Huhanyeh* Han’ın Çin’den aldığı desteği gören *Cici* Han, bölgede mücadele etmenin imkânsız olduğunu anlayarak batıya; İli Irmağı vadisinde yerleşik *Wu-sun*ların yakınına göç eder. Burada, Kang-chü’ye yerleşir ve ayrı bir devlet kurar.³¹¹ Burası Talas boylarıdır. Hunlar Isık-Göl’e kadar uzanırlar. Hatta bu bölgedeki Hunlar, Ak Hunlar’ın ataları sayılan bazı kavimlerle veya bazı İran kabileleri ile karışmış olmaları da muhtemeldir.³¹²

Cici Han ile birlikte Hun tarihinde yeni ve büyük bir gelişme başlar. *Cici* Han, MÖ 49’dan sonra Mete gibi hareket eden bir lider olmuştur. Çin kaynakları da bu dönemi Mete’nin akınlarını anlattıkları gibi anlatırlar. *Cici* Han önce Orhun’a yerleşir ve buradan [Batı] Türkistan’ın fethine yönelerek, bölgedeki boyları hâkimiyeti altına alır. Böylece -ileride- bugünkü Türkistan topraklarında kurulacak olan “*Batı Hun* İmparatorluğu’nun temellerini atmış olur. Ele geçirdiği yerlere verdiği adlar ile kavim

309 Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s.69.

310 Onat, “Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]”, s.386.

311 Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s.69.

312 Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.96.

adları Mete'nin Batı akınındaki yer ve kavim adlarıyla aynıdır. Mesela, kuzeydeki Kırgızları hâkimiyetine alınca hemen orada Mete gibi bir *otağ yeri* kurar. Özellikle Batı Türkistan'a yönelir. Bu konuda B.Ögel bizim de katıldığımız şu değerlendirmeyi yapar: "*Belki de Cici Han, Çin ile kardeşinden gelebilecek büyük bir tehlikeyi sezmiş ve bunun için de kendisine Batı'da bir yer hazırlamaya koyulmuştu. Sonradan olup bitenler, bu görüşü desteklemektedir.*"³¹³

Ülkenin ikiye bölünmesinden sonra Çin'in desteği ile güçlenen *Huhanyeh* Han yeniden Orhun'a yerleşir. Batıya yönelen [ağabey] *Cici Han* ise Kırgız, Uygur, Töles ve benzeri Türk boylarının yanı sıra Türkistan'ın birtakım yerli krallıklarını yeniden Hun egemenliği altına alarak, Batı Hun İmparatorluğu'nu kurar. *Cici Han*'ın karargâhı artık *Batı'da*, yani bugünkü *Kırgızistan* civarındadır.³¹⁴

Cici Han, halk tarafından tutulan bir hakandı. Devletin doğu ve batısını sıkı bir disiplinle idaresi altına almıştı. Biraz önce de belirttiğimiz gibi Mete'den beri hiçbir Hun hakanının yapmadığı bir *Batı Asya akını* yapmış ve her aldığı yere de kendisi için, Gök-Türklerin *il evi* dedikleri bir *otağ yeri* veya *devlet sarayı* yaptırmıştır. MÖ 49'daki bu akınları, Mete'nin akın güzergâhını takip ederek yapmıştır. *Cici Han* halk ile iyi kaynaşmıştı. Başkent Orhun ile devletin doğu kanadında dirlik ve düzenliği sağlamıştı. MÖ 49'dan sonra Batı'da yer alan Hun prenslerini kendisine bağlamış ve Çin'e yakın duran *Wusun*lara saldırmıştı. Ayrıca hayvan yetiştiren kavimler olan *Uygurlar* ile *Ting-ling*leri kendisine bağlamış, kuzeydeki Kırgızları yenmiş ve böylece Batı Asya'yı kuzeyden güneye ele geçirmiştir. *Cici Han*'ın asıl hedefinin Batı Türkistan ile İran olduğu sonradan anlaşılacaktır.³¹⁵

313 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.157.

314 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.174.

315 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.157-165.

Cici Han'ın karakteri çok sertti. Bu konuda B.Ögel şu bilgileri aktarır: “*Cici Han*, Semerkant Krallığı’nda bulunurken, bu krallığın ileri gelenlerinden bazılarını ırmağa [Talas] attırmış olması da bunu gösteriyordu. *Cici Han* daha önceleri oğlunu Çin Sarayı’na rehin olarak göndermişti. Sonradan Çin, bu şehzadenin yanına bir elçilik katarak, oğlunu yine *Cici Han*’a göndermişti. *Cici Han*, anlaşılmayan bir tutumu ile [muhtemeldir ki, kardeşi *Huhanyeh Han*’dan daha az ilgi görmesi sebebiyle], bu Çin elçilerini öldürtür [MÖ 44]. Elçi öldürme, çok yanlış bir tutumdur. Çünkü şimdiye kadar Hunlar, hiçbir Çin elçisini öldürmemişlerdi.”³¹⁶ Hatta Çin Yıllıkları’nda elçilik heyetinin cesedinin dahi teslim edilmediği şu şekilde geçer: “Ku Ki ve beraberindeki heyetin cesetlerini almak üzere *Cici Han*’a [Tanrıkut] üç defa elçi gönderildi; fakat her defasında Tanrıkut’un taciz ve hakaretlerine maruz kalan elçiler, eli boş döndüler. Tanrıkut, [Hen/ Çin ile oynayacak kadar] gururlu ve cüretkârdı.”³¹⁷ Ancak bu konuda şu hususa dikkat etmek gerekir; Çin’in gönderdiği elçilik heyeti, casusluk faaliyetinde mi bulunmuştur da, öldürülmüşlerdir? Bilindiği üzere elçilerin en önemli görevlerinden biri de casusluk faaliyetinde bulunmaktır.

1.19.2.1. *Cici Han*’a Karşı Kan İçilerek Yapılan Antlaşma [MÖ 43]

Cici Han’ın kardeşi *Huhanyeh Han*, MÖ 43 yılında Çin’in desteği ile iyice güçlenmiştir. Çin, *Huhanyeh Han*’ı *Cici Han*’a karşı kullanmak için elçiler göndererek bir antlaşma yapar. Bu antlaşma Hun geleneklerine göre yapılmış olup, Çinliler tarafından barbar geleneklerine göre yapıldığı iddiasıyla çok eleştirilmiştir. Özellikle *kan ile şarap* karıştırılarak kafatasından yapılan bir kâse ile içilmesi tartışma konusu olmuştur. Bu olay kaynakta şu şekilde yer alır: “*Yüeci Kralı’nın kafası, içki kabı olarak kullanıldı ve*

³¹⁶ Aynı eser, s.160-161.

³¹⁷ Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.176.

[Çin elçileri] ile birlikte ‘kan andı’ içtiler.” Bu gelenek eski İskit uygarlığına benziyordu. Herodot’a göre bu gelenek şu şekilde idi: “İskitler, kafatasını gözün üstünden itibaren keserler, dışını deri ve içini de altınla kaplayıp, içki kabı yaparlar. Bunu, içki kabı olarak kullanırlar. İskitlerde ant, onunla içilir. Büyük bir kaba şarap dökerler, şarabı ant içenlerin kanı ile karıştırırlar. Kan içine bir kaşık korlar... Sonra ant içerler...” MS 811’de Bizans İmparatoru’nu öldüren Bulgarlar da, onun başını altınla kaplamışlar ve zafer bayramlarında kullanmışlardı. Gök-Türklerde de bu bir devlet geleneği idi.³¹⁸

Kan andı, erken Türklerde dönüşü olmayan kutsal bir yemin tarzı idi. Savaş anında öldürülen bir düşmanın kafatasından içki kâsesi yapmak, eski bir bozkır geleneğidir. Mete Han’ın oğlu Tanrikut Ki-ok [Kök-Han] [MÖ 174-160] Yüce Beyi’ni yenmiş ve onun kafatasından yaptığı içki kâsesi yüz yıldan fazla bir süre muhafaza edilerek törenlerde kullanılmıştır.³¹⁹

Yine Türk kökenli Bulgarlar da bu geleneği devam ettirmişlerdir. Bulgar hükümdarı Krum Han³²⁰ Bizans İmparatoru Nikefor’un başını kestiriyor ve kafatasından bir içki kadehi yapıyor ve Slav beylerini bu kafatasından içki içmeye zorluyordu.³²¹ Türk toplumunun birliğinin, akrabalık ilişkilerinin haricinde, bir nedenin de *Kan kardeşliği* olduğunu söyleyen J.P.Roux’un yorumu şu şekildedir: “...karşılıklı olarak birbirlerine anlamlı armağanlar verdikten ve bileklerinden akıttıkları kanı birbirlerinininkiyle karıştırmak ya da birbirlerinin kanını içmek yoluyla gerçekleştiren ‘kan kardeşlikleri’ gibi birleşmelerdir.”³²² İşte bu ‘kan kardeşliği’ biyolojik olan kardeşlikten daha güçlü olmaktaydı; çünkü, ‘kan kardeşliği’ özgür irade ile kurulmaktaydı.

318 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.164.

319 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.172-173.

320 803 ile 814 arasında hüküm sürmüştür.

321 Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.271.

322 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.136.

Biraz önce bahsettiğimiz kafatasından yapılan şarap kâsesinin devlet törenlerinde kullanıldığını gördük. Hatta çok daha ileri yüzyıllarda, Selçuklularda, buna benzer bir şekilde kesik başın şehirde teşhir edilip *başlar hazinesi*'ne konduğunu biliyoruz. Tuğrul Bey, Şii Büveyhi Devleti'ni 1055'te yıktığında Bağdat askeri valisi Türk kökenli Arslan Besasiri şehri terk eder. Besasiri, bir süre sonra Şii Fatımiler'den destek alarak bir ordu kurmuş; Sultan'ın Bağdat'tan ayrılmasını fırsat bilip beyaz Şii bayrakları taşıyan askerleri ile birlikte Bağdat'a girmiştir [27 Aralık 1058]. Sonra da Bağdat'taki Selçuklu idaresine son vermiş ve Halifelik Veziri'ni de katlettirmiştir. Bunun üzerine Tuğrul Bey, Besasiri üzerine giderek Bağdat'ın hâkimiyetini bir yıl sonra [14 Aralık 1059] tekrar geri almış ve Halife'yi esaretten kurtarmıştır.³²³ Bundan sonra Tuğrul Bey, Selçuklu Devleti ve Abbasi Halifeliği için daima bir tehlike olan Besasiri'nin işini bitirmeye karar vermiş, sonra da Besasiri yakalanıp beraberindekiler ile birlikte 8 Ocak 1060'ta öldürülmüştür. O'nun *kesik başı*, şehirde dolaştırılıp halka gösterildikten sonra *Başlar Hazinesi*'ne [Hizânetü'r rûûs] konmuştur.³²⁴

Şimdi bu *kan andı* ile günümüz arasında bir bağlantıya dikkat çekelim. Acaba *kan andı* bugün Anadolu'da görülen *kan kardeşliği*'nin kökü müdür? Kan kardeşliği bileğin veya parmağın kesilerek karşılıklı kanların karıştırılması ile olur. Öğrenci andında geçen “Ey Büyük Atatürk! Açtığın yolda, gösterdiğin hedefe, durmadan yürüyeceğime *ant* içerim” sözünün derinliği, yüzlerce yıl önce Orta-Asya'da Türk boylarının ant içmelerinin bir tekrarı mıdır? Evet, biz öyle düşünüyoruz. Türk insanı bu *ant* ile bağımsızlık ülküsü yolunda milyonlarca soydaşı ile sözleşerek birlik ve beraberliğini sağlayacak ve bu şekilde yeniçağların tam bağımsız ülkesi olarak medeniyet yarışında en önde olacaktır.

323 Hasan Hüseyin Adahoğlu, “İlk Selçuklu-Abbâsi İlişkileri”, [Türkler, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.4., 2002], s.1110-1111.

324 Ali Öngül, *Büyük Selçuklular*, [İstanbul: Çamlıca Yay., 2016], s.44-45.

1.19.3. Cici Han'ın Kalesi ve Sonu

Cici Han, Batı Türkistan'da -Talas Havzası'nda- iki yıl içinde bir kale yaptırmış ve bu kalede MÖ 44/43'den 36 yılına kadar kalmıştır. MÖ 41'de *Cici Han* burada yeni bir başşehir kurmuştur. Çin, Hunların bu şekilde güçlenmesinden çekinmiş ve *Cici Han*'ın kardeşi Huhanyeh Han ile birlikte 70 bin kişilik bir ordu hazırlayarak *Cici Han*'a saldırmıştır. Bu saldırı sonucu *Cici Han* ağır bir yenilgi almıştır [MÖ 36].³²⁵

Şimdi Çin'in *Cici Han*'a saldırmadan önce, ondan ne kadar çekindiğini anlatan Çin Yıllığı'na bir bakalım:

"... Tanrıkut'un [*Cici Han*] halkı çok hareketli ve cesurdur; çok savaşçıdır; çok ülkeler fethetti ve çok zaferler kazandı. Eğer bir an önce bu halkın üzerine gitmezsek, bu halk çok güçlenecek ve bizim için yeni bir felaket kaynağı olacaktır. Tanrıkut Kutluhan[*Cici Han*] bizim çok uzağımızda ikamet ediyor; fakat bölge ülkelerinin ona karşı koyacak güç ve imkânları yoktur. Ordularımızı toplayalım, Uysun'un desteğini alalım ve Tanrıkut Kutluhan'un üzerine yürüelim."³²⁶

Çin'in devlet anlayışının temel ilkelerinden biri olan "*barbarlara saldırmak için barbarları kullanma*" stratejisi önemlidir. Çin devlet idaresinde şu politika başarı ile uygulanmıştır: "*Güçlü bir devlete yaranmak için kendini küçük düşürmek, zayıf bir devletin işidir. Büyük bir devlete saldırmak için küçük devletleri örgütlemek, hırslı bir devletin işidir. Barbarları yok etmek için barbarları kullanmak, merkezi imparatorluğun [yani Çin'in] işidir.*"³²⁷

Hunlar ve Gök-Türkler kale savunmasında başarılı değillerdi. Bu sebeple *Cici Han*'ın kalesi, onun mezarı olmuştur. Sonraki yüzyıllarda Gök-Türk Veziri Tonyukuk, duvarlarla çevrili şehirlerle karşı çıkmıştır. Belki de *Cici Han*'ın acıklı hikâyesi biliniyordu.

325 Koca, "Büyük Hun Devleti", s.1075.

326 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.177.

327 Aynieser, s.178.

Hun ve Gök-Türk askerlik taktiği, Çin Ordusu'nu görünce sonsuz bozkırlarda kaybolmak ve en uygun bir zamanda saldırmak üzerine kurulu idi.³²⁸ Gök-Türklerde de vezir Tonyukuk, Bilge Kağan'ın şehirlerin etrafını surlarla çevirtip Budist Tapınakları yapmasına karşı çıkmıştı. Tonyukuk'un bu konudaki düşüncesi şöyle idi:

"Bütün Türkler bir araya toplansalar dahi Çin İmparatoru'na karşı duramayacaklardı; harp esnasında Çinliler'le dövüşmekte olan Türkler ise [bütün ahalinin] yüzde birini teşkil ediyordu... Türklerin muayyen meskenleri yoktur, hep harp ile meşgul olurlar; kendilerinde kuvvet hissettikleri zaman ilerler, zayıf oldukları zaman ise gerilerler ve saklanırlar. Eğer Türkler surlarla kuşatılmış bir şehirde yerleşecek olurlarsa bir defa yenildiler mi, esir düşmekten başka yapacakları şey kalmayacaktır..."³²⁹

Tonyukuk bu fikrinde çok haklıydı. Çünkü Türklerin nüfusu Çinlilerin nüfusundan çok azdı. Yerleşik hayata geçerlerse Çinliler tarafından istila edilmeleri an meselesi olurdu. Türkler verimli toprakları takip ederek göçebe hayatı yaşıyorlardı ve kendilerini güçlü gördüklerinde saldırıya geçiyorlardı. Bir bakıma Türklerin gücü bu vahşi tabiatla yaşamanın zorluğundan geliyordu.

Biraz önce de belirttiğimiz gibi, Hunlar ile Gök-Türklerde, kale yapmak ve kale savunmasında bulunmak yasaktı. Cici Han'ı yok eden sebeplerden biri de *yerleşik hayata geçmek* olmuştur. Cici Han kale yaptırarak yerleşik hayata geçmiş, ancak, Çin saldırısı başlayınca da kalede sıkışıp kalmıştır. Semerkant Kralığı'nın halkının kendisini sevmediğini bildiği için de kaleden dışarı çıkamamıştır. Hunlar hafif atlı birliklere dayanırdı. Oysa Cici Han'ın ağır zırhlar giymiş askerleri vardı. Bu şekilde sıkışıp kalan Cici Han mağlup olmuş ve kalenin içinde öldürülmüştür [MÖ 36].³³⁰ Cici Han bu kaleyi, Çin'in 70 bin kişilik ordusuna

328 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.169-172.

329 Akdes Nimet Kurat, "Göktürk Kağanlığı", [Türkler, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.2., 2002], s.108.

330 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.175-178.

karşı 1.500 kişilik bir ordu ile savunduğu bilgisi vardır. Bu savaş Türklerin *ilk savunma savaşıdır*.³³¹

Çin Yıllığı Sin Hen şu'da *Cici Han*'ın yenilmesi ve ölümü ile ilgili Çin'in gösteriler düzenlemesi şu şekilde yer alır:

"Hen [Çin], [Doğu] Hun ve Uysun ittifak güçleri Tanrı kut Kutluhan [Cici Han] ile savaşmak üzere bir araya geldiler. Kışın Kutluhan'ı yendiler. [MÖ 36]; Tanrı kut Kutluhan'ın kesik başı [Çangan'a] gönderilerek, ibreti âlem için orada yabancı misafirlerin kaldıkları konuk evinin bulunduğu sokağın girişine asıldı. İmparator [Çin] ertesi yılın ilk ayında Tanrı kut Kutluhan'ın cezalandırılmasının şerefine, ön şehirdeki sunakta göğe ve ayrıca atalar tapınağında [ataların ruhuna] bir adak sundu. Ülkede genel af ilan edildi... Halka şarap ikram edildi..."³³²

Bu Çin Yıllığı'ndan da anlayacağımız üzere; *Cici Han*'ın ölümü sonucu Çin'in bir gösteri ile sevincini ortaya koyması, ondan ne kadar çekindiğinin kanıtıdır.

Cici Han'ın ölüm tarihinden sonra Çin kaynaklarında bilgi yoktur. Johann Jacob Maria de Groot [1854-1921] bu durumu "... *Orhun'dan idare edilen büyük devletin Avrupa sınırlarına kadar uzamasına ve bunun bir tarih gerçeği olmasına*" bağlar. Ve devamında; Volga kıyılarındaki çoğu kavimlerin çoğu zaman Semerkant Krallığı'na bağlı kaldığını, Semerkant Krallığı'nı elinde tutan *Cici Han*'ın, Volga kıyıları ile bağlantılarını sürdürmesinin normal sayılması gerektiğini, ifade eder. *Cici Han*'ın Türk Milleti için en önemli özelliği ise, "Hunlara ve Orta-Asya kavimlerine, *Batı yolunu* açmış ve öğretmiş olmasıdır."³³³

Macar Sinolog ve Mongolist Lajos Ligeti, *Cici Han*'ın bu yenilgisi sonrası, ona bağlı boyların batıya göçtüğünü şu şekilde anlatır: "Bir görüşe göre büyük savaşçı *Cici*'nin boylarının bir kısmı

331 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.70.

332 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.175.

333 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s. 178-179/187.

kurtuldu ve batı bölgelerine doğru yol almaya başladı. Bu görüşe göre bu boylar, daha sonra harekete geçecek olan büyük Hun kavimler göçünün öncüleri sayılabilir.”³³⁴

Biraz önce de vurguladığımız gibi Cici Han, kendisinden sonraki kuşaklara, *bağımsızlık idealini* bırakmış; bu ideal da, yüzyıllardır Türklerin genlerine işleyip vücut bulmuştur.

1.19.4. Huhanyeh Han'ın Ölümü [MÖ 31]

Cici Han'ın ölümü sonrası Çin Yıllığı *Sin Hen* şurada şu bilgiler yer alır; Orhun'daki Hunların büyük Han'ı, *Huhanyeh* Han hem sevinir ve hem de Çin'den korkar. Çin'e bir mektup yazarak şöyle der: “Sürekli Hen [Çin] İmparatoru'nu ziyaret etmeyi düşünüyordum. Fakat bu arzumu bugüne kadar bir türlü gerçekleştiremedim; çünkü Kutluhan [Cici Han] batıda olduğu sürece her an Uysun ile birlikte üzerime saldırabilirdi. Artık Kutluhan tehlikesi ortadan kalktı ve ben şimdi seni ziyarete gelmek istiyorum.” Bu isteği kabul edilen *Huhanyeh* Han, MÖ 33'te Çin'e bir ziyarette bulunur ve bu ziyarette çok gösterişli bir törenle karşılanır. *Huhanyeh* Han, Çin İmparatoru'ndan “Çin'in kuzey sınırlarının savunmasını” kendisine vermesini ister. Ancak, Çin önde gelenleri kuzey sınırlarının Hunlara verilmesinin kendileri için ileride sorun doğuracağını, tarihsel örnekleri göz önüne alarak reddederler. Çin Yıllığı'nda bu konu şöyle yer alır:³³⁵

“... Kuzey sınırlarımızın savunma ve korunmasını Tanrıku'ta [*Huhanyeh* Han] bırakırsak, o buna çok sevinecektir; çünkü bu durumda biz ona bağımlı olacağız ve onun taleplerinin sonu gelmeyecektir. Yerine getirmedığımız en küçük bir talebin bize sonradan neye mal olabileceğini şu anda tahayyül bile edemeyiz... Tanrıku'ta *Huhanyeh*, 28 yıl hükmettikten sonra, Kin-şi döneminin ikinci yılında ölür [MÖ 31].”

Hun İmparatoru *Huhanyeh* Han'ın stratejik siyaseti Çin

334 Ligeti, “Asya Hunları”, s.54.

335 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.180-185.

devlet idaresinde tartışılarak reddedilmiştir. Bu olaydan şunu anlıyoruz ki, Çin ileriye yönelik, “*kimin ekmeğini yersen, onun kılıcını kuşanırsın*”, ya da “*kime muhtaç düşersen onun esiri olursun*” sözlerini iyi idrak etmiş ve ona göre politika belirlemiştir. Bu yüzden siyasi, ekonomik ve teknolojik bağımsızlık *kendi kendine yetebilme* ya da *hüküm sürdüğü topraklara hâkim olabilme* ile mümkün olur.

Huhanyeh Han dönemini kapatmadan önce, onun Hun yönetim sistemine kazandırdığı taht’a geçme hakkına değinelim. *Huhanyeh* Han döneminde yaşanan taht kavgaları sonucu *kardeşten kardeşe* taht’a geçme kuralı kaldırılarak, *en büyük oğulun* taht’a geçme kuralı getirilmiştir. Bu uygulama Hunlarda MS 2. yüzyıla kadar devam etmiştir.³³⁶

1.20. Cici ve Huhanyeh Han Sonrası Çin’e Bağlı Üç Hakan Dönemi [MÖ 31-8]

Bu dönemde, doğuş ve yaratılış bakımından güçsüz üç Hun hakanı taht’a oturmuş ve Hunlarda hiçbir hareket görülmemiştir. Çin’in tek isteği olan Hun akınlarının olmadığı bir dönemdir. *Huhanyeh* Han’ın ölümü sonrasında ikinci hatununun büyük oğlu 16. Hun Hakanı olarak, *Fu-chü-lei Jo-ti Han* [T’iao-to Mo-kao] taht’a çıkmıştır [MÖ 31-20]. Bu dönemde *Jo-ti* unvanı ilk kez kullanılmış; 10 yıl taht’ta kalan bu Hakan Çin’e bağlı olarak hükümdarlık yapmıştır. Bu dönemi kapsayan kaynaklarda; yapılan atamalar haricinde pek önemli bir bilgi yoktur. *Fu-chü-lei Han*, Çin’e giderken MÖ 12’de hastalanarak ölmüştür. Bundan sonra ölen Hakan’ın kardeşi 17. Han olarak *Su-hsia Jo-ti* [Su-bisu/ So-kay-çok-te] hakan olmuştur [MÖ 20-12]. 18. Hun Hakanı olarak ise Ulu Hatun’un büyük oğlu *Chê-ya Jo-ti Han* tahta oturmuştur [MÖ 12-8]. Çin tarihinde bu iki dönemle ilgili önemli bir bilgi yoktur.³³⁷

336 Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s.68/71.

337 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.194-199.

1.21. Hunlar Yeniden Güçleniyor [MÖ 8 MS 18]

Huhanyeh Han'ın Ulu Hatun'dan doğan ikinci oğlu *Wu-c-hu-liu* [O-su-lu] 19.Hun Hakanı olarak taht'a oturmuştur [MÖ 8 - MS 13]. Bu Hakan, Hun tarihine yeni bir canlılık katmıştır. Bu dönemde Hun Devleti eski gücüne kavuşma noktasında önemli adımlar atmış ve Çin'e olan siyasi bağımlılığı sona ermiştir. Sonra da Kuzey Çin'i yerle bir eden akınlar düzenlemiştir.³³⁸

Bu Hakan taht'a çıktıktan sonra şehzadelere devlet içinde önemli görevler vermiş ve böylece taht kavgalarını önlemiştir. Çin ile arayı bozup, savaşa girmemek için *denge politikası* izlemiştir. Ancak Çin, Hunlardan bir toprak parçasını isteyince, **“Ben babamın toprağını kimseye veremem”** şeklinde kesin konuşmuştur. Bu Hakan'ın babası Huhanyeh Han döneminde Çin ile yapılan antlaşmaya göre: *“Çin duvarının kuzeyi Hunların, güneyi ise Çin'in idi.”* Çin ise bu maddeyi askıya alarak bir bahane ile Hun ülkesine saldırmıştır. Çin'in amacı Hunların Türkistan'a yaklaşmasını önlemektir. Ayrıca Çin; *Wusun*ları, Hunlara saldırtıyor ve sonrada onlara arka çıkıyordu. Hun Hakanı bütün bu olup bitenleri izlediği denge politikası sebebiyle sorun çıkarmadan anlayışla karşılıyordu. Ancak bu anlayışla karşılama, Çin'in tavrını daha da sertleştiriyordu. Nihayetinde Çin ile Hunların aralarının açılması ve 50 yıldan beri durmuş olan Hun akınlarının bütün gücü ile yeniden başlamasının başlıca üç sebebini B.Ögel şöyle sıralamıştır:³³⁹

“1. Çin'in Hunlardan toprak istemiş olması. Hunlar bunu unutmamışlardı.

2. MÖ 8 yılında entrika ile Çin tahtı'nı ele geçiren Vang Mang'ın, Hunların *Hakanlık Mührü'nü, memur damgası'na* çevirmek istemesi.

3. Uzakdoğu'da Hunlara bağlı Proto-Moğol kavimlerini, Hunlara vergi vermemesi için kışkırtması.”

338 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.70.

339 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.200-201.

Çin elçisinin Hunlardan toprak istemesi konusu Çin Yıllığı'nda da yer alır:

“... İmparatorun kayını büyük mareşal Vang Ken'e belli çevreler şu teklifte bulundular: Sınır bölgesi Çang-yi'de Hen [Çin] sınırları içine sarkan, Hunlara ait bir bölge vardır. Burada garip bir ağaç türü yetişir ve bu ağaçtan çok esaslı ok shaftı yapılır; orada ayrıca kartal kanadı imal edilir. Eğer bu bölgeyi bir şekilde Hen topraklarına katabilirsek, sınır illerimiz için büyük bir avantaj elde eder ve hanedanlığımız topraklarını genişletiriz ki, böylece senin muhteşem hizmetlerin de sonsuza kadar konuşulur.' Vang Ken, bu bölgenin Tanrıkut'tan istenmesi doğrultusunda imparatorun onayını aldı ve hiç zaman kaybetmeden Hündaki Hen elçisini bilgilendirdi. Elçi Fan'a, sanki bu onun fikriymiş gibi, Tanrıkut'a gitmesi ve Tanrıkut'a bu bölgeyi imparatora hediye etmesi yolunda bir teklif götürmesi talimatını verdi... Fan, Tanrıkut'a şöyle dedi: '... Hen topraklarının içine sarkan bir Hun bölgesi olduğunu gördüm... Tanrıkut, İmparatora bir mektup yazarak, bu bölgeyi ona verdiğini... bildirebilir...' Elçi Fan, Hun'a ikinci kez gönderildiğinde bu dileğini yineledi ve Tanrıkut'tan şu cevabı aldı: '... babamdan bana miras kalan toprağın bir karışını bile kimseye vermem.'³⁴⁰

1.22. Deli Çin İmparatoru: Vang Mang [MS 8- 23]

MÖ ilk yüzyılın başında Çin'deki Han Sülalesi sarsılmaya başlamıştır. Çin İmparatoru Yüan-ti'nin karısı Vang ailesinden-di. Bu imparatoriçe yakınlarından birçok kişiyi devlet idaresinde önemli yerlere yerleştirmişti. Han Sülalesi iktidarının sarsılmaya başlamasıyla birlikte, devlet idaresinde önemli mevkilerde bulunan Vang ailesi mensuplarından Vang Mang³⁴¹ MS 8 yılında Çin tahtı'nı ele geçirmiş ve yeni bir sülale kurmuştur [MS 8 - 23]. Vang Mang tarihte eşine rastlanmamış bir lafesi [demagog] idi. Bu lafesiyle ilgili B.Ögel şu değerlendirmeyi yapar: “Eski klasik Çin kitaplarındaki metinleri değiştirerek, kendisini ulu ve kutlu göste-

340 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.189-190.

341 Onat, “Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]”, s.386.

riyordu. Modern propaganda metotlarını da tarihte ilk defa kuran ve işleten de odur. Çok güçlü olan hayalinde büyük programlar ve savaş planları kuruyordu. Vang Mang, artık Hunların sabrını taşımıştı. Bunun için bir mültecî meselesi dolayısıyla, 100 bin atlı bir Hun Ordusu, bir ihtar olarak, büyük Çin şehirlerinin duvarlarının dibinden dolaşp geçtiler...” Hunların bir gözdağı verdiği bu olayın Çin’de yankıları olmuştu. Ancak İmparator Vang Mang yine boş durmaz ve Hunları 15 Hakanlığa bölme planı yapar. Bunun için Çin sınırında bulunan Hun şehzadelerini entrika ile yakalatır ve sonra da onları zorla *Hun Hakanı* ilan eder. Bu yapılanlar Vang Mang’ın hayal gücünden başka bir şey değildi. Ayrıca Vang Mang, aklı başında Çin generallerinin bütün itirazlarına rağmen 300 bin kişilik bir ordu ile Hun sınırına gitmiştir. Ancak bu kadar orduyu doyuramayan Vang Mang, askerlerin açlıktan ölmesine sebep olmuştur. O kadar ki, “açlıktan ölen askerlerin gömülmeyen cesetlerinin kemikleri, çevreye dağılmıştı [MS 13].” Vang Mang’ın bu savaşçı politikası ile ilgili Wolfram Eberhard [1909-1989] şu değerlendirmeyi yapmıştır: “*Vang Mang içindeki kötü durumu halkına unutturmak için, dışarıda bir savaş sebebi arıyordu.*” Vang Mang’ın bu savaşçı politikası Hunları birbirine kenetlemiş ve onlara eski günlerini hatırlatmıştır.³⁴²

Vang Mang’ın iktidarının ilk döneminde Hunlara karşı izlediği politikanın tam bir deli saçması olduğu Çin Yıllığı’nda şu şekilde yer alır: ³⁴³

“Vang Mang, [MS 9 yılında] taht’ı gasp ettikten sonra iki komutan başkanlığındaki bir heyeti başta altın ve ipek olmak üzere, ağır hediyelerle donatarak Tanrıku’ta gönderdi. Heyetin görevi, Tanrıku’tu [Çin’deki] gelişmeler hakkında bilgilendirerek, Hen Hanedanlığı’nın yerine Sin Hanedanlığı’nın kurulduğunu ve Vang Mang’ın hian-gi şartlar altında taht’a çıktığını anlatmak ve Tanrıku’tun

³⁴² Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.201-202/210.

³⁴³ Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.199-200.

mührünü değiştirmekti. Eski mühründe şu yazılıydı: ‘*Hun Tanrıkut’unun Mührü* [si]’; Vang Mang [hazırlattığı yeni mühründe] şöyle yazılıydı: ‘*Sinli Hun Tanrıkut’unun Mührü* [çang].’”

Vang Mang, yeni mühür ile Hun’u Çin egemenliği altında göstermişti. *Si*, imparatorlara mahsus bir mühür iken, *çang*, bağımlı bir kral veya bir bakan [devlet memuru] mührü idi. Bu kaynaktan anlaşıldığına göre de, Hunlar mühürlerini Çin’de yaptırıyorlardı. Çin Yıllığı’nın devamında, mühür olayından dolayı, Hunların öfkelerinin nasıl arttığı anlatılmaktadır: “...Tanrıkut, ısrarla eski mührünü geri istiyordu; fakat *Vang Mang* vermemekte direniyordu. Bunun üzerine sınır bölgelerine saldırmaya başlayan Tanrıkut, devlet memurlarını öldürüyor, sivil halkı esir alıp götürüyordu... Mührün değiştirilmesi, bardağı taşıran son damla oldu ve barışçıl ilişkilere son noktayı koydu. [Çin’e karşı] derin kin ve intikam duygusu taşıyan Tanrıkut... on komutanını on bin kişilik süvari birlikleriyle harekete geçirdi...” Bu deli dolu imparator *Vang Mang*’in imparatorluğa giden süreci ve sonu ile ilgili kaynakta şu bilgiler yer alır: ³⁴⁴

“İmparator Yuan Ti’nin eşinin yeğeni olan Vang Mang, MÖ 6 yılında başkomutanlığa, dul imparatorun taht’a geçmesinden sonra hükümetin başına getirildi [MÖ 1]. Mang, MS 3 yılında kızını ‘çocuk’ İmparator Ping ile evlendirdi; kızı iki yıl sonra babasının emriyle ‘çocuk’ imparatoru zehirledi ve ölen imparatorlardan Süan’ın bir torununu evlat edinerek taht’a oturttu. MS 8 yılında altı yaşındaki imparatoru ‘Göğün emriyle’ taht’tan indiren Mang, Batı Hen Hanedanlığı’na son verdi ve kendini imparator ilan etti. Fakat Mang’ın ‘Sin’ Hanedanlığı uzun ömürlü olmadı. Mang’ın Hunlara yönelik provokasyonları, Hunların Hen topraklarına yönelik aralıksız saldırıları ve Hun savaşçıların sebep olduğu ekonomik çöküntü neticesinde Çin’de iç isyanlar başladı ve Mang 23 yılında kendi askerleri tarafından öldürüldü.”

Nihayetinde *Vang Mang*'ın ölümü çok acı bir şekilde olmuştur. *Vang Mang*'ın deli saçması politikaları sonucu Hunların öfkesi artmış ve acımasızca hücumlarda bulunmuşlardır. Bu saldırılar neticesinde Çin'de baş gösteren ekonomik sorunlar açlığa yol açmış ve nihayetinde isyanlar başlamıştır. Aslında bu isyanları yaratan *Vang Mang*'ın tâ kendisi idi. Sonuçta da bedelini ödeyen de kendisi oldu; *Vang Mang*, askerleri tarafından acımasız bir şekilde katledildi.

Vang Mang'ın iktidar dönemi ile ilgili tarihçi Ayşe Onat şu değerlendirmede bulunmuştur: “MS 23 yılına kadar devam eden bu dönem, Çin tarihinin en bunalımlı zamanlarından biri sayılabilir. Çin tarih kitaplarında fanatik bir idealist olarak tanımlanan *Vang Mang*, içte, birtakım reform hareketlerine girişmiş³⁴⁵, ancak bu reformların, özellikle yüksek ve orta sınıf arasında büyük huzursuzluk yaratması sonucunda Çin bir iç savaşa sürüklenmiştir.”³⁴⁶

345 *Vang Mang* taht'ı ele geçirir geçirmez bir takım sosyal içerikli kanunlar çıkararak halkın sevgisini kazanmayı amaçlamıştır. Bu çıkarılan kanunlara göre:

“Bütün topraklar ve köleler, devletin malı sayılacaktı. Büyük arazi sahiplerinden alınan toprak, fakir köylülere dağıtılacaktı. Tüccara karşı korumak için köylünün ürününe belli fiyatlar konulacaktı. Devlet para işlerini yeniden düzenleyerek halka kredi açacak faiz oranını da özel kişilerin aldığından düşük tutacaktı. Bu arada fiyat artışlarını önlemek için devlet bir takım bürolar da kurdurmuştur. Bu bürolar, ürünün ucuz ve fazla olduğu zamanlarda satın alacak, ürün azalış fiyatları artınca da halka satacaktı. Bu şekilde fiyat artışları da önenebilecekti. Eskiden devletin hazinesi, arazilerden alınan vergilere dayanıyordu. *Vang Mang* bu ekonomik yükü, eşit şekilde bölmek amacıyla bütün tüccarların ve meslek sahiplerinin bundan böyle % 10 gelir vergisi ödemeleri için bir kanun çıkartmıştır. Tuz ve demir devletin tekeline alınmış, buna ilaveten mamul eşya, şarap ve diğer içki satışları devletin kontrolüne girmiştir.

Bu kanunlara uzaktan bakılacak olursa, hakikaten sosyal içerikli olduğu görülür. Ancak uygulamanın kötü bir şekilde yapılması, Çin halkı arasında büyük hoşnutsuzluklar yaratmıştır. Esasında bu kanunların çıkarılmasından amaç, boşalmış devlet hazinesini yeniden doldurmaktır. Fakat buna da muvaffak olunamamıştır.” [Onat, “Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]”, s.386-387].

346 Aynı eser, s.386.

1.23. Vang Mang'ın Politikaları Hunları Birleştirdi ve Batıya Yöneltiler

Wu-chu-liu Han döneminde Hunlar batıya, yani Türkistan'a yönelmişlerdir. Bundan sonraki iki hakan döneminde ise bir duraklama olmuştur. Ancak Hun tarihi artık Batı'da izlenecektir. MS birinci yüzyılın ilk yarısı Hunların Türkistan'a girip yayılma dönemidir. Çin İmparatoru Vang Mang'dan korkan Çinli general ve memurlar Hunlara sığınmış ve *Türkistan Hunların kontrolü altına girmiştir*. Şimdi, MS 10 yılında büyük Hun akını ve Çin generallerinin Hunlara sığınmaları konusunda B.Ögel'in yorumunu aktaralım: ³⁴⁷

"Hunların Türkistan akını ve kendisine karşı olan Çin generallerini korumaları, kendi kendisini Çin tahtı'na çıkararak Vang Mang'ın sabrını büsbütün taşırması... Vang Mang'ın Hunları 15 hakanlığa bölme planı da, büyük bir gürültü ile ilan edilmiş; fakat başarıya erişmemiş planlardan biri idi. Zaten daha önce, Hunların *Hakanlık Mülkü*'nü değiştirerek, Hun Devleti'ni Çin'in bir il'i haline getirmek istemişti. Bu planı da bir işe yaramamış, üstelik Hunları da kızdırarak Türkistan, Çin'in elinden çıkmıştı. Buna rağmen Vang Mang, hayal ve propaganda gücünü işletmişti. Çin sınırında üç Hun prensini pusuya düşürerek, onlara zorla 'Hun Hakanı,' unvanını vermişti. Ancak bu da bir işe yaramamıştı."

167

Çin Yıllığı'nda *Vang Mang*'ın Hunları 15'e bölme ve onlara karşı çalgın bir sefere çıkma hususu şu şekilde yer almıştır:

"... Sağ Kol Li-u Beyi Ham/ Kam ve oğulları... tehditle Tanrıkut ilan edildiler ve sonra onlara hediyeler verildi... Bu olayı haber aldığı anda çok hiddetlenen Tanrıkut, şöyle dedi: 'Biz daha önceki [Çin hükümdarlarıyla] iyi ilişkiler içinde olduk; görünen o ki, bu hükümdar daha öncekilerin halefi olmaya layık değildir. [Vann Mang] hangi hukuka istinaden taht'a oturmuştur?'... Tanrıkut daha sonra sol ve sağ kol başkomutanları ve sınır bölgesi beylerine duvarın arkasındaki sınır illerini yağmalama

³⁴⁷ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.201/218.

yetkisi verdi. Bu operasyonlara büyük askeri birlikler iştirak etti. Yen-men ve Şo-fang sınır illerindeki vali ve başkomutanları öldüren Hunlar, bölge halkını mal ve mülkleri ile birlikte alıp götürdüler, sınır illeri harabe-ye döndü; tamamen ıssızlaştı. Hunların bu saldırıları Vang Mang'ın prestijini yerle bir etti. Bu durum yine Çin Yıllığı'nda şu şekilde geçer: 'Taht'a oturduğunda devlet hazinesini ve erzak depolarını dolu bulan ve bu yüzden kendinden emin görünen Vang Mang, sarsılan prestijini yeniden tesis etmek için her bir on iki ordu birliğinin başına yeni komutanlar atadı; sınır illeri ve tımar beyliklerinden asker toplanmasını emretti... Hedef 300.000'den fazla asker ve bu askerlere üç yüz gün yetecek erzakla birlikte Hunların üzerine yürümek ve Hunları nihai olarak imha etmekte.' Vang Mang'ın bu savaş planına kurmayları tarihten örnekler vererek şiddetle karşı çıktılar. Ancak Vang Mang, Hunlara saldırmakta kararlı idi. Yine kaynaktan aktaralım: 'Ülke çapındaki bu genel seferberlik esnasında, tutuklu, sürgün ve diğer erkeklerden 300.000 kişilik zırhlarla donanmış bir ordu toplanmıştı. Birlikler için erzak, giysi ve silah taşıyan arabalar yola çıkarıldı. Yer yerinden oynamıştı. İlk gelen birlik ve erzak arabaları, sınır bölgelerine yerleştiriliyordu; bütün birlik ve arabaların sınır illerine gelmesi bekleniyordu; sonra hep birlikte Hun'a doğru yola çıkılacaktı. Fakat bu arada Vang Mang'ın parası bitti; askeri birlik ve erzak arabalarının arkası kesildi... Ve ordu komutanları birliklerin hepsinin toplanmasını beklerken, subaylar ve askerler arasındaki düzen ve intizam bozulmaya başladı. Bu arada ülkenin iç bölgelerinde tam bir anarşi yaşanıyordu. Bu savaşın finanse etmek için toplanan vergiler ve uygulanan baskılar neticesinde halk şehirleri terk ederek [kısmen] soyguncu çetelerine katılmaya başlamıştı...' Çin'in böyle kaosa girdiği bir ortamda Hun Tanrıku'tu O-su-lu [Wu-chu-liu], 21 yıllık iktidarı sonucunda öldü [MS 13].³⁴⁸

Bu kaynaktan da anlaşılacağı üzere, 300 bin askere yiyecek sağlamak çok zordu. Bir askerin 300 günlük bir sefer için 18 çuval kuru pirince ihtiyacı vardı. Bu pirinçleri öküzlerin taşıması

gerekiyordu. Ancak bir öküz bu sürede 20 çuval buğday tüketirdi. Zaten bir öküz 100 gün içinde ölüyordu. Kalan pirinci de askerin taşınması ise çok zordu. Bölgenin sonbahar ve kış mevsimi çok soğuk, bahar ve yaz dönemleri ise çok rüzgârlı geçiyordu. Askerlerin ısınması için yakacak da taşımaları gerekiyordu. İşte bu nedenlerle Hunlara karşı yapılan bu Çin seferi 100 günden fazla sürmemiştir.³⁴⁹

Hun Hakanı *Wu-chu-liu* Han, Çin üzerinde çok büyük korku salmıştı. Bu korkuyu unutmayan Çin İmparatoru *Vang Mang*, *Wu-chu-liu* Han'ın ölümü sonrasında, yerine gelen Hun hakanlarıyla onun mezarını açtırmak ve kemiklerini kırmak için pazarlığa oturmuştur. Böyle *densiz bir istek* Çin tarihinde hiç görülmemiştir. Bu durum da Çin İmparatoru'nun, Hun Hakanı *Wu-chu-liu* Han'a karşı kinini ve Hakan'ın da büyüklüğünü gösterir.³⁵⁰

Nihayetinde *Vang Mang* iktidarı ele geçirdiği sırada kuzeydoğuda Wuhuanlar, kuzeyde Hunlar, kuzeybatıda Wusunlar, Çin İmparatorluğu'na bağlı idi. Doğu Türkistan'ın ise hemen hemen tamamı Çin'in elindeydi. Ancak *Vang Mang*'ın 14 yıl boyunca süren iktidarı sırasında izlemiş olduğu kötü dış politika sonucu Çin bu bölgelerdeki hâkimiyetini kaybetmiştir.³⁵¹

Hunların hakanı *Wu-chu-liu* Han'ın ölümü sonrasında yerine 20. Hun Hakanı olarak *Wu-liu* Han [U-lu[ğ]-çok-te/ Kam] geçmiştir [MS 13-18]. Bu Han'ın şehzadeliliği silik geçmişti. Bu Han, Çin İmparatoru *Vang Mang*'ın Hun ülkesini 15'e bölmek için atadığı prenslerden biri idi. Bundan dolayı bütün unvanları alınmıştı. *Wu-liu* Han'ın oğlu Çin başkentinde öldürülmüştü. Ancak o yine Çin ile arayışı iyi tutup, Çin yanlısı bir politika izlemiştir. *Wu-liu* Han ölünce yerine kardeşi geçmiştir [MS 18].³⁵²

349 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.64.

350 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.234.

351 Onat, "Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]", s.387.

352 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.227-228.

Çin Yıllığı'nda bu taht değişimi şu şekilde yer alır: “Tanrıkut *Wu-liu* Han beş yıl hükmettikten sonra, [18 yılında] öldü; yerine küçük kardeşi, Sol Kol Bilge Eliğ U, Tanrıkut *Ho-to-si-to-kao-çong-te* [Hu-tun] adıyla taht'a çıktı.”³⁵³

1.24. Hunlar Batıda Üstünlüğü Ele Alıyorlar, Yü Han Dönemi [MS 18-46]

Vang Mang'ın -MS 23 yılında- öldürülmesi ile birlikte Çin bir iç savaş sürecine girmiştir. MS 25 yılında ise Han Sülalesi'nden olan Liu Hsiu adındaki bir prens Çin tahtı'nı ele geçirmiş ve bozulan düzeni yeniden tesis etmiştir. Böylece Çin'in yönetimi yeniden *Han Sülalesi*'nin eline geçmiş ve bu sülaleye de Çin tarihlerinde *Sonraki Han* ya da *Doğu Han* Sülalesi denilmiştir.³⁵⁴

MS 18 yılında ise Hun tahtı'na önceki Hakan'ın küçük kardeşi Yü Han [U/ Ho-to-si-to-kao-çong-te/ Hu-tun/ Hu-tu-er-shih], oturmuştur. Büyük bir Hakan olan Yü Han ile ilgili MS 24 yılına kadar kaynaklarda bir bilgi yoktur. Sadece MS 24 yılında Çin elçilerine yiglitçe yaptığı konuşma vardır. Bu konuşmada şunları söyler:

“Vang Mang, [Çin] tahtı'nı gasp etti. Hun, birliklerini Vang Mang'a karşı harekete geçirerek, [Çin] topraklarını yağma saldırılarına boğdu. Bunun neticesinde baş gösteren açlık ve anarşi, bütün ülkeyi derinden sarstı ve halk Hen Hanedanlığı'nın geri gelmesini arzulamaya başladı. Vang Mang devrildi ve Hen Hanedanlığı geri döndü. Çin'deki bu iktidar değişikliği benim eserimdir; dolayısıyla Hen şimdi beni üstü olarak tanımalı ve bana tabi olmalıdır.”³⁵⁵

Bu cesurca sözlerin söylenebilmesi Hunların gücünden ileri geldiği konusunda şüphe yoktur. Batı'da ise, Yü Han'ın Sağ Bilge Prenslığı yapmış olması nedeniyle, “onu *Türkistan ve Hunların*

353 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.211.

354 Onat, “Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]”, s.388.

355 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.214.

Batı siyasetinde söz sahibi kılmış” olduğunu gösterir. İngiliz araştırmacı Edward Harper Parker [1849-1926] Çin kaynaklarından aktardığı bilgiye göre, Hunların batıya kayması iyiden iyiye bu dönemde başlamış olduğu görüşündedir. E.H. Parker devamında ise şunları söyler: “Bundan sonra Batıya ve Avrupa’ya Hun göçleri başlayacak, Avrupa’daki Attila ve halkı, Mete’nin çocukları olarak görülecekti. [Hunların eski yerinde] kalanlar ise, birçok yüzyıl sonra Çin’in kuzeyinde Türkler [Gök-Türkler] olarak yeniden görülecekti.”³⁵⁶

Yü Han, bazı notlara göre Huhanyeh Han’ın 5. hatunundan doğmuştu. Yani Hun tahtı’na çıkmasını gerektiren tam bir soyluluğu yoktu. MÖ 8 yılında Sağ Bilge Prensi idi. MS 13’de ise yine soylu prensler arasında idi. Çin tarihine göre Yü Han “*Mete gibi konuşuyordu.*” Yü Han’ın taht’a oturduktan sonraki ilk icraatı doğudaki Proto-Moğol kavimleri ezmek olmuştur [MS 18]. Daha sonra ise bu Proto-Moğol kavimleri yanına alarak Çin’e akınlar düzenlemiştir. MS 23’te Çin’de çıkan büyük bir isyan sonucu Vang Mang’ın öldürülmesi ile ülkede karışıklıklar baş göstermiş ve nihayetinde Han Sülalesi yeniden kurulmuştur [MS 25]. Bu dönemde -MS 29- Türkistan, Hunların eline geçmiştir. Artık Batıya kayan Hunların başkentleri Çin’e çok uzak bir noktadadır. Hunların batıdaki varlıkları Çin’in batı ticaret yollarını kesmiş ve Çin’i ekonomik anlamda çöküşe götürmüştür.³⁵⁷

Bu tarihlerde Çin’e pek çok Hun saldırıları olmuştur. Bu saldırılardan biri ile ilgili Çin kaynağında şu bilgiler yer alır: “MS 36 yılının Aralık ayında, Hunlar... büyük bir ordu ile harekete geçerek, Çin’in sınır bölgelerine saldırdılar... Çin orduları... 300 millik bir alanda Hun ve Wuhuanlar’la savaştılar, ancak onları durduramadılar...”³⁵⁸

356 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.235-236.

357 Aynı eser, s.232-234.

358 Onat, “Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]”, s.391.

MS 45 [ya da 41] yılına gelindiğinde ise Hunların yurdunda büyük bir kuraklık ve çekirge istilası olur. Bu afetler sonucu Hunlar yarı yarıya kırılırlar. MS 46'da *Yü Han*'ın ölümü ile birlikte Hunlar yine çöküşe geçerler. *Yü Han*'ın yerine oğlunun geçmesi-ne, ölen hükümdarın yeğeni *Pi*, eski taht veraset sistemini örnek göstererek karşı çıkar. Sonra da kendini Hakan ilan ederek Kuzey Hunları'nın başına geçer. Böylece Doğu Hunları, Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünürler [MS 46].³⁵⁹

Bu bölünmeden sonra Proto-Moğol kavimlerin saldırısı ile birçok Hun batıya doğru kayar, birçoğu da Çin'e göçer. Hunlar, Türkistan şehirlerini idare ederken, yerli idare ve hanedanlara dokunmamışlardır. Şehri kontrol edebilmek için şehrin dışın-da, *elçi* adı ile bir garnizon bulundurmışlardır. Ayrıca Hunlar, Türkistan şehirlerinde sağlam bir *Hun vergi düzeni* kurmuşlardır. Birkaç yıl Çin'e sığınıp da vergilerini ödemeyen ticaret şehirleri, vergilerini sonradan faizi ile birlikte ödemişlerdir. Ayrıca Türkistan Şehir krallarının oğulları da, sık sık Hun sarayında *rehin* olarak tutulmuştur.³⁶⁰

Yü Han dönemindeki önemli olayları şu şekilde sıralayabiliriz: Bu dönemde, Hunlar Çin'in kuzeyine akınlar yapmaya başlamışlar ve sonuçta da önemli bir toprak parçasını ele geçirmişlerdir. MS 30'da Çin İmparatoru, Hun Hakanı ile anlaşma yapmak istemiş; ancak Hun Hakanı, devletin Çin İmparatorluğu ile eşit sayılması koşulunu öne sürmüştür. Müzakereler devam ederken bir taraftan savaş da sürmekteydi. MS 33'te Çin Ordusu; Hunların üzerine yürümüş, fakat ağır bir yenilgi almıştır. Hunlar 37'de Çin sınırlarını aşarak Çin ordularını kalelerin içinde kalmaya mecbur bırakmıştır. Çin, 40 yılında yine barış teklifinde bulunmuş ancak bir sonuç çıkmamıştır. 44-45 yıllarında ise Çin'in savaşı kaybettiği ve kendilerini ancak bir mucizenin kurtarabileceği kesinlik kazanmıştır. İşte bu mucize de çok

359 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.71.

360 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.233-234.

geçmeden gerçekleşmiştir. Hunlar içinde *iç savaş* çıkmış ve nihayetinde Çin'in savaşıarak yenemediği düşmanı [Hunlar] kendi içinde birbirini yemeye başlamıştır. Böylece Hunlar, kazandıkları zaferi kendi elleri ile ortadan kaldırmışlardır. Bu arada Hun Hakanı Yü ölmüştür [MS 46/48]. O'nun ölümü sonrasında taht mücadeleleri Hunları daha da zayıflatmıştır. MS 18 ile 46 yılları arasında bağımsızlıklarını kazanan Hunlar yine bölünmenin eşiğine gelmişlerdir³⁶¹ ve sonra da bölünmüşlerdir. Gücünü kaybeden Hunlar bir daha da toparlayamamışlar ve tek bir devlet haline gelememişlerdir.

Hunlar, MS 41 yılına kadar Türkistan ve Batı memleketlerini ellerinde tutarlar. Bu dönemde Çin'in kuzey ve kuzeybatısı da Hunların hâkimiyeti altındadır. Ancak MS 41'de baş gösteren kuraklık ve bu kuraklık yüzünden ortaya çıkan kıtlığın 10 yıl sürmesi, Hunlar arasında açlığa yol açmış ve bunun sonucu da iç karışıklığa sebep olmuştur. Bu konuda Otto Franke şu yorumu yapar: ***"Tanrının lütfu ve iyi bir talih dönemi Çin'in yardımına koşmuştu... Bu da, 41 yılından başlayıp aşağı yukarı on yıl sürecektir. Hunların yurdundaki büyük kuraklık ve bu uzun kıtlık yıllarında Hunlar arasında doğacak olan açlık ve iç karışıklıklardır."***³⁶²

Nihayetinde, Hunlar doğuda bu şekilde güçlendikten sonra MS 46 yılında Yü Han'ın ölümü ile birlikte ikiye bölünmüşlerdir. Bunun sebebi ise; Hun ülkesinde büyük bir kuraklığın baş göstermesi, Çin'in siyasi bütünlüğünü sağlaması ve doğudan Proto-Moğol kavimlerin Hunlara saldırması gibi olaylardır. Bu bölünme sonucu Hunlar bir daha tek bir imparatorluk çatısı altında birleşmemek üzere ikiye ayrılmışlardır.³⁶³

Yü Han dönemini Mc Govern'in şu yorumu ile bitirelim: "Hunlar onun çağında bağımsızlıklarını yeniden kurmayı ve

361 Gumilev, *Hunlar*, s.215-219.

362 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.240.

363 Onat, "Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]", s.395.

Uzakdoğu politikasında en baskılı bir faktör olduklarını, bir daha göstermeyi başarmışlardı.”³⁶⁴

1.25. Hun İmparatorluğu Kuzey-Güney Olarak Bölünüyor ve Geriliyor

1.25.1.Kuzey Hun Devleti [MS 48-93]

MS 46 yılında büyük Hun Hakanı Yü'nün ölmesi ve kuraklık baş göstermesinin yanı sıra *Sienbi* ve *Wuhuan* gibi Doğu Moğolları [bazı bilim insanlarına göre Türk kökenli], Çin'in teşvikiyle Hunlara saldırmışlar ve Hunlar Çin'in kuzeyindeki topraklarını kaybetmişlerdir. Bunun sonucu Hunlar doğudan ümitlerini kesmişler ve batıya göç etmeye başlamışlardır. Artık Hunlar savunmada olup, bütün emellerini Orta-Asya ile Türkistan'a bağlamışlardır. İşte Hunların bu kolu 48 yılında *Kuzey Hun Devleti*'ni kurmuştur. MS 52-54 yıllarında Türkistan'da kök salan Hunlar, Çin ile de iyi ilişkiler kurmak için barış tekliflerinde bulunmuşlardır. Ancak Çin, Orta-Asya Hunları ile aralarında kardeş kavgası olan Güney Hunları'nı gücendirmemek için mesafeli durmayı tercih etmiştir.³⁶⁵

Hunların sol kol orduları MS 75 yılında 200.000 kişilik bir ordu ile Çin'in üzerine yürür. Çinli komutanlar ise Hunlara karşı şeytani bir plan yaparlar. Hun orduları ile yaptıkları çarpışmalarda *okların uçlarını zehirleyerek* fırlatırlar. Bu oklardan Hun askerlerine isabet edenlerin vücutlarında büyük yaralar açılmasına ve acılar içinde can vermelerine sebep olur. Hun askerlerinin bu zehirli oklardan haberleri yoktu. Bu sebeple; ölümleri, Tanrı'nın bir laneti olarak değerlendirirler. Tarihte yaşanan bu zehirli ok olayı belki de ilk kimyasal savaşlardan biridir. Bu arada Çin İmparatoru Ming'in ölümünü [75] fırsat bilen Hunlar, Doğu Türkistan'da Çin Ordusu'nu kuşatırlar. Bu kuşatmada susuz kalan Çinli askerlerin atların idrarlarını içtikleri kaynaklarda yer alır. Daha son-

364 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.242.

365 Aynı eser, s.256-258.

ra Çin'in merkezinden gelen takviye kuvvetler dolayısıyla Hun Ordusu kuzeydeki merkezine geri dönmek zorunda kalır [76].³⁶⁶

Çin'e bağlanmayı reddeden Kuzey Hun Devleti tamamen bağımsızdı. Kuzey Hunları, Çinlilere akınlar düzenleyerek ekonomik zorlukları aşmaya çalışıyorlardı. Bu akınları durduramayan Çinliler, doğudaki *Sienbileri*, *Ting-lingleri* ayaklandırırlar. Zor durumda kalan Kuzey Hunları'nın hakani savaş meydanında öldürülünce, Hun kabilelerinin çoğu Çin'e itaat eder. Sonuçta Kuzey Hun Devleti çöker ve tarihe karışır [MS 93]. Hunların yıkılmasından sonra Orta-Asya'da egemenlik *Tunguz* ve *Sienbi* kökenli [Juan-Juan] topluluklara geçer. Böylece Moğolistan topraklarında 250 yıl hüküm sürecek *Juan-Juan Devleti*'nin temelleri atılır. Kuzey Hunları 107 ile 123 yılları arasında Dış Moğolistan ve Tarım Havzasını tamamen terk ederler. Bundan sonra Hunların merkezi Orta ve Batı Kazakistan bölgesi olur.³⁶⁷

Fransız doğubilimci, sinolog ve Türkolog Joseph de Guignes [1721-1800] MS 93 yılındaki bu yenilgi sonrası Hunların batıya göçtüğünü ve Avrupa Hunları'nın kökenini oluşturduğunu şu satırlarla anlatır:

175

"Kuzey Şanyusu... Çin kumandanı tarafından hezimete uğratıldıktan sonra İrtiş Nehri'ne civar olan Kin-vi Dağı'nı aştı. Bütün Kam-kiu yahut Kang-li ülkesini geçti. Tebaasından birçoğu ile birlikte Yue-pan adı verilen bir ülkeye çekildi... Buraya Batı tarihçileri '*Büyük Macaristan*' namı vermişlerdir. Çünkü Hunların oradan çıktıklarını iddia ederler. Bu noktada Çin tarihçilerinin rivayetleri bu geleneği teyit ve tasdik ediyor; Hunların Avrupa'ya civar bir noktada yerleşmiş oldukları hakkında belgelere dayanan bir şahitliği mevcut hale getiriyor."³⁶⁸

366 Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, s.210-211.

367 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.72/75.

368 Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi I*, s.351-352.

Kuzey Hunları'nın yenilmesi Çin'in izlediği uzun vadeli bir politikanın sonucudur. Çin, Hun içine sızma yolu ile taht mücadelelerini başarılı bir şekilde körüklemiştir. İncelediğimiz kaynaktaki Hunların çöküşü ile ilgili şu yorum çok önemlidir: "Hun herhangi bir savaşta yenilerek yıkılmadı, bilakis gittikçe şiddetlenen iç çatışmalar neticesinde yavaş yavaş çöktü ve bu çöküş sürecinde meşhur 'Çin diplomasisi' çok önemli bir rol oynadı..."³⁶⁹

Nitekim dünyanın en eski strateji eseri olan, Sun Zi'nin *Savaş Sanatı* kitabındaki öğütler anlamlıdır:

"Savaş bir ülkenin baş sorunu, ölüm kalım yeri, var olma ya da yok olma yoludur; muhasebesiz olmaz... Savaş kandırmacalı bir iştir. Bu sebeple vurabilecekken vuramayacak gibi göstermek, saldıracakken saldırmayacakmış gibi göstermek, yaklaşırken uzaklaşıyormuş gibi göstermek, uzaklaşıyorken yaklaşmış gibi göstermek gerekir. Yemle ve kandır, kargaşa çıkart ve ele geçir, dirençliyse ona göre hazırlan, güçlüyse ondan sakın, sinirliyse onu kızdır, tevazu göster ki gerçek sanıp mağrurlaşsın, dinleniyorsa rahatsız et, aralarında birlik varsa ayır, ona hazırlanma fırsatı vermeden saldır, beklediği anda ortaya çık. Bunlar savaş erbabının başarı sırlarıdır, önceden kestirilemez." devamı satırlarında ise, savaşmadan zafer kazanılmasına değinir: "... Yüz savaşta yüz zafer kazanmak en mükemmeli değildir. En iyisi savaşmadan baş eğdirmektir... Bu nedenle askerlikten anlayan biri düşman askerine savaşmadan baş eğdirir, düşman kentini saldırmadan ele geçirir, düşman devletini oyalamadan devirir. Mutlaka mükemmel bir zafer peşinde koşar. Bu nedenle ordu zayıat vermez ve tam bir başarı olur. İşte bu taktik saldırı yöntemidir..."³⁷⁰

Düşmanın ülkeye sızarak, o ülkeyi çökertmesi ile ilgili kaynaktaki şu tespit, bir devletin yıkılmasında ne kadar önemli olduğunu gösterir: "... Zira savaşlar daha riskli ve daha masraflıdır;

369 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.32.

370 Sun Zi, *Savaş Sanatı*, s.1-2/7-8.

oysa hedefteki ülkeyi bir örümcek ağı gibi kuşatan bir ilahi manipülasyon ağı kurmak, sızma yoluyla uzun vadede bir ulusun değer ölçülerini alt üst etmek, içten yıpratarak bağımlı kılmak daha hesaplı ve kalıcıdır.”³⁷¹

1.25.2.Güney Hun Devleti [MS 48-216]

Büyük Hun Hakanı Yü, MS 46 yılında ölmüştür. Onun yerine Sol Bilge Prensi olan oğlu *Wu-ta Te-hou* Han geçmiştir; ancak kısa bir süre sonra o da ölmüştür. Onun yerine ise küçük kardeşi *P'u-nu* Han geçmiştir. MS 47 yılında ise eski Hun Hakanı'nın [MÖ 8-MS 13] oğlu *Pi*, kendisinin taht'a çıkması gerektiğini söyleyerek isyan bayrağını açmıştır. Bu hakan Çin'e bağlanmak istemiş; bunun için Çin'in kuzey sınırlarını, Çin'in düşmanı olan Kuzey Hunları'na karşı korumak istediğini bildirmiştir. MS 48 yılında Hun İmparatoru, Güney Hun Devleti kurmak isteyen *Pi*'yi öldürmek planı yaptıysa da başarılı olamamıştır. Bundan sonra ise, Hun Prensi *Pi*, Hunların güneydeki 8 boyunun da desteğini alarak, kendisini Huhanyeh Han unvanı ile *Güney Hun Hakanı* olarak ilan etmiştir [MS 48 sonunda]. Bu durum Huhanyeh Han ile Cici Han arasındaki çekişmeye benzemektedir. *Pi* Han, Huhanyeh Han'ın Cici Han'dan korkarak Çin'e sığınmasına benzer bir yol izlemiş olur.³⁷²

177

Hunlar, MS 48 yılında ise Kuzey Hun [Dış Moğolistan'da] ve Güney Hun [İç Moğolistan'da] şeklinde iki devlete bölünürler. Sonra da Güney Hun Devleti yıllık vergiye bağlanarak Çin'in üstünlüğünü kabul eder [MS 50]. Kuzey Hun Devleti ise hep bağımsız kalır. Çin bu iki devleti çevirdiği entrikalarla sürekli birbirine düşürür. Bu şekilde de Hunların saldırılarından korunmuş olur. MS 48 yılından sonra, Çin sınır bölgelerinde yaşayan ve kuzeyden gelecek saldırılar için ileri karakolu bir tampon devlet durumundaki Güney Hunları da durumlarından pek hoşnut değildir. Kukla liderlerine karşı Hun kabileleri sürekli isyan

371 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.33.

372 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.250-252.

ediyorlardı. 94, 124 ve 158 yıllarında Hun kabilelerin isyanları güçlkle bastırılır, bunları 152 ve 158 yıllarındaki isyanlar takip eder. 188 yılında Çin hükümetince atanan Hun lideri, Hun askerlerini Çinlilerin saflarında savaşrtmak ister. Yani Hunların Çin'e teslimiyet politikası gütmesi ile birlikte Hunlar ayaklanır ve liderlerini de öldürürler. Hun kabileler, daha sonra atanan hükümdarlarını da tanımazlar ve kabile hayatına geri dönerler. Son Hun hükümdarının Çin başkentinde hapsedilmesi ve ülkenin 5 eyalete bölünerek Çin valilerinin idaresine verilmesi ile birlikte Güney Hun Devleti de sona ermiş olur [MS 216].³⁷³

Güney Hunları Çin bölgesine doğru göçerler. MS 1. yüzyılın sonlarına doğru Çin'e yerleşen Hunların sayısı 200 bini bulmuştur. Yeni Han Hanedanı birçok Çinli'yi de Hunların içine yerleştirdi; Hunlar, Çin nüfusu içinde erirler. Ancak Güney Hun Devleti sönük olarak MS 303 yılına kadar varlığını sürdürür. Çin'in içine yerleşen Hunların içinden *Li Yüan* -MS 317- Çin'deki Batı Ch'in Hanedanı'nı devirip Çin tarihinin ilk yabancı hanedanlığını kurar.³⁷⁴

1.26. Hunlara Karşı Büyük Çin Seferi [MS 73-89]

58-72 yılları arasında Çin üzerine yapılan Hun seferleri, Çin'i perişan etmiştir. Bu seferler sonucu Hunlar, Orta-Asya ile Türkistan'ı ele geçirdikten sonra Çin'in batısında bulunan ve stratejik öneme sahip *Kansu*'ya gözlerini dikerler. İşte bu stratejik şehrin, Hunların eline geçmemesi için Çinli idareciler, Hunların üzerine akınlar düzenlerler [72]. Bu arada 72 yılına gelmeden önce Çin'in Güney Hunları'na yaptıklarına bir bakacak olursak: 65 yıllarında Çinli idarecilerin; Güney Hun Devleti'nin yöneticilerinin körü körüne Çin'e bağlı olmasını istemeleri, eski Hun kültür ve törelerini değiştirmek için girişimlerde bulunmaları ve eski Çin imparatorlarının mezarlarında saygı duruşu yaptırmak

373 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.66-67.

374 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.72.

istemeleri gibi davranışlar Hunları çileden çıkarmıştır. Çin'in bu şekilde Hunları itibarsızlaştırma politikası, akli başında Güney Hunları'nın Batı Hunları [Orta-Asya] ile birleşme düşüncesini doğurmuştur.³⁷⁵

Çin yönetimi, 25 ile 72 yılları arasında Orta-Asya Hunları'na karşı sefere çıkmayı göze alamamıştır. Bu dönemde Çin'in batısı Hunların eline geçmiş ve hatta Çin bile tehlikeye girmişti. Ardı arkası gelmeyen Hun akınları Çin'i zora sokmuştu. İşte bu nedenle Çin İmparatoru da bu sefere çıkmak istiyordu. Bu sırada bir Çin generali şöyle der: "Sınırlarımızda sulh ve asayiş kurulamadıktan sonra, Çin İmparatorluğu'nun bu kadar masrafa girip, para harcamasında ne gibi bir sebep olabilir? Bu rahatsızlığın, tek suçlusu da Hunlardır. *Savaşı ortadan kaldırmak için, savaşı göze almak, eski büyük hükümdarların kullandıkları tesirli bir taktiktir.*" Çin'in batısında bulunan ve en büyük ticaret ve tarım bölgelerini içinde toplayan Kansu Eyaleti, daha önce Hunların toprağı idi. Çin İmparatoru Wu-ti [MÖ 141-87] döneminde Kansu, Çin'in eline geçmişti. İşte bu topraklarda Hunların gözü vardı.³⁷⁶

Çin Ordusu 73 yılında, Orta-Asya ve Uzakdoğu'ya doğru dört koldan Hunlara karşı harekete geçmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu seferin önemli bir sebebi de "*Orta-Asya [Kuzey] ve Çin'deki Hunların [Güney] yeniden birleşme ihtimali*" idi. 46 yılında olan kuraklıktan sonra 76 yılında da Orta-Asya'da büyük bir kuraklık başlamıştı. Bu kuraklık sonucu ortaya çıkan kıtlık ile birlikte Orta-Asya Hun İmparatorluğu'nda iç karışıklıklar doğmuştu. Buna rağmen Hunların 75 yılında Çin Ordusu'nu Orta-Asya'dan püskürtmesi önemli bir başarıdır. Bu Çin akınlarıyla ilgili B.Ögel'in şu anlamlı yorumuna katılmamak mümkün değildir.³⁷⁷

375 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.268-269.

376 Aynı eser, s.270-272.

377 Aynı eser, s.299-300.

“Çin akınlarının, ‘Orta-Asya Hun İmparatorluğu’na, kesin olarak tesir ettiği çok şüphelidir. Çünkü 73 ile 105 yılları arasındaki Çin akınlarının pek azı, Hun ordularının ana bölümlerini yakalayarak savaşa girebilmişti. Hunlar yenilgiye uğramış olsalar bile, çabucak Orta-Asya’nın içlerine doğru çekilmiş ve Çin ordularının kesin tesirlerinden kurtulabilmişlerdi. Bu sebeple, ‘sonuçsuz akın’ ile ‘sonuçlu bozgunları’ birbirinden ayırmak gereklidir. Çin kaynaklarına göre bütün Çin akınları, tesirli ve kesin idi. Bu, doğru değildir... Bir gerçek varsa, aralıksız olarak süregelen Çin akınlarının, bu çağda Hunların devlet düzeni ile sosyal yapısını bozmasıdır. Parçalanarak ana devletten ayrılıp, batıya, güneye ve Çin’e giden Hun kitleleri, büyük Hun Devleti’nde, imparatorluk yapısını, ortadan kaldırıyordu.”

Nihayetinde şunu söyleyebiliriz ki, MS 73 yılında Hunlara karşı başlayan Çin akınları, Hun ordularının geri çekilmeleri nedeniyle Hunları kesin bir bozguna uğratamamıştır. Fakat Çinliler, bu akınlarla, Türkistan şehirleri ve büyük ticaret yollarını ele geçirmiştir.

1.27. Hunlar Batı Türkistan’ın Kuzeyine Göçüyorlar [MS 89-105]

Hunlar -89 yılında- Proto-Moğol *Sienbiler* yenilmişlerdi. *Sienbiler* ile Hunların savaşı Çinlileri mutlu ediyordu. Çünkü onlara göre, “*barbarların barbarlar ile vuruşması*” Çin’in yararına idi. Bu arada Doğu Türkistan da Çin’in elinde bulunuyordu. Kuzey Hunları’nın [Orta-Asya] zayıflaması sonucu, Çin’in hâkimiyetinde bulunan Güney Hunları, Orta-Asya Hun topraklarının kendi hakanlıklarına verilmesini istiyorlardı. Ancak Çin yönetimi, buna yanaşmıyordu. 89’da Çinliler, Kuzey Hunları’na akın düzenler ve Kuzey Hunları yenilir. 90 yılında Hun Hakanı, Çin’e bağlılığını bildirmek için kardeşini Çin Sarayı’na *rehin* olarak gönderir. Çin Sarayı da [Orta-Asya Hunları’na] güvendiğini göstermek için, [Orta-Asya] Hun Hakanı’nın kardeşini geri gönderir. Bundan sonra Kuzey Hun Hakanı, Çin İmparatoru ta-

rafından kabul edilmesini ister. Ancak, Kuzey Hunları ile Çin'in yakınlaşması, son zamanlarda gücünü artıran Güney Hunları'nı rahatsız etmiştir [Çin'in iki taraflı oynaması muhtemeldir]. Güney Hun Hakanı, *Arslan* adlı bir beyi Orta-Asya Hunları'nın üzerine gönderir. Çinli bir general da bu saldırıda yer alır. Bu savaşta Orta-Asya Hun Hakanı yaralanır ve canını da zor kurtarır. Böylece Çinliler, bu barış görüşmelerini baltalamış olurlar. B.Ögel bu olaydan sonra Hunların tavrı ile ilgili şu yorumu yapar: "*Orta-Asya Hunları, bu olaydan sonra iyice anlamışlardı ki, Çin ile barış içinde yaşamak, hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti, bunun için, Çin'e bir daha barış eli uzatmadılar.*"³⁷⁸

Hun Hakanı'nın *otağ yeri* [başkent] Çin ve Moğol güçlerinin yetişemeyeceği kadar Batıda ve uzakta idi. Burası, Orhun Irmağı'nın batısında bulunan Ötüken bölgesinde veya bugünkü adıyla *Hangai Dağları*'nda bulunuyordu. 91 yılından sonra ise -biri diğerini izleyen sürekli yenilgiler sebebiyle- Hun Hakanı *otağ yerini* batıya taşımak zorunda kalmıştır. Bu uzun savaşlar sonucu batıya giden Hunlar, Tanrı Dağları'nın kuzeyi ve kuzey-batısını doldurmuşlardır. Fakat bu batıya göç; Hunların, kendi yurtları içinde bir göçtü. Bu göç güzergâhı da, Altay Dağları'nı aşarak Batı Türkistan'a ulaşma şeklinde idi. Çin kaynağında Hunların 91 yılındaki yenilgileri sonrası göçleri şu şekilde yer alır: "Kuzey Hunları,... Batıya doğru yola çıktı ve [Semerkant ve Soğdiana'ya] K'ang-chü'ye gitti. Oraya kadar gidemeyenler ise, Kui-ts'ih'e gidip, oraya yerleştiler. Burada, Yüeh-pan Devleti'ni kurdular." Otto Franke de bu konuda şu yorumu yapar: "... Ertesi yıl Hunlar arasında korkunç bir kıtlık meydana geldi. Bir yandan, kana susamış eski düşmanları, Wuhuan ve Sienbi kavimlerinin, ardı ve arkası kesilmeyen saldırılarına uğradılar. Öte yandan, kendi soydaşları olan Güney Hunları ile savaştılar. Ayrıca Çinliler de, onları yenip kovaladılar. Elllerinden sığırları ile mallarını aldılar. Böylece açlık ve soğuk, onları yiyip bitirmeye başladı. Çaresiz kaldılar. Çin'e bağlı olmak ve Çin ile barış içinde yaşamak için, dilekte bulundular.

Fakat hiç kimse, onlara acımak istemedi. .. [MÖ 41'de batıya göçen Hunlar gibi], yeni bir yurt bulmak için yola çıktılar. MS 91 yılında, başlarında kendi hakanları olmak üzere, göçe başladılar.” Ünlü Alman bilgini Fr.Hirth bu göçle ilgili, “91 yılında batıya göçen Hunlar yeni yurtlarını, Balkaş Gölü ile Aral Gölü arasında kurmuşlardı”³⁷⁹ bilgisini verir.

Çin İmparatorluğu, Hunlar ikiye bölündükten sonra da boş durmaz. Çeşitli entrikalar ile Kuzey Hun Devleti'nde karışıklıklar çıkarma politikası izler. Çin İmparatoru Ming-ti [58-75], Ç'eng-ti [75-89] ve Ho-ti [89-105] devirlerinde kalabalık Çin Ordusu'nun 30 yıl süren harekâtı sonucunda; Kang-k'ü'ye kadar [Kaşgar, Hami, Yerkent, Hoten dâhil] kervan yolu üzerinde bulunan elliye yakın zengin şehri ele geçirirler. Özellikle 73-74, 89-90-91 yılları arasında ağır kayıplara uğrayan Hunlar, Orta-Asya'da hâkimiyetlerini kaybederler. Kuzey Hunları on yıl boyunca [73-83] zayıflar. Doğuda da *Sienbiler* saldırılarına [en şiddetlileri 89-91 arasında] maruz kalırlar. İki cephede mücadele veren Kuzey Hunları'nın gücü iyice düşer ve bunun üzerine de batıya göç ederler [büyük çapta göçler 91 ve 155'e doğru olur].³⁸⁰

Hunların, Çin'e yenilmeleri sonucu batıya göç etmeleri ile boşalan yerlere [91], Çinlilerin de istekleri doğrultusunda, Proto-Moğol kavimleri [Sienbi] yerleşir. Böylece Orta-Asya ile Moğolistan'da büyük *Kavimler Göçü* ortaya çıkmış olur. Çinliler, Proto-Moğol *Sienbiler* ile Hunları savaştırmak rahat etmişlerdi [barbarı barbara kırdırmak]. Fakat 97 yılından sonra *Sienbiler* güçlenir ve Çin'e yağma akınları yapmaya başlarlar. 101 yılında Çin'in iç kesimlerine kadar yağma akınlarında bulunurlar. 105 yılında Çin'de çıkan karışıklıktan yararlanan *Sienbiler* Çin'e karşı baskılarını daha da artırır. Ancak bu sırada *Tanrı Dağları'ndaki Hun Devleti* güçlenecek ve bölgede bir denge kurulacaktır.³⁸¹

379 Aynı eser, s.313-316.

380 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.66-67.

381 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.323-324.

87 yılında Hunların doğu bölgelerine saldıran Sienbiler, Hun Hakanı Yü-lü'ya ağır bir darbe indirmişlerdi. Düşmanları tarafından yakalanan Yü-lü'nun derisi yüzülmüştü. 91'de ise Çin'in batı genel valisi, Hun Hakanı'nı yenmiş ve bu olaydan sonra Hakan'dan haber alınamamıştır. Yerine kardeşi Yü-chu-kien geçmiştir. O da bir Çin entrikası [anlaşma yapmak bahanesiyle] ile yakalanarak öldürülmüş ve askerleri de kılıçtan geçirilmiştir [93]. Yü-chu-kien, Mete soyundan gelen son Kuzey Hun Hakanı idi. Çin tarihçileri bu noktadan sonra Kuzey Hun Devleti'nin yıkıldığını kabul ederler. Hâlbuki daha savaş bitmemiş ve sadece Hunlarda değişen yönetici hanedandır. Bu tarihten sonra Hunlarda yönetim *Kuyan boyu* reisinin eline geçer.³⁸²

Hunlar, 107-119 yılları arasında Batıda iyice güçlenirler. Turfan bölgesini hâkimiyetlerine alırlar, Çin'in batısını [Hohsi] yağmalarlar. Bir Hun beyi Çin üzerinde etki kurar. 123 yılında bir Çin generalinin imparatoruna yazdığı mektupta şu satırlar yer almıştır: ***"Sizin maiyetiniz olan bizler şunu arz etmek istiyoruz: Barbar kavimlerin Çin'de yapmış oldukları zarar ve tahribat arasında hiçbir, Hunların yaptıkları kadar korkunç olmamıştır."*** Ancak 127-134 yılları arasında Çin yeniden güçlenir ve 123 yılında, Hunlardan; Turfan ve Lukçun bölgelerini, 127'de ise Karaşar, Kuça, Kaşgar, Hotan ve Yerkend şehirlerini geri alırlar. 134'te ise Hun hükümdarı mağlup edilir ve ailesi de esir düşer. Bu yenilgiden sonra, Çin kaynaklarında, Hunların nereye gittiklerinden hiç bahsedilmez. Zaten bu dönemde Hun Devleti'nin nerede bulunduğu bilinmemektedir. Hun Hakanı zaman zaman orduları ile birlikte ortaya çıkar ve savaşı. Artık bundan sonra Hun Devleti ile Hun Hakanı'ndan, Çin tarihi belgelerinde hiçbir bilgi yer almaz. Bu tarihten sonra Hun Hakanı yerine *Hun Oymakları* Çin tarihinde yer alır. B.Ögel, Hun oymaklarından özellikle *Huyen Oymağı*'nın güçlendiğini belirterek şu değerlendirmede bulunur: "... Belirli oymaklar güçlenirken, artık *'Büyük Hun İmparatorluğu'*ndan söz açmak elbette ki yerinde bir görüş

olamaz.” 91 yılından sonra *Hunların doğu bölümü*’nü temsil eden *Huyenler* ile ilgili, Mc Govern ise şu yorumu yapar: “*Huyen Beyi veya Kralı, eski Hun hiyerarşisinde pek tanınmamış bir bey ve de-yiş idi. Bu deyimin, İsa’dan sonraki yüzyıllarda Hunlar tarafından kurulmuş olan bir Hun memuriyetini tanıtmış olması, çok daha olağan görülmelidir... Zaman geçtikçe bu Hun beyliği, Hun İmparatorluğu’nun politik düzen ve idaresinde gittikçe artan bir rol oynamaya başlamıştı. Öyle olacaktı ki, bundan sonraki çağlarda, Huyen Beyi’nin adı, bütün Orta-Asya Hunları’nın adeta bir sembolü ve temsilcisi haline gelecekti. Çin tarihlerinde onların adları, Hun İmparatorlarının adlarından, daha çok geçiyordu.*” Hunların batıya göçmesinden sonra da *Huyen* deyimi Çinliler tarafından kullanılmaya devam eder. Bu tarihten sonra [91] *Huyenler*, ‘Hunların doğu bölümü’ olmuşlardır.³⁸³

Daha sonraki yıllarda Hint Okyanusu Yolu’nun bulunmasıyla birlikte Çin için Orta-Asya değerini kaybetmiştir. Bu konuda Otto Franke şu değerlendirmede bulunur:

184

“... 190 yılında bile Çin, doğu Türkistan’da savaşıyor ve çaba gösteriyordu. Buna rağmen eski zamanlardaki Çin egemenliğinin son gölgeleri ile izleri bile kaybolmaya başlamıştı. Artık iç dertlerine düşmüş olan Çin, kendi dışındaki konular üzerinde susmayı da öğrenmişti. Çin’de Orta-Asya’ya karşı duyulan ilgiler de hemen hemen kaybolmuştu. Orta-Asya’nın eski değerini kaybetmesinin bir başka sebebi daha vardı: Çinliler, Batıya giden deniz yollarını da keşfetmiş ve bu yollardan yararlanmaya başlamışlardı.”³⁸⁴

1.28. Büyük Hun İmparatorluğu’nun Yıkılışından Sonra Hunlar [MS 150-270]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi milattan sonra 150’lere gelindiği zaman Çin Tarihi Yazıtları’nda Orta-Asya Hunları’nın adları geçmez. Bir süre *Huyen* gibi *Hunların soylu boyları*’nın isimleri

383 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s. 324-325/385-386/389-390/396-398.

384 Aynı eser, s.389-393.

kaynaklarda yer alır, onlar da zamanla kesilir. Çin topraklarında yaşayan Hunlar ile ilgili ise bilgiler mevcuttur. Büyük Hun İmparatorluğu'nun dağılması ile birlikte Orta-Asya'daki beylikler serbest kalır ve böylece birçok şehir devletleri kurulur. Bu konuda Joseph de Guignes'in tespitlerine bakalım: *"Çin Tarihi'nde bu kavmin bundan sonra da bahsi geçer. Görülüyor ki Hunlar memleketlerinden çıkarılmakla beraber gidip yerleştikleri memlekette pek kuvvetlenmişlerdir. Fakat Avrupa'ya geçecekleri tarihe kadar Hunları idare etmiş olan hükümdarların isimlerine hiçbir tarafta tesadüf edemiyoruz."*³⁸⁵ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Joseph de Guignes, Avrupa Hunları'nın kökeninin Asya'daki Hunlar olduğunu ilk ortaya koyanlardandır.

O dönemde Orta-Asya kavimlerinin hemen hemen hepsi Çin'de bir devlet kurabilme isteği içindedir. Bu istek, kaynaklarda açıkça görülür. Bu konuda Mc Govern'in görüşü şu şekildedir: "... üzerinde durulması gereken nokta, Çin'de yaşayan Hun boylarının başlarında bulunan beylerin, kendilerini bir 'Çin imparatoru' olarak ilan edebilme istek ve yetenekleri idi... Hunların kurdukları bu devletler bir Çin adı ile kuruluyorlar ve eski Çin devlet gelenekleri ile de idare ediliyorlardı. Hun boyları da, Çin'in eski ve yeni, aynı zamanda geniş arazi sahibi olan, soylu Çinlileri arasında yer alıyorlardı. Onlar da soylu oluyorlar, saygı görüyorlar veya zorla saygı sahibi oluyorlardı. Hunların Çin'deki bu soylulukları çoğu zaman askeri güçleri devam ettikçe kabul ediliyor ve güçleri azalınca da kayboluyordu. Ama az sonra, yine bir soyluluk ve Çin imparatoru olma iddiası ile, yeniden ortaya çıkıyorlardı. Yeni bir Çin Sülalesi kuruyorlar, Çin imparatorlarına ait olan adlar alıyorlar ve yeniden saygı kazanıyorlardı." Mc Govern'in bu görüşü çok önemlidir. Çünkü Türklerin sayıca azınlıkta oldukları ülkelerde bile savaşçı, girişimci ve güven telkin eden kişilikleri ile devletler kurduklarını belirtmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda kurulan birçok devletin idaresi Türklerin elinde, halkı ise farklı kavimlerden

385 Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi I*, s.217.

müteşekkil olmuştur. Şimdi de o dönemin kavimlerinin Çin'de devlet kurma isteklerini gösteren bir belgeyi aynen nakledelim. Proto-Moğol-Sienbi ile Hunların karışmasından oluşan bir boyun başkanının sözleri şu şekildedir:³⁸⁶

“... Büyük bir insanın, adının tarih kitaplarında yer alabilmesi için, Onun Çin'e gitmesi gereklidir. O kimse, Çin'e hâkim olmak için, oradaki savaşçılarla savaşmalıdır. Biz ise, ıssız ve yoksul dağların gölgelerinde oturuyoruz. Dünyadan hiçbir haberimiz yok. Burada, yalnızca hayvanlar ile birlikte yaşıyoruz. Ölüirken bile [kefen yerine], hayvan derileri ile sarılıyor ve dünyadan böylece ayrılıyor. Böyle bir yaşamadan dolayı gerçekten üzgünüm.”

Bu sözler dönemin ruhunu ve hedefini çok açık ortaya koymaktadır. Bugün ise doğu milletleri medeniyeti ve refahı *batıda* görmüşlerdir. Kavimler göçü gibi doğudan batıya göç devam etmektedir. Binlerce, on binlerce ve hatta yüz binlerce Orta-Asya ve Orta-Doğu halkları Anadolu kapılarını kullanarak batıya göçmektedir. Hatta bu göç, kavimler göçündeki gibi yine meşakkatli bir şekilde gerçekleşmektedir. Binlerce kilometre yolu yürüyerek ya da çağın teknolojisi kamyon kasalarında veyahut eski bir tekne ile denizde alabora ihtimalini göze alan göçmenler; kucaklarında yeni doğan çocuklarının daha güzel bir hayat yaşayacakları umuduyla -ölümü göze alıp- batıya doğru maceralı bir yolculuğa çıkmaktadırlar.

Yine konumuza kaldığımız yerden devam edelim...

Çin'deki Hun boylarından Hotan Beyliği 152 yılında ayaklanmış ve Çin valisini öldürmüştür. Turfan Beyliği ise 153 yılında Kuzey Hunları'na bağlanmış. 155'te ise Orta-Asya Hunları Hami Şehri'ni ele geçirmiştir. Hunlar menfaatleri doğrultusunda hem Çin ile hem de Çin'e düşman kavimlerle ittifaklar kurmuşlardır. Onlara göre, önemli olan ülkelerinin çıkarlarıdır.

386 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.407-408.

Örneğin 158'de Çin ile ittifak kurup eski yağma ve akın arkadaşları Proto-Moğollara saldırmışlar; 166 yılında ise Hunlar, bu kez, Proto-Moğollar ile ittifak kurup, Çin'e akın yaparak şehirleri yağmalamışlardır. 179-220 yılları arasında ise Çin'deki Han Sülalesi zayıflamış ve yıkılmaya yüz doğru yol almıştır. Bu ortamda Çin'de taht kavgaları başlamış; her general, taht'a oturabilmek için Hunlar gibi savaşçı kavimleri yanına çekmek istemiştir. Bu durum da Hunların işine gelmiştir. 188 yılına gelindiğinde ise Güney Hun hükümdarı, Çinli bir general tarafından öldürülmüş ve bunun sonucu Hunlar arasında kardeş kavgaları başlamıştır. Bu kargaşa içinde de İki Güney Hun Devleti ortaya çıkmıştır.³⁸⁷

Sonuç olarak, Han Hanedanlığı'nın yıkılmasıyla birlikte [MS 220] Çin sınırlarında yaşayan Hunlar tekrar varlık göstermişlerdir. Özellikle MS 180'lerde Çinli generallerin birbirleriyle savaşmaları Hunların işine gelmiştir. Hun İmparatorluğu'nun dağıldığı dönemde Çin de kargaşa içine girmiştir. Çin, önce üç büyük devlete [Shu:220-263, Wei:220-265 ve Wu:220-237] bölünmüştür. Bu hanedanlıklar yaklaşık 45 yıl birbirleriyle çatışmış ancak hiçbiri bir başarı sağlayamamıştır. Nihayetinde ülkede başka bir hanedanlık olan *Chin Hanedanlığı* devleti ele geçirmiştir [265-317]. Bu dönemde Çin Devleti içinde yabancı kavimlerin bağımsızlık mücadelelerinin hat safhada olduğunu da belirtelim.

1.29. Çin'de Kurulan Türk Devletleri [270-556]

270 yılına gelindiği zaman, bir kısım Hunların adlarını *Liu* olarak değiştirdiklerini görürüz. 284 yılında ise Hunlardan *Tai-a-hou*, 29.300 kişilik boyuyla Çin'e yerleşmiştir. Daha sonra da birçok Hun boyu Çin'e göç etmiş ve Çin'i savaş yoluyla ele geçirmişlerdir. Bu hanedanlar *fatih hanedanlar* olarak adlandırılır. Kimi hanedanlar ise Çin'e göç ederek idareyi ele almıştır. Bunlar ise *sızma hanedanlar* olarak adlandırılır. Bu Hun boyları, Çin-

li yerel beyler arasındaki çatışmalarda askeri bir güç olarak yer almışlardır. Bu nedenle Çinli yerel beyler için bu Hun boyları önemli idi. Bu dönemde Çin'de *On Altı Devlet* dönemi [MS 304-439] yaşanmıştır.³⁸⁸

Bu devletlerin içinde, Mete'nin soyundan gelen beylerin kurdukları devletler şunlardır:

1. I.Chao Devleti [304-329],
2. II.Chao Devleti [319-351],
3. Kuzey Liang Devleti [401-439],
4. Hsia Devleti [407-431].³⁸⁹

Bu devletlerin içinden Türk tarihi açısından en önemli olan ise *Kuzey Liang Devleti*'dir. Çünkü Hunlardan sonra Türk tarihi için çok büyük önem arz eden Gök-Türk Devleti'nin kökenini oluşturan Aşina ailesi bu devletin içinden çıkmıştır. Çin'de kurulan Türk kökenli Tabgaç Devleti'nin Kuzey Liang Devleti'ni mağlup etmesinden sonra Aşina ailesi önce Juan-Juanların [Avarlar] himayesine girmiş ve sonra da Juan-Juanları mağlup ederek Gök-Türk Devleti tarih sahnesine çıkmıştır.³⁹⁰

Hunların Çin'de kurdukları devletlerin ana amacı eski güçlerine kavuşarak tekrar imparatorluk günlerine geri dönmektir. Bunun da güçlü bir ordu ile olacağını çok iyi biliyorlardı. Bu sebeple de devleti ordu nizamında örgütlemişlerdir. Çin'de kurulan bu On Altı Devlet *resmi Çin tarihi bakışı* ile hanedan kayıtlarına alınmamıştır. Bu dönem Jin Hanedanlığı dönemindeki bir *kargaşalık ve başkaldırma* olayı olarak görülmüştür. Ancak Wei Hanedanı zamanında [MS 424-532] Cui Hong daha önce yazılmış kayıtlardan yararlanarak *On Altı Devlet Tarihi*'ni yazmış ve bunun bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Yine başka

388 Otkan, *Tarihçinin Kayıtları'na [Shi Ji] Göre Hunlar*, s.33-35.

389 Koca, "Büyük Hun Devleti", s.1076-1077.

390 Tilla Deniz Baykuzu, "Kuzey Liang Hun Devleti", [Türkler, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1. 2002], s.1172.

Çin kaynaklarında da bu dönemle ilgili kısmi bilgilerin yer aldığı görülür.³⁹¹

Hunların dağılmalarından sonra özellikle Çin'in kuzeyine dalga dalga göçler olmuştur. Bu göçler sonucunda Çin'in kuzeyinde Türklerin deyimi ile *Tabgaç*, Çin kaynaklarına göre *To-ba*³⁹² adlı devlet kurulmuştur. Bu devletin örf, adet, geleneklerinin çoğu Türk menşelidir. Örnek olarak, kurt efsanesi, mağara, dağ, Gök efsaneleri, vb. ve *Tabgaç* kelimesi Orhun kitabelerinde sık sık geçer. *Tabgaç*'ın anlamı "*ulu, muhterem, saygıdeğer*" dir. 260 yılında Baykal Gölü kökenli ve kuşkusuz Türkçe konuşan bir halk olan *Tabgaç*ların boyları Kuzey Şan-si'ye yerleşmişlerdir. I. *Tabgaç Devleti* [315-376] döneminde Çin'de hüküm süren Tibet kökenli iktidarın çökmesi ile birlikte 16 mahalli hükümetçikleri idareleri altına alarak büyürler. Bundan sonra büyük *Tabgaç Devleti* dönemi başlar [386-556].³⁹³

4. yüzyılın sonlarında T'opa Kuei [386-409] adlı hükümdarları Şen-si ve Ho-pe'i'yi ele geçirir ve *Tabgaçlar* tarih sahnesine çıkarlar. 422'de ise başkent Loyang'ı alırlar. Sonra da Vey Hanedanı adını alarak Çin hanedanları arasına girerler. 448 yılına gelindiğinde ise Kuça ve Karaşar'ı, 456'da Hami'yi alırlar ve Orta-Asya ile tüm Çin toprakları üzerinde hak iddia ederler. *Tabgaçlar* 469'da Nanking kıyılarına gelirler ve buralarda göçebe nitelikleri kaybolarak Çinlileşirler. Hun beylerinin Çinlileşmesi ile ilgili J.P.Roux'un değerlendirmesi şu şekildedir: "*.. Ayrıcalıklı bir sınıfın üyeleri olan bey'lerin uygar olmaya özel bir eğilimleri vardı ve yabancı gelenekleri ilk benimseyen ya da örneğin Çinlileşmek adına halka ilk ihanet eden onlar olurdu...*" Ayrıca J.P.Roux, *Tabgaçların* T'opa Kuei [386-409], T'opa Sseu [409-423] ve T'opa Tao'nun [423-452] saltanatları dönemi ile ilgili şu bilgiyi verir:³⁹⁴

391 Otkan, *Tarihçinin Kayıtları'na [Shi Ji] Göre Hunlar*, s.52.

392 T'o-pa, Ta-tung [Ta-t'ong /Da-tung]

393 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.88-89.

394 Roux, *Türklerin Tarihi*, s. 65-66/137/66-68.

“...yetenekleri kadar vahşetleriyle de kendilerinden söz edilmesini hak ederler: örneğin başa geçen hükümdarın annesi, oğlunu etkileyebileceği düşüncesiyle öldürüldü. Fakat T’opa Siun’un [452-456] devrinden itibaren kendilerini Budizm’e adar ve bu dinin Çin’deki propagandacıları durumuna gelirler... I.T’opa Hong o kadar dindardır ki, keşiş olmak için taht’ından vazgeçer... Bu kendini adamışlık içinde Budizm, devletin resmi dini haline gelir.” İşte bu süreçle birlikte Tabgaçların örf ve adetleri bu yeni dinin etkisiyle yumuşar, ayrıca gittikçe daha fazla Çinlileşir ve nihayet T’opa Ki’ao [499-515] döneminde bir gerileme başlar. Yaşlı hükümdar Ki’ao’nun Türk geleneğinde yetişmiş dul hatunu Hu’nun [518-528] naipliği döneminde bu gerileme bir süreliğine durur. Fakat 534’te İmparatorluk ikiye bölünür ve Tabgaçlar Çin nüfusu içinde eriyip giderler. Tabgaçlar Çin üzerinde 150 yıl kadar hüküm sürmüşlerdir. Tabgaçlar 458’de Avarları öyle bir mağlup ederler ki, tekrar toparlanamazlar ve 552’de Gök-Türklerin darbesiyle yıkılırlar. Son olarak yine J.P.Roux’un şu tespitiyle bitirelim: “Tabgaçlar Çin’e öyle bir damga vurdular ki, dünya milletlerinin bir kısmı Araplar ve Ortaçağ Yunanlıları] bu ülkeye onların adını verdiler.”

Altay Dağları’nın güneyinde Gök-Türkler yaşamakta idi. Çin’in kuzey kesimlerinde ise biraz önce belirttiğimiz Türk asıllı Tabgaç Devleti vardı. Tabgaç Devleti’nin Budizm tesiri ile Çinlileşerek *Wei* adını aldığını görürüz. Tabgaçlar 534 yılında *Batı ve Doğu Wei Devleti* şeklinde ikiye bölünmüştür. 550 yılında ise *Doğu Wei Devleti* hanedan değişikliği sonucu *Kuzey Ch’i* adını almış; *Batı Wei Devleti* ise 557 yılında yerini *Chou Devleti*’ne bırakarak tarih sahnesinden çekilmiştir.³⁹⁵

Bu dönemde Hunların nüfuslarının ne kadar olduğuna da bir bakalım. MÖ 2. yüzyıldaki bir belgeye göre, “... Hunların 60 bin askeri bulunmaktadır. Beş kişiden biri asker olduğuna göre, beş kere altı otuz, yani nüfusları 300 bin kişi olmalıdır. Daha

Çin'in 1.000 tanlık 396 büyük bir ilçesine bile erişememektedir" şeklinde bilgi vardır. Bu dönemde Çin'in büyük bir ilinin nüfusu 500-600 bin civarında idi. Bu bilgilere göre Çinli bilim insanı Lü Sze-mien; "Hunların 24 Beyi ve her birinin emrinde 10 bin asker bulunduğuna göre, ordularının 240 bin kişi, nüfuslarının ise 2 milyon 400 bin kişi olması gerektiğini" söyler. Ancak 87'deki parçalanma sonrasında göç etmeyerek Moğolistan'da kalan 100 bin oba yani yaklaşık 2 milyon kişi daha vardır. Bunun yanında Çin'in içinde yaşayan Hunların varlığını da unutmamak gerekir.³⁹⁷

Hunların yıkılmasından sonra Orta-Asya'da egemenlik *Tunguz ve Sienbi [Hsien-pi]* kökenli [Juan-Juan] topluluklara geçer. Böylece Moğolistan topraklarında 250 yıl hüküm sürecek Juan-Juan Devleti'nin temelleri atılır. Biraz önce değindiğimiz üzere; bu yıkılış sürecinde Çin'e göç eden Hunlar, Kuzey Çin'de küçük çaplı Hun devletlerini ve Tabgaç devletlerini kurarlar. Batı yönünde göç edenler ise Batı Türkistan ve Afganistan'da *Ak Hun*, Orta ve Doğu Avrupa'da ise *Avrupa Hun* İmparatorluğu'nun kurucusu olurlar [4-5. yüzyıllardan sonra].³⁹⁸

Hunların yıkılan devletlerinin yerine hemen yeni bir devlet kurma becerileri ile ilgili Çin Yıllıkları'nda şu bilgiler yer alır:

"Hun halkı kendi hayvanının etini yer, sütünü içer ve derisinden giysi yapar. Hayvanlar, ota ve suyla beslendikleri için, onlar da mevsim şartlarına göre hayvanlarının arkasından dolaşır, göçebe hayatı yaşarlar. Bunun sonucunda onlar bir tehlike söz konusu olduğunda zaman kaybetmeden eğitilmiş süvari ve okçulardan ibaret bir birlik teşkil ederler. Tehlike atlatıldığı zaman herkes kendi obasına, işinin başına döner ve keyfine göre yaşar. Dolayısıyla onların [devlete karşı] yükümlülükleri zor değil, hatta basittir; bu yüzden Hunlarda Tanrıkut ile ba-

396 "'Tan' bir Çin ölçü birimidir. Eski çağda görevlilere maaşları tahıl karşılığı olarak ödenmektedir. *Tan* Türkçedeki 'kile' karşılığıdır." [Otkan, *Tarihçinin Kayıtları'na* . [Shi Ji] Göre Hunlar, s.118].

397 Aynı eser, s.46-47.

398 Taşağıl, *Türk Model Devleti Gök Türkler*, s.22.

kanları arasındaki ilişkiler de girift değil, doğaldır; yalın ve akıcıdır. Koca Hun İmparatorluğu, bir bütünlük arz eden sağlıklı bir vücut gibi örgütlenmiştir. Bir baba, oğul veya kardeş öldüğünde, geride kalanlar belli kaideler içerisinde onun eşiyle evlenirler; çünkü onlar ailelerinin, boylarının kanı kaybetmesinden hoşlanmazlar. Hunların, başlarına gelen bütün felaketlere rağmen, niçin daima yeniden boylar ve birlikler oluşturduklarının cevabı burada saklıdır.”³⁹⁹

Bu devlet anlayışında, ekonomik bağımsızlıkla yola çıkıldığı ve bunun temelinde de bir ulusal bilincin yattığını görürüz. Bu anlayış, Hunların ve sonrası Türk devletlerinin yıkılışı ile birlikte yeni bir devletin kurulması ve yeniden imparatorluğa dönüşmesinin ruhunu göstermektedir. Ayrıca, çok önemli bir husus olarak da, ailenin bütünlüğünün korunduğunu ve böylece devletin sağlam temellere oturtulduğunu söyleyebiliriz.

Büyük Hun İmparatorluğu, feodal boyların bir araya gelmesi ile kurulan bir imparatorluktu. Ne zamanki merkezi idare zayıfladı, o zaman bu boylar tekrar otonom bir hale dönüştü. Ailelerin bir araya gelerek oluşturdukları boylar, dönemin ekonomik gerekleri doğrultusunda kendi içlerinde dayanışmayı sağlıyorlardı. Bu dayanışma bir bakıma ekonomik gereksinimlerden doğuyordu. Belli bir sayıdaki ailelerin bir arada bulunması ile ortaya çıkan boylar, hayvanlarını otlatmak için meradan meraya koşuyorlardı. Bu şekildeki birçok boy başka boylarla ittifak kurma ihtiyacını duyuyordu. Çünkü hayvanları otlatmak için meralar, boylar arasında çekişme konusu idi. Bu çekişmelerde galip gelmek için güçlü olmak gerekiyordu. İşte bu ekonomik ihtiyaç sonucu boyların büyümesi, nihayetinde boyların ittifakını ve *bozkırın Büyük Hun İmparatorluğu*’nu doğurmuştur. Ancak çeşitli sebeplerle Hun İmparatorluğu’nun merkezi yapısının zayıflaması sonucu, yeniden boyların beyliklere dönüşerek otonom yapılarının güçlenmesine yol açmıştır. Bu küçük beylikler de, eski Hun İmparatorluğu topraklarında küçük küçük devletler kurmuşlardır. Bu durum

Selçukluların yıkılmasından sonra ortaya çıkan beylikleri, Osmanlı'nın yıkılmasından sonra Kurtuluş Savaşı sırasında bölgesel olarak oluşan Milli Mücadele örgütlerini hatırlatmaktadır. Ama tarihsel süreç içerisinde yıkılan her Türk İmparatorluğu'nun yerine yeni bir güçlü devletin kurulduğunu ve bu devletin güçlenerek tekrar bölgesine hâkim olduğunu görürüz. Yeni kurulan devletin de -toprağına tam hâkim olduktan sonra- genelde taht kavgaları ile çürümeye başladığı ve nihayetinde yıkıldığı tarihi bir hakikattir. İşte bu tarihsel gerçeklikleri iyi ortaya koyup buna göre Türk devlet yönetim sistemini çağın gereklerine göre oluşturmak, tarihten ders almak demektir. Büyük şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un şu mısraları çok anlamlıdır:

Tarih'i tekerrür diye tarif ediyorlar;
Hiç ibret alınsaydı, tekerrür mü ederdi?

Sonuç olarak, Türk milletinin/ devletin buhrana girdiği ya da büyük bir haksızlığa uğradığı her dönemde, milli hisler canlanmış ve birlik ve beraberlik ruhu ile düşman alt edilmiştir. Buna birçok örnek verilebilir. Her Türk devletinin yıkılışından sonra yenisinin kurulması ve yeni bir ruh ile milletin ayağa kalkmasının son örneği Milli Mücadele yıllarımızdaki bağımsızlık ateşidir. Bu ateşi Atatürk *Gençliğe Hitabe*'de "...**Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur**" cümlesiyle dile getirmiştir. Ancak en güzeli, tarihin tekerrürünü önlemek için tarihten dersler alarak ve geleceği ona göre şekillendirerek, emin adımlarla yürütmektir. Her yıkılan devletimizde yaşadığımız acıları tekrar tekrar yaşamamaktır.

1.30. Asya Hun Uygarlığı

1.30.1. Her Türk Asker Doğar

Türklerde ordu-millet olgusunu tarihçi İ.Kafesoğlu çok güzel bir şekilde izah etmiştir. İ.Kafesoğlu'na göre, Türk Ordusu ile diğer ordular arasında üç fark vardır. Bunlardan birincisi "*Türk Ordusu ücretli değildir.*" İkincisi, "*Türk orduları temelde süvariler-*

den kuruludur.” Diğer ordular ise daha ziyade *piyade*’lerden oluşmaktadır. Süvari tarzı örgütlenen Türk ordularının eğitimleri ve disiplin anlayışı yabancılardan tamamen farklıdır. Üçüncüsü ise, *“Türk Ordusu daimidir.”* Bozkır toplumu kadın-erkek, yaşlı-genç her an savaşa hazırdır. Türklerin sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bir bakıma savaş tatbikatlarıdır.⁴⁰⁰

J.P.Roux’un Türklerde asker-savaş ilişkisini ortaya koyan şu cümleleri ile devam edelim: “Av, savaşın yerini tutan bir etkinlik olarak görülürdü ya da daha sonraki bir tarihten kalma bir metne göre savaşı en iyi öğreten etkinlikti. Türklerin gözünde savaş ile av hemen hemen eş anlamlıydı ve *genel kural olarak erişkin sayılabilmek için bir insanı öldürmek gerekiyordu*, av başarısı da genellikle buna eş tutulurdu.”⁴⁰¹

Bu satırlarda geçen *“erişkin sayılabilmek için bir insanı öldürmek gerekiyordu”* cümlesini yaklaşık üç yüz yıl önce Trabzon’un Of İlçesi’nin Keler Köyü’nde geçen bir olayın anlatılmasından biliyorum. Öncelikle bu köyde Türk boylarının yaşadığını belirtiyim. Bu olayın köydeki rivayeti şu şekildedir: Bir gün köyün camisinin avlusunda bulunan ve sadece ailelerini korumak adına insan öldürmüş kişilerin oturduğu kütüğün üstüne *genç bir oğlan* oturur. Bu gence oradakiler *“sen kimseyi öldürdün mü ki buraya oturuyorsun”* diye çıkışır. Yani *“erişkin olmadığı”* hatırlatılır. Bunun üzerine gururu kırılan bu genç hiddetle kalkarak silahı ile yol alır ve bir kişiyi öldürdükten sonra döner ve aynı kütüğün üzerine oturur. Bu kez aynı soru tekrarlanınca, *“gidin bakın, öldürdüğüm kişi şuradadır”* diye yerini gösterir. Bu rivayetin doğru olup olmadığını bilmiyoruz ama köyde bu şekilde bir olayın anlatıldığı herkesin malumudur. Bu da bize, eski bir Türk yaşam tarzının yüzyıllarca devam ettiğinin göstergesidir. Doğal olarak bazı örf, adet ve gelenekler zaman içerisinde biçim değiştirir. Bu olayda anlatılmak istenen şeyin, bir kişinin *ergen sayılabilmesi*

400 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.270-272.

401 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.139.

için günün koşulları içerisinde ailesinin/ boyunun üstün çıkarları için rüştünü ispat etmesidir. Bugün gençlerin rüştünü ispatladığı şey “*eli ekmek tutuyor*” deyiminde saklıdır. Türk örf, adet ve gele- neğine uygun yaşayan kişi; ailesine, milletine ve devletine faydalı olan, yani “*eli ekmek tutan*” kişidir.

Bu açıklamalardan sonra konumuza devam edelim...

Mete'nin getirdiği askeri teşkilatta aşağıdan yukarıya, hü- kümdara kadar giden bir yapı vardır. Bu yapı içinde yer alan ku- mandanlar⁴⁰² kendi boylarının beyi, beyler de devletin taşradaki bir kolu idi. Yani bu devlet yapısı, bir insan bedeni gibi tüm uzuv- ların birbirine olan ihtiyacı ile bir ahenk içerisinde çalışıyordu. Bu şekilde ahenk içerisinde olan beden, bir dış tehlikeye karşı da bütün olarak savunmaya geçmek zorunda idi. Bu herkesin ölüm kalım mücadelesinden başka bir şey değildi. İşte bu yapı; ordu-millet anlayışını, “*her Türk'ün bir asker olma*” zorunluluğu- nu doğurmuştur.

Evet, Hunlarda herkes askerdir. Ücretli asker yoktu. Ayrıca Hun Ordusu atlı birliklerden oluşmakta idi. Ortaçağ Doğu Av- rupa tarihi Profesörü Peter Vaczy [1904-1994], Hun Ordusu'nun oluşumu ile ilgili şu gerçekçi bilgiyi verir: “Atlı göçebelerde ‘*ordu*’ ve ‘*halk*’ kavramları özdeşti. Hun toplumunda meslekler üzerinde dağılım ve işbölümü yoktur. Herkes savaşçıdır...”⁴⁰³

B.Ögel ise her Hun'un bir asker olduğunu şu cümlelerle anlatır: “*Hunlar, ordu halk, halk ordu gibi sosyal yapı ile dü- zenlenmişlerdi.*” Ve devamında şöyle der: “Hunlarda halk, Çin'de ve Avrupa'da olduğu gibi sık sık angaryaya koşulan bir serf veya köle değildir. Savaşa, kendi ailesinin korunması ve savunması için, kendisinin ve bütün ailesinin isteği ile gider. Aile de, askere giden kendi çocuklarını destekler. Barışta ise, herkes evine döner, hiçbir devlet baskısı olmadan çalışır, dinlenir ve gelecek bir savaş

402 Kumandan, Türkçede *buğ* demektir. *Baş-buğ* buradan gelir. *Buğ* kelimesi M. 329 tarihli bir belgede geçer [Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.270].

403 Vaczy, “Avrupa'da Hunlar”, s.99.

için güç kazanırdı. Çin’de ise, devletin hizmet ve angaryalarından bunalan halkta, savaş için ne güç ne de bir istek kalırdı.” Yine B.Ögel, Hunların devlete karşı görevlerini isteyerek yaptıklarını şu şekilde anlatır: “Devlete karşı olan vazifeler, zoraki ve angarya şeklinde yapılmadığından, işler kolay yürür... Bütün bir devletin idaresi, âdeta tek bir vücut gibidir.”⁴⁰⁴

Türklerin geçmişten gelen bu karakteristik yapılarının halen devam ettiğini görürüz. 1897-1898 Osmanlı Yunan savaşında Mehmet Emin Yurdakul’un yazdığı *Cenge Davet* şiiri Türk insanının savaştaki coşkusuyla çok güzel dile getirir:

Ben bir Türk’üm dinim, cinsim uludur,
Sinem, özüm ateş ile doludur
İnsan olan vatanının kuludur,
Türk evladı evde durmaz giderim!

...

196

Yine 1974’teki Kıbrıs Barış Harekâtı’nda binlerce Türk vatanı gönüllü olarak savaşa gitmek istediklerini askerlik şubelerine beyan etmişlerdir. Her asker uğurlama töreninde *ellere kına yakılması* her şehit cenazesinde “*vatan sağ olsun*” haykırışları, *Ordu=Millet* anlayışının devamıdır. Yazılı kayıtlarla tespit edilen bilgilere göre, “vatanın kutsiyeti” Mete Han’dan bu yana her şeyin üstünde görülmüştür. “Vatan Sana Canım Feda”, “Her Türk Asker Doğar”, “Her şey Vatan İçin” sözleri bu toprakların insanı ile özdeşleşmiştir. Bu konuda Kurtuluş Savaşı kahramanlarından biri olan Rizeli İpsiz Recep’in [d.1862 - ö.1928] Kuvayımiliye’ye katılması sırasında söylediği sözler çok anlamlıdır. O, kendine özgü Rize şivesiyle şu sözleri söyleyerek Kuvayımiliye’ye katılmıştır: “*Bu vatanın katrani, cümle alemun şerbetinden daha tatlıdır*”, “*Bundan sonra söyleyun elelum, söyleyun eldurelum*”, “*zaten çıkmış adumuz İpsuz’e, bir kuri canumuzdan başka bir şey kalmamış, oni da memleçet için veruruz.*”

Hun askerlerine verilen önemi ünlü Rus coğrafyacı ve tarihçi L.N.Gumilev şu sözlerle anlatır: “Güçlü yaylara sahip olanların hepsi zırhlı süvarilerdi. Herkes, saldırılarda başarılı olabilmek için savaş talimleri yapıyordu... Güçlüler, yağlı ve daha iyi yiyeceklerle besleniyorlar; yaşlılar ise onların artıklarıyla yetiniyorlardı. Genç ve güçlü olanlara itibar fazlaydı; yaşlı ve zayıf olanlara ise daha az saygı gösterilirdi.”⁴⁰⁵ Bu tespitte bir algılama yanlışlığı içine düşülmemesi gerekmektedir. Şöyle ki, Türk toplumunda “...yaşlı ve zayıf olanlara ise daha az saygı gösterilirdi” şeklindeki bir cümleyi yanlış anlamamalıyız. Yaşlıların, çocukların, kadınların ve zayıfların yaşamlarını sürdürebilmesi için savaşılan kişilere büyük önem atfedilirdi. Bu sebeple vatanın savunması için canını ortaya koyacak insanların; elbette ki, diğer insanlardan daha çok öneme sahip olması kadar doğal bir durum yoktur.

Türk Ordusu yerli ve yabancı kaynaklarda *kurtlara* benzetilmiştir. Bu nedenle *börü* olarak adlandırılmıştır. Gök-Türk Yazıtlarında: “Tanrı güç verdiği için babam kağanın askeri börü gibi, düşman koyun gibi imiş.” Tabgaç hükümdarı T'ai-wu ise Türk Ordusu ile Çin Ordusu'nu şu şekilde karşılaştırır: “Kurt sürüsünü andıran Türk Ordusu karşısında Çin askeri taydan ve düveden farksız idi.” Delhi Sultanlığı'nda ise şu bilgi yer alır: “Türk'ün karşısında Hindu, arslan karşısında ceylan gibi” idi. Bu tasvirlerle anılan Türk Ordusu; türlü güçlülere ve değişik iklim şartlarına kolayca uyum sağlayabilen, kudretli ve üstün silahlara sahipti. İşte bu orduyu yenebilmek için başta Çin taklit etmiştir.⁴⁰⁶

MÖ 135 yılında Çin İmparatoru Wu-ti [141-87], meclisinde, Hunlar ile savaş yapıp yapılmaması hususunda bir tartışma açar. Bu tartışmada Hunları iyi tanıyan General Han An-kuo'nun aşağıda yer alan sözleri söyler:

405 Gumilev, *Hunlar*, s.42-43.

406 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.277-278.

“Onlar, yırtıcı hayvanların duyguları ile şurada burada dolaşmakta; ‘kuş sürüleri’ gibi uçuşmaktadırlar. Bunun için onları yakalamak ve idaremez altına almak çok güçtür. Onların topraklarını alsak bile, bu bizim büyümemize hiçbir yarar vermeyecektir! Onların halkını idaremez altına almakla bizim gücümüz de artmış olmayacaktır. Çünkü onlar, en eski çağlardan beri, *bize hiçbir zaman bağlı olmadılar...* Hunlar, savaşçı ve savaş seven insanlardır. Bir fırtına gibi ortaya çıkarlar ve şimşek gibi de kaybolurlar! Hayvan sürülerine sahip olan, ağaç ve boy-nuzdan yapılmış yayları ile avlanan, ot ve suları izleyerek gezen bu kavimleri, bizim gibi ‘oturak’ bir kavim idaresi altına nasıl alabilir? Bu kavimlere karşı, bir savaş politikası gütmemeliyiz.”⁴⁰⁷

Türk insanının köle ve cariyeye olması yasaktı. Türkler, köleler ile cariyeleri, ya esir düşmüşlerden temin ederler ya da satın alırlardı. Her Türk, hür ve savaşçı bir askerdir. Askeri sıradüzeni ve nizam intizam esastır. Kadın-erkek ayrımı yoktur. Kadın dahi, ata biter, silah kullanır ve örtünmezdi.⁴⁰⁸

Fransız Türkolog Jean-Paul Roux, “*Her Türk’ün bir asker*” olduğunu şöyle dile getirir: “...Herkes savaşa isteyerek katılır. Ordu ayağa kalkmış bir halk, yürüyen bir ulustur. Kadınları da gerektiğinde savaşır, ki bu Yunanlıları dehşete düşürmüştür.”⁴⁰⁹

Son olarak, Bizans imparatorları tarafından hazırlanan *Taktika* adlı eserde Türkleri anlatan şu satırlarla bitirelim: “*Türkler hür insanlardır, debdebe ve servete değer vermezler, en hassas oldukları husus, hasımları karşısında kendilerini kahramanca temsil etmektir, başka şeyle meşgul değildirler...*”⁴¹⁰ Bu satırlarda geçen,

407 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.554-558.

408 Şaban Teoman Duralı, “Toplum-Devlet Ülküsü Olarak Tarihte Türklüğün Oluşması”, [Türkler, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1., 2002], s.477.

409 Roux, *Orta-Asya Tarih ve Uygarlık*, s.39.

410 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.270.

“...hasımları karşısında kendilerini kahramanca temsil etmek...” onun yenilmezliğinin nişanıdır. Bu da hiç şüphesiz “her Türk’ün bir asker” olmasından kaynaklanır.

1.30.2. Türk Savaş Taktiği

Türklerin savaş taktikleri ile ilgili de bilgi vermek yerinde olacaktır. *Turan Taktiği* ya da *kurt oyunu* denilen Türk savaş taktiği, *sahte ricât ve pusu* üzerine kurulu idi. Yani Türkler kaçıyor gibi geri çekilip; düşmanı, çembere almak üzere pusu kurulan yere kadar çekerlerdi.

Bu taktikle Türkler savaşlarda çok büyük başarılar sağlamışlardır. Hatta daha sonraki yüzyıllarda; 1071 Malazgirt, 1396 Niğbolu, 1526 Mohaç gibi birçok savaş, bu *kurt oyunu* ile kazanılmıştır. Ayrıca Türklerin savaş stratejileri *keşif seferleri* ve *yıpratma savaşları* üzerine kurulu idi. Akıncılar tarafından *keşif seferleri* düzenlenir, bu seferler bazen yıllarca sürebilirdi. Olumlu sonuç alındıktan sonra *yıpratma harekâtına* girilirdi. Bu hareket düşmanın takati düşene kadar devam ederdi. Bu *keşif* ve *yıpratma* seferleri sırasında düşmanın moralini bozmak için çok korkunç ve inanılmaz hikâyeleri casuslar vasıtasıyla yayarlardı. Bir de Türkler, ülkelerini sürekli savunmak için etrafa gözcüler dikerler, içinde sürekli nöbetçilerin bulunduğu *ateş kuleleri* [kargular] inşa ederlerdi. Düşman ülkesi ile aralarında insandan ve askerden arındırılmış boş bir arazi bulundururlardı.⁴¹¹

Hunlar, düşmanlarına korku salmak için kendileri ile ilgili uydurdukları olağandışı hikâyeleri düşman saflarına casuslar vasıtasıyla yayarlardı. Bu da bir savaş taktiği idi. Örneğin uydurdukları bir hikâye, Asur Kilisesi azizlerinden Efraim’i çok derinden etkilemiştir:

“Bu savaşçıların Hristiyanlığın kutsal değerlerini yerle bir ettikleri, manastırları yakıp yıktıkları... Hunlar acı-

masızlıklarıyla gaddarlıklarıyla tüm eyalette korku salmışlardı. Hunların İncil’de sözü edilen, İshak Peygamber’in ilerde geleceğini söylediği Gog ve Magog halkı olduğu... Çocuk eti yedikleri, kadın kanı içtikleri, haykırışlarının aslan kükremesine benzediği... gök ile yer arasında küheylanlarının sırtında bir görünüp bir kayboldukları, tüm halkı dehşete düşürdükleri, bir sel felaketi gibi tüm bölgeyi kapladıkları... Kimse ama kimse Hunların silahlarına karşı koyamıyordu.”⁴¹²

Şimdi bir Türk askerini Çin askeri ile karşılaştıran Çin kaynağından bir alıntı yapalım:

“Hunlar at üzerinde dört nala giderlerken bile, ok atabilir ve yay kullanabilirler. Çinli athlar bunu yapamazlar! [Hunlar], ne rüzgâr, ne yağmur, ne de açlıktan ve de susuzluktan korkarlar. Çinliler ise, bunları yapamazlar! Bu, Hunların çok uzun çağlardan beri gelen, eski yetenekleridir... Hunlar, insanı şaşırtan bir hız ile, en yalçın dağlara tırmanır ve aşağıya inerler. Seller ile en derin ırmakları, [elbise ile] yüzüp geçerler. Her türlü arazide [veya tehlikede] hiç durmaksızın, zorlu bir yürüyüş yaparlar. Onların atları, en dar yarıklardan bile geçmeye alıştırlar.”⁴¹³

Kaşgarlı Mahmud ise Türkler ile atı bütünleştirir ve “*At, Türk’ün kanadıdır*” şeklinde ifade eder. At dört nala giderken dört bir tarafa ok atmanın inceliği vardır. Atın dört ayağı havadayken nefesini tutup oku atmak, hedefi tam ortasından vurmak için önemli bir hareketti. İşte tüm bu hareketleri yapmak bir savaş sanatından başka bir şey değildi.

Hunlar, Avarlar, Gök-Türkler ve Moğollar büyük imparatorluklarını at sırtında savaşılar kurmuşlardır. At üzerinde süratle giderken öne, arkaya, yana aynı süratle ok atabilmeleri sayesinde yerleşik kavimlerin ağır hareket eden orduları karşısında bir üstünlük sağlamışlardır. Hunlar ok atma sanatlarıyla Batılıları

412 Vaczy, “Avrupa’da Hunlar”, s.60-61.

413 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.528-530.

hayran bırakmışlardır. Ata binme ve ok atmada usta olan Hunlar, bulundukları coğrafya ile uzak coğrafyalarda uzun süre hâkimiyet kurmuşlardır. Ancak Cengiz Han döneminin etkili yöneticilerinden *Yeh-lü Chü-tsâ*'nin söylediklerine de dikkat çekmek istiyorum: **“At sırtında imparatorluk kurabilirsiniz, ama onu at sırtından yönetemezsiniz.”**⁴¹⁴

Evet, sadece savaşta elde edilen başarı ile devlet idare edilemez. Devleti çağın gereklerine göre teşkilatlandırıp yönetmek gerekir. Daima bilime katkı koyacak insanları yetiştirebiliyorsan geleceği şekillendirecek sistemi kurmuş olursun. Aksi halde çağın gerisinde kalırsın. O dönemde atın ehilleştirilmesi ve savaşlarda kullanılmasında Türkler mahirdiler. Ancak son çağın atları; füzeler, uçaklar, tanklar, nükleer silahlar vs'dir. Medeniyet yarışında daima ileride olmak için elindeki ötesindeki hayal edip, onun icadı için çalışmak gerekir...

Hunların savaşçı kişiliğiyle ilgili, şu güzel satırlar Türk Milleti için övünç kaynağıdır: **“Hunlar ata binmekte usta; savaşta dünyada dengi olmayan bir halktır. Hunlar kahramanlığı kutsal bilir, boyun eğmeyi ise utanç sayarlar; savaşta ölmek kahramanlığın nişanıdır.”**⁴¹⁵ Bugün de aynı duygularla vatan savunmasına gidilmektedir. Savaşta ölmek, ölümlerin en şerefli sayılmakta ve şehitlik mertebesi olarak görülmektedir. Hunlar çocukluktan itibaren at üzerinde büyür, yer içer ve uyurdu. At ile çok hız yapabilirler ve aniden bir yerde görünüp kaybolabilirlerdi. Hunlar savaşlarda aniden düşmana saldırıp çekilir ve düşmanı peşinden sürükleyip çembere alarak yok ederlerdi.

Sonuç olarak Türklerin kuvveti, bu asker kişiliklerinden geliyordu. Göçebe Türklerin gücü savaşta ölmeyi; **“dünyayı terk etmenin ve ‘gereklik’ dedikleri şeye karşılık vermenin en ihtişamlı biçimi”** olarak görmelerinden gelir.⁴¹⁶ Yani ulusu için ölmeyi

414 Gumilev, *Hunlar*, s.103.

415 Almas, *Uygurlar*, s.80.

416 Roux, *Orta-Asya Tarihi ve Uygarlık*, s.41.

ölümlerin en ihtişamlısı olarak görürler. Bugün de Türk toplu-
munda devlet için ölmek -biraz önce belirttiğimiz üzere- ölümle-
rin en güzeli, makamların en yükseği “Şehitlik Mertebesi” olarak
görülür.

1.30.3. Atalara Saygı

Hunlar atalarına çok saygılı idi. Atalarının mezarlarına do-
kunmak bir savaş sebebiydi. Örneğin, MÖ 78 yılında doğuda
bulunan *Hun hakanlarının mezarları* Proto-Moğol Wuhuanlar
tarafından yağmalanmıştı. Wuhuanların Hunlara düşmanlığı
Mete'den bu yana geliyordu. Çin vesikasında olay şöyle anlatılır:
“[Doğudaki] Wuhuanlar, önceki Hun hakanlarının, mezarlarını
bozmuş veya yakmışlardı. Hunlar buna çok kızmışlar ve hemen
20 bin atlı ile Wuhuan kavimlerine hücum etmişlerdir...”⁴¹⁷

Yine MS 8 yılında Çin tahtı'nı ele geçiren ve Han Sülalesi'ni
yıkarak çılgin *Vang Mang*'in [MS 8 - 23] Hunlara karşı tuhaf po-
litikalarını yukarıda anlatmıştık. Bunlardan biri de Çin'e büyük
korku salan Hun Hakanı *Wu-chu-liu* Han'ın ölümünden sonra,
Vang Mang'in sonraki hakanlarla onun mezarını açtırmak ve ke-
miklerini kırmak için pazarlık etmek istemesiydi. Böyle *densiz bir*
istek Çin tarihinde hiç görülmemişti. Çin'in bu tarz davranışla-
rı Hunları tekrar kenetlemiştir.⁴¹⁸ Yani Hunlar kendi aralarında
olan ihtilafları bir tarafa bırakarak “atalarına yapılan saygısızlık”
bağlamında bir araya gelip, ortak düşmana karşı tavır almışlardır.

Hunlarda savaşta ölenin cesedine çok büyük önem verilirdi.
Bu konuda kaynakta şu bilgi yer alır: “Savaşta ölen bir arkada-
şının cesedini taşıyıp getirene onun malı verilir.”⁴¹⁹ Bu olay bir
Hun askerinin ölüsünün dahi ne kadar kıymetli olduğunu gös-
terir. Bu durum bütün Türk devletlerinde aynen devam etmekte-
dir. Naaşa, mezarlara ve ölenlerin aziz hatıralarına saygı her

417 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.124.

418 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.234.

419 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.89.

daim Türk toplumunda örf, adet ve geleneklerin de ötesinde bir kutsiyet arz etmiştir. Kutsal günlerde mezarların ziyaret edilmesi, çiçeklerle mezarların güzelleştirilmesi ve ölen kişilerin aziz hatıralarına hayratlar [cami, çeşme, kervansaray, han, hamam, okul, köprü vs] yapılması çok önemli toplumsal dinamiklerdendir. Ayrıca Türk tarihinde, ataların mezarlarının tahrip edilmesi toplumsal infiale neden olmuştur. Örneğin yakın tarihimizden buna bir örnek verelim. 17 Nisan 1933'te Bulgaristan'ın Razgard [Deliorman] kasabasında Türk Mezarlığı, Bulgar gençler tarafından tahrip edilir. Haber Türkiye'ye ulaştığında gençler küplere biner ve misillemede bulunmak isterler. Gösteriler yapılır...

1.30.4. Şanyu Unvanı

Hunların hükümdarlık unvanıdır. Bu unvanın yanında *tan-rikut*, *han*, *hükümdar* gibi unvanlar da kaynaklarda yer alır. Daha sonraki Türk devletlerinde ise *Kağan*, *Hakan*, *Sultan*, *Padişah* ve Cumhurbaşkanı unvanları kullanılmıştır.

203

Şanyu unvanının, Mete'den önce de birkaç yerde geçtiğini görürüz. MÖ 250 yıllarına gelince Çu Devleti'nin Hun sınırlarında komutanlık yapan Çin generali *Li Mu* ile Hunlar arasında geçen olay şu şekilde yer alır: “[General Li Mu], Hun Hakani'na, Hiungnu Şanyu'süne hücum ederek, Hunları ağır yenilgiye uğrattı. Onların 100.000 atısını öldürdü...”⁴²⁰ Otto Franke ise; Şanyu unvanını Hunların, MÖ 200 tarihinden itibaren 600 yıl boyunca kullandıklarını ve 5. yüzyılda ise bu unvanın yerini *kağan*'ın aldığını ifade eder.⁴²¹

Çin'deki Han Sülalesi tarihinde Şanyu sözünün karşılığı, “sonsuz genişlik ve büyüklük” anlamındadır. Japon bilim insanı Şiratori Kurakiçi'ye göre bu devletin büyüklüğü ile ilgili bir deyim de olabilir. Bu da Türklerin *dünya devleti* olma idealinin göstergesidir. Alman Türkolog Friedrich Max Müller [1823-1900],

420 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.85.

421 Onat, “Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]”, s.385.

bu anlayışın öncülüğünü yapan bilim insanlarından. Yaklaşık 750 yıl kullanılan Şanyu unvanını, Gök-Türk Devleti'nin kurucuları da kullanmıştır.⁴²² Macar L.Ligeti ise, Şanyu unvanı ile ilgili şu bilgiyi verir: "İmparatorluğun en üst makamında Şanyu"⁴²³ adı verilen hükümdar olurdu. Bu, Hun dilinde 'Göklerin Oğlu' anlamına gelirdi."⁴²⁴

Fransız doğubilimci, sinolog ve Türkolog Joseph de Guignes'in [1721-1800] ünlü eserinde; rivayetlere dayalı olarak, Şanyu unvanının anlamına denk gelecek şekilde, şu satırlar yer alır: "Hunlar Nuh Tufanı'ndan biraz sonra Sinar sahralarını terkeden kavimler arasındadır... Hazreti Nuh, sefinesinden çıktıktan sonra arzı üç oğlu arasında taksim etti... Türk'ün gayet yüksek bir mefkûreye sahip olduğunu anlamış olduğu için onu bütün milletin reisi tayin etti..."⁴²⁵

Fransız Türkolog Jean-Paul Roux Şanyu'nun anlamını şu şekilde açıklar:

"Şan-Yu unvanı, 'hükümdar' anlamına gelir. Hatta daha doğru bir söyleyişle bu unvan Çeng-Li Ku-Tu Çen-Yu'ydu. 'Çeng-Li' Gök-Tanrı anlamına gelen Tengri kelimesinin klasik yazılışdır. Ku-Tu'ysa bilinmeyen bir sözcük olup muhtemelen Gök ile hükümdar arasındaki bağlantıyı belirtmektedir [soy ile ilgili bir bağ olması da mümkündür]."⁴²⁶

422 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.167-168.

423 Şanyudan sonra gelen en yüksek memuriyet unvanları ise şöyle sıralanır: Sol Hsien [Bilge] Prensi, Sağ Hsien [Bilge] Prensi, Sol Ku-li Prensi, Sağ Ku-li Prensi. Bunlara *dört köşe* [bucak/ taraf] de denir. Bundan sonra gelen idari hiyerarşi ise; sağ büyük generaller, sol ve sağ büyük Tu-weiler, sol ve sağ büyük T'anghular şeklinde yer alır. 16 yüksek kademenin dışındaki memuriyetler Türk boyu ile akrabalık kurmuş olan Hu-yen, Lan, Hsü-pu gibi boyların mensuplarından atanırdı [Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.83].

424 Ligeti, "Asya Hunları", s.37.

425 Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi I*, s.114/116-117.

426 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.56.

Tarihçi İbrahim Kafesoğlu ise Türk hükümdarlarına idare yetkisi Tanrı tarafından verildiğini söyleyerek buna bir örnek verir: “Asya Hun İmparatoru’nun unvanı: ‘Gök-Tanrı’nın, güneşin, ayın taht’a çıkardığı Tanrı kut’u Tanhu.” Gök-Türk Kağanları da böyle unvanlar kullanmışlardır: “Tanrı’ya benzer, Tanrı’da olmuş Türk Bilge Kağan”, “Babam kağan ile anam hatunu Tanrı taht’a oturttu”, “Tanrı irade ettiği için, kut’um olduğu için kağan oldum.” Diğer Türk kökenli Uygur, Bulgar, Hazar vb. devletlerde de buna benzer bir durum vardı. Tüm bu devletlerde Tanrı’nın kut bağışlaması ile dünyayı idare etme hakkı elde ediliyordu. Hatta İbn Fadlan bu hükümdarlar ile ilgili şöyle der: “Halktan tecrit edilmiş, adeta ‘Tanrısal’ bir hayat yaşıyorlardı.” Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı Kut⁴²⁷ kelimesinde anlam bulmuştur. Kut kelimesi 2200 yıldır Türk Milleti’nin kullandığı bir kelimedir.⁴²⁸ Kül-Teğin ve Bilge Kağan yazıtlarında kut ile ilgili şu ifadeler yer alır: “... Tanrı irade ettiği, devletim ve kismetim var olduğu için ... katunun devleti [kut] sayesinde, küçük erkek kardeşim Kül-Teğin er adını aldı.”⁴²⁹

Şanyu’nun taht’a çıkma töreninde yapılanlarla ilgili İ.Kafesoğlu şu bigileri verir: “Türk hanlarının taht’a çıkışında, onun bir keçe seccade veya haliya oturtularak yahut kalkan üzerinde havaya kaldırılması resmi tören gereği idi, han’ın belirli zamanlarda, devlet ileri gelenlerine ve halka törenlerle ziyafet vermesi de hükümlanlık icabı idi.” Bazı Çin ve Bizans kaynaklarında ise özellikle Gök-Türk kağanı seçilenlerin “boğazı bir ipek şerit ile iyice sıkılarak kendisinin kaç yıl hüküm süreceği sorulurdu.” İ.Kafesoğlu bu bilgiyi şu şekilde yorumlar: “Bu geleneğin esası bilinmemekle beraber, Türk hakanının bir sınırsız selahiyetli ‘monarch’ durumunda olmadığını göstermesi bakımından manası olsa gerektir.”⁴³⁰

427 Kaşgarlı Mahmud, “Kut”un anlamının; *baht, devlet, talih, şans* olduğunu yazmıştır [Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâtî’t-Türk*, s.751].

428 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.243.

429 Saadettin Yağmur Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, [Ankara:Berikan Yay., 2016], s.290.

430 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.258.

Bizim yorumumuz ise hükümdar taht'a oturmadan önce *boğazı sıkılarak* boğazı sıkılan bir insanın acısı tattırılıyor ve *halkın boğazını sıkma* mesajı veriliyordu. Halkın boğazı sıkılırsa neler yapabileceğinin ilk deneyimini hükümdar *acı* ile tadıyordu ve halkına karşı iyi davranması dersi hükümdarlığının *ilk gününden* veriliyordu.

Hun İmparatorluğu'nun kuruluşu ile birlikte veliahtların tayin edildiği Sol Bilge Beyliği, Gök-Türklerde de görülen bir uygulamadır. Mesela, Bilge Kağan, daha kağan olmadan önce, Gök-Türk Devleti'nin Sol Bilge Beyi idi.⁴³¹ Türk tarihinde Sol Bilge Beyi taht'ın varisi olduğundan önemli idi. Sol tarafın kutsal sayılmasının sebebi güneşin doğduğu *doğu* taraf olmasından gelir. Hükümdarın otağı doğuya açılır ve hakanlar taht'ta doğuya dönük otururlardı. Hunlarda dört yön vardı. Bunlar; 1. İleri, gün doğusu, 2. beri, gün ortası [güney], 3. geri, gün batısı, 4. yukarı, gece ortası [kuzey]. Bu dört tarafa Hunlar *dört köşe*⁴³² demişlerdir. Tüm bu yönlerle hakim olmak *cihana hükmetmek* anlamına geliyordu.⁴³³

Hun Şanyu'sunun [Tanrıcut] güne başlaması ise kaynakta şu şekilde yer alır: "Tanrıcut her sabah tan yeri ağarmadan kalkar ve karargâhını terk eder ve [bir tepeye çıkarak] güneşin doğuşunu saygıyla selamlar. [Batıda] yeni ayın doğuşunu saygıyla selamlardı. Tanrıcut, daima yüzü [güneye] karşı oturur ve onun sol tarafı daha necip [itibarlı] olan taraftır. *Vu* veya *ki* adındaki günler, onlar nezdinde en önemli günlerdir." Bu bilgilerden Hunların astronomi bilgisi olduğunu da anlarız.⁴³⁴ Kutsal günlerin İslamiyet'ten önce de Türklerde olması İslam dini ile örtüşen bir inanca işaret etmektedir.

431 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.212.

432 "Dört köşe olmak" deyimini Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre; "*bir şeyden çok kıvanç duymak*" anlamındadır. Bu deyim kökeni atalarımızın bu yön teşkilatına mı dayanmaktadır? Cihana hâkim olmanın bir kıvancı mıdır?

433 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.243-244.

434 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.88.

Son olarak şunu belirtelim; Hunlarda Şanyu ancak *Türk*⁴³⁵ boyundan olan veliahtın hakkı idi. Şanyu'nun büyük oğlu taht'ın birinci varisi idi. Ancak veliahtın yaşı küçükse veya başka bir nedenle taht'a oturacak kabiliyeti yoksa eski Şanyu'nun kardeşi taht'a oturabilirdi.⁴³⁶

1.30.5. Veraset

Hunlarda hanlık, genel olarak ilk hatundan (baş hatun) olan oğul'un taht'a çıkması üzerine kurulmuştu. Hakan'ın oğlu küçük ise amca da taht'a geçebilirdi. Ancak kurultay bazen eski hakanların oğlunu da taht'a çıkarmıştır. Değişmeyen bir kural vardı ki, o da, "*Çinli anneden olan çocuklar, Hun tahtı'na hakan olarak çıkamıyorlardı.*"⁴³⁷ Bu kurala rağmen devletin zayıf olduğu dönemlerde Çin'in baskısı ile Çinli prensesler de *hatun* unvanı almışlardır. Bu durum Uygurlar döneminde yadırganmaz bir hal almıştır.⁴³⁸

207

Hun hanlarının iktidarı büyüktür ancak mutlak değildir. İlk hanlar muhtemelen seçim yoluyla göreve geliyorlardı. Daha sonra taht'a oturtma usulü uygulanmıştır. Bazıları, nadiren de olsa taht'tan indirilmiştir. Örneğin, 102'de "...oğlu küçük olduğu için Hunlar, Şanyu'nun küçük amcasını taht'a geçirmişlerdir." Şanyu, hem başkomutandır hem de diplomatik konularda son sözü söyleyen. Ayrıca Şanyu, dini törenlere katılır, otağı önünde yılda bir kez kurban takdim merasimini yönetir, günde iki defa da güneşe veya aya karşı saygıyla eğilme vazifesini icra ederdi.⁴³⁹

Daha önce de belirttiğimiz gibi; Çin'in önemli bir entrika aracı, Hun hükümdarlarına Çinli prenses göndererek Hunların tahtı'na bu prensesin oğlunu oturtmaktı. Bu şekilde Hun İmparatorluğu'nu ele almayı planlayan Çin'in bu oyununu engellemek

435 *T'u-ke/Tuyku/Turuk/Tiürik.*

436 Taşağul, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.83.

437 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.195.

438 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.268-269.

439 Gumilev, *Hunlar*, s.89-90.

için, Çinli anneden olan çocukların taht yolu kapatılmıştır. Bu duruma bir örnek verelim. MÖ 200 yılında Mete'nin Çin'i Peteng Yaylası'nda kuşatması sonucu yapılan "*Barış ve Kardeşlik Antlaşması*"nın bir maddesi de Mete'ye bir Çinli prenses gönderilmesi idi. Aslında bu bir Çin kurnazlığı idi. Bu konuda Çin Yıllığı'nda şu bilgiler yer alır:

"Savaşarak Hunları hiçbir zaman dize getiremeyeceğiz. Kendi babasını öldüren ve ülkesini bu kadar katı kurallarla yöneten bir Tanrikut [Hakan], iyilikle [hediye-lerle] de yola gelmez. Onun kandırılması gerekiyor; hem de öyle bir kandırılmalıdır ki, onun oğulları ve torunları uzun vadede [Çin'e] köle olmaktan kurtulmasınlar; demek istiyorum ki, İmparator en büyük kızını Tanrikut'a hediye etmeli ve ayrıca ona her yıl zengin hediyeler göndermelidir. Tanrikut bir kere İmparatorun damadı oldu mu, Hun tahtı'nın varisleri İmparatorun torunları olacak ve onlar [yani torunlar] yaltakçılığın doğal kanunlarını çiğnemeye cesaret edemeyeceklerdir."⁹⁺¹⁰

208

Çin'in bu kurnaz politikası, biraz önce de bahsettiğimiz gibi, Çinli anneden doğan çocukların Hun tahtı'na çıkartılmaması kuralı ile bertaraf edilmiştir. Ancak Çin, prensesin yanında yardımcıları da gönderiyordu; Prensese bu yardımcıları, Çinli casuslardan başka biri değildi. Bu casuslar, prensese hizmet etme bahanesiyle Hun sarayının etrafında yer alıp, Hun beyleri arasında nifak tohumları ekmişler ve iç çatışmaların fitilini ateşlemişlerdir.

1.30.6. Aile, Leviratüs

Dünyanın dört bir yanına dağılan Türkler, aile yapılarının güçlü olmasından ötürü varlıklarını korumuşlardır. **Türklerde akraba evliliği pek görülmezdi. Genellikle tek kadınla evlenme yaygındı.** İ.Kafesoğlu Türk kadını ile ilgili belgelere dayanan şu bilgileri verir: "Erken Türk topluluğunda hür olan ve Asya

Hunları'ndan beri ata binip ok attığı, top oynama, güreş gibi ağır spor yaptığı, savaşımlara katıldığı tespit edilen, namus ve iffetine düşkünlüğü yabancı kaynaklarda⁴⁴¹ bilhassa belirtilen Türk kadını *itibar sahibi* olup, muharebede düşman eline geçmesi büyük zillet sayılırdı.⁴⁴²

Evliliklerde, son zamanlara kadar Anadolu topraklarında da görülen, kız için *başlık* verme usulü vardı. O dönemde bunun adı, *kalın* yahut *kaling* idi.⁴⁴³ Biraz önce de belirttiğimiz üzere -Hunlarda genel itibarıyla- tek eşle evlenme vardı. Ancak çok zengin ve hanedan sınıfından olanlar çok eşle evlenebilirdi. Bir de *üvey anne* veya ölen kardeşin hatunu ile evlenme bozkırda yaşayan Türkler arasında yaygın bir gelenektir. Bu geleneğe *leviratüs* denirdi. Bu evlilik, kendilerinin doğumundan sonra hareme girmiş olan kadınla olabilirdi. Yani ancak üvey anne ile evlenilebilirdi. Yetişmiş oğulları bulunmayanların haremi ise kardeşlerin eline geçirdi.⁴⁴⁴

Kuma deyiimi çok eski bir Türk sözüdür. Birinci ve baş haptundan sonra alınan kadınlara *kuma* denir. Biraz önce belirttiğimiz gibi; Hun ve Gök-Türk tarihinde, babalar ölünce annelerin kumaları ile [üvey anne] evlenmeler çokça görölürdü. Bunun sosyal bir yönü vardır; o da, baba ölünce başsız kalan aileyi, bir çatı altında toplama geleneğidir. Çinlilere göre bu, "ahlak yolunu ve erdemliliği yitirme" demektir. Ancak bu gelenek ilk Çin devletlerinde de vardı. Miladi yıllarda Proto Moğollarda, Mançurya ve Kore kavimlerinde de görölür. Bu âdetin Hunlardan Moğollara geçmiş olması muhtemeldir.⁴⁴⁵

Hükümdarların eşlerine *hatun* denildiğini Çin kaynaklarından biliyoruz. Çince *K'o-tun* veya *Ko-ho-tun* Türkçe hakan eşle-

441 bkz. İbn Fadlan, Gerdizi vb.

442 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.220-221.

443 İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.37.

444 Aynı eser, s.37/77.

445 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.20-21.

rine ya da yüksek makamdaki kadınlara verilen *Hatun*'un karşılığıdır.⁴⁴⁶ Türklerde kimi şehirlerin adı *Hatun kent* olarak geçer. Özellikle savaş dönemlerinde kadın ve çocukların korunması için bu şehirler kurulmuştur. Bu şehirlere birkaç örnek verecek olursak: Hatun-balık⁴⁴⁷, Hatun Kath, Hatun-kale, Fan Hatun Kenti gibi...

Ayrıca Türk devletlerinde Hatunların kendilerine ait otağları da bulunmakta idi. 981-984 yılları arasında Çin'den Uygur ülkesine giden elçi *Wang Yen-Te* seyahatnamesinde "*Burası Ho-lo-ch'uan [Etsina Nehri]. Tang sülalesi zamanında ki Uygur prensesleri burada durdular. Şehrin duvarları hala duruyor. Burada sıcak su gölleri vardır*" şeklinde şehri anlatmıştır. Hazar ülkesinde de *Hatun-balık* isimli bir şehir bulunmakta idi. Hükümdar ise başka bir şehirde ikamet ediyordu. Türk şehircilik tarihinde Han karargâhlarının yakınında ayrıca Hatunların da karargâhları bulunurdu. Avrupa Hunları'nda da Hatunların ayrı mekânları olmuştur. Tüm bunlar kadının statüsünü gösteren önemli somut bilgilerdir.

1.30.7. Karakteristik Özellikleri

Çin Tarihi Yazıtları'nda Hunların toplumsal yaşamdaki özellikleri ile ilgili şu bilgileri verelim:

"Onlar su ve ot bulmak için göç ederler. Onların etrafı duvarlarla çevrili şehirleri veya sabit mekânları yoktur; tarımla uğraşmazlar, fakat onlarda herkes bir parça toprak sahibidir. Kendi aralarında yazıları yoktur. Antlaşmaları sözlü olarak yaparlar.

Çocukları koyunlara binebilir, yay çeker ve kuş, gelincik ve [fare] avlayabilirler; büyüdükten sonra yemek için av hayvanlarından avlarlar.

⁴⁴⁶ İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.25.

⁴⁴⁷ *Balık* kelimesi eski Türkçede *balçık*'tan gelir ve toprak malzemeli şehirler anlamındadır.

Savaşçıların en güçlü yönü, yay çekmekteki maharetleridir... Gelenek ve göreneklerine gelince, barış dönemlerinde hayvanlarıyla konar göçerler ve bu esnada yemek için kuş ve diğer dört ayaklı hayvanları avlarlar. Bir tehlike baş gösterdiğinde erkekleri savaşa hazırlanır. Savaş esnasında ani hücumlar yapmak, onların doğasındadır. Yay ve ok onların uzun, kılıç ve mızrak kısa menzilli silahlarıdır. Avantajlı oldukları yerlerde ilerlerler; dezavantajlı durumda oldukları zaman geri çekilirler; hatta iyi mevzilenmek için kaçarcasına geri çekilmekten imtina etmezler.

... Beyleri ve prensleri, tebaları gibi ev ve av hayvanlarının etiyle beslenir, deriden yapılmış olan elbiselerinin üzerine bir de kürk giyerler. Genç savaşçılar etin yağlı parçaları ve iyi yiyeceklerle beslenirken, yaşlılara değer verilmez. Bir baba öldüğü zaman, onun oğulları, babalarının annelerinden sonra evlendiği üvey anneleri ile evlenirler. Ölen bir kardeşin dul eşi, geride kalan kardeşlerden biriyle evlendirilir.”⁴⁴⁸

211

Fransız Marcel Brion [1895-1984] Hunları konu ettiği tarih romanında, onların bu güç yaşam koşullarını şu satırlarla anlatmıştır: “Onların kum fırtınalarında, şeytanların hırladığı karla kaplı geçitlerin en kayalık boğazların teşkil ettiği labirentlerde kaybolduğu sanılıyordu. Dondurucu kışları, uçsuz bucaksız fırtınalı ovaları olan bu ülkede insanların yaşaması imkânsız gibi gözüküyordu. Sadece başı boş gezen ruhlar, bilinmeyen canavarlar veya şeytanlar bu iklimin şiddetine, bu vahşi ve hüznü tabiatın işkencesine dayanabilirdi.”⁴⁴⁹

Çin sarayından Hun hükümdarlara gönderilen narin prenseslerden bir tanesinin yazdığı şiir de Hun toplumsal yaşamı, dolayısıyla karakteristik özellikleri ile ilgili bilgi vermektedir:

Yurdumdan ayrıldım, kara bağlarım,
Şimdi de Hunların çadırı yerim.
Ocağım kül oldu, ona ağlarım,

448 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.39.

449 Marcel Brion, *Asya ve Avrupa'da Hunlar*, çev.Reşat Uzman, [İstanbul: Çatı Yay., 2005], s.11.

Dünyaya gelmemiş olmak isterim.
Yapağı eğirir, keçe giyerler,
Gözüme bet gelir, gönlüme kötü.
Koyunun o kokmuş etini yerler,
İçemem bakırla sunulan sütü.
Davulu her gece durmaz döverler,
Dönerler ta güneş doğana kadar.
Fırtına bozkırda gök gibi gürlür,
Yolları toz duman boğana kadar.⁴⁵⁰

Bu bilgilerden sonra Fransız Türkolog Jean-Paul Roux'un Türkler ile Fransızları karşılaştırarak aktardığı bilgileri verelim:

“...O dönemde yaşayan Türkler..., Fransızlardan daha uygardılar, hatta henüz Fransızlar yokken Türkler vardı... Anadolu köylüsünü dünyanın en sağlam toprak insanlarından biri yapan vatan toprağına bağlılık duygusu bu köklerden gelen bir duygudur... Acaba hangi uygarlık, Altaylılar gibi, av çemberinde kalan hayvanlardan birkaçının kaçmasına göz yumup türlerin yok olmasını sağlamak istemiş ya da meyve ağacında mutlaka birkaç meyve kalmasına dikkat etmiştir? Toroslu bir oduncunun birazdan keseceği ağaçtan özür dilemesini sağlayan -bana anlatıldığına göre- nasıl bir duygusudur? Ya da birazdan kurban edeceği horozun boynunu özenle, neredeyse şefkatle okşayan köylünün heyecanı nasıl bir heyecandır?”⁴⁵¹

Macar Sinolog ve Mongolist Lajos Ligeti ise, Hunların yaşamının çocukluktan itibaren mücadele içinde olduğunu, her Hun insanının bir savaşçı olarak yetiştiğini şu şekilde anlatır:

“...Geleceğin, elinde ok ve yayla dolaşan Hun savaşçısı bu işi öğrenmeye daha çocukluk döneminde başladı. Ufacıkken koyun sırtına oturtulur, sürücülüğün bilimini öğrenir, kendi ölçülerinde hazırlanan ok ve yayıyla önce fare, gelincik, kuş ve ileride tilki ve tavşan avlardı. Büyüdüğün-

450 Lois Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, çev.Sadrettin Karatay, [Ankara: TDK Yay, 2011], s.45.

451 Jean-Paul Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev.Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, [İstanbul: Kabalıcı Yay, 2005], s.9-10.

de artık at sürmenin en ince yanlarını da öğrenmiş olur, at sırtından ok atmanın ustası haline gelirdi... Silahları ok, yay, kılıç ve mızrak idi. Elbiselerini hayvan derisinden hazırlarlar, en üste de kenarları kürklü pelerin türü bir giysi giyerlerdi. Kıyafetlerini sağdan sola doğru iliklerlerdi. Çin kaynaklarının Hunların kıyafetlerini böyle ayrıntılı kaydetmesinin nedeni... Hunlara karşı mücadelede, aynen onlar gibi giyinen ve onların kullandığı silahları kullanan bir süvari birliği kurma çabasıydı... Çinlilerin kullandığı eski bol ve geniş elbisenin dar bir ceket türüyle değiştirilmesi, etekliğe benzeyen alt giysi yerine süvariler arasında pantolonun yaygınlaşması Hunların etkisiyle gündeme gelmiştir. Hunların şapkaları da Çinliler tarafından kullanılmaya başlandı; bu şapkaların yan taraflarında süs olarak bir ya da iki kobay [hint domuzu] kuyruğu bazen de üstte bir tüy taşırlardı. Eski dokuma işi kemer değil, tokayla bağlanabilen deri göçer kemeri takarlar, bu kemerin yanlarını da değişik eşyaları taşımak amacıyla demir halkalarla süslerlerdi. Çinliler ayyakabı giyerken, Hunlar çizmeyi daha çok severlerdi.”⁴⁵²

Burada Hun giyim tarzında kemerin önemli olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Şöyle ki, Hunlar, kemeri ve kemer tokasını icat eden bir millet olarak kabul edilirler. Erken Türklerde *belbağı* kemer ya da kuşağı ifade eder. Kuşak kelimesi, *kursak*’tan yani “*bağlamak, kusaklamak*” anlamına gelen *kur-la-mak* fiilinden gelir.⁴⁵³

Tarihçi İ.Kafesoğlu, Türk milletinin *utangaç* bir millet olduğunu söyler. Ve devamında, kitabelerden, Çin ve Bizans kaynaklarından derlediği bilgiyi şu satırlarla sunar:

“Yabancı kaynaklara göre Türkler savaş meydanında değil, rahat döşekte ölmekten, hatta ihtiyarlayıp hastalanmaktan utanırlardı. Esir olmak, köle durumuna düşmek, kadınlarının düşman eline geçmesi büyük utanç kaynağı idi. Şatafat içinde yaşamaktan, böbürlenmekten,

452 Ligeti, “Asya Hunları”, s.31-32.

453 Tilla Deniz Baykuzu, “İslam Öncesi Orta Asya Türklerinde Kur ve Kurluk”, *Ankara Üniversitesi DTCFD*, c.53 sayı.1, 2013, s.222.

başarıları dolayısıyla öğrenmekten ve öğülmekten; verdikleri sözü yerine getirememekten, yalan söylemekten utanırlardı. Utanma hissi, bir ruhi zaaf değil, insana daima kendini kontrol etme imkânını sağlayan bir psikolojik mekanizmadır. Eski Yunan telakkisinde yalancılık, hırsızlık mübah görülmüş, haksızlık yapmak bir kudret belirtisi; ve cesaret, ‘fazilet’lerin başı kabul edilmiş, fakat insanda utanma denilen bir ruhi prensibin mevcudiyeti hatıra getirilmemiş idi. Buna karşılık erken Türk ahlakında, cesaret yanında ve belki ondan da üstün olmak üzere, kötülükten koruyucu, başkalarını aldatmaktan, vicdanın yerini kurnazlığa terk etmekten alıkoyucu ve insana namuslu, vakarlı bir hayat düzeni bağışlayıcı ‘utanma’ duygusu en büyük fazilet sayılmıştır. Bu ahlaki özellikleri dolayısıyla Türkler hakka saygılı, doğruya hürmetkâr olmuşlar ve meşru devlet idaresine bağlılıkları ile uzun ve çok meşşakatli göç hareketlerinde bile bozulmayan töre’nin [kanun] disiplin anlayışı içinde ‘nizamci’ bir cemiyet teşkil etmişlerdir.”⁴⁵⁴

Bu paragrafta geçen bilgilerden özellikle *yalancılık* batı dünyasının ve Çin’in karakterinde olan bir özellik olduğunu anlıyoruz. Tarihte Çin entrikası ve *Bizans entrikası* diye meşhur deyim vardır. Bu entrikalar *yalan/ dolan* üzerine kuruludur. Türk kültüründe böyle bir anlayış yoktur. Türk dünyasının şiarı Mevlana’nın dediği gibidir:

Güneş gibi ol şefkatte, merhamette
Gece gibi ol ayıpları örtmekte
Akarsu gibi ol keremde, cömertlikte
Ölü gibi ol öfkede, asabiyette
Toprak gibi ol tevezuda, mahviyette
Ya olduğun gibi ol, ya görüldüğün gibi ol.
Ya olduğun gibi görün/ ya da görüldüğün gibi ol

Hun insanının yetişme biçimi ile ilgili B.Ögel ise naklen şu bilgiyi verir:

“Hunlar, doğuştan savaşçı, atlı oymaklardan kurulu ve okçuluğun da uzmanı olan bir kavim idi. Tarihçi *Se-ma*

Çing'in [ölm. MÖ 86] anlattıklarına göre çocuklarına, koyunların üzerine bindirerek, kuşlar ile kemirici hayvanlara, ök atmasını öğretirdi. Askerlerin yetenekleri, okçuluk derecelerine göre ölçülürdü... Ayrıca Çin tarihçilerinin de dedikleri gibi onlar, kaçmaktan veya geri çekilmekten de utanmıyorlardı. Bu taktik, onların savaş düzeni ile yakından ilgili idi. Eski İran ve İskit ordularında olduğu gibi. Marco Polo da bu askeri taktikten söz etmiştir. Onlar, bu yapmacık geri çekilmeler ile, karşılarındakileri aldatıyorlar ve düşmanlarının güçlerini tüketmeye çalışıyorlardı. 'Geri çekilme' manevrasını uygularken de, arkalarına doğru ok atmayı da ihmal etmiyorlardı... Zırhlar, ev hayvanlarının derilerinden hazırlanırdı. Ayrıca bu zırhlar, günlük bir giyim olabilecek biçimde yapılırdı. Üzeri, deriden yapılmış süsler ile süslenirdi. Bunun üzerine de keçeden bir aba giyilirdi."⁴⁵⁵

Ayrıca Hunlar ayaklarına çizme giyerler başlarına börk takarlardı. Hunlarda saygı alameti olarak attan inmek, börk ve başlıkları çıkarmak, dizin birini yere koymak suretiyle selamlamak adet idi. Bu bir Hun selam şekli idi.⁴⁵⁶ Bu yaşam biçimini günümüze uyarlayacak olursak; Anadolu'da halen selam verirken baştaki şapka çıkarılır, biri ile konuşurken güneş gözlüğü çıkarılır ve eskiden attan inerek selamlama yapıldığı gibi bugün de otomobil kullanan kişi bir dostuna rastlayınca [uygun yer olması şartıyla] yanında durup araçtan inerek sohbetini yapar. Bunların yanı sıra; bir *dizin* yere konularak selamlama şekli *zeybek oyunu*'nda dizin yere vurulması ile bir bağlantısı olsa gerek. Kanatimizce erken Türk selamlama adetinin halk oyunlarına yansımadır.

Son olarak Fransız Türkolog J.P.Roux'un Hunları tasvir eden şu satırları ile konuyu bitirelim:

"... Bununla birlikte onları gerek brekisefal kafatası yapıları gerekse de Çinlilerin onlar hakkında yaptığı tanımlamalar sayesinde onları Hint-Avrupalı olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu adamlar kısa boylu, kalın gövdelidir, büyük ve yuvarlak bir başları ve geniş yüz-

455 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.237-238.

456 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.306-307.

leri vardır. Elmacık kemikleri çıkıktır, kalın kaşları, çekik gözleri ve dudaklarının üzerine düşen kalın bıyıkları vardır. Sivri sakallıdırlar ve başlarının tepesinden aşağı tek bir saç örgüsü iner.”⁴⁵⁷

1.30.8.Beslenme Kültürü

Beslenme alışkanlıkları ile ilgili şu kesin bilgiyi vererek konumuza başlayalım: Türk toplumunda, *domuz eti* yenmezdi. Domuz eti’ni komşuları Tunguzlar ile Moğollar yerlerdi.⁴⁵⁸ Tarihçi Wolfram Eberhard, “*Türkler bütün tarihleri boyunca, hatta İslamiyet’ten evvel hiçbir zaman domuz beslememişlerdir*”⁴⁵⁹ sözleri ile Türklerin eski yeme alışkanlığı konusunda önemli bir bilgi verir. Domuz etinin İslam inancında da yenilmesinin yasak olması, Türklerin İslam dinini kabul etmeden önceki yaşayışları ile örtüşen bir adettir.

Erken Türklerin şölenlerinde ziyafetler verildiğini J.P.Roux’un eserinden aktararak beslenme kültürü ile ilgili bilgi edinelim:

“Şölene düşküncüler: evlenmeler, ergenlik dönümünde düzenlenen erginlenme ritüelleri, elçi kabulleri, antlaşmalar, yeminler, yas ve ölülerini anma gündemleri hep şölen bahanesiydi. Konuklar her zaman el üstünde tutulurlardı, nitekim konukseverlik anlamında Türklerde dünden bugüne değişen bir şey olmamıştır. Şölenlerde bol bol yemek yenir, doyasıya içilirdi... Mayalanmış kısrak sütü olan *kımız*’ın, alkol derecesinin yüzde dört ila beş arasında değiştiğini biliyoruz...”⁴⁶⁰

Yine J.P.Roux’un eserinde yer alan Çinli bir gezginin Türklerin sofrasında yediği yemekle ilgili yazdıkları bize önemli bilgiler verir: “Kağan elçilerinden oturmalarını rica etti ve onlara çalgı eşliğinde şarap ikram ettirdi. Herkes içmeye koyuldu. Kısa

457 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.56.

458 Durali, “Toplum-Devlet Ülküsü Olarak Tarihte Türklüğün Oluşması”, s.477.

459 Eberhard, “Eski Çin Kültürü ve Türkler”, s.794.

460 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.140.

bir süre sonra herkeste büyük bir canlılık görüldü. O zaman haşlanmış büyük dana ve koyun eti parçaları getirilerek davetlilerin önüne yığıldı.” Bu bilgilerin yanında Türklerin ünlü buluşlarından biri olan *yoğurt* tükettikleri bilgisi vardır. Sonbaharın sonunda kesilen hayvanlar, kışın donmuş toprakta saklanan etler de tüketilirdi. Etler, doğada bulunan ya da yetiştirilen kümükren⁴⁶¹ [soğan] ile tüketilirdi.⁴⁶²

Biraz önce belirttiğimiz üzere, Hunlardan itibaren erken Türklerin en önemli içkisi kısrak [dişi at] sütünden imal edilen *kımız*⁴⁶³ idi. Buğday ve darıdan yapılan içkilere Gök-Türkler *begni* diyorlardı. Oğuzlar ise *boza* yaparlardı. Türk bozkırlarından dünyaya yayılan yoğurdun kiraz ve kaysı ile tatlandırılması sonucu Çince *lo* adı verilen bir içki -Hunlarda- yaygındı. Sebzeyle çok fazla sevmeslerdi. Sütü darı, peynir, yoğurt bozkırın vazgeçilmez yemekleri idi. Ayrıca Hunlar et ve yağ yemekleri de çok severlerdi. Uygurlar ise üzüm yetiştirir, pekmez ve şarap [bor] üretirlerdi.⁴⁶⁴

217

Arkeolojik buluntulardan; Türklerin, Hunlar zamanından önce de ziraatle uğraştıklarını görürüz. Selenga Nehri ve Baykal Gölü kıyılarındaki İvolgi ve İlmo'ya Padi'de kazı sırasında saban demirleri, muhtelif büyüklükte oraklar, zahire saklamak için özel bir şekilde kazılmış çukurlar, hububat öğütmek için kul-

461 Kaşgarlı Mahmud'un DLT'sinde "*kömürgen*" diye geçer. Anlamı da "*ada soğanı*" şeklinde yazılmıştır [Kaşgarlı Mahmud, *Divânı Lügâti't-Türk*, s.737].

462 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.140-141.

463 Bu içkiye "Kosmos" da denir. Şu şekilde elde edilir: "Kısrak sütü geniş bir tulum [yayık] içine döker ve onu kısa tarafı bir adamın kafası kadar büyük özel yapılmış bir sopayla karıştırmaya başlar ve süt çalkandıkça oyuklaşır; sütü hızlı bir şekilde çarpmaya başladıklarında süt taze şarap gibi köpüklenmeye başlar, ekşir ve mayalanır. Onlar bu sütün yağını çıkartana kadar çalkarlar. Sonra onu tadarlar ve sütün tadı oldukça sertleştiğinde onu içerler. Bir kişi onu içtiği sürece, bu mayalanmış süt, dili sirke gibi yakar, içtikten sonra kımız dilde bademli süt tadı bırakır ve insana büyük bir haz verir. Bu süt, içkiye dayanıklı olmayanları sarhoş bile eder. Ayrıca o, çok fazla idrar çıkarmaya zorlar." [Karl Reichl, *Türk Boylarının Destanları*, çev. Metin Ekici, [Ankara: TDK Yay., 2017], s.15].

464 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.305-306.

lanılan değirmen taşları bulunmuştur.⁴⁶⁵ Tüm bunlar bir kısım Hunların yaşamında hayvancılığın yanında ziraatin de önemli bir yeri olduğunu gösterir.

1.30.9. Müzik

Hunların toplumsal yaşamı içinde müzik de önemli yer tutardı. Çin kaynaklarında 28 çeşit Hun türküsünden bahsedilir. Çinlilerin Hyu-pu [K'ung-hou] dedikleri kopuz⁴⁶⁶, bozkır folklorunda önemli bir çalgı aleti idi. Kopuzlar telli, nefesli ve darbe sazlar idi. Ayrıca askeri mızıka ve bando türü müzikler de mevcuttu. Gök-Türk, Uygur bandolarında davul [kövrüg] başta olmak üzere, çeşitli borulu çalgıların da olduğu bilinmektedir. Erken Türkler söyledikleri besteye *ır* [veya *yır*], sazlarla çalınan melodiye ise *küg* diyorlardı. Daha sonraki yıllarda ordugâh'ın önünde hakanların huzurunda bu *küg* ve *ır*'lardan her gün 9 tane çalınmaya başlamıştır. Bu bir hakimiyet alameti idi.⁴⁶⁷

218

Avrupa Hun İmparatoru Attila sefer dönüşü başkente giderken, saflar halinde dizilmiş güzel giyimli Hun kızlarının söyledikleri Hun şarkıları ile karşılanmıştır. Hatta Attila'nın Burgond Kralı'na bir Hun orkestrası gönderdiğine yönelik bilgi de mevcuttur.

1.30.10. Spor

Hunların yaşam biçimleri tabiatla mücadele üzerine kurulu olduğu için sürekli hareket halindeydiler. Hayvanların otlatılması, avlanması yaşamları için önemli idi. Hayvanlarını otlatmaları için sürekli yer değiştirmeleri ve çadırlarını bir orada bir burada kurmaları hareketliliklerinin her an için olduğunu gösterir. Kitabın birçok yerinde değindiğimiz üzere; ata binmek ve ok atmak her Hun'un hayatının bir parçası idi. At yarışları, cirit, gülle atma,

465 Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.90.

466 Kaşgarlı'nın eserinde Kopuz, bir çalgı olarak geçer [Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Luğatî't-Türk*, s.729].

467 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.328.

güreş ve yırtıcı kuşlarla avlanma [doğancılık] sürekli yapılan sıradan işlerdi. O gün için sıradan yapılan işler, günümüzde önemli spor dallarından olmuştur.

Hunların kadınlarının da katıldığı top oyunları oynanmakta idi. Bu oyunlar; futbol, golf ve polo'ya benzer oyunlardı. Daha sonraki yıllarda -Gök-Türkler zamanında- Çin'e de yayılmıştır.⁴⁶⁸ Bu oyunların yanı sıra at yarışları, güreş, ok atma, cirir ve hayvanların birbirleriyle dövüştürülmesi de vardı. Ayrıca bazı kaya gravürlerinde görülen resimler, bugünün Türkiye'sinde hala düzenlenen deve güreşlerinin aynısıdır. Bu da bize kökü çok eskilere uzanan bir geleneğin devamını gösterir.⁴⁶⁹

Biraz önce bahsettiğimiz oyunların yanı sıra en önemli spor oyunları Nisan ve Mayıs aylarında gök gürültüleriyle başlayan sazlı türkölü eğlenceli bahar bayramlarında düzenledikleri at yarışları idi. Ayrıca tüm Hunların katılımıyla düzenlenen sürekli avları vardı. Bu bir bakıma askeri tatbikat idi. Çin kaynaklarında MÖ 62 yılında Hun İmparatoru'nun idaresinde düzenlenen sürekli avına 100 bin süvarinin katıldığı bilgisi vardır. Başka bir sürekli avında ise 700 *li*'lik [350 km] bir alan kuşatılmıştı. Bu av organizasyonları ile -bugün yapılan askeri tatbikatlar gibi- düşmana göz dağı verilmekte idi. Hunların yaptıkları sürekli avları Çin Yıllıkları'na girdiğine göre, Çin'in bir endişe içinde olduğunu anlayabiliriz. Ayrıca kayakçılık da Sibiryada yaşayan Türkler arasında bir yaşam biçimi ve dolayısıyla bir spor idi.⁴⁷⁰

1.30.11. Dil, Yazı ve Edebiyat

Bu konuya Gaspıralı İsmail'in Türk dili ile ilgili söylediği şu cümlelerle başlamak yerinde olacaktır: "**dil birliği, düşünce birliği demektir. Düşünce birliği ise, ortak yaşama iradesini sağlar...** Millet'in huzuru ve Devlet'in bekası için 'birlik ve dirlik'

468 Aynı eser, s.276.

469 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.140.

470 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.82.

içinde yaşamanın gayreti içinde olmaktır... Nitekim dil düşüncenin evidir. Dil, farklılaşırsa düşünce de farklılaşır... Millet'in huzuru ve Devlet'in bekası bağlamında en önemli unsurumuz Türkçedir..."⁴⁷¹

Öncelikle en erken dönem Türk dili ile ilgili bilgiyi; MÖ 1400'lerde Asya'dan göçen ve Balkanlar ile Batı Anadolu üzerinden İtalya'ya yerleşen Etrükslerin [Turkanlar/ Türkler - MÖ 1250'ler] diliyle ilgili verelim. Birçok batılı araştırmacı Etrüks dilinin Altay kökenli olduğu konusunda hemfikirler. Bunlardan *Hrkal*, Turkan dilinin bir Türk dili olduğunu söyler. Ve devamında da aynen şu ifadeleri kullanır: "*Sanıyorum artık Etrükslerin Turanlı oldukları ve Turan halklarının Kuzey Turan veya Altay koluna mensup bir boy oldukları inkâr edilemez...*"⁴⁷²

Yine araştırmacı Taylor da, "... gösterişli zengin tabutlar üzerindeki yazıların Türk-Tatar dillerine daha yakın olduğu görülüyor" görüşündedir. Fransız Baron Carra da, Taylor'un Etrükslerin etnik kökeni ile ilgili önemli bilgiler verdiğini belirterek, bir örnek verir; buna göre, *güç/güçlü* anlamına gelen *Herkül*'ün *erk* kökünden türetildiğini söyler. Nihayetinde Turkan dili ile ilgili MS 1. yüzyılda bile mezar taşları yazıldığı görülür. Ancak Turkan dilinin ne zaman ölü dil haline geldiği bilinmemektedir. Bir de Turkan dilinin alfabesinin ne olduğu konusunda açıklamada bulunmak yerinde olacaktır. Turkan yazısı, Türk uzmanlara göre; "*Orhun yazısının tamga-yazı aşamasındaki bir ön varyantıdır, yani bazen tamga [hece/kelime], bazen harf şeklinde okunmalıdır.*" Kazım Mirşan ve Haluk Tarcan gibi uzmanların görüşleri bu şekildedir. Ayrıca şunu da belirtelim ki; Etrüks metinlerinin

471 Ertuğrul Yaman, *Gaspıralı İsmail ve Türkçede Birlik*, [Ankara: Akçağ Yay., 2015], s.163-168.

472 Buna göre: "1. Etrüks dili, gramatik yapısı ve hüküm süren ses bilimi [fonetik] kanunları itibarıyla Ural-Altay dilinin Turan koluna mensuptur. 2. Etrüks dili kelime hazinesi itibarıyla Türkçe yazı dili gibi melez bir dildir... 3. Akraba diller gibi Etrüks dilinde karşımıza çıkan ses bilimi kanunu bu dilin Hint-Cermen dillerden tamamen farklı bir dil olduğunu gösteriyor. 4. Etrüksler sağdan sola doğru yazıyorlardı" [Asena, *Turkanlarda [Etrüks] Tanrı, Ruh ve Ölüm*, s.80-81].

okunması konusunda, bilim dünyasında, henüz son söz söylenmemiştir. Bir de şu açıklama yerinde olacaktır; Etrükslerin Türk oldukları bilim dünyasında kabul görmesi ile birlikte Avrupa medeniyetinin kurucularının Türkler olması Avrupalıları çok ciddi bir şekilde tedirgin etmektedir. Şimdi Roma tarihi konusunda bir otorite olan Niebuhr'un söylediklerine bakalım ve yorumu okuyucuya bırakalım.⁴⁷³

“Etrüks yazısı da Grek yazısı gibi Asya kökenli bir yazı türünden türetilmiş ve çeşitli değişikliklerden sonra Avrupa’da başat bir yazı sistemi haline gelmiştir. Bugün Avrupa’nın kullandığı yazı bazen iddia edildiği gibi Grekler üzerinden değil, doğrudan doğruya Etrüksler üzerinden gelmiştir. [Aynı şey rakamlar için de geçerlidir.] Bugün Roma rakamları dediğimiz sayı sistemi Etrüks kökenlidir; Etrüks anıtları üzerinde müşahade edilen rakamlar bunun birer açık kanıtıdır.”

Bu bilgilerden sonra Türk dilinin gelişim sürecine bakalım. Ayrıca yüzyıllar önce Asya’dan Avrupa’ya giden Etrükslerin kullandığı dil ile Hunların dillerinin ortak olduğu tezini de unutmayalım.

221

Türk dilinin geliştiği süreci dört başlıkta toplayabiliriz:

1. İlk Türkçe dönemi [? - 4. yüzyıl],
2. Eski Türkçe dönemi [6-11. yüzyıl],
3. Orta Türkçe dönemi [11-16. yüzyıl],
4. Yeni Türkçe dönemi [16. yüzyıl sonrası].

Bu bilgilerden, ilk üç devrin İslamiyet’ten önce olduğunu görürüz. İlk Türkçe dönemi; Bu dönem, Hunları da içine alan ve Türk dilinin kaynağını temsil eden bir dönemdir. Ne yazık ki bu döneme ilişkin doyurucu bir bilgi edineceğimiz yazılı kaynağımız yoktur. *Eski Türkçe dönemi* ise Gök-Türk ve Uygurlar tarafından kullanılan alfabelerle yazılan eserlerin içinde olduğu bir dönemdir. Gök-Türk alfabesi ile yazılan Gök-Türk Yazıtları;

Talas, Yenisey, Ongin, Orhon ve Tola nehirleri çevresinde yer alır. Bunların en bilinenleri de Tonyukuk [720-725], Kül-Tegin [732] ve Bilge Kağan [734] yazıtlarıdır. Bu yazıtların boyu 3,75 metre civarındadır.⁴⁷⁴ Bu yazıtlardan Kül Tegin Yazıtı'nın tepesinde *kurttan süit emen çocuk tasviri*, doğu cephesinde ise bir dağ geçisi motifi bulunmaktadır.⁴⁷⁵

Bu çok bilinen yazıtlar haricinde bir de Gök-Türk Kağanı Mukan'a ait *Bugut Yazıtı* vardır. Bu yazıt Soğd alfabesi ile yazılmıştır. 1956'da Moğolistan'ın Selenga Nehri kıyısında bulunmuştur. 581 tarihli olduğu düşünülen bu yazıtın, Türklere ait ilk yazıt olduğu iddia edilir. Bütün Türk yazıtlarında olduğu gibi bu yazıt da, ölümsüzlüğü ifade eden bir kaplumbağanın sırtına dikey olarak konulmuş bir dikilitaş üzerine yazılıdır. Bu yazıtlarla ilgili J.P.Roux şu bilgiyi verir: "...destansı ve şairane çıkışlarla birer edebi yapıt niteliği kazanan bu metinler dinsel temsiller, toplumsal düzen ve siyasal ideoloji konusunda kesin bilgiler verir; ayrıca seferler ve yaşam öyküleri konusunda da aydınlatıcıdır."⁴⁷⁶ Ancak *Bugut Yazıtı* Türkçe yazılmamış olduğu için; Türklere ait ilk yazıt Türk runik yazısı ile yazılmış olan Çoyren Yazıtı kabul edilir. Bu yazıt 688-691 yıllarında dikilmiş ve 6 satırdan oluşmaktadır.⁴⁷⁷

Şimdi de Türkçenin dil yapısına bakalım...

Türkçe çok heceli bir dil olmakla Çince'den, *bitişken* olmakla [yani köke ek takmakla] *bükülgen* bünyesi bulunan Sami ve Ari dillerinden ayrılır. İşte bu sebeple Friedrich Max Müller [1823-1900] Arî, Sami ve tek heceli [Çince] diller yanında bir de Turani dil grubunu⁴⁷⁸ çıkarmıştır. Türkçede yeni kelimeler üretirken *kök* sabit kalır; Arî ve Sami dillerinde *kök* de değişiklikler meydana

474 İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.69-70.

475 Tanyeri, *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*, s.88.

476 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.145-147.

477 Tanyeri, *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*, s.84.

478 Türkçe, Moğolca, Tonguzca, Macarca ve Fin dilleri [Daha sonra bu gruba Ural-Alтай adı verilir]

gelir.⁴⁷⁹ Şimdi Türkçenin söz yapısıyla ilgili ünlü Alman filolog ve oryantalist olan ve Turan Dil Ailesi gruplandırmasını yapan F.M. Müller'in düşüncesini aktaralım: "*Türkçe'nin grameri şekilde hayret verici güzelliktedir. Fiil, isim vb. gibi unsurlarda görülen uyarlilik ve intizam, bütün kolları ile Türk dilinin bünyesinde mevcut açıklık ve sadelik, insan zihninin, ruhunun dil yapısında ne kadar yükselebileceğini gösterir.*"⁴⁸⁰

Kaşgarlı Mahmud ise DLT'de Buharalı ve Nişaburlu imamlardan duyduğu bir hadisi nakleder: "*Peygamberimiz [s.a.] kıyamet günün şartlarını, âhir zamanın fitnelerini, Oğuz Türklerinin çıkışını anlatırken dedi ki: Türk dilini öğreniniz, çünkü onların çok uzun sürecek saltanatları vardır... Bu hadis doğru ise -sorumluluğu râvile aittir- Türk dilini öğrenmek vaciptir; eğer doğru değilse, aklın gereği budur.*"⁴⁸¹ F.M. Müller ve Kaşgarlı'nın tespitleri Türkçe'nin ne kadar güzel bir dil olduğunun açıklamalarıdır. Bu nedenle Türkçemize sahip çıkmak, her Türk'ün baş vazifelerinden biri olmalıdır.

Bu tespitlerden sonra Türk dili ve edebiyatının güzelliğini anlatmak daha yerinde olacaktır.

Türkler, ana topraklarından bazen iklim değişikliği sebebiyle; fakat çoğunlukla otlak darlığı ve ekonomik yetersizlik nüfus ve hayvan artışı karşısında geçim sıkıntısı sonucu göç etmek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte dış saldırılar da mecburi göçe yol açmıştır. Bu göçler, çeşitli Türk küteller dilinde lehçe ayrılıkları meydana getirmiştir. Örneğin aslı Türkçedeki Y sesinin S'ye dönüşen, özellikle eski devirlerde kuzey-doğu Asya'ya çekilen Yakut Türkleri'nin lehçesidir. Bu değişim hadisesi, MÖ 300'e doğru, Z sesi R şeklinde söylenmeye başlamıştır. Bu dil bilim sonucuna

479 Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s.62.

480 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.333.

481 Kaşgarlı Mahmud, *Divânı Lugâti't-Türk*, s.xxvii.

göre Türkler, iki ana bölüm olarak tarihlerini oluşturmuşlardır.⁴⁸² Biraz önce bahsettiğimiz göçlerden özellikle Hun ve Oğuz göçleri büyük öneme sahip olup, çok büyük çapta *fütuhat* karakterini taşıdığını da özellikle belirtelim.⁴⁸³

Hunların konuştukları dilin Türk dilinin atası olduğuna yönelik deliller ortaya konmuştur. Shiratoriy, “*bizim Hunca diye bildiğimiz kelimelerin Türkçe ve yine “günümüze kadar ulaşan Hunca bir cümlelerin de Türkçe olduğunu”* ispat etmiştir.⁴⁸⁴ Bu şekilde Hunların konuştuğu dilin Türkçe’nin ilk evresi olduğu kanıtlanmış olur. Ayrıca Çin kaynaklarında Hun diline ait bazı kelimeler yer alır; bu kelimeler şunlardır: Tengri, kut, yabgu, kıngrak [kılıç], emci [ebçi], tuplu [toplu], teber [temir], ordu [karargâh].⁴⁸⁵

Şimdi de ilk Türk alfabesinin oluşum sürecine bakalım...

Erken Türklerin yazılı belgeleri; kayalara yazılmış damga ve mezar taşlarından oluşmaktadır. İşte bu nedenle ilk Türk alfabesi olan Gök-Türk alfabesinin ne zaman oluştuğu ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamakta ve bundan ötürü de tahminler yürütülmektedir. Bu konuda kimi araştırmacılar; erken Türk yazıtlarının çıkış kaynağının damgalar olduğunu ve bu damgaların da Türk alfabesini meydana getirdiğini söyler. Şöyle ki, kayalar üzerine yapılan çizimler, ilk başta birebir çizimler iken daha sonra bu boyutlar küçülerek damgaların ortaya çıktığı, bu damgaların özel mülkiyet aracı olarak kullanıldığı ve daha sonra da damgaların yerini yazıya bıraktığı bilgisi vardır. İşte bu yazıtların da Gök-Türk yazıtlarının temellerini oluşturduğu söylenir. Gök-Türk alfabesi 38 harften oluşmakta olup; sağdan sola yazılan ve Türklerin eskiden kullandıkları Kiril alfabesine benzemektedir. Gök-

482 Z’li konuşan/=Doğu/Türkleri: Hunlar/Asya, Avrupa, Orta Doğu Hunları/, Ta-bağçalar, Gök-Türkler, Uygurlar, Türgişler, Karluklar, Hazarlar, Peçenekler, Ku-man-Kıpçaklar, Oğuzlar, Selçuklular, Beylikler, Osmanlılar, Türkiye Türkleri, R’li konuşan/=Batı/Türkleri: Oğurlar, Bulgarlar, halen Rusya’da Kazan şehri havalisindeki Çavuşlar.

483 Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s.18-19.

484 Gumilev, *Hunlar*, s.63-64.

485 Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s.83.

Türk alfabesi anıtsal niteliktedir. Oysa Uygur alfabesi ise resmi yazışmalarda kullanılmaya daha uygun olup, yaygın bir şekilde de kullanılmıştır. Kimi yazarlar da; dünyada resimden alfabeye ilk geçişi Orta Asya'da Türklerin yaptığını ve dünyada kullanılan alfabenin temelini çoğunun da Türkçe olduğunu ifade eder. Buna rağmen Gök-Türk alfabesi İskandinavya'nın *Run* alfabesine benzediği için batılı araştırmacılar *Runik Türk alfabesi* diye adlandıırırlar. Nihayetinde, bu bilgilerden Gök-Türk alfabesinin çok eskilere dayandığını söyleyebiliriz.⁴⁸⁶

Gök-Türk alfabesinin oluşumunu Y.Tanyeri şu şekilde açıklar: *"Türk damga ve işaretlerinin önce bir sözcüğü karşılaması için, daha sonra bu işaretlerin başka sözcükler içindeki sesleri karşılamak üzere kullanıldığı ve böylece bir 'hece evrimi' geçirmesi sonucunda oluştuğu düşünülmektedir."* Yani Gök-Türk harflerinin temelinde bir *resim* vardır ve harfler bir *hece evrimi* yaşayarak kendiliğinden oluşmuştur. Bu oluşum süreci ise şu şekildedir; bir nesneyi ya da kavramı karşılayan resimler, doğrudan sözcükleri karşılamak üzere kullanmayla ortaya çıkmıştır. Daha sonra da bu sözcük işaretleri başka sözcüklerin içinde geçen sesleri karşılamak üzere gösterilmiştir. Ve nihayetinde her işaret, bir sesin karşılığı olmuştur. İşte bu sözcük işaretlerinden alfabeye geçen süreçte yaşanan hece evrimi Gök-Türk alfabesini meydana getirmiştir. Gök-Türk alfabesi birkaç yüzyıl kullanıldıktan sonra yerini Uygurların Soğd alfabesinden oluşturdukları yeni alfabeye bırakmıştır.⁴⁸⁷

Çin yıllığında şu şekilde bir bilgi vardır: *"Uygurların ataları Kao-kü'ler Çince yazarlar, fakat Hunca da yazarlardı... Klasikleri Hun dili ile okurlardı."* Son zamanlarda Asya'da yapılan kazılarda Orhun-Türk yazısının milattan önceki çağlardan kalma bazı örnekleri ortaya çıkarılmıştır. 1970'de Isık Gölü civarında Esik Kurganı'ndan çıkarılan [Altın elbiseli adam'ın mezarı] bir gümüş ça-

486 Tanyeri, *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*, s.38-41/49-50.

487 Aynı eser, aynı yer.

nak içindeki Orhun alfabesi ile yazılı iki satırlık kitabe MÖ 4 ve/veya 5. yüzyıla ait olduğu görüşü ileri sürülmüştür. Bir de Tanrı Dağları'nda Kurday yöresinde MÖ 2. yüzyıla ait Türk yazısı ile [5 harfli] başka bir kitabe bulunmuştur.⁴⁸⁸ Arkeolojik buluntular arttıkça Türk medeniyetinin çok daha eskilere dayanacağı inancı vardır. Bir de kitabelerde yer alan yazılardan -o dönem yaşayanlar arasında- okuma-yazma bilindiğini anlamaktayız.

Hunlar, sonbahardaki büyük *kurultay*'lerinde; nüfus sayımı yapar ve hayvan sürülerinin envanterini çıkarırlardı. Çin kaynakları Hunların yazısının olmadığını belirtir. Ancak, "bu nüfus nasıl sayılıyor" ve "yüz milyonlarca hayvanın envanteri nasıl çıkarılıyordu", diye sormak gerekir? Ayrıca yabancı ülkelere mektup nasıl yazılıyordu? Yine Gök-Türkler için de, "Onların yazıları yoktur" ifadeleri kullanılmıştır. O halde Orhun Yazıtları nasıl yazılmıştır? Elimizde var olan bilgiler yorumlanınca, Hunların Yenisey ve Gök-Türk yazılarına benzer bir yazılarının olduğu sonucuna varabiliriz. Hatta Hunlar, bu yazılarını Avrupa'ya götürmüş ve orada da bunu kullanmışlardır.⁴⁸⁹

Gök-Türk Devleti'nin ilk yıllarını yazan Çin kaynakları şöyle der: "Kabir üzerine bina inşa ederler, bunun duvarlarına ölünün şahsını ve hayatta iken katıldığı savaşlardan sahneleri renkli olarak resimlerler... Mezarlara ölünün kimliğini bildiren yazılı işaretler dikerler." Bu bilgilerden Gök-Türklerin bir yazıları olduğu anlaşılır. Bu yazılarının ise nereden çıktığı yönünde birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden bazıları; İskandinav *run*'ları, Arami, Aramani-İrani, erken Türk damgaları, Soğd yazısı vs. Ancak bu konuda henüz bir görüş birliği yoktur. Tarihçi İ.Kafesoğlu, Türk yazısının kökenini yine *Türk çevresinde* aramanın en makul yol olacağını ileri sürmüştür.⁴⁹⁰

488 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.322-323.

489 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.88.

490 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.323-324/326.

Türk sözlü edebiyatında; Türklerin yaşayışları ile ilgili *Savlar*, ölen büyükler için söylenen *Sagular*, savaşlarda, avlarda ve toy adı verilen ziyafetlerde söylenen *koşuklar* önemli bilgiler verir. Sözlü edebiyatın en önemlisi de *Destanlar*'dır. Destanlar efsanelerden meydana gelmiştir. Bu konuda ilmi görüş şu şekildedir: "MÖ 7 ve 6. yüzyıllardan MS 1. yüzyıla kadar Orta-Asya ve Doğu Avrupa'da atlı göçebe milletler arasında yayla ve hayvan sürülerini ele geçirmek için savaşlar durmadan devam ediyordu. Bu sürekli savaşlar halk kahramanları yarattı. Bunlar en cesur ve kudretli savaşçı alplardır. Milletin başbuğu olan bu alplar hakkında efsaneler meydana gelmiştir. İşte bu efsaneler ilk destanlardır." Bu destanlar ile İslamiyet'ten önceki Türk yaşayışı hakkında bilgi edinebiliyoruz. Bu destanlardan Oğuz Destanı çok önemlidir; bu destan, İslamiyet'ten sonra yazılmış olsa da tamamıyla İslamiyet'ten önceki olaylar anlatılır. Yine Uygurların Türeyiş Efsanesi, Ergenekon Destanı ve Gök-Türklerin kurt'tan türeyiş efsaneleri erken Türkler ile ilgili önemli bilgiler verir.⁴⁹¹

Ayrıca Şair Firdevsi'nin 11. yüzyılda yazdığı Şahnamesi'ndeki İran-Turan mücadelelerinde Afrasyab [Alp Er Tunga] diye bilinen bu Türk başbuğu önemlidir. Onun adına Gök-Türkler, Uygurlar *yoğ'lar* düzenlemişlerdir. Bazı büyük Türk hükümdarları [Karahanlılar, Uygurlular, Selçuklular] soylarını ona bağlamışlardır. Bir diğer önemli destan da *Manas*'tır. Oğuz Destanları'ndan bir parça kabul edilen *Dede Korkut* da Türk bozkır toplumunun teşkilat, sosyal bünye, örf ve geleneklerini anlatan önemli bir eserdir. Orhun Kitabeleri'nin [731-735] metnini hazırlayan *Yolluğ Tegin* de edebiyatımızda ilklere aittir. İlk Türk şair ise Uygur kökenli bir Türk olan *Aprınçor-Tegin*'dir.⁴⁹² Kaşgarlı Mahmud ise 1074'te yazdığı *DLT*'de Çuçu adlı bir Türk şairinin adını verir.⁴⁹³

491 İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.188-189.

492 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.320-321.

493 Kaşgarlı Mahmud, *Divânı Lügâti't-Türk*, s.629.

1.30.12. On İki Hayvanlı Türk Takvimi

İlk zamanlarda Türkler, diğer birçok millette olduğu gibi, yılın aylarını gök'teki ayın hareketlerine göre hesap etmişlerdir. Daha sonra ise takvim kullanmaya başlamışlardır. On İki Hayvan takvimini en geniş anlamı ile Türkler kullanmıştır. Türklerden sonra bu takvimi; Moğolların, Çinlilerin, Hintlilerin, Tibet ve Hindi-Çini kavimlerinin de az çok kullandıklarını görüyoruz. Orhun Yazıtları'nda bahsedilen olaylar On İki Hayvan takvimine göre tarihlenmiştir. Şimdi bu genel bilgilerden sonra bu takvimle ilgili diğer bilgileri aktaralım.

Hunlar, *zamanı* yaşadıkları bozkırın etkisinden yararlanarak sınıflandırmışlardır. "On İki Hayvanlı Takvim"in kökeni konusunda farklı görüşler mevcuttur. Fransız Türkolog Edouard Chavennes [1865-1918], gerekçelerini açıklayarak, bu takvimin Türk kökenli olduğunu söyler. Hatta bazı yazarların -bu takvimdeki maymun yılı'nı esas alıp- Türklerin yaşadıkları yerde *maymun* yoktu tezlerine karşı; Miladi birinci yüzyılda Türk hükümdarı; maymun'un yaşadığı Kanişka, Gandira ve Kişinir'de hüküm sürdüğünü ve bu durumun da, Türklerin bu bölgelerde eskiden beri yaşadıklarını gösterir, fikrini ileri sürmüştür. Ve nihayetinde E.Chavennes görüşünü şu şekilde sonlandırır: "**... Bunun için beni, hiçbir şey, bunu Türklerin icat ettiklerine dair olan fikrimden döndüremez.**" Bazı yazarlar ise bu takvimin kökeninin Mısır olduğunu söyler. Ancak bu tez bilim dünyasında pek kabul görmemiştir. Tarihçi V.V.Barthold [1869-1930] ise çok derinlemesine bir araştırma yapmadan bu takvimin kökeninin Hindistan olduğunu ifade eder. On İki Hayvanlı Türk Takvimi adında eseri olan ve bu konuda bir otorite olan Osman Turan [1914-1978] ise; milli masal ve efsaneleri de inceleyerek, bu takvimin kesinlikle Türk kökenli olduğunu delilleri ile ortaya koyar.⁴⁹⁴ Bir başka çok önemli tarihçimiz İ.Kafesoğlu da, bu takvimin kökeni ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar: "*Menşei çok eski olması gereken ve Çinli-*

494 Osman Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, [İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016], s.55/71-80.

ler'le müşterek olmasına rağmen, hayvanlarla yakın ilgisi sebebiyle esasta Çin geleneğine aykırı düştüğü için, Türk menşee dayanması kuvvetle muhtemeldir.”⁴⁹⁵

Türklerin göçebe ve hayvan besleyen bir kavim olması münasebetiyle, yani hayvanları en iyi tanıyan bir millet olması dolaşısıyla 12 Hayvanlı Takvim'in mucidinin Türkler olduğu muhakkaktır. Bu görüşün aksi yönünde Türkolog J.P.Roux ise hiçbir ilmi dayanak ileri sürmeden bu takvimin Çinlilerden alındığını kesin bir şekilde ifade eder.⁴⁹⁶ Nihayetinde, yerli ve yabancı tarihçilerin gerekçeli izahları neticesinde; *On İki Hayvanlı Takvim'in Türk kökenli olduğu görüşünün ağırlıklı olduğunu bildirmek isterim.*

Evet, erken Türklerin takvimi On İki Hayvanlı takvimdir.⁴⁹⁷ Bu takvimde zaman 12 yıllık devre esasına dayanır.⁴⁹⁸ Her yıl bir hayvanla temsil edilir. 12 ay vardır. Bir gün 12 kısım sayılır ve her kısma çağ denir. Yıl 365 gün, 5 küsur saat olarak kabul edilir. Günün başlangıcı gece yarısıdır. 22 Aralık'ta kışın gündüzün uzamaya başladığı ilk gün olması sebebiyle *yeni yıl* olarak kabul edilmiştir. *Ay yılı*'na dayanan bu takvimin Gök-Türkler döneminde *güneş yılı*'na çevrildiği söylenir. Bu takvimi; 12 yılın 5 katı 60 yıllık devreler şeklinde Gök-Türk ve Uygurlar da kullanmıştır. Kırgızlar ise yakın zamana kadar On İki Hayvanlı takvimi kullanmışlardır.⁴⁹⁹

Anadolu'da Yörüklerin takvimi de hayvanların yaşamına göre oluşturulmuştur. Eşme Ayı: İlk aydır. Temmuz'dan 20 Eylül'e kadar sürer. Bu ayda hayvanlar gündüz gölgede uyur ve gece

495 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.329.

496 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.119.

497 Sıçan, sığır, bars [kaplan], tavşan, ejder, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, it, domuz. Bu yılların açıklaması Prof.Osman Turan'ın kaynağında ayrıntılı mevcuttur [Turan, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, s.99-106].

498 Ahmet Taşağıl bu sınıflandırmayı şu şekilde yapar: “1]Sıçkan [fara], 2] Ud [sığır, öküz], 3] Pars, 4] Tabışkan [tavşan], 5] Lu Ejder, 6] yılan, 7] Yunt [at], 8] Koy [koyun], 9] Biçim [maymun], 10] Takagu [tavuk], 11] İt, 12] Tonguz [domuz].” [Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.81].

499 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.329.

otlanır. Kara Yatak Ayı, Aralık ayına kadar sürer. Bu ayda hayvanlar gece uyur, gündüz otlar. Çardak Ayı: Hayvanların kapalı ahırlarda tutulduğu aydır. Yelin Ayı: Şubat başlarında başlar. Dişi hayvanların karınlarının şişmesiyle başlayan aydır. Göç Ayı: Mart ayı ile başlar. Yuvadan Çıkma Ayı: Yeni doğan kuzuların yuvadan çıkması ile başlar. Örütmek Ayı: Nisan ayının sonuna doğru başlar ve Mayıs ayının sonuna doğru biter. Hayvanların geceleri otlamaya başladığı aydır. İlk Kırkım Ayı: Hayvanların ilk kırpılmaya başladığı aydır. Kuzu Kırpım Ayı: Kuzuların kırpılmaya başladığı aydır. Böylelikle Eşme ayına tekrar gelinir.⁵⁰⁰

Türklerin ilk vatanları Orta-Asya'da kullandıkları takvimin benzer mahiyettekini Türkiye'de de kullandıklarını görüyoruz. Bu sebeple On İki Hayvanlı takvimin Türk kültürünün bir parçası olduğu muhakkaktır. Türklerin hayvancılıkla uğraşmaları da bu tür bir takvimin ortaya çıkmasına önemli bir kanıttır. Oysa Çin'in yerleşik hayatta olması ve ziraatla uğraşması, bu tür hayvanlı bir takvimin mucidi olmadığını gösterir. Bu tarihi sembollerden Türk uygarlığının ne kadar eskilere gittiğini ve günlük yaşamımız içerisinde her yerde tezahür ettiğini görürüz.

1.30.13. Yargı

Adli teşkilat, hükümdarın başkanlığındaki *yargu* denilen [yüksek devlet mahkemesi] *siyasi suçlarla yetkili* bir mahkeme idi ve bu görevi hükümdar adına *yargan*'lar yürütürdü. Örfi hukuku da [töre] yine hükümdar adına uygulamakla görevli *yargan*'lar vardı. Asya Hunları'nda hükümdarın ailesinden bazı kişilerin yargıçlık yaptığı bilinmektedir. Avrupa Hunları'nda ise Attila, kendisine suikast planı yapan *Bigila*'yı bir *heyet* önünde sorguya çektiği bilgisi vardır.⁵⁰¹

Gök-Türk Devleti'nde de yüksek devlet mahkemesine *yargu* denirdi. Bunun başkanı kağandı. Bu idari yargının yanında bir

500 Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi I*, s.363-364.

501 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.281.

de adli yargı mekanizması vardı. *Yargu*ların görevi töre ve örfi hukuku uygulamaktı.⁵⁰² Ünlü Gök-Türk devlet adamı Tonyukuk, mahkeme başkanlığı, yani, *yargan*lık yapmıştı. Hükümdarlar da *yargan*lık yaparlardı.⁵⁰³

Erken Türklerde yargı usul ve şekilleri hakkında çok fazla bilgi yoktur. Yerli ve yabancı kaynaklarda *yargı* ile ilgili yer alan bilgileri aktaran tarihçi İ.Kafesoğlu şu satırları yazmıştır:

“Adam öldürmenin cezası idamdı; soygun, hırsızlık ve hayvan kaçırma kesin surette yasaktı. Ele geçirilen soyguncu, suçüstü yakalanan hırsız öldürülür, malları müsadere edilir, ailesi efradının hürriyetleri kısıtlanırdı. Ciddi bir tehlike ile karşılaşmadıkça ok-yay kullanmak yasaktı. Barış zamanında başkasına kılıç çekmenin cezası da ölümdü. Zinanın cezası da idamdı. Irza tecavüz en ağır suçlardan sayılırdı. Bu da bazen iki taraf arasında uzlaşma olmazsa idamı gerektirirdi. Ordudan kaçanlar ve vatana ihanet edenlerin cezası da ölümdü. Hafif suçlular, 10 günü aşmamak üzere hapsedilirdi. Erken Türk topluluklarında devlet teşkilatı kurulu yerlerde ceza işlerinin kesin hükümlere bağlanması, yani suçun devletçe takibata uğraması, toplulukta ‘*kan gütme*’ geleneğine yer bırakmıyordu.”⁵⁰⁴

Hunların kanunları ile ilgili Çin kaynakları şunu ifade eder: “*karmaşık kanunları yoktu ve kullanımı kolaydı.*” Hunlar, ağır suçlar için ölümle cezalandırılırdı. Hırsızlık halinde ise sadece hırsızın malvarlığı değil, ailenin bütün eşyası da müsadere edilirdi. Küçük suçlar için suçlunun yüzüne çizik atılırdı. Mete döneminden itibaren ise savaş disiplinini bozan ve askeri emirlere itaat etmeyenlere ölüm cezası getirilmişti. Mete, üstünde ot bitmeyen kullanışsız toprakların da devletin olduğunu söyleyerek

502 Şu anki hukukumuzda da kanunlarda hüküm bulunmayan hallerde örfi hukukun uygulanması kuralı vardır.

503 Taşağıl, *Türk Model Devleti Gök Türkler*, s.34.

504 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.280-281.

“toprak devletin temelidir” demiştir. Bu anlayış boy yapısının bozulmasını engellemiş ve kabilelerin birliğini sağlamıştır.⁵⁰⁵

Son olarak erken Türklerin koydukları kurallara uyulması ile ilgili J.P.Roux’un tespitlerini aktaralım:

“Suya, ateşe saygılı davranmak, onları kirletmemek, türleri tüketmemek, kazara bile olsa sahip-efendilerine karşı saygısız davranmamak gerekliydi. Birinci ödev, evrenin güvencesi kağana itaat etmek, ona sadakatle hizmet etmektir. Düşmana boyun eğmek kolektif bir suçtu ve kolektif bir ceza gerektiriyordu. Suçlar ancak ait olunan toplumun içinde işlenmişlerse suç sayılır ve cezalandırılırdı. İnsan öldürme, hırsızlık, zina, ırza geçme, düşmana ait olan yerde suç sayılmazdı. Verilen sözden dönülmezdi ve andını tutmamak en büyük kötülüktü: sözünün eri olmak, her zaman Türk toplumlarının değişmez bir kuralı olarak karşımıza çıkacaktır.”⁵⁰⁶

1.30.14. Üretim ve El Sanatları

Hun ekonomisi hayvancılığa dayanıyordu. Fazla miktarda et üretimi vardı. Hunlar bu etleri uzun süre korumak için et konserve yapıları. Bu konserve eti, Çin’e ihraç ederlerdi. Ayrıca canlı hayvan [özellikle at], hayvani gıdalar, deri, kösele ve kürk’ü de Çinlilere satarlardı. Bunun yanında Hunlar demir işçiliğini iyi biliyorlardı. Demir işçiliği madencilikte son safha olarak görülmektedir. Demir işçiliğinden önce bakır ve altın işleyiciliği gelir. Hunlar mükemmel kılıç, kalkan, kargı, mızrak ve temren imal ederlerdi. Ayrıca Hunlar arasında çok mahir marangozlar ve tahta oymacılar vardı. Ürettiklerinin fazlasını ticaret malı olarak kullanırlardı. Hunlar, Çinlilerden özellikle hububat ve giyim eşyaları alırlardı. Çin ile yapılmış birçok ticaret anlaşması vardır.⁵⁰⁷

Ayrıca Hun toplumunda halıcılar, kilimciler, debbağlar, çizmeciler, çorapçılar, borkçüler, dokumacılar ve terziler var idi. Ta-

505 Gumilev, *Hunlar*, s.93-94.

506 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.150-151.

507 Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s.77.

rihçi İ.Kafesoğlu'nun verdiği şu bilgileri aktaralım: "Bozkır Türk halkı arasında mahir marangozlar, tahta oymacılar da vardı. Asya Hunları masa, sandalye, koltuk, dolap yapıyorlar, karyola ve perde kullanıyorlardı. Bu ev eşyasından çoğunu Çinliler Hunlardan öğrenmişlerdi. Dabbağlık sanatı da Ruslara Bulgarlardan geçmişti. Erken Türkler elbiseleri için ütü bile kullanmakta idiler."⁵⁰⁸

Bir de dokumacılıktan söz etmemiz gerekir. **Türk halıları geçmişten günümüze çok kıymetlidir.** Türkler çadırları için keçe de dokurlardı. Dokumacılığın tarihi 8-9 bin yıl öncesine kadar gider. Dokumacılık özellikle koyun yünü ile yapılır. Altaylarda bulunan Ulagan Vadisi'nin Çulişman ve Başkaus nehirleri arasında yer alan Pazırık Yaylası'nda kırk civarında kurgan bulunmuştur. Bu kurganların MÖ 5 ile 2. yüzyıllar arasında olduğu tahmin edilmektedir. İşte bu kurganlarda Hunlara ait dokumacılık ürünleri bulunmuştur. Hun erkekleri hayvanları otlatmakla meşgulken; Hun kadınları, dokumacılıkla uğraşmaktaydılar. Pazırık'da bulunan halıların Türklere ait olduğunun en önemli ispatı düğüm dokuması olmasıdır. Bu Türk düğüm tekniği *Gördes Düğümü* [bugün Anadolu'da uygulanmaktadır] olarak bilinir. Bu halılar üzerine geyik, süvari ve hayali hayvan figürleri işlenmiştir.⁵⁰⁹

Ayrıca Hunlarda çinicilik ve köselecilik de vardı. Noyan Dağları'nda bulunan -MÖ 3. yüzyıla ait- kurganlardan Hun beylerine ait çeşit çeşit şekillerdeki çiçekli tabaklar, kâseler, tepsiler, fiçılar, küpler bulunmuştur. Hunlarda dericilik de gelişmişti. İnek derisinden meşin, deve ve keçi derisinden ise yumuşak zarif deriler üretilirdi. Bunlardan çizme yaparlardı.⁵¹⁰

Tüm bu bilgilerden sonra Hun toplumunda üretimden vergi alınıyor muydu? diye bir soru aklımıza gelebilir. Bu konuda bir doktora tezinde geçen bilgileri aktaralım:

508 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.307-308.

509 Murat Öztürk, *Asya Hunlarında İktisadi Hayat*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, 2013], s.153-159.

510 Turan, *Turgun Almas Ve Hunların Kısa Tarihi Adlı Eseri*, s.139-140.

“Konumuzla ilgili bazı eserlerde, Hun Devleti halktan vergi toplardı gibi ifadelerle sıkça rastlamak mümkündür. Ancak Çin kaynaklarında ve arkeolojik malzemelerde, devletin halktan vergi topladığını kesin olarak gösteren kayıtlar ve malzemeler bulunmamaktadır. Ancak bir devletin vergi toplamadan ayakta durabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle daha sonraki Türk devletlerinde 100 hayvanı olandan 1 hayvanı ‘Gapçır’ adlı hayvancılık vergisi olarak almanın, Hunlarda da görülmüş olması muhtemeldir.”⁵¹¹

1.30.15. Dolunay’a Göre Hareket

Hunlar savaşlarını yağmur yağmayacağı bir gün için planlardı. Çünkü yağmurun yağması ile *Hun yayları* işlemez hale gelirdi. Bu yüzden gece seferlerinde dolunay zamanını, yani açık havayı beklerlerdi.⁵¹² Lajos Ligeti, Hunların savaşa girmedikleri zaman ile ilgili şu bilgiyi verir: “Ayn hilal olduğu zamanlarda kesinlikle çarpışmaya girmemeye özen gösterirlerdi.”⁵¹³

Çin kaynağında, Hunların dolunay’a göre hareket etmesi ile ilgili şu bilgiler yer alır:

“Bir iş yapılacağı zaman, yıldızlara ve aya [yıldız falına] bakarlar. Dolunay’da veya ay büyümeye başladığı zaman saldırır veya savaşır; ay küçülmeye başladığı zaman, birbirlerini geri çekerler. Tanrıcut, savaş esnasında düşmanını öldüren veya esir alan bir savaşçıya, bir kadeh şarabın yanı sıra savaş esnasında esir aldığı insanları hediye eder. Bir savaşçı, ele geçirdiği [kadın, erkek] insanların efendisi olur, bu yüzden savaş esnasında olduğunca çok canlı insan yakalamaya çalışırlar. Özel yanılma birlikleri düşmanı kuşatma konusunda çok mahirdi. Görüş sahalarına giren düşmanı yakalamak için karga sürüleri gibi saldırırlar. Kendileri için bir tehlike veya yenilme ihtimali söz konusu olunca, fırtınada havaya uçan çatı

511 Öztürk, *Asya Hunlarında İktisadi Hayat*, s.148.

512 Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları*, s.87.

513 Ligeti, “Asya Hunları”, s.36.

kiremitleri gibi etrafa dağılır, gökyüzünde çözülen bulut misali bir anda gözden kaybolurlar...”⁵¹⁴

1.30.16. Kurultay [Toy / Meclis]

Kurultay’ın kelime kökeni ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Tarihçi İ.Kafesoğlu bu kelimenin kökeninin Moğolca olduğunu söyler.⁵¹⁵ Ancak B.Ögel ise *kurul*’un Türkçe *toy*’ın ise Moğolca olduğunu ifade eder. Bu kelime daha sonraki Türk devletlerinden Gök-Türkler döneminde *toy*, Oğuzlar ve Kırgızlarda ise *kengeş* kelimesine dönüşmüştür.

Meclis ise Arapça kökenli bir kelimedir. Meclis ya da toy üyesine *toygun* adı verilirdi. Çin kaynaklarında bunun karşılığı olarak *Ta-kuan* geçer. *Ta-kuan* kelimesinin geçtiği yerde de unvanlar sayılır: “*Tegin, kül-çar, apa, erkin, tudun, il-teber, tarhan vb.*” İşte bu unvanları taşıyan asker ve sivil kişiler *toy*’un üyesidir. *Toy*’a doğal olarak hükümdar başkanlık ederdi. Ancak hükümdarın olmadığı durumlarda hükümdar ailesi dışından seçildiği anlaşılan *başbakan* konumunda *ayguci* [üge/öge] başkanlık ederdi. Bakanlar ise *bu yruk* olarak adlandırılırdı.⁵¹⁶ Tüm bu bilgilerin tahlili sonucunda devlette merkezi iktidarı temsil eden bir hükümdar, meclis ve bakanlar kurulu olduğunu anlıyoruz.

Daha önce Mete bölümünde anlattığımız üzere, Mete’nin karar verirken devletin ileri gelenlerini çağırması, yani Kurultay’ı toplaması, töreye göre onların görüşlerini alması ve nihayetinde son kararı kendisinin vermesi, Türk devlet geleneğinde ilk kez Hunlar ile başlayan [şu anki bilgilere göre] *meclis*’in önemini gösterir.⁵¹⁷ MÖ 55’te Huhanyeh Han ile Cici Han arasında olan tartışma ve ülkenin ikiye bölünmesi de bu *meclis*’teki tartışmalar sonucu olmuştur. Birçok tarihçi tarafından bu meclis, *devlet meclisi* veya *millet meclisi* olarak adlandırılmıştır. Tarihçi İ.Kafesoğlu-

514 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.89.

515 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.251-252.

516 Aynı eser,

517 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.224-225.

lu, Asya ve Avrupa Hun İmparatorluklarındaki meclisi *Nazırlar Meclisi* olarak değerlendirmiştir.⁵¹⁸ Biz de bu *meclis*'i; ülkede bilgi, beceri ve liyakati ile ün yapmış kişilerin oluşturduğu *aksaçlılar*'ın ilk biçimi olarak görürüz.

Kurultay'ın belli dönemlerde toplanma zorunluluğu vardı. Kaynakta şu bilgi yer alır:

"İmparatorluğun büyükleri her yılın ilk dolunay'ında [takriben Şubat-Mart] Tarikut'un sarayı [veya ordasındaki] sunakta düzenlenen küçük kurultay'da bir araya gelirler; büyük kurultay ise, beşinci dolunay'da [Hazar-Temmuz] Li-ong [Lung, Long] duvarında yapılır. Kurultay esnasında devlet meseleleri konuşulur, stratejiler belirlenir ve Ataların ruhuna, göğe, yere, ruhlara ve Tanrılara adaklar sunulur."⁵¹⁹ Yılın belli zamanlarında kurban merasiminin İslam'dan önce de Türklerde olması İslam dini ile örtüşen bir başka inanca işaret etmektedir.

236

Şimdi bu kaynakta geçen cümleleri yorumlayalım: İmparatorluğun doğu-batı, kuzey-güney bölgelerini yöneten beyler, hanlar veya yabgular önce Tanrikut'un ordugâhında [orda] yapılan küçük kurultay'da, sonra Ötüken'deki büyük kurultay'da bir araya geliyorlardı. Bugün nerede yapıldığı tam olarak bilinemeyen bu kurultay'larda; adaklar adanıyor, seçimler yapılıyor, geleceğe yönelik işler planlanıyor, politikalar belirleniyordu. Gök-Türklerde de bu böyleydi. Gök-Türkler de *Tamir/İlke Temir* Irmağı kenarında toplanırlardı. "*Kağan her yıl bütün soyluları atalar mağarasına götürür ve orada adaklarını sunarlar. Ve yılın beşinci ayında Gök Tanrı'ya adaklarını sunmak üzere Temir Irmağı'nda toplanıyorlar.*" Orhun'un kaynak bölgesi Tamir, "Orta-Asya'da büyük imparatorluklar kuran bütün boylar, birbirini takiben Hunlar, Avarlar, Gök-Türkler, Sır Tarduşlar, Uygurlar ve Moğollar *orda*'larını bu kutsal bölgede kurmuşlardır." Beşinci aydaki büyük kurultay Lun-çen, yani "*Ejderha şehri/duvarı/evi*"nde yapılırdı. Kurultay'a

518 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.250-251.

519 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.85.

katılan beyler [adaklarını sunduktan sonra] yörüngesini takiben dört nala üç tur⁵²⁰ atarlardı. Hunlarda ejderhanın kutsiyeti bayraklarına yansımış olmasından da anlaşılır. Hun boyları bir araya gelip devlet oluşturdıklarında; bilinen ilk bayrakları, beyaz bir zemin [kumaş] üzerine yerleştirilen bir kurt başı idi. Daha sonra ise altın kırmızısı bir zemin üzerine yerleştirilen bir ejderha [uluu/ monguş] olmuştur.⁵²¹

Hunlarda bir büyük *kurultay* da atların beslenip yağlandıkları sonbaharda yapılırdı. Bu kurultay'da nüfus sayımı yapıldığı gibi hayvanların da envanteri çıkarılırdı. Kaynakta şu bilgi yer alır: “Bir büyük kurultay da, atların beslenip yağlandıkları sonbaharda yapılır. Bu kurultay'da nüfus sayılır, hayvan sürülerinin envanteri çıkarılır.”⁵²² Bu büyük kurultay'ın zamanı çok önemlidir. Atların iyi beslendiği ve yağlandığı bir dönem. Aynı zamanda yerleşik tarım yapan Çinlilerin hasat zamanı. İşte bu dönemde kış için besinlerini karşılamak isteyen Hunlar; yılın son büyük kurultay'ında savaş planları yaparak, Çin üzerine yağma akınları düzenlerlerdi.

1.30.17. Diplomasi

Büyük Türk imparatorluklarında dış ilişkilere çok önem verilirdi. Asya Hunları'nın merkezinde çeşitli dillerde konuşan ve yazan bir heyet var idi. Batı Hunları'nda da kâtipler, tercümanlar, kuryeler devletin dış siyasetinde aktif roller oynarlardı. Çin'de kurulan Tabgaç Devleti'nde; *bitekçin*'ler, Gök-Türklerde, Türgişlerde ve Uyğurlarda; *bitegci*'ler [kâtip], ılımgalar ve *tamgacı*'lar

520 Üç kez tur atılmasının anlamı nedir? Bugün Türk toplumunda “Allah'ın hakkı üçtür” diye bir deyiş vardır. Acaba kökeni bu erken Türk inancına mı dayanıyor? Yine bir başka kaynakta: “Hun töresine göre yılda üç defa ‘Liyong adağı’ törenleri düzenlenir; buna göre düzenli olarak her yılın birinci, beşinci ve dokuzuncu aylarının Vu gününde Göğe ve Tanrılara adaklar sunarlar.” Kurultay'ın üç defa toplanması ve üç adak kesilmesi, eski bir inancın külleri olarak “Allah'ın hakkı üçtür” sözünün toplumda karşılığı mı olmuştur?

521 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.85-87.

522 Aynı eser, s.88.

[mühürdar], Oğuzlarda ise; *tuğracı*'lar devlet meclisinde alınan kararları yazarlardı. Bu yazılara hükümdarın resmi mührünü [tamga, tuğra] basarlardı. Bir de *kengeşi* denilen resmi mahiyet-teki müzakereler vardı.⁵²³ Bu durum Türk devlet geleneğinin çok eskilere dayandığının bir göstergesidir. Ancak şunu da özellikle belirtelim ki, Türklerin sürekli göç halinde bir millet olması sebebiyle yazmış oldukları belgelere -şu ana kadar- ulaşılammıştır.

Hunların katı devlet otoritesine ve diplomasiye verdikleri öneme ilişkin olarak B.Ögel, MÖ 110 yılında yaşanan bir olayı Çin belgelerinden alıntılararak şu şekilde aktarır:

“Çin elçisi, Hakan'ın [Hun] otağında ve Hakan'a karşı çok küstah ve kaba sözler söyler. Hakan derhal otağ içinde bulunan ve elçinin sözlerini duyan Hun memurlarının hepsini öldürür. Çin elçisinin, politika gereği söylediği bu kötü sözlerin, otağdan dışarı sızmasını ve Hunlar tarafından duyulmasını istemez. Bize göre bu bir Hun Devlet geleneği idi. Elçileri ise yakalatıp kuzeyin buzlu kutup bozkırına sürgün etti. Ancak, 'elçiye ölüm ve zeval yok' geleneğine, hem Hunlar ve hem de Çinliler tarafından dikkatle uyulmuştu...”⁵²⁴

Otoriter devlet anlayışı ile ilgili tarihçi İ.Kafesoğlu ise şu değerlendirmeyi yapar: “Türk düşüncesinde mühim yeri bilinen 'otoriter devlet' telakkisinin iki dayanağından biri 'töre'ye sıkıca bağlılık' ise, biri de devlet kuruluşlarının işleyişine damgasını vuran 'nizamcılık'ta dikkatli ısrarıdır.”⁵²⁵

Devletlerarasında müzakere için gönderilen elçilerin statüleri önemlidir. Bazen Çin *sıradan kişileri* Hunlara elçi olarak gönderirdi. Bununla ilgili B.Ögel bir belgeye atfen Hunların şu diplomasi oyununu nakleder: “Hun Hakanı, Çin Sarayı'na geleceğini ve tek oğlunu da rehin olarak vereceğini ifade eder. Çin

523 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.267.

524 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.71,76.

525 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.332-333.

de bu sözlere inanır. Konuk hakan için başkentte bir köşk bile yapılır. Ancak sonra işin iç yüzü anlaşılır. Hunlar, ancak soylu ve büyükelçilerle *gerçekçe* konuşabileceğini; böyle sıradan elçiler ile de alay edilmesi gerektiğini söylerler.⁵²⁶ Bu olay diplomasi ile cevap vermeye güzel bir örnektir.

1.30.18. Kurt

Kurt ve *börü* kelimesi Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı *DLT*'de [1074] aynı anlamda geçer.⁵²⁷ Türk kültür hayatında *kurt'tan türeme* ve *gök'ten inen ılık'tan olma* efsaneleri önemlidir. Türklerin Avrupa'ya göçen kollarında ise [Hun, Ogur-Bulgar ve Macar] *kurt*'un yerini *geyik* alır. MÖ Asya Hunları'nda, hatta o tarihlerde Batı Türkistan'da oturan Wusunlarda da *kurt'tan türeme* ve *dişi kurt* tarafından verilen süt ile beslenme efsanesi mevcuttu.⁵²⁸

Türeyiş efsanelerinde Hunlardan sonra kurulan Gök-Türk hükümdar sülalesi olan Aşina ailesinin atası *dişi bir kurt*'tur.⁵²⁹ 6 ve 7. yüzyıl Türk dünyasında *kurt-ata* inancı çok yaygındı. Taşlar ve madenler üzerine *kurt* kabartmaları yapılıyor ve Gök-Türk hükümdarları atalarına saygıdan karargâhlarının önüne *altun kurt başlı tuğ* dikiyorlardı. Artık bu uygulama hakanlık alameti olmuştu. Ancak bu anlayış çok eski bir Türk geleneği-

526 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, s.71-72.

527 Kaşgarlı Mahmud, *Divânı Lügâti't-Türk*, s.598, 749.

528 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.316-317.

529 MÖ 1250'lerde Balkanlar ve Batı Anadolu üzerinden İtalya'ya göçen ve Etrüksler [Türk] olarak bilinen kavmin kalıntılarından Roma'nın kurucusu ve ilk efsanevi kralı Romulus'un [MÖ 770-716] bir kurdu emerek büyüdüğü efsanesi vardır. Bu önemli bilgi Türklerin çok önceleri, örf ve adetleriyle, Avrupa'ya göçtüklerini gösterir. [Bilge Kağan ve diğer birçok yazıtın tepesinde de "*kurt'tan süt emen*" çocuk motifi vardır]. Avrupa'da bilinen en eski ve gelişmiş kültür Etrüklere [Türkanlar/Türkler] aittir. Avrupalı bilim insanları bu tür delilleri özellikle görmezden gelmektedir. Bu tezlerin yapılan/yapılacak çalışmalarla daha açık bir şekilde ortaya konmasıyla birlikte "*Tarihin Türkler'le başladığı*" tezi bilim dünyasında çok daha kabul görecektir. Bu da dünya tarihini altüst edecek bir durum olacaktır. İşte bu yüzden batılı bilim insanlarının çoğunluğu bu tarihsel gerçekliği görmezden gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. [Asena, *Türkanlarda [Etrüks] Tanrı, Ruh ve Ölim*, s.45].

nin devamı idi. Tabgaçlar'da *kurt dağları*, *kurt nehirleri* ve *kurt dağına* ait *sunak* bulunuyordu. Kaynaklarda Avrupa Hunları için *Kuzey Kurtları* diye bahsedilir ve Hunwulf⁵³⁰ = Hun-Kurt gibi isimlerin olması Batı Hunları'nda kurt geleneğinin devam ettiğini gösterir. Bulgar Türklerinde ise *kurt* özel ad olarak kullanılır.⁵³¹

Kurt'tan türeme ve mağaradan çıkma efsanesi Gök-Türklerin resmen kabul ettikleri bir *devlet mitolojisi* idi. Bu iki efsanede de Türklerin yeniden doğuş ve türeyişleri, yani *Ergenekon*'dan çıkışları anlatılmaktadır. Bu efsanelerin Gök-Türkler için çok önemli olduğunu başka bir kaynaktan şu tespitle aktarabiliriz: “Onların *kurt'tan türemiş olmaları sebebi ile, bayraklarının tepesinde de bir kurt başı vardı*.”⁵³²

Ayrıca, Kül-Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarının tepelerinde “*kurt'tan süt emen bir çocuk motifi işlenmiş*” olması *kurt'a* ne kadar önem verildiğini gösterir.⁵³³ Biraz önce de belirttiğimiz üzere, Gök-Türklerde bağımsızlığın sembolü olarak *altın kurt başlı sancak* daima *Kağanlar Kağanı'nın* bulunduğu iktidarın merkezinde [doğu] bulunur ve onun sarayının ya da otağının önünde dalgalanırdı.⁵³⁴

Dişi kurt'tan türeme efsanesi bir Türk ırkını besleyip, büyüten ve de koruyan kahraman bir Türk kadını simgeler. Joseph de Guignes [1721-1800], Türklerin dişi kurt'tan türeme efsanelerini ayrıntılı ele alıp nihayetinde şu sonuca varır: “*Kısaca bütün bu ananeler Türk milletini bir dişi kurt'tan yani bu isimle adlandırılan bir kadından indirmekte müttefiklerdir*.”⁵³⁵

530 Skir Kralı'nın kardeşinin ismi.

531 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.316-317.

532 Ögel, *Türk Mitolojisi I Cilt*, s.28-30.

533 Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s.49-50.

534 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.264.

535 Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarihi-i Umumi* I, s.433.

Ayrıca, kurt, yol gösteren, buhranlı anlarda imdada yetişen bir varlıktır. Sienpiler, MS 160-170 yıllarında Tabgaçların atalarına [Hunlar] şiddetli baskıda bulunurlar ve bunun sonucu Hunlar *garip yaradılışlı* bir hayvanın rehberliğinde yolsuz dağları aşabilirler. Bu göçü *Tui-yun* adlı bir başbuğ yönetmiştir. *Tui-yun* Türkçede *bir yandan diğer yana geçen* anlamındadır. Aşına⁵³⁶, kurt anlamına gelir. Türkçe Aşına kelimesi *aşan* şeklinde de açıklanmıştır. Tüm bu bilgilerden sonra dünyadaki kurt mitolojisini ayrıntılı bir şekilde inceleyen A.Alföldi'den naklen aktaran tarihçi İ.Kafesoğlu'nun şu satırlarını verelim: "... Roma'daki dişi kurt efsanesi ve Luperkale [ata mağarası] törenlerinin Asya Bozkırları menşeli olduğu ve 'savaşçı çobanlar'dan, Etrüksler aracılığı ile baba hukukuna dayalı devlet anlayışı ile birlikte, batıya intikal ettiği ortaya konmuştur."⁵³⁷ Bu bilgiyi yabancı bir bilim insanının paylaşması önemlidir. Bu bilgi ile Etrükslerin üzerindeki Türk kökünü görebiliriz. Kitabın 1.1.1.*Türk Adının Anlamı* başlığı altında bu konu ile ilgili kısa bir bilgi verilmiştir.

Kurt kelimesi Çin kaynaklarında *Fu-li* olarak geçer. Gök-Türk Devleti'nin Hassa Ordusu'na *Fu-li* denilirdi. Eski Çin kaynaklarında Türk asıllı olmayan kavimler için *kurt'tan türeyenlerden değildir* şeklinde bir sınıflandırma yapılmıştır. Moğolların güçlü olduğu dönemin tarihçisi Reşidüddin, bir Türk destanı olan *kurt'tan* türemeyi, Moğolca olarak *Ergene-kon*⁵³⁸ ismiyle Moğollaştırmıştır. Ancak bu destanın Türklere ait olduğu bilim dünyasında kabul görmektedir. Oğuz Destanı'nda ise *Bozkurt*, *semavi ışık* ve *geyik* ile birlikte görünür. Oğuz, mücadele ettiği canavara karşı geyiği yem olarak kullanır, gök'ten bir ışık demeti içinde inen kız ile evlenir ve yine gün ışığından ortaya çıkan *Bozkurt* öncülüğünde dünya fütuhata çıkar. Bulgaristan'da Mad-

536 Çince, *A-shi-na*. Ayrıca Çince çino=kurt. [Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.318].

537 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.318-319.

538 Gök-Türk Bozkurt Destanı.

ra'daki ünlü kaya kabartmasında *Krum Han*'ın yanında normal büyüklükteki *kurt*'un yer alması Türk bozkır geleneğinin yansımasından başka bir şey değildir.⁵³⁹

1.30.19. Din

Öncelikle bir soru ile başlayalım. Türklerin eski dini Şamanizm miydi? Şamanizm bir din miydi, yoksa bir teknik?

Herodot'un belirttiği bilgilerden Şamaniliğin tarihini MÖ 6. yüzyıla kadar götürebiliyoruz. Hunlar döneminde *Tanrı* kelimesinin hem *Göğü* hem de *ulûhiyeti* temsil ettiği de bilinmektedir. İşte bu bilgilerden yola çıkan Osman Turan'ın çağdaş tarihçi Theophylaktos'tan alıntılıdığı bilgi önemlidir: "*Türklerin, toprağı, suyu, ateşi ve havayı [dört unsuru] takdis etmekle beraber, sadece yerlerin ve göklerin hâlikî bir Tanrı'ya taptıklarını, ona at, sığır ve koyun kurban ettiklerini, istikbalî haber veren kâhinleri [kam] olduğunu söyler.*" Bu bilgilerden Türklerin inanç dünyasının bir parçasını da şamanların [kam] oluşturduğunu anlıyoruz. Birazdan bu bilgileri daha ayrıntılı olarak açıklayacağız. Osman Turan, daha sonra da, Türklerde tek bir *yaratıcı* inanç olduğu konusunda *Gök* kavramına atıfta bulunarak Orhun Yazıtları'ndaki *dini anlayışı* şu şekilde yorumlar: "*yer, gök ve bütün mahlûkların yaratıcısı, insanların iyi veya kötü kaderlerini tayin edici bir 'Tanrı' fikrinin artık teşekkül ettiğini göstermektedir.*" Yine Oğuzlar daha Müslümanlığa geçmeden önce halifenin elçisi İbn Fadlan'ın Oğuz iline bir ziyareti olmuştur. Bu ziyarette Oğuzlar ile ilgili şu bilgileri verir: "*Bir Türk zulüm gördüğü veya bir zorlukla karşılaştığı zaman, başını yukarı kaldırıp 'Bir Tangrı' diye dua ederdi.*" Bu bilgilerden Türklerin İslam'dan önce de tek bir yaratıcıya inandıklarını anlıyoruz.⁵⁴⁰

Bu genel bilgilerden sonra Hunların inanç dünyasını daha ayrıntılı bir şekilde ele alalım...

539 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.317-318/319.

540 Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s.70-71.

Hunların inanış sistemleri üç noktada toplanabilir. Bunlar:

1. Tabiat kuvvetlerine inanma,
2. Atalar kültü,
3. Gök Tanrı dini.

Bu inanç sistemi bozkır inanç sistemi idi. Hunlar *Tengri*'ye [Tanrı] inanırlardı. Önemli işlerinde Tanrı'yı anarlardı. Örneğin Mete, MÖ 176'da Çin İmparatoru'na gönderdiği mektupta kendisinin Tanrı tarafından taht'a çıkarıldığını belirterek askeri zaferlerini önce Gök Tanrı'nın inayeti ile kazandığını belirtmiştir. Yine MÖ 48'de Huhanyeh Han Çinliler ile yaptığı antlaşmada şu şekilde yemin etmiştir: "*yemininden dönen taraf Tanrı'nın cezasını çeksin*."⁵⁴¹ Şimdi erken Türkçedeki *Tengri*'nin ne anlam ifade ettiğini bu alanın en uzman bilim insanı Abdülkadir İnan'dan [1889-1976] aktaralım: "*Erken Türkçede Tengri kelimesi göze görünen gök ve 'Allah' anlamlarını ifade etmiştir*."⁵⁴²

Hunların din anlayışlarıyla ilgili B.Ögel şu değerlendirmeyi yapar:

"Hunlar, din hayatı bakımından da çok tekâmül etmişlerdi. Bir nevi tek Allah'a tekabül eden bir 'Gök' dinine sahip olan Hunların, en büyük rahibinin de devlet reisleri olduğu anlaşılmaktadır. Devlet reisi, bizzat Tanrının oğlu ve yeryüzünde vekili idi. Ayrıca halk arasında bazı sihir ve ayinler yapan şamanların da bulunmuş olması çok muhtemeldir. Fakat kaynaklarımızda bunlara ait kayıtlara rastlayamıyoruz."⁵⁴³

Erken Türklerin Şamanizm ile ilgili herhangi bir kitapları yoktu. Şamanizm'in reislerine *kam* ve *şaman* adı verilirdi. Şamanlar bir bakıma kâhinler gibi gelecekte haber veren astro-nomiden anlayan kişilerdi. Şamanlara danışılmadan savaşılar gidilmezdi. Şamanlar hastaların yanına giderek dua ederler ve

541 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.84-85.

542 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, [Ankara:TTK Yay., 2017], s.25.

543 Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.46.

tedavide bulunurlardı. Şamanlık aileden aileye geçer, bu sebeple de çocukluktan itibaren şamanlık adetleri öğrenilirdi. Az da olsa *kadın şamanlar*⁵⁴⁴ vardı. Şamanlık tıpkı kağanlığın babadan oğula geçmesi gibi anadan da kıza geçerdi.⁵⁴⁵ Şamanlar *ak* ve *kara* olarak ikiye ayrılırlardı. *Ak Şamanlar* iyi ruhlara, *Kara Şamanlar* kötü ruhlara hitap ederdi.⁵⁴⁶

Bu bilgilerden Şamanizm'in bir *din değil*, bir *teknik* olduğunu anlarız. Kısaca Şamanlar, geleceği söyleyen, hastaları iyileştiren, adak törenlerini yöneten ve büyücülük tekniklerini kullanan *din adamı* görevlerini yerine getiren kişilerdi. Şamanizm tam anlamıyla Sibiry, Orta-Asya ve Kuzey Amerika'ya ait bir olgudur. Şaman adına ise ilk kez [Türkçe kam] 9. yüzyılda Tang Yıllıklarında rastlarız. Gök-Türk Yazıtları'nda Şamanizm ile ilgili bilgi yoktur. Daha sonraki yüzyıllarda [11. yüzyılda]; İbn Sina, Marvazi ve Kaşgarlı Mahmud'un eserlerinde Şamanizm tekniğine göndermelerde bulunulur.⁵⁴⁷

244

Şaman kültüründe “*büyü, sihir, fal, gelecekte haber verme, ağaçlara dilek bezleri bağlama*” gibi adetler vardır. Şamanizm'e ait bazı inançları günümüz Müslüman Türk toplumunun içinde de görmekteyiz. Bu inanışlardan bazıları şunlardır: “Yolcunun arkasından su dökme, ters dönen terliği düz çevirme, eve nazarlık asma, özellikle ziyaretler çevresindeki ağaçlara çaput bağlama, çocuğuna vefat eden babasının/ annesinin adını vererek onun ruhunu yaşatma düşüncesi, nazar değdiği düşünülen kişiye kur-

544 Tarihçi Wolfram Eberhard [1909-1989] Kuzey Çin'de kurulan Türk kökenli Tabgaç Devleti'nin ilk yıllarında kadın şamanların olduğundan bahseder: “Tabgaç Devleti'nin ilk zamanlarında kadın şamanlar umumiyetle devletin dini törenlerinde faaliyette bulunuyorlardı; Mesela 339 yılında bir kurban töreninde, tıpkı Sibiry şamanları gibi, ellerinde dümbeleklerle [kadın şamanlar] görülmüşlerdir.” Bu bilgilerden kadın din görevlilerinin devletin dini törenlerinde yer aldığını anlıyoruz [İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.3].

545 Tanyeri, *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*, s.31.

546 İzgi, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, s.75.

547 Roux, *Orta-Asya Tarih ve Uygarlık*, s.59-60.

şun dökme, dua ederken elleri açıp yukarıya bakma, kabirlere mezar taşı dikme.”⁵⁴⁸

Balasagunlu Yusuf Has Hacib [1017-1070] *Kutadgu Bilig* adlı eserinde *kam*’ları [şaman] *otacı*’lar [hekimler] ile bir tuttuğu görülür:

Gerek hekim, tabip tut, gerek *kam* tut;

Eceli gelene ilaç fayda vermez.

Başka bir yerde:

Açgözlülük bir hastalıktır, ilacı yoktur.

Bu hastalığı bütün dünya *kamları* tedavi edemezler.

Yine başka bir yerde:

Her derdin belli ilacı, tedavi edecek *kamı* bulunur.⁵⁴⁹

Doğu Türkleri’nin İslamiyet’i kabulünden 150 yıl geçmiş olmasına rağmen eski inanışlarının devam ettiğini görüyoruz. *Kutadgu Bilig* adlı eserde *efsuncu* ile *tabip* arasında geçen çekişme şu şekilde yer alır:

Bunlardan sonra gelir efsuncular

Cin, peri hastalığını bunlar sağaltırlar

Bunlara da yine katılmak gerek

Bu cin, peri hastalığını okutmak gerek

Hekimler beğenmez efsuncunun sözünü

Efsuncu hekime çevirir yüzünü

O der ot yiyen iyileşir

Bu der muska cinleri uzaklaştırır⁵⁵⁰

Günümüzde de devam eden bir tartışmanın tarihsel köklerinin olduğunu bu satırlardan anlayabiliyoruz.

Biraz önce belirttiğimiz üzere, Türklerin *eski dini*’nin Şamanizm [Kamlık] olduğu konusunda doğuda ve batıda yaygın bir kanı vardır. Ancak bu kanının doğru olmadığını ve Türklerin

548 Tanyeri, *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*, s.30-31.

549 İnan, *Tarih ve Bugün Şamanizm*, s.65-66.

550 Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev.Ayşegül Çakan, [İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018], s.327.

olağanüstü gelişmiş bir din kültürüne sahip olduklarını incelediğimiz kaynağın değerlendirmesinden anlarız:

“Şamanizm, evrensel bir *din* değil, insanı doğanın bir parçası kabul eden, doğa mistiği ve doğa ruhlarına dayalı hümanist bir öğreti, bir inanç zemini, daha doğrusu genel bir çerçevedir. Bu anlamda evrensel bir kitabı, önderi veya duası yoktur. Şaman trans halinde okuduğu duanın aynısını tekrar okuyamıyor. Bir takım genel çizgilerin dışında dünyanın dört bir yanında yaşayan her halk veya bazen her kabile yaşadığı ortam şartları, kendi kültürü ve medeni tekâmülü çerçevesinde detayda şahsi Şamanizm’ini yaratmıştır. Türklerin bu anlamda Şamanizm’e en önemli katkısı, bu öğretiye Gök Tanrı olgusunu kazandırmış olmalarıdır; hatta Türklerin eski dininin Tengrizm olduğunu söylemek daha doğru olur. Çünkü bütün Tanrıların üstünde duran Gök Tanrı [Tengrizm], erken Türk inancının odak noktasını teşkil etmektedir. Türkler arasında tek Tanrı veya her şeyin birliğine endeksli ebedi Gök Tanrı düşüncesinin semavi monoteist dünya dinlerinden daha eski olduğu yolunda çok ciddi ipuçları vardır... Yüzlerce Tanrının birbiri ile yarıştığı karmaşık Çin inancına [en yüce makam olarak] Gök [Tanrı] fikrini kazandıran, eski Çin inancını bir düzene sokan ve törenlerde insan kurban edilmesini yasaklayan halkın Türk Çular [MÖ 1050-250] olduğunu biliyoruz. Çin’de ‘Göğün Oğlu’ [tinsi] unvanını ilk defa kullanan da Çulardır. Tengri kültü, 10. yüzyıla kadar en az iki bin yıl boyunca Türk kültürünün manevi zeminini oluşturmuştur. Türkler arasında 7. yüzyıldan başlamak üzere Tengri kültü zayıflamaya, doğa mistisizmi ve ruhlara odaklı Şamanizm bazında Budizm ve benzeri öğretiler güçlenerek ön plana çıkmaya başlamıştır.”⁵⁵¹

Şamanizm konusunda uzman olan A.İnan, Şamanizmdeki duaların mahiyeti ile ilgili şu bilgileri verir: “Kam’ların Tanrılar ve ruhlar hakkındaki tasavvurları dini törenlerde okudukları dua ve ilahilerdeki tavsiflerinden anlaşılabilir. Fakat bu

ilahileri ve duaları tespit etmek güçtür. Ayinlerden sonra kam bu okuduklarını tekrarlayamaz. Çünkü kam, dualarını istiğrak halinde irticalen söyler ve sonra unuttur. Bununla beraber Şamanizm panteon'u hakkındaki bütün bilgilerimiz, parça parça tespit edilebilen bu ilahilerden elde edilmektedir.”⁵⁵² Şamanlar, şaman törenlerini yönetirken, genellikle ellerindeki davullarla ritmik sesler çıkarır, belli esasları olan figürlerle yaptıkları dansı icra ederlerdi. Bu ritüel sırasında Şaman'ın ruhunun Tanrı Ülgen'in katına çıkması [trans] ve herkesin erişemeyeceği bilgileri insanlara taşıması ile sonuçlanır.⁵⁵³

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Hunlar *Gök Tanrı*'ya inanıyorlardı. *Tanrı* tektir ve ebedi, ezeli ve soyuttur. Ayrıca, inanç ritüelleri olarak ise her yıl ilkbaharda, “atalarına, gökyüzüne, yeryüzüne ve ruhlara” kurban keserlerdi. Kurban edilen hayvan ise at veya koyun idi.⁵⁵⁴ Hakanlar [Yabgu] ise her gün iki defa olmak üzere, sabahleyin doğan güneşe, akşamleyin ise aya karşı saygı gösterirlerdi. “Ay ve yıldızların durumuna göre” tedbirler alırlardı. Bu inanış kaynaklarda şöyle geçer: “*Göğün ve yerin can verdiği, güneşin ve ayın iş başına getirdiği Büyük Hun Tanrıkut'u [Hakanı], her sabah tan yeri ağarmadan kalkar ve karargâhını terk eder ve [bir tepeye çıkarak] güneşin doğuşunu saygıyla selamlar. [Batıda] yeni ayın doğuşunu saygıyla selamlardı.*”⁵⁵⁵

B.Ögel, Türklerde din törenlerinde *tös* adı verilen heykelcikler olduğunu ve bunun, Kansu Hunları'nda [Doğu Beyliği] bir *altın adam heykeli* şeklinde yapıldığını söyler.⁵⁵⁶ A.İnan ise; MÖ 121'de Çinliler, bir Hun prensini yendikleri savaş sonucu karargâhını ele geçirdiklerini ve aldıkları ganimetler arasında bir *altın put* da olduğunu ifade ederek; Çinli kaynakların

552 İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.27.

553 Tanyeri, *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*, s.31.

554 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, [Ankara: TDK Yay., 2011], s.14-15.

555 Aynı eser, s.22.

556 Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.636.

verdiği bilgiye göre de Hun prensi bu putun karşısında “*Gök Tanrı’ya kurban sunduğu*” bilgisini aktarır.⁵⁵⁷ Bu Çin kaynağını teyit eden başka bir kaynak olmadığı için bu bilgiye şüphe ile yaklaşmak gerektiği düşüncesindeyiz. Çünkü Türklerin bu tür bir inanç sistemi olduğunu başka bir kaynaktan göremiyoruz. Bahsedilen put, Türklerin savaşta elde ettikleri bir ganimetleri olabilir. Bundan sonrası ise Çin kaynağının yorumu olduğu kanaatindeyiz. Ya da bu tapınma olayı Hun birliği içinde yer alan yabancı kavimlerin bir inanç sistemi olduğu ve bunu da Çin kaynaklarının Türklere mal ettiklerini söyleyebiliriz. En uzak ihtimal ise münferit bir davranış şekli olarak değerlendiriliriz. Aksi takdirde erken Türk inanç sistemi ile çelişen bir durum ortaya çıkmış olacaktır.

Yine Gök-Tanrıya haber veya elçi gönderilmesi gibi bir alışkanlıkları olduğu yönünde B.Ögel şu bilgileri verir:

248

“... Dügünlerde bol bol et yendiği ve kırmızı içildiği de Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır. ‘*Göge ok atmak*’ da, onların adetlerindendi. Sonraki tarihlerde, böyle göge ok atma ve bağırımların, daha ziyade şimşekli havalarda yapıldığını görüyoruz. Fakat bizce bu âdetin Tanrıya, bir haber veya elçi gönderilmesi yerinde yapılmış olması çok daha muhtemeldir.”⁵⁵⁸

Bugün Türk yurtlarında yapılan düğünlerde, şenliklerde, bir çocuğun dünyaya gelmesi gibi güzel bir haberin geldiği zamanlarda havaya [göge] silahla ateş edilmesi, *göge ok atma* âdetinin bir devamı mıdır? Hatta çocukluğumdan [Rize/ Pazar/ Suçatı Köyü] hatırladığım doğa olayları ve dini özel günlerde [güneş tutulması, ay tutulması, yeni ayın çıkması, ramazan ayının başlangıcı, ramazan ve kurban bayramında ise bayram namazı’ndan hemen sonra] havaya tüfekle ateş edilmesi eski bir Türk geleneğinin devamı

557 İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.2.

558 Ögel, *Türk Mitolojisi I Cilt*, s.21.

myıdı?⁵⁵⁹ Evet, eski bir Türk geleneğinin İslam dininin kabulü ile birlikte, İslam dini inançları ile etkileşerek devam ettiği düşünce-sinde olduğumuzu belirtelim. Türk yaşam tarzı ile İslam dininin birbiriyle örtüşen çok yönünün olması dolayısıyla [tek yaratıcıya inanmak, domuz eti yememek, kurban kesmek, ölülerin kefen-lenerek tabutla gömülmesi, ahiret inancı, vb.] Türkler, İslam di-nini çok rahat kabul ederek bu dinin *kılıcı*'nı yüzyıllar boyunca ellerinde tutmuşlardır. Yine Türkler, İslam'ın Avrupa'nın içlerine kadar yayılmasını sağlamışlardır. Bugün de Batı'da *Müslüman* denilince akla ilk gelen milletin *Türkler* olduğunu belirtmiş ola-lım.

Şimdi Türklerin İslamiyet'e geçişini M.A.Köymen'in şu güzel yorumu ile taçlandıralım: "İslamlık, Arap'tan ziyade dünya Türk-lüğünün dini haline gelmiştir. Zira, bugün başka dinden olan Arap'a rastlandığı halde, İslam'dan başka bir dinde olan Türk'e he-men hemen rastlanmamaktadır."⁵⁶⁰ Evet, buna hemen bir örnek verelim. Lübnan'ın yüzde doksan beşi Arap olmasına rağmen, bu ülkede, Hristiyanların oranı yüzde kırk civarındadır.

559 Bu tür bir davranışı niçin yaptıklarını büyüklerime sorduğumda; onların cevabı: atalarımızdan böyle gördük olmuştı...

Bu olaya tanık olan biri olarak gördüklerim ve duyduklarımı aktarayım.

Dedem *Sofu Molla İbrahim* ve annemin babası olan dedem *Dursun Ali Yavuz* [dedelerim; dini bütün Arapçayı iyi bilen insanlardı] yeni ay çıkıp gökyüzü çok aydınlık olunca ellerini göğe doğru kaldırıp [1970'li yılların sonu. Ayrıca tüm köy halkı da bu şekilde bir davranış içerisinde idi]:

"*Ay gördüm Allah*

Yeremü Çella [Yerhamükallah/ Allah sana rahmet ve merhamet etsin]

Ne güzel aydır

Elhamdülillah [ya da Amentü Billah]"

Şeklinde dua ederlerdi.

Daha sonraki yıllarda da babam ve annemin bu şekilde dualar ettiklerini çok gördüm.

Bu duanın yapılma sebebi ise yeni ay döneminde her işlerinin yolunda gitmesi, günlerinin aydınlık olması dilekleri ile Allah'a iman ettiklerini bildirmek idi.

Buna benzer bir davranış şeklinin Anadolu'nun birçok yerinde olduğunu da duy-dum.

560 Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I*, [Ankara: TTK Yay., 2016], s.23.

Yine kaldığımız yerden devam edelim...

Hun kökenli Chao Devletlerinde [304-329, 319-351], Budizminancının yayıldığını da görürüz. Chao hanedanları Hindistan'dan gelen Budist misyoner *Fo Tu Cheng*'in etkisiyle Budizm'i kabul etmiş ve halkın onda dokuzu da bu dini benimsemiştir. Bu Budist misyonerler, kendilerini kabul ettirmek için sihirbazlık ve kehanetlerde bulundukları gibi hastalıkları iyileştirmek gibi güçlerinin olduğu yönünde bilgiler yaymaktaydılar. Bu misyonerler bulundukları yerlerdeki güçlü kişileri kendi tarafına çekmek için bu kişilerin karakterine göre siyaset belirlemekteydiler. Örneğin Chao hanedanlarından Bo-bo çok sert mizaçlı ve kişilerin gücünü bileğinin kuvvetiyle ölçen biriydi. Bo-bo'ya kendisine kılıç işlemeyen Hui Shi adında bir Budist'ten söz edildiğinde çok kızar ve Budist'tin derhal huzuruna getirilmesini ve öldürülmesini emreder. Ancak rivayete göre, bu Budist'e hiçbir şey olmaz ve bunun üzerine korkuya kapılan Bo-bo da Budizm'i benimser.⁵⁶¹

250

Türkler başka dinleri kabul ettiklerinde asimile olacakları ve birbirlerinden koparak uzaklaşacakları endişesi içinde olmuşlardır. Bozkır toplumunun, kendi sosyal yapısı içerisindeki inanç, duygu ve töreleri ile birbirlerine kenetlenerek yaşaması onların *birliği*'nin güvencesi idi. Bu birliği korumak için halktan kağana giden güçlü bir talep vardı. Çin, Türkleri hâkimiyeti altına almak için önce *bey*'leri ve *kağan*'ları elde etmenin yani Çinlileştirmenin yoluna başvurmuştur. Buna güzel bir örnek Gök-Türk Devleti döneminde Bilge Kağan ile veziri Tonyukuk arasında geçen tartışmadır. Bilge Kağan etrafı surlarla çevrili şehirler yapmak ve içinde de Budist tapınakları inşa etmek istediğinde; bu duruma, Tonyukuk karşı çıkmıştır. Çin yıllıklarına geçen Tonyukuk'un sözleri şu şekildedir: "Budha ve Laotseu insanlara yumuşaklığı ve aşağılanmayı öğretiyor. Bunlar savaşçılara uygun meziyetler değildir."⁵⁶² İşte bu bilge vezir Tonyukuk, Kağan'ın istediği gibi

561 Otkan, *Tarihçinin Kayıtlarına [Shi Ji] Göre Hunlar*, s.50-51.

562 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.151.

değil de bildiği doğruyu söyleyerek Türklerin Budizm'e meyleterek Çinlileşmesini önlemiştir.

1.30.20. Kurgan [Mezar]

Kurgan kelimesi *korumak* fiilinden türemiştir. Etno-kültürel yapı itibarıyla Türk'tür.⁵⁶³ Hunlarda kurgan kültürünün olması, onların ahiret inancının olduğunu gösterir. Onlar, öbür dünyayı, bu dünya hayatının bir devamı olarak görüyorlardı. Bu yüzden ölen kişi, öbür dünyada üşümesin diye, **simli kumaşlara ve süslü kürklere sarılır, çift tabut içine konularak defnedilirdi.** Hatta yabgu ve üst düzey beyler için öbür dünyada kendisine hizmet etsin diye, dostlarından ve odalıklarından birkaç yüzü kurban edilirdi.⁵⁶⁴

Bu bilgilerden insan kurban edilir hususu gerçeği yansıtmadığı düşüncesindeyiz. Çünkü şu ana kadar Hunlara ait bulunan kurganlarda insan kurban edildiğine dair bir bulguya ulaşılamamıştır. Hunlar ölülerini tabutların içine koyarlar ve altın, gümüş, elbise ve kürklerle gömerlerdi. Hunlara ait kurganlarda; sadece, ölünün arkasından tutulan yasla ilgili kesilip bırakılan saç örgüleri bulunmuştur. İskit⁵⁶⁵ mezarlarında ise ölüyle birlikte gömülen eşleri, cariyeleri ve hizmetçilerine ait iskeletler bulunmuştur.⁵⁶⁶ Ancak bu İskit mezarlarının, İskit İmparatorluğu'na bağlı hangi kavme ait olduğu bilinmemektedir. Bilindiği üzere, birçok bilim insanı İskitlerin Türk olduğunu söylemektedir. Ancak İskitler çok çeşitli kavimlerden müteşekkil, büyük bir imparatorluktu. Bizim kanaatimiz de İskitlerin yönetici zümresinin ve bağlı kavimlerin birçoğunun Türk olduğu yönündedir. Ancak bir kurgan buluntusundan Türklerin insan kurban ettiği sonucuna ulaşmak

563 Ahmetcan Asena, *İpek Yolu-2 Sibiry-Batı Türkistan*, [İstanbul: Pan Yay., 2014], s.135.

564 Gumilev, *Hunlar*, s.114-115.

565 İskitler, çok değişik kavimlerden oluşan ve ağırlıklı yönetim boyunun Türk menşeli olduğu tezi kabul gören bir imparatorluktu.

566 İbrahim Çeşmeli, *İskitler, Hunlar ve Göktürklerde Din ve Sanat*, [İstanbul: Cinius Yay., 2016], s.50.

mesnetsiz olur. Çünkü bu tür bir âdeti Hunlarda, Gök-Türklerde ve sonraki Türk devletlerinde görmemekteyiz.

Hunlara ait kurganlarda bulunan malzemelerin incelenmesi neticesinde; oda şeklinde yapılan kurganların çökmemesi için kalas ve kütük kullanıldığı tespit edilmiştir. Bazı kurganlarda ise bu amaçla taş kullanıldığı da görülmüştür. Hunlarda ölümlerin çoğu tabutla gömülmekteydi ve tabutların neredeyse tamamı da çam ağacındandı.⁵⁶⁷ Hunlardaki bu mezar anlayışı; bize, ölümün bir son olmadığını, ikinci bir hayatın olduğunu ve hatta bu hayatın daha iyi bir şekilde devam edeceğini göstermektedir. Türklerin İslam dinini kabul etmeden önceki defin ve cesedin *simli kumaşlara* sarılması işlemi; İslam'ı kabulden sonra, *kefen bezine* sarılarak gömülme şekline dönüştüğünü görürüz.

Şimdi bir Hun hakanının defin olayını kaynaktan aynen aktaralım:

252

“Tanrıkut [Hakan] bir tabuta konularak, altın, gümüş ve giysilerle beraber bir kurgana gömülür; bu esnada mezar ağacı ve yas giysileri kullanılmaz. Bazen Tanrıkut'un yakınları ve öncelikli hatunları Tanrıkut'a ölüm yolculuğunda refakat ederler.”⁵⁶⁸

Ölen kişiye çok kalabalık bir cenaze töreni düzenlenirdi. Ölen bir hükümdar ise vasallar ve müttefikler törene temsilci gönderirlerdi. Ölünün gömülmesinden kırk gün geçtikten sonra ve yıl sonunda ölü için hemen hemen aynı tarzda bir tören daha yaparlardı.⁵⁶⁹ Halen Türk kültüründe ölünün kırkinci gününde yemek verilir ve ölen kişi dualarla anılır.

Hunların mezar inanışıyla ilgili incelediğimiz bir kaynaktan şu yorum yer alır: “Modern’ anlayışta cansız bedeninin ortadan kaldırılması esnasında kullanılan ve ekolojik anlamda bir ‘cu-

567 Öztürk, *Asya Hunlarında İktisadi Hayat*, s.178.

568 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.88-89.

569 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.149-150.

kur'dan ibaret olan mezar, ölüme değil yaşama yönelik olan erken Türk inancında ebediyete açılan kapı, 'ölen'in değil, bir sungar [doğana benzeyen yırtıcı kuş] veya turna donuna⁵⁷⁰ bürünerek 'uçup giden tın'ın ebedi yaşama uğurlandığı son duraktı. Adeta küçük bir saray şeklinde tasarlanan kurganların içindeki eşyalar ve duvar süslemeleri bu anlayışa dair önemli ipuçları içermektedir." Fakat söz konusu olan yine de ölümdü, ayrılıktı; 'sungar'ın uçup gitmesi acı veriyordu. Bu acıyı ölen bir sevgilinin arkasından kayaya kazılan bir ağıtla özetleyelim: ⁵⁷¹

Ölmek emgek neçükün öngre kelip ertürdi?
Sintide öngre ölmekig bulayın, ay künkim!
Körmeyin erti munı teg uluğ açığ emgekig!

[Ölüm niçin seni benden önce alıp götürdü?/ Eğer senden önce ölmüş olsaydım, ay küçük güneşim;/ ben bu kadar büyük acıyı yaşamazdım].

Ölenin yerinin belli olması için kurgan inşa edilir, mezarın üstüne tümsek yaparlar veya geniş daireler şeklinde taş yığarlar ve hatta taş heykeller dikerlerdi. Türklerde mezarların başına taş bloklar dikmek bir gelenektir. Bu işleme *Balbal kültü* denir. Buna göre, "cenaze merasiminin ardından mezarın üzerine taşlar konur ve bir yazı tahtası dikilir. Taşların sayısı, ölenin yaşamı boyunca öldürdüğü düşmanlarının sayısı kadardır", bir başka Çin kaynağında ise bu balbal kültü ile ilgili; "...eğer birini öldürdüyse, bir taş dikilir. Öyle adamlar vardır ki, mezarının başına bu taşlardan yüz, hatta bin tanesi dikilmiştir"⁵⁷² ifadeleri yer alır.

Hunlardan sonra devletler kuran Oğuzların cenaze törenleri ile ilgili İbn Fadlan şu bilgileri verir:

570 Tasavvufta bir hayvanın şekline, kılığına girmek anlamına gelir. Şamanlıktan kalan bir inanıştır.

571 Groot - Asena, *Hunlar ve Türkistan*, s.21.

572 Jean-Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev.Musa Yaşar Sağlam [Ankara: BilgeSu Yay., 2015], s.45.

“Oğuzlardan biri ölürse, ona ev biçiminde büyük bir çukur kazıp, elbisesi, silahları ve özel eşyaları ile birlikte mezara koyarlar; eline bir içki kadehi tutturup önüne de içki dolu bir sürahi koyup öyle defnederlerdi. Mezarı ağaçla kapattıktan sonra üzerine topraktan kubbe şeklinde toprak yığarlardı. Bundan sonra ölünün zenginliğine göre hayvanlarından birden yüze veya iki yüze kadar koyunu kurban edip yemek yerlerdi [Bugün de Anadolu’da cenaze evinde ‘ölü aşı’ adı altında yemek verilmektedir].”⁵⁷³

Yapılan bu merasimdeki ritüeller tıpkı Hunlarda olduğu gibi, Oğuzların da ahiret inancının olduğunu göstermektedir. Bu durum bir milletin yaşam biçiminin devamı olarak yorumlanabilir.

Hunlar da dâhil erken Türklerde at ve silahın mezara konulması veya mezar taşlarında konu olarak işlenmesi, ölümden sonraki hayatta savaşçının kötü ruhlarla mücadele edeceğini gösterir bir inançtır.⁵⁷⁴

Sonuç olarak Hunlarda ölüm bir son değil, yeniden bir diriliştir. Hunlardaki mezar [kurgan] kültürü doğudan batıya bazı değişikliklerle birlikte taşınmıştır. Karadeniz’in kuzey kıyıları ile Ordos bölgesi arasında kalan Avrasya bozkırlarında birçok kurgan gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu kurganlardan kadının erkeklerle birlikte gömüldüğü de görülmüştür. Kadının üzerindeki süsler erkeğin üzerinde bulunan süslerden az da değildi. Hatta tek kadın kurganları da bulunmuş, bu kurganların içinde çok sayıda adak atın bulunması, kadının toplumdaki statüsünün bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.⁵⁷⁵

573 Tufan Gündüz, “Oğuzlar”, [Türkler, ed. Hasan Celal Güzel ..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.2. 2002], s.456-457.

574 T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, [Ankara: TTK Basımevi, 1993], s.11.

575 Asena, *İpek Yolu-2 Sibiryâ-Batı Türkistan*, s.134.

1.30.21. Ölü Aşı

Ölen kimsenin arkasından yemek yeme geleneğine *ölü aşı* denir. Arkeolojik kazılar sonucu mezarlarda *kazanlar* bulunmuştur. Bu *kazanların* Türk örf ve âdetinde ölen kimsenin ardından yemek verme ile ilgili olduğu ve ölen kimsenin definî ile birlikte *kazanların* da mezara konulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ölen kişinin ok ve yayı ile özel eşyaları da mezara konulurdu.⁵⁷⁶ Ölünün defin işi bittikten sonra *atları kesilip yenirdi*. Bugün de Anadolu'daki ölü aşı geleneğinin devam ettiğini görürüz. Bu cenaze töreni ya da yemeğine *yığ/yuğ/yoğ/yög⁵⁷⁷ töreni* denirdi.

Ölü aşı töreninin en ilkel şekli Tayga Ormanları'nda kalmış Şamanist boylarda olduğu görülür. Abdülkadir İnan bu ilkel inanışla ilgili şunları söyler: “Bunlar arasında öyle kocakarılar vardır ki koyunlarına yahut çocuklarına bir hastalık geldiği zaman yemek ve içki alıp kocasının mezarına koyarlar ve ‘*ye, iç! bize dokunma! Hain seni! hâlâ doymadın!*’ diye bağırırlar. Demek oluyor ki iptidai devirlerde aş-yemek doğrudan doğruya ölüye sunulmuş kurbanlardır ki bununla onların zararlarından kurtulmak istenirdi.” İşte bu davranış şekli erken Türkçede *yoğ* kelimesi ile bugünkü Kırgız-Kazakların deyişi ile ise *aş* ve *matem* anlamına gelir. Uygurca metinlerden Budizm'e ait ölü aşı göreneğini Budistler, Türklerde olduğu gibi kabul etmişlerdir. Bir metinde şu şekilde bilgi vardır: “Tanrıya kurban vermezsen başın, gözün şişer... burhanlara [buda putlarına] saçı yap, üzütlere [ölülere] aş ver.” Bu belgedeki bilgiden, Budizm'i kabul eden bir kısım Türklerin, kendi örf ve adetlerini bu dinin içine soktuklarını anlıyoruz. İbn Fadlan'ın verdiği bilgiye göre ise Oğuzlar ölü aşı için yüzden iki yüz başa kadar at keserlerdi. Bu bilgiden ne kadar kalabalık bir tören yapıldığını anlayabiliyoruz.⁵⁷⁸

576 Ali Ahmetbeyoğlu, *Avrupa Hunları*, [İstanbul: Yeditepe Yay., 2017], s.191-192.

577 Kaşgarlı Mahmud'un eserinde *yög* kelimesi, “ölüyü gömmekten dönenler için yapılan, üç veya yedi gün boyunca verilen yemek” şeklinde geçer. [Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lügâti't-Türk*, s.979].

578 İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, s.181/183-184.

Ölen kişinin sağlığında öldürdüğü kişilerin *ağaçtan resmi yapıp* mezarının üzerine konurdu ve bu kişilerin ölenin cennet-teki hizmetçileri olduğuna inanılırdı. Yine ölü aşı merasiminde kesilen atların başları, kemikleri ve derisi mezarın üstündeki sı-rıklara asılırdı. Bu inanıştaki amaç ölen kişinin cennete bu sı-rıklara asılan atlar ile gitmesiydi. Aksi halde ölen kişi yorucu cennet yolculuğunu *yaya* olarak yapmak zorunda kalacaktı.⁵⁷⁹

579 Faruk Sümer, *Oğuzlar - Türkmenler Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, [İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 2016], s. 74-75.

İKİNCİ BÖLÜM

AK HUN İMPARATORLUĞU [420 - 557]

2. AK HUN İMPARATORLUĞU [420 - 557]

2.1.Kökenleri

Öncelikle Ak Hunlar'ın tarihi ile ilgili çok kaynak olmadığını belirtelim. En önemli iki kaynak, Çin Hanedan yıllıklarıdır. Ak Hunlar ile çağdaş olan bu hanedanlıkların birincisi Liang Shu [MS 618-907], ikincisi ise Wei Shu'dur [MS 386-556]. Bu kaynaklara göre Ak Hunlar'ın Türklere ait yerlerde oturdukları bilgisi vardır.⁵⁸⁰

Ak Hunlar'ın adı kaynaklarda; *Eftalit* ya da *Abdel* şeklinde de geçer. Bizanslı Theophane'a göre Eftalitler bu adı kralları Eftalos'dan almışlardır.⁵⁸¹

Türklerin yaşadıkları yer ve fiziki farklılıkları çokça adlandırılmıştır. Erken Türklerde *Ak* ve *Kara* kelimesi sık olarak kullanılır. Akdağ-Karadağ, Akkeçi-Kara Keçi, Akkoyun-Karakoyun, Ak Tatar-Kara Tatar, Ak Hazar-Kara Hazar, Ak Kuman- Kara Kuman, Ak Kıpçak-Kara Kıpçak örnekleri buna güzel örneklerdir.⁵⁸²

Ak Hunlar'ın kökeninin; *Yüceci*, *Moğol*, *Türk* ve İran olduğuna yönelik farklı görüşler bilim dünyasında tartışılmaktadır.⁵⁸³ Ancak bu görüşlerden; Ak Hunlar'ın Hunlardan gelme oldukları [arkeolojik bulgular, sikkelerde Hun izleri] tezi bilim dünyasında kabul görür. Örneğin *Tolstov*, "Ak Hun isminin Massaget isminin Türkçesinde yapılan bir değişiklikte ortaya çıktığını" iddia

580 Müslüme Melis Çelikaş, *Ak Hunlar Tarihi Üzerine Türkiye ve Dünyada Yapılan Değerlendirmeler*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE, 2011], s.56-57.

581 Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev.Mustafa Koç [İstanbul: Selenge Yay., 2013], s.285.

582 Enver Konukcu, "Akhunlar", [*Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel..., Ankara: Yeni Türkiye Yay., c.1., 2002], s.1310.

583 Çelikaş, *Ak Hunlar Tarihi Üzerine Türkiye ve Dünyada Yapılan Değerlendirmeler*, s.38-50.

etmiştir. Tolstov'a göre Massaget-Alanlar, Hunların diğer ırklarla karışmış bir halidir. *Bernshtin* ise, "Orta-Asya'dan göç eden Hunların iki kola ayrıldığını, bunlardan birinin Hazarları oluşturan Hun-Akatir kabileleri, diğeri ise Hun-Kidarite kabileleri olduğunu" ileri sürmüştür. *A. Sten* ise, "Ak Hunlar'ın Hun kökenli bir kavim olduğunu, bu sebeple de onların Türk kabilesi Hunlar olduğunu" ispatlamaya çalışmıştır.⁵⁸⁴

Tarihçi S.Gömeç ise, erken Türklerde doğunun renginin *gök*, batının *ak*, kuzeyin *kara* ve güneyin *kızıl* olduğunu belirtir. Buradan yola çıkarak batıda yer alan Ak Hunlar'ın etnik kökeninin Gök-Türk Yazıtları'nda geçen Aparlar [Avarlar] ile aynı olduğunu ifade eder. Ayrıca S.Gömeç, Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra kuzeydeki denize *Karadeniz* güneydeki denize *Kızıldeniz* ve batıdaki denize ise *Akdeniz* ismini verdiklerini söyler. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nda Dumlupınar'da "Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir" derken, bugünkü İzmir'i işaret etmekteydi.⁵⁸⁵

260

Ak Hunlar'ın kökenine ilişkin tarihçi İ.Kafesoğlu ise şu yorumu yapar:

"Büyük kısmı Volga'dan batıya geçen Hunlardan Güney İran'a ve Batı Afganistan'a inen bir bölük olduğu tahmin edilen Orta Doğu Hunları'nın 586, hiç olmazsa, Ak Hun-Eftalit Devleti hanedan ailesi ile hâkim zümresini teşkil ettikleri ileri sürülmüş veya bu devlet, Töleslerden Chao-chêlere [Kao-kü=Uygurların ataları] bağlı Hua kolu mensuplarının Cungarya bozkırlarında Horasan bölgesine geçerek 5. yüzyıl ortalarına doğru bir siyasi teşekkül haline gelmesi ile görülmüştür. Hun tarihinin bu noktası oldukça karanlık bir manzara taşımaktadır. Hâkimiyetini Hazar kıyılarından Kuzey Hindistan'a, Afganistan'a, Orta-Asya'ya kadar genişleten bu kavmin veya

584 Ali Ahmetbeyoğlu, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, [İstanbul: Yeditepe Yay., 2017], s.129-130.

585 Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s.305/358-360.

586 Ligeti'ye göre bunlar, Avrupa Hunları'nın atalarıdır [Ligeti, "Asya Hunları", s.54].

kavimler topluluğunun çeşitli vesikalarda birbirinden farklı adlarla anılması durumu daha da karıştırmakta gibidir...”⁵⁸⁷

2.2. Yaşadıkları Yerler

Altay Dağları'nda yaşayan Ak Hunlar'ın Proto-Türk ve Avarların [Juan Junlar] vasalı oldukları bilinir.⁵⁸⁸ Ak Hunlar'ın tarih sahnesine çıkışı MÖ 50'lere kadar gider. Hunların MS 46-48'deki bölünmeleri ile batıya doğru göçler başlar. 90 ve 150'li yıllarda Türkistan'a büyük Hun kitleleri gider. Bu Hun kitleleri Kök Türkçe kaynaklarda *Apar* diye geçer. Diğer kaynaklarda ise *Uar-Hun*, *Eftalit*, *Ak Hun* şekli ile de yer alır. Bu göçler ile Hunların daha sonraki yıllarda da Avrupa Hunları'nın kökenini oluşturduğu tezi savunulur.⁵⁸⁹

Biraz önce belirttiğimiz üzere; Ak Hunlar, Büyük Hun İmparatorluğu'nun dağılması sonrası başlayan *Batı Göçleri* ile tarih sahnesine çıkmışlardır. Yukarıda verilen bilgiler haricinde 350'li yıllarda Altay Dağları'ndaki yurtlarından ayrılan Hunların da Güney Kazakistan bozkırlarına yerleştiği bilinir. Ak Hunlar'ın 4. yüzyılda Sogdiana'da oldukları 5. yüzyılın başlarında ise Sasani-lerle ilişki içinde bulundukları bilgisi vardır. Bu Hun kitleler Afganistan'ın Toharistan bölgesine göçerler ve oradan da İran Sasani Devleti ile ilişkilere girerler. Hunların büyük bir kolu olan Ak Hunlar; 4. ve 5. yüzyıllarda Türkistan, Maveraünnehir, Afganistan, Horasan ve Hindistan'ın kuzeyinde büyük bir devlet kurarlar ve Orta-Asya'ya hâkim olurlar.⁵⁹⁰

İpek Yolu'nun en stratejik noktaları Ak Hunlar'ın elinde idi. Ak Hunlar yaklaşık 3,5 milyon kilometrekare [bugünkü Türkiye'nin 5 katı] toprağa sahip bir imparatorluktu. Batı güzergâhı ise

587 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.83.

588 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.79-80.

589 Çeliktaş, *Ak Hunlar Tarihi Üzerine Türkiye ve Dünyada Yapılan Değerlendirmeler*, s.51.

590 Konukcu, "Akhunlar", s.1310.

merkezleri Moğolistan olan ve yine bir Türk boyu olan *Avarların* kontrolünde idi.⁵⁹¹

Ak Hunlar, MS 350-558 yılları arasında Batı Türkistan, Afganistan ağırlıklı olmak üzere Hunların *War-Hun* kolundan çıkan bir devlettir. İpek Yolu onların topraklarından geçtiği için çok büyük ticari kazançlar elde etmişlerdir.⁵⁹² Fransız Türkolog E.Chavannes Ak Hunlar'ın ilk başlarda *Hua* adıyla geçen Eftalitler olduğunu ve bunların Wei'lerin Şan-si'nin kuzeyindeki Sangkan'da oturdukları dönemde [386-494], Juan Juanlara boyun eğen küçük bir halk olduğunu söyler.⁵⁹³

Ak Hunlar, 6. yüzyılın başlarında İli, Balkaş Gölü'nün güneyi, Isık Gölü'nün kıyıları, Çu ve Talas havzaları, hatta Siri Derya'nın⁵⁹⁴ sağ kıyısından Aral Gölü'ne kadar olan alanı hâkimiyeti altına almışlardır.⁵⁹⁵ Türklerin genelde yaşadıkları bölge 32-56 derece kuzey enlemleriyken, Ak Hunlar ilk kez bu bölgenin dışına çıkarak, Türklerin pek hoşlanmadıkları sıcak bir coğrafyada yaşamışlardır.⁵⁹⁶

2.3. Ak Hun - Sasani İlişkileri

Sasaniler Devleti, 3. yüzyıl başlarında I.Ardeşir tarafından kurulmuş ve zamanla tüm İran'a hâkim olmuştur. Sasanilerin Şahinşah adı verilen ve Ak Hunlar ile iyi ilişkiler içinde bulunan hükümdarları şunlardır: V.Behram Gur [421-438], II.Yezdigerd [438-457], I.Firuz [457-484], I.Kavard [488-531] ve I.Hüsrev Anuşirvan [531-579]. Ak Hunlar güçlenmeleriyle birlikte Baktirya ve Kafkas ötesini ele geçirirler ve Fergana, Sogdiana ve Gandra'ya doğru ilerlerler. Ak Hunlar, V.Behram Gur'un döneminde

591 Asena, *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*, s.107.

592 Taşağıl, *Türk Model Devleti Gök Türkler*, s.46.

593 Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, s.284-285.

594 Seyhun Nehri olarak da adlandırılır. Orta-Asya'da yer alır. Ceyhun Nehri ile Seyhun Nehri tarihi Maveraünnehir bölgesini oluşturur.

595 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.79-80.

596 Gömeç, *Türk-Hun Tarihi*, s.375.

de Horasan'ı istila ederler. Bundan sonra Ak Hunlar ile Sasaniler, *Kuşmihan Savaşı*'nda çarpışır ve Ak Hunlar büyük bir yenilgiye uğrarlar. Bu savaştan sonra Ceyhun Nehri sınır olarak kabul edilir. Daha sonra Sasani Hükümdarı II. Yezdigerd döneminde Ak Hunlar, *Kuşmihan Savaşı*'nda kaybettikleri yerleri geri alırlar.⁵⁹⁷

Sasaniler içinde ortaya çıkan taht mücadelelerinde; Ak Hunlar, Firuz'u destekler ve bu destekle Firuz taht mücadelesini kazanır. Firuz önce ülkesindeki karışıklığı bastırır. Sonra anlamsız bir şekilde Ak Hun Hükümdarı Aksungur'a [Ahşunvar] karşı düşmanca bir siyaset izlemeye başlar. Hatta Firuz, Ak Hunlar'a verdiği haracı keser. Ak Hunlar ile Sasanilerin ilişkilerinin bozulmasının bir nedeni de, Ak Hunlar'ın desteği ile taht mücadelesini kazanan Firuz, kızını [ya da kız kardeşini] Aksungur ile evlendirme sözünü yerine getirmemiş olmasıydı. Firuz, kızı yerine bir hile ile sarayından bir cariyeyi Aksungur'a gönderir. Gerçeğin ortaya çıkmasından korkan *cariye* durumu Aksungur'a anlatır. Bunun üzerine Aksungur cariyeyi affeder ve Firuz'a bir ders vermek için plan yapar. Bu plan doğrultusunda Aksungur, Sasani Sarayı'na bir elçi gönderir ve Firuz'dan Ak Hunlar'a yardım etmesi için bir kuvvet göndermesini ister. Firuz da birkaç komutanını Aksungur'a gönderir. Bu komutanlar Ak Hun ülkesine gittiklerinde pusuya düşürülür; kimi komutanlar öldürülür kimisi ise sakat bırakılarak Firuz'a geri gönderilir. Firuz kırılan gururunu onarmak için Aksungur'a karşı sefere çıkar ve önce sınır kasabası Balam'ı ele geçirir. Fakat Firuz, Aksungur ile çarpışmadan geri döner. Bu olaydan sonra 10 yıl boyunca Ak Hunlar ile Sasaniler arasında önemli bir çekişme yaşanmaz.⁵⁹⁸

475 yılına gelindiğinde, Firuz, Aksungur'a karşı bir sefere daha çıkar. Böylece Firuz ile Aksungur tekrar karşı karşıya gelir. Bu seferin neden yapıldığı konusunda kaynaklarda bir bilgi yok-

597 Ahmetbeyoğlu, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, s.131-132.

598 Aynı eser, s.132-133.

tur. Aksungur, Firuz'u dağlık araziye çekip savaşma planı yapar; Firuz da onu takip eder. Pusuda bekleyen Ak Hun Ordusu, Sasani Ordusu'nun etrafını çevirir ve onları mağlup eder. Bu savaş sonucunda Ak Hunlar ile Sasaniler barış yoluna giderler. Bu barışın yapılması için Aksungur, Firuz'un ayaklarına kapanmasını tek şart olarak ileri sürer. Firuz bunu yapmak niyetinde değildir ancak Zerdüşt inancına göre sabah güneş doğarken bu hareketi yapması karşısında küçük düşmeyeceğini -din adamlarına da danışarak- kararlaştırır. Aksungur bunu kabul eder ve Firuz da güneş doğarken Aksungur'un ayaklarına kapanır. Firuz, kırılan gururunu onarmak için Aksungur'a karşı 484 yılında tekrar bir sefer daha planlar. Aksungur, Firuz'un askerleri gelmeden önce savaş meydanına derin *hendekler* kazdırır ve üstlerini dallar ve topraklarla örttürür. Ayrıca kendi askerlerinin bildiği küçük geçitler yaptırır. Savaş başlar başlamaz Aksungur geri çekilir. Firuz, Aksungur'un yenilgiden kaçtığını düşünerek üzerine saldırır ve bu derin hendeklere düşen birçok askeri ile birlikte Firuz da ölür. Firuz'un kızı da dâhil olmak üzere ailesi Aksungur'un eline geçer.⁵⁹⁹

Yapılan antlaşma ile Herat bölgesi Ak Hunlar'a bırakılır ve yıllık vergi verilmesi kararlaştırılır. Bu sırada Sasani ülkesinde *Mazdek* isyanı çıkar. Mazdek, Mani inancındaki *ikili*600 görüş üzerine kurulu bir din idi. Sasani ülkesindeki ekonomik ve toplumsal huzursuzluk ortamından yararlanan bu dinin temsilcileri toplumu kurtarmak düşüncesiyle inançlarını yaymaya başlarlar. Bu dinin inanisına göre: *“insanların saadetini bozan iki unsur vardı. Biri servet, diğeri kadın. Bunlardan her ikisi de herkesin ortak malı olduğu takdirde yeryüzünden kötülük kalkacaktı.”* Bu propaganda ile halk, arazi ve servet sahiplerine karşı Mazdek ve müritleri tarafından ayaklandırılmıştır. Bu ayaklanma sonucu din adamları ve servet sahipleri öldürülür, kadınlar tecavüze

599 Aynı eser, s.133-135.

600 ışık-karanlık, iyilik-kötülük mücadelesi gibi.

uğrar, konaklar yağmalanır. Ülkesinin daha iyiye gideceği konusunda Sasani hükümdarı Firuz'un küçük oğlu Şah Kavad⁶⁰¹ da Mazdek'e inananlardandı. Ancak isyan başladığında o da zindana atılanlardandır. Sonra da, zindandan, kız kardeşinin yardımı ile kaçarak Ak Hunlar'a sığınmıştır [496]. Ak Hunlar, insanlık için tehlikeli olduğunu düşündükleri Mazdek hareketini bastırmak için Kavad'ı 30 bin kişilik Hun süvari birliği ile İran'a gönderir. Şah Kavad, Mazdek isyanını halkın da desteğini alarak bastırır [498-499]. Nihayetinde Mazdek ve taraftarları yakalanarak idam edilir.⁶⁰²

2.4.Ak Hunlar'ın Sonu

Ak Hunlar'ın doğusunda Gök-Türkler vardı. Bu iki Türk kökenli devlet, askeri ve ticari yollar nedeniyle rakiptiler. Gök-Türklerin batıya genişlemesi için Ak Hunlar'ı ortadan kaldırması gerekiyordu. 552'de kurulan Gök-Türk Devleti'nin batı kısmının kağanı İstemi Yabgu ile İran topraklarında hüküm süren Sasanilerin lideri Aûşîrvân ortaklaşa hareket ederek Ak Hun Devleti'ni yıktılar ve topraklarını da aralarında paylaştılar [557].⁶⁰³

265

Maveraünnehir, Fergana'nın bir kısmı, Kaşgar, Hoten ve Batı Türkistan'ın önemli şehirleri Gök-Türklerle bırakıldı. Diğer yerleri Sasaniler aldı. Meşhur İpek Yolu ile bu yolda ticaret yapan Soğdlular İstemi Yabgu'nun eline geçti. İstemi Yabgu, Sasani [İran] Şahinşahı Aûşîrvân ile anlaşarak kızını verdi ve evlilik yoluyla ittifak kurdu. İstemi'nin kızı İslam kaynaklarında *Fakim* şeklinde geçer. *Fakim* daha sonra Sasani İmparatoriçesi oldu.⁶⁰⁴

Bu tarihten sonra Ak Hunlar ile ilgili bilgi azdır. Ak Hunlar'ın bir kısmı Hintlilerin içinde bir kısmı da *Racput* aristokrasisi içinde eriyip kaybolmuştur. Tarihçi el-Harezmi, bir kısım Ak

601 veya Kubad, 488-496 ve 498-531 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.

602 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.85-86.

603 Aynı eser, s.87.

604 Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I-II-III*, s.39.

Hunlar'ın da Doğu Afganistan'a giden ve burada Türkçe konuşan *Halaciler* [Kalaçlar] olduğunu ifade eder. Bu toplulukla ilgili 14. yüzyıla ait Oğuznamede ilk yurtlarının Kabil olduğu yönünde doğuş efsanesi anlatılır.⁶⁰⁵

Ak Hunlar'ın yıkılışından sonraki akıbetleri ile ilgili başka kaynaklarda ise şu bilgiler yer alır: Gök-Türklere yenilen Ak Hunlar'ın bir kısmı Türkistan'da kalıp Gök-Türk hâkimiyetine girer. Türkistan'ın güneyinde ve Hindistan'ın kuzeyinde yer alan Ak Hunlar bu topraklardaki halklar içinde eriyip gitmişlerdir. Bir kısım bilim insanları, Ak Hunlar'ın parçalanmasından sonra ortaya çıkan Karluklar, Kanglılar, Gurlar ve Gucarların Ak Hunlar'ın mirasçıları olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca bugün Hindistan'ın *Racastan Eyaleti*'nde yaşayan *Racput*ların Ak Hunlar'ın torunları olduğuna yönelik bilimsel görüşler vardır. *Racput*ların *Hunavasa*, *Hunaganva*, *Hunajumnu* gibi adlar taşıyan köyleri, onların kökeni hakkında dilbilimsel kanıtlar sunmaktadır. Bir kısım Ak Hunlar ise, Hazar'ın kuzeyindeki Bizans sınırına göçerler. Gök-Türklerin peşini bırakmadıkları bu Ak Hun kitleleri buradan Orta-Avrupa'ya kadar giderek burada Avar Devleti'nin temellerini oluşturlar.⁶⁰⁶

2.5. Ak Hun Uygarlığı

Ak Hunlar örf ve geleneklerine bağlı bir kavimdi. İki başkentleri olmasına rağmen [Herat ve Baktra] keçe çadırlarda yaşamayı tercih ediyorlardı. Ak Hunlar'ın iyi donanımlı ve savaşçı orduları vardı. Ölen kardeşin hanımıyla evlenmek [leviratüs] Ak Hunlar'da da mevcuttu. Ak Hun hükümdarı *Hakan* [khakan], prensler ise *Tegin* unvanını kullanırdı. Bu unvanlar daha sonraki Türk devletlerinde de kullanılmıştır. Ak Hunlar'ın erken Türk devletlerinde olduğu gibi hayvancılığa dayalı bir ekonomileri vardı. İpek Yolu'na hâkim bir coğrafyada olmalarından dolayı transit ticaret yolu kontrollerinde idi. Arkeolojik buluntulardan

605 Roux, *Türklerin Tarihi*, s.82.

606 Ahmetbeyoğlu, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, s.139-141.

Ak Hun sikkelerinde inci dizisi motiflere, insan portrelerine, *ay-yıldız* gibi tasvirlerle rastlanmıştır.⁶⁰⁷ Bayrağımızdaki *Ay-Yıldız*ın kökünün ne kadar eskilere gittiğinin anlamı bu sikkelerde saklıdır. İşte bu tür milli değerlerimize yönelik derinlikleri ortaya koyacak bilim insanlarının yetiştirilmesi devletimizin en önemli görevlerinden biri olmalıdır. Tarihsel köklerimizle dünya tarihi içindeki derinliğimizi ortaya koymak zorundayız.

Ak Hunlar'ın eski Pehlevi, Hun, Moğol dillerini konuştuklarına yönelik görüşler vardır. Ak Hun sikkelerinin Bakteria, Yunan ve Brahmi dillerinde yazıldığı yönünde görüşler vardır. Bu durum da Ak Hunlar'ın Bakteria, Yunan ve Hintlilerle etkileşim içinde olduklarını gösterir. Ancak başka bir görüş de daha çok Batı Hun dilini konuştukları yönündedir. Ak Hunlar'ın içinde Türkler, Persler ve Hintliler ağırlıklı olarak yer almakta idi. Farklı dinlere [Budizm, Paganizm ve Maniheizm] bağlıydılar. Ak Hunlar dağdan maden getirip renkli cam yaparlardı. Çinliler renkli cam yapmayı onlardan öğrenmiştir.⁶⁰⁸

Ak Hunların mimarisi ile ilgili günümüze kadar gelen en önemli eser Toharistan'da bulunan Kafır-Kala Sarayı'dır. Ayrıca kayalıklara yapılan *Buda* heykelleri vardır. Bir de Kuzey Hindistan ile Toharistan'da, *kakmacılık sanatı*⁶⁰⁹ ile yapılan gümüş kâseler bulunmuştur.⁶¹⁰

Ak Hunlar'ın cenaze gömme adetleri ile ilgili ise Çin kaynaklarında şu bilgiler yer alır: Ak Hunlar'dan zengin biri öldüğü zaman taş yığınının ev biçiminde bir mezar yaparlardı, fakir biri öldüğü zaman ise toprağa çukur kazıp gömerlerdi.⁶¹¹

607 [Roux, *Türklerin Tarihi*, s.81-82], [Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.118-119].

608 [Çelikaş, *Ak Hunlar Tarihi Üzerine Türkiye ve Dünyada Yapılan Değerlendirmeler*, s.90-93], [Almas, *Uygurlar*, s.215].

609 Ahşap veya başka bir maddenin bir kısım yerlerini oyarak buraya daha değerli bir maden ya da maddenin yerleştirilmesi ile yapılan süsleme sanatıdır.

610 Çelikaş, *Ak Hunlar Tarihi Üzerine Türkiye ve Dünyada Yapılan Değerlendirmeler*, s.101.

611 Çeşmeli, *İskitler, Hunlar ve Göktürklerde Din ve Sanat*, s.51-52.

Ak Hunlar ile ilgili önemli bir kayıt da, bir seyyah ve Budist rahip olan Sung Yün'un Ak Hun hükümdarını Bedehşah'ta ziyaret etmesi ile ilgilidir. Bu kayıta: "Ak Hunlar'ın şehirlerde oturmadığı, merkezlerinin seyyah bir karargâh olduğu, su ve otlak aramak için yer değiştirdikleri, yazın serin yerlere, kışın ılık bölgelere göç ettikleri, hükümdar çadırının kenar uzunluğunun kırk adım olduğu, duvarlarına yünlü halılar serildiği, hükümdarın ipekten işlemeli bir elbise giydiği" bilgileri mevcuttur.⁶¹² Yine seyyah Sung Yün'un aktardığı bilgiye göre; Ak Hun hükümdarları altından yapılmış bir taht'ta otururdu.⁶¹³ Bu Ak Hunlar'ın zenginliklerinin bir göstergesidir. İpek Yolu'na hâkim olan Ak Hunlar, bu zenginliği ele geçirmek isteyen komşu devletler [Gök-Türk ve Sasaniler] tarafından ortadan kaldırılmıştır.

612 Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.119.

613 [Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, s.119], [Çeliktaş, *Ak Hunlar Tarihi Üzerine Türkiye ve Dünyada Yapılan Değerlendirmeler*, s.95-96].

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AHMETBEYOĞLU, Ali, *Altaylardan Kafkaslara Türk Devletleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, çev. Mustafa Yeni, Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- ALMAS, Turgun, *Uygurlar*, çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- ASENA, G. Ahmetcan, *İpek Yolu-1 Çin-Doğu Türkistan*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2009.
- ASENA, G. Ahmetcan, *İpek Yolu-2 Sibirya-Batı Türkistan*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2014.
- ASENA, G. Ahmetcan, *Turkanlarda [Etrüks] Tanrı, Ruh ve Ölüm*, Ankara: Altınordu Yayınları, 2019.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi I*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2006.
- BRION, Marcel, *Asya ve Avrupada Hunlar*, çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Çatı Yayıncılık, 2005.
- CHAVANNES, Edouard, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, çev. Mustafa Koç, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- ÇEŞMELİ, İbrahim, *İskitler, Hunlar ve Gök-Türkler'de Din ve Sanat*, İstanbul: Cinius Yayınları, 2016.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, *Orta-Asya Türk imparatorluğu*, Ankara: İmge Kitabevi, 2005.
- ERALP, T. Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, Ankara: TTK Basımevi, 1993.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2016.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Uygur Türkleri Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2015.
- GÖMEÇ, Saadettin, *Türk-Hun Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.

- GROOT, J.M. de/ ASENA, G.Ahmetcan, *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2010.
- GUIGNES, De Joseph, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umûmisi I*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Yayına hazırlayan Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- GUMİLEV, Lev Nikolayeviç, *Hunlar*, çev.D.Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- İNALCIK, Halil, *Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara:TTK Yayınları, 2017.
- İZGİ, Özkan, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Yay.haz.Erkin Ekrem, Serhat Küçük, Ankara: TTK Yayınları, 2017.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk İslam Sentezi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2012.
- KARATAY, Osman, *Türklerin Kökeni*, Ankara: Kripto Yayım, 2018.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lugâti't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, Ankara: TDK Yayınları, 2018.
- KELLY, Christopher, *Hunlar ve Roma İmparatorluğunun Çöküşü*, çev. Cevat Çapan, İstanbul: Alfa Yayım, 2016.
- KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara: TTK Yay., 2016.
- LİGETİ, Lois, *Bilinmeyen İç Asya*, çev.Sadrettin Karatay, Ankara: TDK Yayınları 2011.
- LUNİN, Boris Vladimiroviç, *V.V.Bartold ve Rus Oryantalizminde Orta Asya*, çev. ve Yay.haz. Cengiz Buyar, Ankara: TTK Yayınları, 2015.
- ONAT, Ayşe, *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde "Batı Bölgeleri"*, Ankara: TTK Yayınları, 2012.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları, 2011.
- OTKAN, Pulat, *Tarihçinin Kayıtları'na [Shi Ji] Göre Hunlar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I Cilt*, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- ÖNGÜL, Ali, *Büyük Selçuklular*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2016.
- REICHL, Karl, *Türk Boylarının Destanları*, çev. Metin Ekici, Ankara: TDK Yayınları, 2017.
- ROUX, Jean-Paul, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015.
- ROUX, Jean-Paul, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- ROUX, Jean-Paul, *Orta-Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2014.
- ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2016.
- SUN Zİ, *Savaş Sanatı*, çev. Pulat Otkan-Giray Fidan, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar - Türkmenler Tarihleri Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2016.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Gök-Türkler I-II-III*, Ankara: TTK Yayınları, 2018.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2018.
- TAŞAĞIL, Ahmet, *Türk Model Devleti Gök Türkler*, İstanbul: Bilge Yayıncılık, 2018.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, *Şiirler ve Halk Masalları-Ziya Gökalp Külliyyatı 1*, Ankara: TDK Yayınları 1989.
- TANYERİ, Yavuz, *Göktürk Yazısı ve Orhun Türkçesi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2017.
- TURAN, Osman, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2018.

TURAN, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar; Düşünürler, Kitaplar*, Ankara: TTK Yayınları, 2018.

WEATHERFORD, Jack, *Cengiz Han*, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

YAMAN, Ertuğrul, *Gaspıralı İsmail ve Türkçede Birlik*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.

Yusuf Has Hacib, *Kudadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

YAYINLANMAMIŞ TEZLER

ÇELİKTAŞ, Müslüme Melis, *Ak Hunlar Tarihi Üzerine Türkiye ve Dünyada Yapılan Değerlendirmeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

ERKOÇ, Hayrettin İhsan Erkoç, *General Li Jing'in Askeri Düşüncesi ve Dığu Göktürk Kağanlığı'nın Çöküşü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

272

MANGALTEPE, İsmail, *Rene Giraud ve Göktürk İmparatorluğu Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

ÖZTÜRK, Murat, *Asya Hunlarında İktisadi Hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

TURAN, Havva, *Turgun Almas Ve Hunların Kısa Tarihi Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

ÜSTÜN, Abdullah, *Geç Roma Tarihyazımında Hunlar -Batı Avrasya'da Erken Türk Varlığı-*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

YILDIRIM, Kürşad, *Çin Kaynaklarına Göre Hunlar Ve Gök-Türkler Döneminde Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

DERGİLER

AKIN, Hicran, "Nemeth'e Göre En Eski Türk-Macar Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi DTCFD*, c.30 sayı.1-2, 1982.

- BAYKUZU, Tilla Deniz, “İslam Öncesi Orta Asya Türklerinde Kur ve Kurluk”, *Ankara Üniversitesi DTCFD*, c.53 sayı.1, 2013.
- DOĞAN, İsmail, “Macar Ulusal Kimliğinin Oluşmasında Türk Etkisi”, *Ankara Üniversitesi DTCFD*, c.47, sayı.2, 2007.
- FARZALİEV, Akif, SAZAK, Gözde, “Lev Nikolayeviç Gumilev ve Et-nogenez Teorisi”, *Türkiyat Mecmuası*, c.26/1, 2016.
- ONAT, Ayşe, “Çin-Türkistan İlişkilerinin Başlangıcı Hakkında Bazı Bilgi-ler”, *Belleten*, c.LIV, sayı.211, 1990.
- ONAT, Ayşe, “Han Döneminde Bazı Türkistan Devletleri Hakkında Bir İnceleme”, *Belleten*, c.LV, sayı.212, 1991.
- ONAT, Ayşe, “Hunların Doğuda Siyasal Üstünlük Dönemi [MS 25-46]”, *Ankara Üniversitesi DTCFD*, c.31 sayı.1-2, 1987.

DERLEME MAKALELER

- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin, “İlk Selçuklu-Abbâsî İlişkileri”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Tür-kiye Yayınları, c.4., 2002.
- AKBULUT, Dursun Ali, “Akhunlar [Kionit / Hyon] ve Eftalitler Çağın-da Maverâünnehir ve Horasan’da Türkler”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1. 2002.
- BAİPAKOV, Karl, “Kazakistan Topraklarındaki Büyük İpek Yolu”, Ra-portör:Mehmet Saray, Ankara:TTK Yayınları,, 2007.
- BAYKARA, Tuncer, “Türklüğün En Eski Zamanları”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayın-ları, c.1. 2002.
- BAYKUZU, Tilla Deniz, “Kuzey Liang Hun Devleti”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayın-ları, c.1. 2002.
- COSMO, Nicola Di, “Hun İmparatorluğu’nun Kuruluşu ve Yükselişi”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1., 2002.
- DURALİ, Şaban Teoman, “Toplum-Devlet Ülküsü Olarak Tarihte Türk-lüğün Oluşması”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1., 2002.

EBERHARD, Wolfram, "Eski Çin Kültürü ve Türkler", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1., 2002.

GÜNDÜZ, Tufan, "Oğuzlar", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.2. 2002.

KOCA, Salim, "Büyük Hun Devleti", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1., 2002.

KOÇSOY, Şevket, "Türk Tarihi Kronolojisi", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1., 2002.

KONUKCU, Enver, "Akhunlar", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1., 2002.

KURAT, Akdes Nimet, "Gök-Türk Kağanlığı", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.2., 2002.

LİGETİ, Lajos, "Asya Hunları", *Attila ve Hunlar*, ed. Gyula Nemeth, çev. Tarık Demirkan, Konya: Kömen Yayınları, 2014.

ORSOY, Sema, "Çin'in Resmi Hanedanlık Kayıtlarında Türk Kavimlerine Ait Monografiler", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1. 2002.

TEZCAN, Mehmet, "I-İ Chih-İ / I-İ-Fa-İ ve "Beş Tuzak" [Çinlilerin Hunları Yıkma İçin Uyguladıkları Temel Stratejiler]" *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1., 2002.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, "Türk Tarih Tezleri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, c.1. 2002.

VACZY, Peter, "Avrupa'da Hunlar", *Attila ve Hunlar*, ed. Gyula Nemeth, çev. Tarık Demirkan, Konya: Kömen Yayınları, 2014.

DIZIN

A

Abdel 259
 Acem 32
 Afanasyevo 33
 Afganistan 34, 119, 127, 191, 260,
 261, 262, 266
 Afrasyab 23, 227
 Afrika 35
 Akdeniz 260
 Aksaçlılar 140, 141, 236
 Alçı Dağ 125, 126
 Alp-Er-Tunga 70, 227
 Altay Dağları 26, 28, 33, 34, 35, 93,
 181, 190, 261
 Andronovo 33, 68
 Anuşirvan 262
 Aprinçor-Tegin 227
 Aral Gölü 34, 99, 143, 262
 Arap 16, 23, 24, 28, 32, 190, 235,
 249
 Arapça 24, 28, 235, 249
 Arban 85
 Astur 73
 aşiret devleti 72, 73
 Atatürk 20, 30, 31, 81, 150, 156,
 193
 Attila 36, 46, 77, 80, 98, 101, 116,
 171, 218, 230
 Avar 19, 94, 137, 188, 190, 200,
 236, 260, 261, 262, 266
 Azerbaycan 29, 32

B

Baktirya 262
 Balkaş Gölü 182, 262

Başkırdistan 29
 başlar hazinesi 156
 Behram 262
 Bilge Kağan 43, 46, 56, 80, 141, 158,
 205, 206, 222, 239, 240, 250
 Bitekçin 237
 Bizans 15, 25, 28, 116, 155, 198,
 205, 213, 214, 259, 266
 Boşnak 29
 Budizm 190, 246, 250, 251, 255,
 267
 Bulgar 29, 155, 203, 205, 224, 233,
 239, 240, 241
 Bulgaristan 203, 241
 Bumin Kağan 28

C

Cennet Atları 134
 Ceyhun 34, 70, 262, 263
 Ch'in Sülalesi 52, 56
 Chang Ch'ien 117, 119, 127, 128
 Chao Devleti 188
 Chou Sülalesi 28
 Cungarya 26, 117, 260

Ç

Ç'eng-ti 182
 Ç'in Şi Huang-ti 54, 55, 56, 57, 58,
 60, 62, 67, 74, 76, 123
 Çağatayca 27
 Çangan 45, 53, 92, 131, 143, 159
 Çu Devleti 37, 38, 40, 48, 49, 53,
 203
 Çu Hanedanlığı 36, 52, 53, 54, 64
 Çuvaşistan 29

D

devlet atı 88

Drug 24

Dru-gu 24

E

Efraim 199

Eftalit 99, 259, 260, 261, 262

Ege 25, 29, 39, 53, 72, 92, 93, 103,
104, 109, 110, 117, 132, 144,
149, 150, 153, 165, 175, 184, 191

ejderha 73, 236, 237

elçiler çağı 130

Ergenekon 227, 240

Ermeni 15

Esik Kurgan 103, 225

Etrüsk 25

F

Fakim 265

Farsça 23, 24

fatih hanedanlar 187

Fergana 123, 133, 134, 262, 265

Peridun 23

Firdevsi 23, 70, 227

Firuz 262, 263, 264, 265

Fo Tu Cheng 250

Fransız 19, 20, 28, 32, 44, 46, 70,
81, 127, 135, 175, 198, 204,
211, 212, 215, 220, 228, 262

Fuhi 39

G

Gobi Çölü 26, 92, 93, 126

Gog ve Magog 200

Göbekli Tepe 70

Göğün Oğlu 64, 83

Gördes Düğümü 233

Gurat 75, 77, 109, 110

Gursi 75, 77, 109

H

Haçlı 28

Hakanlık Mührü 162, 167

Hakas 29

Haluk Tarcan 220

Han Hanedanlığı 35, 127, 187

Han Sülalesi 44, 52, 90, 95, 163,
170, 171, 187, 202, 203

Hangay Dağları 26

Harezmi 32, 33, 265

Hatun-balık 210

Hazar Denizi 18, 34, 47, 116

Hazarlar 84, 224, 260

Herat 264, 266

Herkül 220

Herodot 23, 36, 155, 242

Hienyün 36, 41, 49

Hindistan 23, 34, 47, 92, 119, 228,
250, 260, 261, 266, 267

Hint-Avesta 24

Hiungnu Devleti 59

Hiya Hanedanlığı 44, 45, 47

Hiya Sülalesi 39, 51

Horasan 99, 260, 261, 263

Hotence 24

Ho-ti 182

Hsia Devleti 188

Hsin Kralı 95

Hunor 26, 46

Hun-or 37, 45, 75, 113, 119, 129,
138, 142, 144, 164, 174, 175,
180, 191, 195, 218, 264

Hunwulf 240

Hunyü 36, 41

I

Isık Göl 152, 225, 262
ıslık çıkaran ok 79, 80

İ

İçü Devleti 57
İpek Yolu 37, 39, 55, 60, 61, 62, 63,
64, 91, 113, 117, 124, 128, 251,
254, 261, 262, 265, 266, 268
İran 23, 32, 34, 42, 44, 47, 70, 91,
119, 128, 152, 153, 215, 226,
227, 259, 260, 261, 262, 265
İrtiş havzası 35
İsa 71, 174, 184
İskitler 155, 251, 267
İslamcılık 31
İstemi Yabgu 265

J

Jin Hanedanlığı 188
Juan-Juan 175, 188, 191, 262

K

Kabardin 29
Kafir-Kala Sarayı 267
Kafkas 260, 262, 263, 266
Kaling 209
Kan kardeşliği 155, 156
Kansu 40, 41, 42, 51, 54, 57, 77,
118, 122, 123, 124, 125, 126,
127, 128, 142, 178, 179, 247
Kao 95, 96, 103, 104, 105, 106,
123, 136, 147, 168, 170, 225,
260
Karaçay 29
Karahanlılar 227
Karakalpakistan 29

Karakurum 143

Kaşgarlı Mahmud 27, 98, 200,
205, 217, 218, 223, 227, 239,
244, 255

Kavimler Göçü 18, 130, 160, 182,
186

Kayı 15, 24, 26, 28, 32, 34, 35, 36, 44,
46, 59, 64, 70, 80, 91, 112, 129,
134, 138, 142, 182, 188, 189,
191, 196, 234, 243, 250, 268

Kazak 29, 33, 34, 91, 103, 175, 255,
261

Kazakistan 29, 33, 34, 91, 103,
175, 261

Kazanlı 32

Kazım Mirşan 220

Keler Köyü 194

Keyhusrev 70

Kıbrıs 29, 196

Kınık 26, 46

Kıpçak 32, 224, 259

Kırgız 29, 32, 34, 68, 93, 94, 153,
229, 235, 255

Kırgızistan 29, 34, 153

Kırgızlar 68, 94, 153, 229, 235

Kızıldeniz 260

Kin-kun 93, 94

Kitan 91

Ki-to-lo 113

Konfüçyanist 39, 55, 59, 64, 102

Konfüçyüs 39, 55, 102

Konstantia 101

Kore 18, 99, 143, 209

Kral Mu 49

Kral Tanfu 38

Krum Han 155, 242

kurt oyunu 199

Kuşan Devleti 92
Kutadgu Bilig 26, 70, 245
Kuyan 82, 183
Kuzey Liang Devleti 188
Kül Tegin 56, 205, 222, 240
Kün 36, 45, 50, 93, 94, 116, 119,
120, 121, 122, 132, 136, 140,
143, 146, 253

L

Leviratüs 209, 266
Li Kuang-li 133, 136, 137, 138
Li Ling 133, 135
Li Mu 203
Li Po 139
Lukçun 183
Lü Sze-mien 191

M

Macar 20, 23, 61, 66, 67, 71, 77, 80,
159, 175, 204, 212, 222, 239
Malazgirt 199
Mançular 99
Mançurya 116, 209
Maniheizm 267
Margus 101
Maveraünnehir 34, 99, 261, 262, 265
Mazdek 264, 265
Meng Tien 63
Mısır 25, 28, 228
Ming Hanedanlığı 35
Mingan 85
Ming-ti 45, 182
Moğolistan 18, 34, 45, 75, 90, 93,
94, 135, 143, 151, 152, 175,
177, 182, 191, 222, 262
Mohaç 199
Mustafa Kemal 30, 31, 260

N

Niebuhr 221
Nikefor 155
Nogay 32
Nuh 23, 27, 47, 204
Nuh Tufanı 47, 204

O

Of 122, 126, 165, 166, 194, 214
Oğuz Destanı 34, 46, 227, 241
Oğuz Kağan 34, 122
Oğuzname 266
On Altı Devlet 188
Ongin 75, 222
Ordos Dirseği 52
orta memleket 51
Osmanlılık 31

Ö

ölü aş 255, 256
Ötüken 16, 23, 25, 26, 31, 75, 94,
181, 228, 236
Özbek 29, 32, 34
Özbekistan 29, 34

P

Paganizm 267
Pazar 60, 169, 202, 248
Pazırık Yaylası 233
Peteng Yaylası 97, 106, 208
Pin Şehri 38
Prusya 56

R

Racastan 266
Racputların 266
Razgard 203
Rize 196, 248

Roma 15, 16, 25, 98, 101, 111, 116,
151, 211, 221, 239, 241
Roma İmparatorluğu 25, 151
Romalı 16, 25, 101, 111
Runik 103, 222, 225
Rusya 17, 224

S

Sakalar 68
Sanskritçe 24
Sasani Devleti 261
Savaşan Devletler 52
Se-ma Çing 44, 45, 86, 106
Semerkant Krallığı 154, 158, 159
sızma hanedanlar 187
Sibirya 33, 34, 64, 219, 244, 251, 254
Sienbi 84, 90, 91, 174, 175, 180,
181, 182, 183, 186, 191
Sincan 29
Siri Derya 34, 262
Soğdça 24
Soğdiana 181
Suçatı Köyü 248
Su-Pu 82
Suriye 28
Sümerler 70
Süryani 15, 24
Süryanice 24

Ş

Şahname 23, 70, 227
Şensi 38, 39, 40, 52, 57
Şunkar 73

T

Tabgaç 99, 188, 189, 190, 191, 197,
224, 237, 240, 241, 244

Tabgaçlar 99, 189, 190, 224, 240,
241
Taktika 198
Talas 152, 154, 157, 222, 262
Tanrı Dağları 33, 34, 35, 117, 125,
135, 181, 182, 226
Targitalar 23
Tarihi Mayi Tuzağı 120, 121
Tatar 16, 29, 32, 47, 71, 73, 175,
185, 204, 220, 240, 259
Tataristan 29
Tevrat 23, 43
Thrak 23
Tibetçe 24
Tibetliler 38, 39, 41, 42, 43, 52, 55,
56
Tik 23, 48
Ting-ling 93, 94, 153, 175
Tiva 29
To-ba 189
Togharna 23
Toharistan 261, 267
Tonyukuk 56, 141, 157, 158, 222,
231, 250
Tourkos 24
Töles 93, 94, 144, 153, 260
Töliš 93, 94
Trabzon 194
Troia 23
Tu-jue 24, 28
Tung Chung-shu 102
Tunghu 76, 77, 86, 87, 88, 89, 90,
91, 92
Tu-qu 24
Tûrac 23
Turan 23, 30, 31, 32, 33, 41, 45,
68, 70, 118, 137, 199, 220, 222,
223, 227, 228, 229, 233, 242

Turan Taktiği 199

Turancılık 32

Turanid 41

Türk 15, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 24,

25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,

34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,

43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,

52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60,

61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70,

71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80,

81, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90,

91, 92, 93, 94, 98, 99, 100, 101,

102, 103, 104, 106, 107, 109,

111, 112, 113, 116, 117, 119,

121, 122, 123, 125, 126, 127,

128, 129, 131, 132, 133, 134,

135, 136, 139, 140, 141, 142,

143, 144, 145, 146, 147, 149,

150, 152, 153, 154, 155, 156,

157, 158, 159, 160, 162, 163,

164, 167, 168, 169, 170, 171,

172, 173, 174, 175, 176, 177,

178, 180, 181, 182, 184, 185,

188, 189, 190, 191, 192, 193,

194, 195, 196, 197, 198, 199,

200, 201, 202, 203, 204, 205,

206, 207, 208, 209, 210, 211,

212, 213, 214, 215, 216, 217,

218, 219, 220, 221, 222, 223,

224, 225, 226, 227, 228, 229,

230, 231, 232, 233, 234, 235,

236, 237, 238, 239, 240, 241,

242, 243, 244, 245, 246, 247,

248, 249, 250, 251, 252, 253,

254, 255, 256, 259, 260, 261,

262, 263, 265, 266, 267, 268

Turkanlar 25, 220, 239

Türkaye 24

Turkhia 17, 28

Turukha 23

Turukku 23

Turuşka 23, 25

Tuyku 26, 46, 47, 207

Türkçe 28, 29, 32, 34, 37, 45, 46,

70, 72, 81, 82, 83, 84, 90, 94,

103, 109, 189, 191, 195, 209,

210, 220, 221, 222, 223, 224,

225, 235, 241, 243, 244, 245,

247, 255, 259, 261, 266

Türkçülük 30, 31, 32

Türkistan 16, 17, 18, 24, 26, 29, 33,

34, 35, 36, 37, 38, 39, 44, 46,

48, 50, 53, 54, 55, 56, 58, 60,

61, 62, 63, 64, 73, 74, 75, 77,

84, 85, 89, 90, 92, 94, 99, 100,

101, 102, 104, 106, 109, 112,

121, 123, 125, 126, 129, 131,

132, 133, 134, 136, 139, 140,

141, 142, 143, 144, 145, 147,

150, 152, 153, 154, 155, 157,

159, 160, 162, 163, 164, 167,

168, 169, 170, 171, 172, 173,

174, 176, 177, 178, 180, 181,

184, 191, 192, 202, 206, 208,

211, 226, 235, 236, 237, 239,

246, 251, 252, 253, 254, 261,

262, 265, 266

Türkmen 29, 32, 34, 256

Türkmenistan 29, 34

Türük 23, 24, 26, 46, 47, 128, 130,

207

Twrk 24

Tyrkae 23

U

Ulu Hatun 143, 145, 161, 162

Ural 34, 91, 220, 222

Urfa 70

Uygurlar 40, 67, 68, 69, 86, 97, 99,
118, 126, 153, 201, 207, 217,
221, 224, 225, 227, 229, 236,
237, 267

V

Vang-Mang 52, 162, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 170, 171,
202

vızlayan ok 80

Volga 33, 47, 159, 260

W

War-Hun 262

Wei Devleti 190

Wei Irmağı 39, 42

Wuhuan 90, 91, 135, 169, 171,
174, 181, 202

Y

Yafes 23, 43, 47

Yakutistan 29

yarganlık 231

Yargu 230, 231

Yecüc-Mecüc 24

Yen Beyliği 58

Yeni Kent 34

Yenisey 16, 103, 111, 222, 226

yerin nabzı 62, 63

Yolluğ Tegin 227

Yunanca 24

Z

Zagun 85

ASYA TÜRK HUN İMPARATORLUĞU

[Türklerin Kökeni, Çin Seddi, Mete Han
ve Diğer Hun Hükümdarları]

Erkan HACİFAZLIOĞLU

Türk adının Hz.Nuh ile olan bağlantısı;

Türkçülük ve Turan ideolojisi;

Avrupa medeniyetinin kurucusu olan Etrükslerin Türklük'le olan bağlantısı;

Türk soyundan bir kol olan Asya Hunları ile Ak Hunlar'ın kronolojik tarihi;

Mete'nin icat ettiği ıslık çıkaran ok ile babası Teoman'a karşı yaptığı darbe;

Mete'nin kurduğu askeri teşkilat;

Çin'in Türklere on yıllarca verdiği vergi;

Çin Seddi'nin yapılması;

Türklerin birliği bozulduğunda *aksaçlıların* yönetime el koyması;

Fergana'nın *kan terleyen atlarının* sırrı;

Ak Hun sikkelerinde bulunan *ay-yıldızın* anlamı;

Türklerin inanç dünyaları, asker kişilikleri, aile bağları, beslenme alışkanlıkları, dilleri, yazıları, meclisleri, takvimleri, adalet anlayışları, savaş aletleri, müzikleri, sporları, giyimleri, cenaze törenleri, kurt efsanesi...

Velhasıl,

Türklerin hükmettikleri imparatorlukların tüm etki alanı, yakın geçmişle de bağlantılar kurularak, sade ve bilimsel bir metotla okuyucuya sunulmuştur.

ISBN:978-605-7702-24-1

